

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**TÜRK ULUSUNUN İNŞASI SÜRECİNDE ROMANIN ROLÜ,
1923-1938**

Kadir DEDE

Doktora Tezi

Ankara, 2015

TÜRK ULUSUNUN İNŞASI SÜRECİNDE ROMANIN ROLÜ, 1923-1938

Kadir DEDE

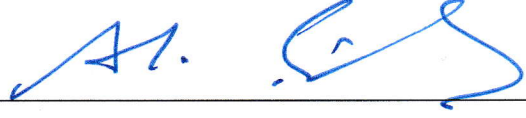
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

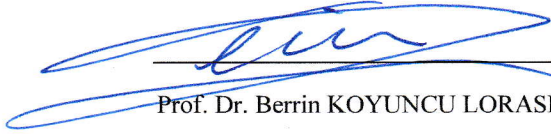
Ankara, 2015

KABUL VE ONAY

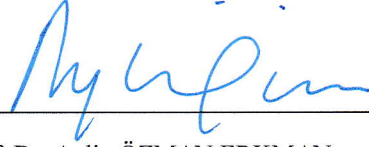
Kadir DEDE tarafından hazırlanan “Türk Ulusunun İnşası Sürecinde Romanın Rolü, 1923-1938” başlıklı bu çalışma, 16 Ocak 2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

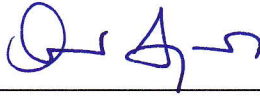
Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR (Başkan)

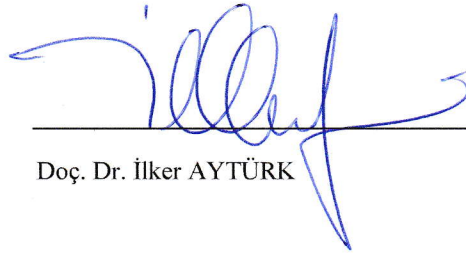
Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Danışman)

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN

Prof. Dr. Suavi AYDIN

Doç. Dr. İlker AYTÜRK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

16.01.2015

Kadir DEDE

TEŞEKKÜR

Tabii ki herkesten ve her şeyden önce Güzin'e. Doktora yıllarında önce eşim, sonrasında Neris'imizin annesi oldu. Ben derslerle ve tezle uğraşırken yuvamızı da yavrumuzu da mutlu kılan hep oydu. Yuvamız ve ailemiz olmasaydı ne bu tez olabilirdi, ne de tez yazmanın bir anlamı. Ve Neris. Onunla birlikte güzellikler çok daha anlamlı, çirkinlikler daha katlanılır. İyi ki varsınız.

İkinci olarak Berrin Koyuncu Lorasdağı'na olan minnetimi dile getirmek isterim. Okuyacağınız tez jürinin takdirini kazandıysa bu kendisinin muazzam katkısı ve yol göstericiliğiyle oldu. Ancak sadece danışmanlığı nedeniyle kendisine teşekkür etmem vefasızlık olacaktır. Danışmanlığımın ötesinde kah bir idareci, kah bir ebeveynlik koçu, kah bir dert ortağı ve bir motivasyon kaynağı olarak kendisini her zaman yanımda, arkamda, lehimde buldum. Müteşekkirim.

Aylin Özman'a milyonlarca diğer nedenin yanında Hacettepe'den ayrıldıktan sonra dahi yine buradaymış gibi hissettirdiği için teşekkür ederim. O giderken Zeki Müren'den "gayrı dayanmam ben bu hasrete; ya beni de götür ya sen de gitme" yi dinlemiştik, şükür ki hiçbir zaman hasretlik çekmedik.

Tez izleme komitesinin diğer üyesi Suavi Aydın gerek çalışma alanı ve şimdiye kadar yazmış oldukları, gerekse kişilik ve duruşu ile milliyetçilik üzerine çalışan bu akademisyen namzedi için her zaman bir ilham, bir model, bir örnek niteliği taşıdı. Hem yüksek lisans, hem de doktora tezlerimin kabul sayfasında imzası olmasından hep mutluluk ve övünç duydum. Minnettarım.

Ali Çağlar ve İlker Aytürk Hocalarımın teze katkısını yalnızca tez savunmasıyla açıklamak olası değil. Ali Çağlar Hacettepe'ye attığım ilk adımdan itibaren hemen her konuda desteğini sundu. Öğrencisi ve personeli olduğum için her zaman gurur duydum. Savunma sınavımda yer aldığı için kendisine teşekkür ederim. İlker Aytürk ise teze dair en ayrıntılı, en titiz ve en somut katkı sağlayan hocalarımdandı. Onun değerlendirme ve önerilerini dinleyebildiğim için müteşekkirim.

Ve son olarak buraya sığmayacak upuzun bir liste. Kadim oda arkadaşım ve can dostum Uğur Sadioğlu; başta bölüm başkanımız Doğan N. Leblebici olmak üzere hocalarımdan araştırma görevlilerine tüm SBKY ailesi; yokluklarında tezin daha çabuk bitmesi muhtemelse de Gölcük Anadolu Lisesi'nden beri iyi ki varlar dediğim Portal dostlarım Beren, Bahadır, Alman, Mustafa, Ökkeş, Onat ve Süzme ile Butik Portal dostlarım Alper ve Savaş; Gölcük Anadolu Lisesi demişken Beytepe'nin ortasında bir lise tadını almamı sağlayan iki insan Arda Yüceyılmaz ve Görkem Birinci; kısa ama öz bir süre için akademisyenliğin ne denli güzel bir meslek olduğunu anımsamama vesile olan Jan Dumolyn. Hepinize sonsuz teşekkürler...

ÖZET

DEDE, Kadir. *Türk Ulusunun İnşası Sürecinde Romanın Rolü, 1923-1938*, Doktora Tezi, Ankara, 2015.

Bu çalışma, Türk ulusunun inşası sürecinde romanın oynadığı rolü, 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış eserler üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ulusun inşa edilmişliğinden hareket edildiğinde, tartışmanın kuramsal arka planını modernist milliyetçilik kuramları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türk ulusu, ulusların ulusçuluklar tarafından yaratıldığı görüşünün geçerli olduğu bir örnek olarak ele alınmaktadır. Bir edebî tür olarak romanın nitelikleri, modernizmle olan bağı ve tarihsel gelişiminin milliyetçilikle olan yakınlığı, kendisinin odak noktasına alınmasının nedenlerini oluşturmaktadır.

Ulus inşası süreçlerinin en kritik boyutunu ulusun tanımının ve ayırt edici niteliklerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Roman türündeki eserler, ulusa ilişkin tanım ve içeriğin kitleleşmesi konusundaki işlevsel vasfı ile önemsenmektedir. Özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yayımlanmış olan eserler, ulusa karşılık gelen “biz”in ortaklıklar çerçevesinde ve “öteki”ye atıfla tanımlanmasında kapsamlı bir tablo sunmaktadır.

Çalışmanın ilk iki bölümünde sırasıyla ulus inşasının kuramsal arka planı ile Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi konu edilmektedir. Üçüncü Bölüm'de, edebiyatın siyasal boyutu ile roman türünün milliyetçilikle olan bağının ortaya konmasına çalışılmaktadır. Çalışmanın son iki bölümü, romanlara yansıyan biçimiyle “biz” ve “öteki”nin genel özelliklerini ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler

Ulus inşası, Roman, Türk Milliyetçiliği, Edebiyat, Erken Cumhuriyet Dönemi.

ABSTRACT

DEDE, Kadir, *The Role of Novel in Turkish Nation-Building Process, 1923-1938*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2015.

This study aims to investigate and analyse the role of novels in Turkish nation-building process between 1923-1938. Theoretical background of the thesis applies to modernist nationalism theories and discusses Turkish experience as a case which nation is created by nationalism. As a result of this perspective, this study gives importance to instruments about nation-building process and discusses the novels that published between 1923-1938 with their contribution to this project. Characteristics of novel as a literary genre, its relation with modernism and politics, and intersection of its historical background with nationalism are main reasons about focus decision.

Determination of nation's definition and distinctive features are critical aspects of nation-building. Novels are essential about this aspect and have importance about popularization of nation's content. Particularly, Early Republican novels presents a comprehensive view by defining "we" with referance to commonalities and referance to "other" with its opposition to us.

In the first and second chapters of thesis, theoratic background of nation-building and historical background of Turkish nationalism has been discussed. Third chapter of the study attempts to present the politic character of literature and links between novels and nationalism. Lastly, fourth and fifthe chapters of study focuses the role of novels by discussing its content about "we" and "other".

Key Words

Nation-building, Novel, Turkish Nationalism, Literature, Early Republican Era.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1.1. TEZİN KONUSU, AMACI VE ARGÜMANLARI.....	4
1.2. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	16
1.3. TEZİN YÖNTEMİ	22
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULUS İNŞASININ KURAMSAL ARKA PLANI.....	32
1.1.... MODERNLEŞME-MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE ULUS İNŞASI.....	32
1.2. ULUS İNŞASININ BOYUTLARI VE AKTÖRLERİ	39
1.3. BİR İNŞA PRATIĞI OLARAK TÜRK ULUSU.....	47
1.4. MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ULUS İNŞASININ KONUSU	52
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRK ULUSUNUN İNŞASI: TARİHSEL GELİŞİM VE AKTÖRLER.....	57
2.1. HROCH’UN EVRELERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	57
2.1.1. “A Evresi”: Akademik İlgi ve “Türklerin Kökenleri”	59
2.1.2. “B Evresi”: Devrim, Kriz ve Savaşların Gölgesinde Yurtsever Ajitasyon....	64
2.1.3. “C Evresi”: Kitlesele Destek ve “Ulus”un Kurtuluşu	72
2.2. İMPARATORLUK’TAN CUMHURİYET’E DÜŞÜNSEL MİRAS.....	78

2.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUS İNŞASININ GENEL ÖZELLİKLERİ	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ULUS İNŞASINDA BİR ARAÇ OLARAK ROMAN	94
3.1. YANSITMA VE YARATMA ARASINDA EDEBİYAT	95
3.2. ROMANIN DOĞUŞU: MODERNLEŞME VE MİLLİYETÇİLİĞİN KESİŞİMİNDE BİR EDEBÎ TÜR	101
3.3. TÜRK ROMANININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	105
3.3. ULUS İNŞASI SÜREÇLERİNDE ROMANIN İŞLEVLERİ	112
3.3.1. Dilsel Bütünlüğü Tesis Aracı Olarak Roman	114
3.3.2. Eğitici Bir Araç Olarak Roman	118
3.3.3. Propaganda Aracı Olarak Roman	121
3.3.4. İletişim Aracı Olarak Roman	125
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
ULUSUN ORTAKLIKLAR VE BENZERLİKLER ÜZERİNDEN İNŞASI: ROMANDA TÜRKLÜĞE DAİR TARİF VE NİTELİKLER	129
4.1 1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRK ROMANI VE ROMANCISI	130
4.2. TÜRKLÜĞÜN ORTAKLIKLAR ÜZERİNDEN TARİFİ	144
4.2.1. Ulusun Ruhu Olarak Türkçe: Dönem Romanlarında Türk'ün Dili	146
4.2.2. Şanlı ve Yüce Geçmiş: Dönem Romanlarında Türk'ün Tarihi	150
4.2.3. Mekânın Uluslaşması: Dönem Romanlarında Türk'ün Vatanı	159
4.2.4. Yadsınan Bir Ortaklık: Dönem Romanlarında Türk'ün Dini (?)	166
BEŞİNCİ BÖLÜM	
ULUSUN KARŞITLIKLAR VE ÖTEKİLER ÜZERİNDEN İNŞASI: ROMANDA TÜRK OLMAYANLAR VE TÜRKLÜKTEN UZAK KALANLAR	176
5.1. MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMALARINDA ÖTEKİNİN KONUMU	176
5.2. DÖNEM ROMANLARINDA TÜRK OLMAYANLAR	180

5.3. DÖNEM ROMANLARINDA BİR ÖTEKİ OLARAK OSMANLI.....	194
SONUÇ.....	201
KAYNAKÇA	213
EK 1: 1923-1938 YILLARI ARASINDA YAYIMLANMIŞ ROMANLAR LİSTESİ	246
EK 2: ORİJİNALLİK RAPORU.....	258
EK 3: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	259

GİRİŞ

Roman, öyle bir ressamdır ki fırçası tavustandır; Öyle bir şairdir ki kalemi altundandır; Öyle bir mugannidir ki sazı plantindendir... Gençlere aşlamak istenilen bütün duygular, iradeler, düşüncüler, roman vasıtasıyla onlara kolayca telkin olunabilir... ‘Roman, tarihten daha doğru bir tarihtir’ demişler. Bence, roman müşahhas bir sosyolojidir. Sosyolojinin en derin meselelerini romanlar halletmektedir. Bu zamanda, sosyolog olmayan bir yazar iyi bir romancı olamaz... Roman, ayağımıza gelen bir tiyatrodur. Odamızda onu seyrediyoruz. Roman bizim için hayati bir müzedir. Orada, orijinal şahsiyetlerin canlı heykellerini görürüz. Roman, bizim için, asırlık vakaları bir saatlik temaya sığdırabilen bir simgedir. Hulâsa roman bizim için her şeydir. Onun çoğalmasını isteriz (Gökalp, 1980: 175-79).

Türk milliyetçiliğinin babası ve Türk milletinin kim olduğunu ilk önce öğreten kişi olarak da nitelenen (Kocatürk, 1936: 32) Ziya Gökalp, ölümünden yaklaşık bir ay önce, 28 Eylül 1924 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde, romanın özelliklerini bu şekilde özetlemekteydi. Ömrü boyunca “vazife” ve “mefkure”yi vurgulamış olan Gökalp, bu özetle romanı da işlevsel bir bakışla ele almıştır. Diğer yandan Gökalp’in sadece roman türü için değil, edebiyatın geneli için de benzer görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında edebiyatın kullanılmasını her zaman savunmuş (Karpat, 1962: 21), yazmış olduğu şiirlerle bu yöntemi bizzat uygulayanlardan olmuştur. Bahsedilen yazının sonlarında yer alan bir vurgu ise özellikle dikkat çeker. *“Ah romancılar, ah romancılar! Bugün siz elinizdeki kuvveti biraz bilseydiniz, az zamanda memleketin ahlâkını değiştirebilirdiniz”* cümlesi edebiyata dair görüşlerinin dile getirilmesinden ibaret değildir. Bu, aynı zamanda ahlâk özelinde olsa da, romanın dönüştürücü boyutunun net biçimde vurgulanışıdır. Ancak romanın dönüştürücülük vasfı, Gökalp’in ölümünden on yıllar sonra yeniden gündeme geldiğinde, farklı bir bağlamda ve farklı bir rolle tanımlanır olacaktır.

Milliyetçi bir düşünür olarak Gökalp ve benzeri birçok milliyetçi için ulus, doğal ve ezelden gelen, mensupları birbirlerine sadakatle bağlı, alternatif bağılıkları ve kimlik tasavvurlarını dışlayan bir nitelik taşımaktadır. Tarihsel seyirde ulus olarak kendi ayırt ediciliğinin farkına varamamış örnekler bulunsa da, bu bir “uyuma” durumudur. Milliyetçiler de ulusu uyandırma görevini üstlenenlerdir (Keyder, 1996: 9). Üstelik bu bakış açısı, milliyetçiliğin akademik çalışmalara konu oluşunda da kendini sürdürmüştür. Görece geç bir başlangıçla birlikte 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca akademik faaliyetler, milliyetçiliklerin tarihçeleri ile tipolojileri üzerine odaklanmıştır. Ancak bu örneklerde belirleyici olan, gerek milliyetçiliğin, gerekse ulusun varlığına ve

kökenine dair bir sorgulamanın yapılmaması, “neden” ve “nasıl” sorularının yöneltilmemesidir (Özkırımlı, 2009: 59).

1950’lerden itibaren milliyetçilik giderek daha yoğun ve çeşitli biçimlerde ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde ilk olarak Deutsch (1966) ile başlayıp ve Kedourie’ye (1993) kadar uzanan örnekler, ulusların ve milliyetçiliğin köklerinin giderek daha fazla sorgulanmasının yolunu açarlar. Kavramların sorgulanışı beraberinde yeni ele alış tarzlarını da getirmektedir. Özellikle gelenekler, artık kalıntılar gibi değil, şimdide yaratılan unsurlar gibi algılanmaya başlanır. Benzer bir durum tarihe yaklaşımda da söz konusudur: Tarihin bugünden geçmişe dönük doğrultusu ve geçmişin düzenlenmesinde şimdinin rolü giderek ön plana çıkar (Liakos, 2008: 88). Tüm bunlar, milliyetçilik çalışmalarının 1980’lerdeki paradigma değişiminin arka planını oluşturacaktır

1983 yılında yayınlanmış üç eser,¹ milliyetçilik çalışmaları ve dolayısıyla ulusun anlamlandırılması konusunda açılan yeni bir sayfaya karşılık gelmektedir. Geline nokta tartışmalar, ulusların doğallığı, kadimliği, sürekliliği ve değişmezliği gibi kabullerin giderek daha fazla sorgulanmasını ve reddini içermektedir. Bu eserlerden biri olan *Hayali Cemaatler* kitabı ile Benedict Anderson, ulusları ortaya çıkarmanın milliyetçilik olduğu vurgusunu, ulusun hayal edilmişliği üzerinden dile getirmekte ve ulusu “*hayal edilmiş bir siyasal topluluk*” şeklinde tanımlamaktadır (Anderson, 2009: 20). Onun için ulus, en küçük örneklerinde dâhi kimsenin diğer üyeleri tanımadığı, onlarla tanışmadığı, çoğu hakkında hiçbir şey işitmediği bir topluluğun, sanki bu durumun tam tersiymişçesine zihinde yaşatılmasıdır. Kuşkusuz bu görüşler ile ulusların doğallığından hareket eden ve onun kökenlerini kapsamlı biçimde ortaya koymaya çalışan Ziya Gökalp örneğindeki bir milliyetçinin bakışı arasındaki mesafe oldukça fazladır. Buna karşın Anderson, ulusun hayal edilmesini kolaylaştıran etmenleri tartışırken romana, tıpkı Gökalp gibi özel bir yer ayıracaktır.

Anderson’da bir hayal olarak ulusun yaratılması, modernleşmenin bir sonucu olarak zaman olgusunun dönüşümüyle bağlantılıdır. Modernleşme, ortaçağın “zaman boyunca eşzamanlılık” kavrayışının yerini "homojen ve içi boş zaman" fikrine bırakmasına neden olmuştur. Modern toplumların işleyişi bütünüyle saatlenmiş ve takvimlenmiş bir zamanda gerçekleşmekte, bu ise bireylerin bir topluluk düşüncesini hayal etmelerini

¹ Gellner, 2008; Hobsbawm & Ranger, 2006; Anderson, 2009.

kolaylaştırmaktadır. Çünkü zamanın bu niteliği, kişiye hiç tanımadığı birinin dahi kendisiyle ortak ve eşzamanlı faaliyetler içinde olduğu güvenini sunmaktadır (Anderson, 2009: 39-41). Diğer yandan zamandaki dönüşümün hem bir sonucu, hem de pekiştiricisi olan gelişme, matbaa ve basım tekniklerindeki gelişimin “matbuat kapitalizmi”ni ortaya çıkarmasıdır (Anderson, 2009: 49; Jaffrelot, 2010: 33). Bu kapsamda yaygınlık gösteren gazete ve roman, öncelikle kişilerin eşzamanlı etkinliklerine bir yenisini ekleyerek topluluk hayalinin canlı tutulmasına katkı yapmıştır. Ayrıca ortaya çıkan boş zamanının doldurulmasının en yaygın aracı gazeteyle birlikte roman olacaktır. Bahsedilen dönüşüm süreci romanı, homojen boş zaman boyunca yaşanan eşzamanlı eylemleri temsil etmek bakımından göz kamaştırıcı olanaklarıyla ön plana çıkarmıştır (Anderson, 2009: 214).

Ulusun ortaya çıkışında standart bir okuyucunun roman okuma etkinliği, öncelikle boş zamanı kendisi gibi dolduran kitleleri hayal edebilmesi bağlamında bir katkı sağlar. Gerçi bu katkı, gazetenin yarattığı eşzamanlılık deneyiminin yanında kısıtlı kalmaktadır. Keza gazete günlük niteliğiyle herhangi bir zamanda değil, içinde bulunulan günün aşağı yukarı benzer saatlerinde okunmasıyla bu olanağı sunmaktadır (Anderson, 2009: 50). Roman ise eşzamanlılık ile değil, hayal etme biçimlerini zenginleştirici niteliğiyle önem sahibidir (Jusdanis, 1998: 68). Roman karakteri, okuyucu için potansiyel olarak bir araya geleceği ve kendini aynı mensubiyetle ifade ettiği daha çok kişiyle tanışma vesilesidir. Aynı zamanda romanın karakteri ve okuyucular arasında kurduğu ilişki, tüm okurların hep birlikte parçası oldukları kimliğin bir aynası olma işlevine sahiptir. Romanın mekânı da, yüz yüze ilişkisi bulunmayan ve bir araya gelmeleri mümkün olmayan kesimlerin buluşma alanlarını oluşturmaktadır. Bu yönüyle, somut bir ilişki biçimine karşılık gelmeyen ulusu ortaya çıkarmada kişilerin benzerlikleri üzerine kurulan söylem (Calhoun, 2007: 60), roman vasıtasıyla yaygın ve kitlesel bir hâl almaktadır.

Ulusun ve milliyetçiliğin ele alınışındaki dönüşüm, ulusun bir tezahürü olarak ortaya çıkan milliyetçilik fikrini aşındırmış, ulusları yaratanın bizzat milliyetçilik olduğu görüşünü giderek daha yaygın hale getirmiştir. Bu yaratım süreci, ulusun tanımlanması, içerik ve sınırlarının belirlenmesi, tanım ve kapsamın kitlelere benimsetilmesi ve benimsetilen bu fikrin aidiyet ve sadakatin temel odağı olarak belirlenmesi gibi

adımları içeren bir inşaya karşılık gelmektedir. İnşanın içerik ve hedeflerinin yoğunluğu, bu doğrultuda başvurulacak olan araçları da önemli birer araştırma konusu kılmakta, inşanın gelişim sürecinin farklı boyutlarının anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Bu nitelik, ulus inşasının diğer birçok aracı için olduğu gibi, romanlar için de geçerlidir.

Bu tez, Türkiye’de ulus inşası süreci olarak nitelenebilecek olan 1923-1938 yılları arasında romanın, inşanın önemli araçlarından biri olduğu kabulünden hareket etmektedir. Roman, edebî bir tür olarak özellikleri, milliyetçilikle olan ilişkisi ile Türk ulusunun inşasının genel vasıfları ve araçları arasındaki ayırt edici konumu nedeniyle önemsenmektedir. Dolayısıyla bu tez, 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan eserler çerçevesinde, Türkiye’de ulus inşası sürecinde romanın rolünün, a) ulusun tanımı ve/ya tarifi, b) ulusun ortak ve ayırt edici vasıfları, c) ulusun farklı uluslarla ilişkilendirilmesi bağlamındaki içeriği üzerinden irdelenmesini amaçlamaktadır.

1.1. TEZİN KONUSU, AMACI VE ARGÜMANLARI

Bu tezin konusunu, bir ulus inşası aracı olarak romanın, 1923-1938 yılları arasındaki inşâ sürecinde bulunduğu konum, üstlendiği rol ve işlevler oluşturmaktadır. Anılan on beş yıllık zaman dilimi bir inşâ süreci olarak değerlendirildiğinde ve roman bunun bir parçası olarak görüldüğünde, ulus inşasına dair tartışmaların roman sayfalarında karşılık bulması kaçınılmaz olmaktadır. Ulus inşası projeleri, öncelikli olarak insanların aidiyetlerini ulus temelinde tanımlamaları ve “biz” vurgusunun mensubu olunan ulus üzerinden ortaya konması amacını gütmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde de, ulusa dair bir tarifi oluşması, ulusun zamanda ve mekândaki konumunun belirlenmesi, ulusun ayırt edici niteliklerinin ortaya konması ve uluslardan oluşan bir sistem içerisinde mensubu olunan ulusun dost ve düşmanlarına dair bir değerlendirmenin sunulması gerekmektedir. Türk ulusunun inşasında romanın rolünün ortaya konması, anılan hususların romanlarda yer alış biçimlerinin değerlendirilmesiyle özdeştir. Dolayısıyla romanlarda;

- a) Türklüğe ilişkin tanım ve tariflerin içeriğinin ne olduğu,
- b) Nelerin Türk ulusunu başkalarından farklı kılan özellikler olarak sunulduğu,

- c) Türklüğün tarihsel açıdan nasıl bir konuma yerleştirildiği,
- d) Türklerin hangi coğrafi alanlarla özdeşleştirildiği,
- e) din örneğinde olduğu gibi alternatif aidiyet biçimlerinin ulus kimliği ile ne şekilde ilişkilendirildiği,
- f) ulus devletin kuruluşu sonrasında eski rejime hangi biçimlerde yer verildiği,
- g) Türklük üzerinden tanımlanan “biz”in karşısına hangi unsurların ne tür gerekçelerle yerleştirildiği, tezin temel sorularını oluşturmaktadır. Romanların bu sorulara ilişkin yanıtları, söz konusu edebi türün inşa sürecine katkısının içeriğini ortaya koyacaktır.

Ulusun inşa edilen bir olgu olarak tanımlanması ve inşanın içeriğinin tespiti doğrultusunda bu tipte soruların yöneltmesi, konuyla ilişkili bazı ön kabullerin sonucudur. Öyle ki ulusun inşa edilmişliğinden hareket etmek, milliyetçilik kuramları çerçevesinde, “modernist” perspektifin benimsenmesi anlamına gelmektedir.² Benzer biçimde 1923-1938 yılları arasının ulus inşası süreci olarak nitelendirilmesi, anılan zaman aralığının Türk milliyetçiliği bakımından ayırt edici bir evre olduğunun kabulünü de içermektedir. Dolayısıyla tezin amacına ulaşması ve içeriğindeki soruların yanıtlanmasında, bu ön kabullerin dayanaklarının ortaya konması gerekmektedir.

Ulus inşasından bahsedildiğinde, inşa sözcüğüne Anderson’daki gibi hayali kapsayan ancak onu aşan bir anlam yüklenmektedir. Çıkış noktasında inşa sözcüğü, milliyetçiliğin ulusun kronolojik öncülü olduğu ve modern çağda ulusların milliyetçilikler tarafından yaratılmış olduğu yönündeki savların geneline gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla ulus inşası, bu bağlamdaki tartışmalarda (Gellner, 2008; Hobsbawm, 2006; Hobsbawm & Ranger, 2006; Kedouire, 1971; Smith, 2003, Hroch, 1998) sıkça zikredilen ve farklı içerikleri haiz hayal, icat, kurgu, buluş vb. sözcüklerin genelini içermektedir. Diğer yandan inşa, bahsedilen hayali yaygınlaştırma

² Milliyetçilik kuramları, en genel biçimiyle, ulus ve milliyetçiliğin nasıl tanımlanacağı, tarihsel gelişimleri çerçevesinde ulusun mu yoksa milliyetçiliğin mi diğerinden önce ortaya çıktığı, birinin diğerinin yaratımı ve yaygınlaşmasında ne gibi katkılarının bulunduğu, bu sürecin ne gibi etkenlerce tetiklendiği ve şekillendiği, ulus olgusunun ön plana geçmesinin ve bir siyasal hareket olarak milliyetçiliğin gelişiminin farklı coğrafyalar arasında ne gibi ayrılıklar gösterdiği ve Aydınlanma, sanayi devrimi ve modernleşme gibi önemli tarihsel süreç ve gelişmelerin bu noktada ne gibi etkilerinin olduğu sorularına yanıt arayan düşünsel üretim şeklinde tanımlanabilir. Bu çerçevedeki temel kategorilerden biri olan modernist milliyetçilik kuramları ise ulusların doğallığı, kadimliği, sürekliliği ve değişmezliği gibi kabullerin karşısında yer alarak ulusların ve milliyetçiliklerin modern bir gelişme olduğunu ifade eden görüşler bütünüdür. Söz konusu kategoride yer alan düşüncelerin kendi içlerindeki ayırım ise modernleşme içerisinde ağırlık tanıdıkları unsurlar çerçevesinde olmaktadır. Milliyetçilik kuramları ve modernist perspektif için ayrıca bkz. Özkırımlı, 2009; Spencer & Wollman, 2002; Smith, 2003.

doğrultusunda gösterilen çabayı da içine alır. Bu bakımdan bir topluluk hayalini daha erken benimseyen grupların, kendi hayallerini yaygınlaştırma doğrultusunda giriştikleri faaliyetleri, başvurdukları araçları ve çoğu örnekte bunun politik ajandanın öncelikli maddesi halini almasını da ima eder.

Türk ulusunun bir inşa faaliyeti ve sürecinin sonucu olarak ele alınması, Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve Türk ulusuna atfettiği konum çerçevesinde bir tartışmayı gerektirir. Keza Türkiye deneyiminde ulusal kimliğe bakış, sürecin kurgusal boyutunun ihmal edilmesi ve hatta önsel olarak reddedilmesini esas almaktadır (Bora, 1996: 168-69). Ancak milliyetçiliğin tarihsel gelişimi ile ulusun inşa edilmesi süreci, terminolojik farklılıklara karşın kapsamlı bir inşa faaliyetinin varlığı konusunda şüpheye yer bırakmaz. Özellikle ulus ve milliyetçilik tartışmasında devletin yerleştiği konum ve taşıdığı özellikler, cumhuriyetle beraber ulusun kendi iradesini kendiliğinden keşfinden ziyade, bir toplumsal mühendislik projesini ve devletin milletini araması sürecini çağrıştırmaktadır (Kadıoğlu, 1995: 98). Bu yönüyle ulusların devletin temelini oluşturmaktan çok, bir devletin kurulmasının sonucunda ortaya çıktığı vurgusu (Hobsbawm 2006: 100), cumhuriyetin ilanı ile başlayan Türkiye gündemini de betimlemektedir.

Bu noktada inşa edilmişlik vurgusunun ulusa ilişkin negatif bir bakış ya da görüş içermediğinin de altı çizilmelidir. Ulusların inşa edilmişliği onun gerçekliğini tartışmamakta, gücünü ortadan kaldırmamakta ya da önemini küçümsememektedir (Özkırımlı, 2010: 151). Bilakis inşa sürecine yönelen ilgi, ele alınan milliyetçilik örneğinin kapsamlı bir analizi için gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır. Bireylerin kendilerini ulusal aidiyetleri ile tanımladıkları örneklerin başarısı, bahsedilen inşa sürecinin detayları ile ilişkilidir. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarına Türk ulusunun inşa edilmesi temelinde yaklaşılması, Türk milliyetçiliğinin sorunsallaştırılması ya da eleştirilmesinden ziyade tarihsel sürekliliği içindeki kırılmalarının ve özgün dönemlerinin ortaya konmasına olanak tanımaktadır.

Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi görece daha uzun bir geçmişe sahipken, 1923 ve sonrasındaki ulus inşa süreci, bir siyasal düşünce ve akım olarak milliyetçiliğin vardığı bir aşamaya karşılık gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Türk diline ve tarihine dönük ilgiyle başlayan kültürel hareketin zamanla bir siyaset tarzı olarak

“Türkçülük”e varışı, Türk milliyetçiliğinin tarihsel arka planında kritik konumdur. Dahası henüz imparatorluk döneminde, Türklüğe ve Türklük üzerinden şekillenen politikalara rastlamak da olasıdır.³ Ancak bu tezde, doğrudan devlet eliyle yürürlüğe konulan ve siyasal gelişmelerin öncelikli bir konusu olarak ulus inşasının ancak Cumhuriyetin ilanı sonrasında söz konusu olduğu savunulmaktadır.⁴ 1800’lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler, Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişiminin bir parçasıyken, cumhuriyetle birlikte gündeme gelen ulus inşası bu birikimi aşma çabasıyla ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminin imparatorluk geçmişiyle bağını koparma gayreti, ulus inşası süreci ve onun yaratıcısı olan milliyetçiliğin tarihsel kökenlerinin tespiti konusunda da sıkıntılar doğurmaktadır. 1923 sonrasında söz konusu olan, ulusa dinsel aidiyetlerden bağımsız bir anlamın, özellikle de devlet katında yüklenmesidir. İnşa sürecinin kritik kısmını da bu yeni anlayışın kitlelere yansıtılması çabası oluşturmaktadır. Üstelik bu yönde izlenen politikalar, ulusun anlamlandırılması konusunda bir tekel durumuyla paraleldir. 1923-1938 yılları arasının inşa süreci olarak değerlendirilmesi, inşacı aktörlerin kendi içlerinde ayrımlar barındırır da, uygulamada görece homojen bir ulus anlayışı sergilemeleri ve kendileri dışındaki alternatif ulus anlayışlarını bastırabilmeleriyle bağlantılıdır.

Geçmişten kopuşu vurgulamaya dönük çabalardan biri ise, kullanılan sözcüklerde yaşanan dönüşüm olmuştur. “Ulus” sözcüğünün yeni dönemde zikredilişi, temel olarak “millet” sözcüğünün çağrıştırdığı dinsel içeriği ve geçmişle olan bağı geri plana itmekle ilgilidir. Aynı tutum, “milliyetçilik” yerine “ulusçuluk”un vurgulanışında da görülmektedir. Üstelik sözcük seçimi, yalnız erken cumhuriyet dönemi ile sınırlı kalmayacak biçimde kalıcı etkiler yaratmış ve günümüzde dahi farklı yaklaşımların göstergesi olmaya devam etmiştir.⁵ Buna karşın tezde, cumhuriyet döneminde inşa

³ Bu durum politik söylemlerde ulus vurgusunun artışı içerdiği gibi, savaş sonrası göçmenlerin iskânında ve coğrafi yer isimlerinin değiştirilmesi gibi pratiklerde Türklüğün dikkate alınan bir faktör haline gelmesini de kapsar. Bu konuda bir mukayese için bkz. Arai, 2008; Dündar, 2008.

⁴ Buna karşın, inşa sürecinin henüz imparatorluk döneminde başladığı yönünde görüşler de mevcuttur. 1908 sonrasında İttihat ve Terakki eliyle uygulanan “Türkleştirme” projesinin bir ulus inşası projesi niteliği taşıdığı iddiasıyla ilgili olarak bkz. Ülker, 2005.

⁵ Ulus / ulusçuluk ile millet / milliyetçilik çiftleri arasında yapılan seçimin sol ya da sağ siyaset ile modernleşme, hümanizm, laiklik, muhafazakârlık ya da dine atfedilen önem gibi tartışmalarla olan bağına dair genel bir özet için bkz. Bora, 1995: 95-131. Üstelik anılan ayrım, farklı dönemlerde çeşitlenen seçimlerde de söz konusudur. Örneğin 12 Eylül sonrasında siyasi söylem ve yeni anayasanın başlangıç

sürecinin kendine özgü boyutlarına rağmen, imparatorluk dönemindeki milliyetçilik hareketinden bütünüyle bağımsız olmadığı savunulmaktadır. Bu savununun bir uzantısı olarak “ulus” ve “millet” ya da “ulusçuluk” ve “milliyetçilik” sözcüklerinin kullanımına özel bir anlam yüklenmemektedir.⁶ 1923-1938 yıllarında ulusu kurgulayan milliyetçilik, geçmişin Türkçülük akımından itibaren devam eden bir çizginin devamıdır. Yeni dönemde bütüncül bir kopuş gerçekleştirme iddiasında olmuş, özellikle ulusun anlamlandırılması noktasında radikal bir değişiklik yaratma çabası göstermiş, fakat bunu bütünüyle gerçekleştirememiştir. Ele alınan zaman diliminin sonuna tekabül eden 1938 yılı ise ulusu tanımlamadaki tekel konumunun yitirilişi ve alternatif milliyetçiliklerin rekabetinin ortaya çıkışı için bir milat olarak görülmektedir.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi, ulus devletin hukuki açıdan kuruluşuna karşılık gelmektedir. Ancak devletin ulus ile nitelenişi bir başlangıçtan ibarettir. Bu tarih, aynı zamanda bir devlet politikası ve öncelikli siyasi gündem olarak ulusun inşa edilmesi için somut adımların yoğunlaşmasıyla özdeşir. Bu tarihte birlikte yeni rejim, kendi meşruiyetini ve egemenlik kaynağını henüz ulus vasfı kazanmamış olan bir insan topluluğuna dayandırmış ve söz konusu nüfusun bütünü ile uluslaşması gayretini göstermiştir. İmparatorluğun enkazının kaldırılması, ulus devletlerden oluşan yeni dünya düzenine eklenmede görece geç kalınması ve Tanzimat'tan beri tamamlanamayan ve tanımlanamayan bir süreç olarak modernleşme, ulus inşasının gerçekleşeceği ortamın başlıca köşe taşlarıdır. Gerek ulus inşasının kendi kapsamı, gerekse içinde bulunan yoğun siyasi, ekonomik ve toplumsal karmaşa durumu, böylesi bir faaliyetin ne ölçüde meşakkatli ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

metninde “Atatürk milliyetçiliği” vurgusu göze çarpar. Burada “Atatürk”, kendini mevcut milliyetçilik anlayışından farklı göstermek için bir niteleme sıfatı olarak tercih edilirken, dönemin Türk-İslam Sentezi tartışmalarının doğal bir sonucu olarak “ulusçuluk” sözcüğü reddedilmektedir. Anılan kavramsallaştırmanın karşıtlarınca verilen yanıtın “Kemalist ulusçuluk” oluşu ise bu açıdan manidardır. Atatürk Milliyetçiliği'nin içeriğine dair bir yorum için bkz. Oran, 1999. Diğer yandan tartışmanın boyutu, özellikle 2000'li yıllarda daha fazla kullanılmaya başlayan “ulusalcılık” sözcüğü ile genişlemiş; özellikle darbecilik, demokrasi, vesayet ve hatta liberal özgürlükler ve piyasa mekanizmasına dair bir içerikle gündelik köşe yazılarına sıkça konu olmuştur. Örnek için bkz. Güzel, 2013; Alpay, 2008, Çetin, 2013.

⁶ Diğer yandan sözcük seçimi ve terminoloji, milliyetçiliğe dair literatürün Türkiye dışındaki örneklerinde de sıkıntılı bir tablo sunmaktadır. “Terminolojik bir kaos” olarak adlandırılabilir olan bu durum, birbirine yakın anlamlar taşıyan ve iyi tanımlanmamış terimler nedeniyle sıkıntı yaratmaktadır (Özkırımlı, 2009: 23). Bahsedilen kaosa ilişkin sunulan terimler listesinin ilk sıralarında milliyetçilik (nationalism), milliyet (nationality), milletlik (nationhood), etno-milliyetçilik (ethnonationalism), etnik milliyetçilik (ethnic nationalism), vatandaşlığa dayalı milliyetçilik (civic nationalism), etnisite (ethnicity), etnik grup (ethnic group), etnik topluluk (ethnic community), etnik kategori (ethnic category), etnik çekirdek (ethnic core) vb. sayılabilir.

Aynı zamanda bu durum, yeni ulus devletin ulusunu inşa etme doğrultusunda yararlanabileceği ve potansiyel olarak sürece katkı yapacak tüm araçlara başvurması durumunu ortaya çıkarmıştır. Roman, bu noktada başvurulan araçlardan yalnızca biridir. Ancak edebiyatın milliyetçilikle ve milliyetçiliğin moderniteyle iç içe geçen seyirinde roman, bu seyrin hem bir parçası hem de tanığı olması bağlamında özgün bir araçtır.

Romanın ulus inşası konusunda taşıdığı önemin öncelikli boyutu, edebiyatın genelde siyaset, özelde ise milliyetçilik ve ulusla girdiği karmaşık ilişki çerçevesindedir. Feminizm ve toplumsal cinsiyet alanlarından ödünç alınarak söylenirse, *edebi olan politiktir*. Edebiyatın tanımlanması, içeriğinin şekillenmesi, türlere ayrışması, farklı türlerin dönemler itibarıyla popülerleşmesi ya da gözden düşmesi gibi gelişmeler, siyasetle doğrudan bağlantılıdır. Modernleşmenin ortaya çıkardığı bir sonuç, bu politik bağlamın önemli ölçüde milliyetçilikle harmanlanmış olmasıdır. Modernleşmeyle edebiyat yalnız milliyetçilik açısından işlevsel bir konuma yerleşmemiş, gelinen noktada mensubu bulunduğu ulusun ismiyle birlikte anılır olmuştur (Gilbert, 1996: 198). Bu çerçevede ulusallaşan edebiyat, insanların kendilerini birleşmiş bir milletin yurttaşları olarak görmelerini sağlayarak dayanışma deneyimini kolaylaştırmakta, ulusal kimliğin yalnız bir temsilcisi değil aynı zamanda milliyetçiliğin değerlerini halka aşilayarak üreticisi de olmaktadır (Jusdanis, 1998: 79). Edebiyatın üretici vasfı, inşa olgusu çerçevesinde oldukça kritik olup modern öncesi aidiyet biçimlerinin ikamesini dahi kapsayabilmektedir. Hollbrook'un (2008: 60) ifadesiyle Batılı ülkelerde dinin yerine konulan milliyetçilik değil, beşeri bilimler geleneğiyle birlikte ulusal bir edebiyattır. Bu çerçevede edebiyatın yerine getirdiği ikame işlevi noktasında milliyetçiliğin de önüne geçtiğinden bahsedilebilir.

Edebiyata ilişkin atıf ve konumlandırmaların hemen hepsi roman için de geçerlidir. Bu durum, öncelikle romanın farklı edebî türler arasındaki konumu nedeniyle. Bütün dünyanın sahiplendiği ve kullandığı bir edebi biçim olarak roman, son yüz elli yılda girdiği her ülkede geleneksel edebi biçimleri kenara iterek hâkim tür haline gelmiştir (Pamuk, 2011: 142-3). Üstelik kurduğu bu hâkimiyet, siyasal alan ve devlet sistemleri noktasında ulus devletin kural halini alışıyla da kronolojik bir benzerlik taşır. Roman, ulusal yaşamın biricikliğini somutlaştırmakta ve kendi alanındaki gelişmelerle onun

yükselişine eşlik etmektedir. Öyle ki farklılıkların dışlanması, kullanılan dilin standart hale gelmesi, okuryazarlığın teşviki gibi unsurlar, ulusal politikalarından önce romanın kendi iç tartışmalarında yer bulmuştur (Brennan, 2000: 49-50).

Romanın Türkiye pratiğinde ortaya çıkış ve gelişim süreci; siyaset, modernleşme ve milliyetçilik ile olan ilişkilerinin değinilen karakteristikleriyle örtüşmektedir. Edebiyat tarihi içinde ilk roman örnekleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma sürecinin bir parçası olarak karşımıza çıkmakta; Osmanlı romanı, modernleşmenin ve buna bağlı şekillenen sorun ve problemlerin aynası işlevini görmektedir. Jön Türk hareketinin kaynağını da oluşturan erken dönem romancıları, aynı zamanda Osmanlı toplumundaki başlıca siyasal düşünürlerdir. Romana başvurmaları fikirlerini yayma, kitleleri eğitme ve bu yolla toplumu medenileştirme hedefleri nedeniyledir (Evin, 1983: 16-20). Edebiyat tarihinin ileri safhaları romanın kendisinden ziyade, yayılmasının aracı olduğu fikirlerin dönüşümünü içermekte ve milliyetçilikle giderek daha fazla bütünleşmesine yol açmaktadır. Örneğin “Milli Edebiyat”, ortada bir ulusun bulunmadığı ve milliyetçiliğin siyasal yaşamı bütünüyle kuşatmadığı görece erken bir dönemde ortaya çıkarken, nitelik itibarıyla romanın da üslubuna dair bir tartışma görünümündedir. II. Meşrutiyet yılları ise romanın/edebi olanın politikliğini ve ulusallığını daha da arttırmıştır:

Birinci Dünya Savaşı yıllarını da kapsayan 1910-1918 arası II. Meşrutiyet dönemi, bu etkileşimin iyice arttığı bir dönemdir. Önceki bölümlerde, diğer kültürel kurumlarla birlikte, edebiyatın siyasallaşma düzeyindeki artışı da izlemiştik. Bu doğrultuda, dönemin edebiyat okurları, ister bir gazete ya da dergide yayınlanan tek tek, ister kitap haline getirilmiş edebiyat ürünlerini okuyor olsunlar, sadece edebî olmakla kalmayan, edebiyatın ötesine geçen bir şey okuduklarını biliyorlardı (Köroğlu, 2010: 258).

Türkiye’de ulusun inşasında romanın oynadığı rolün ortaya konması amacı, ulus inşası sürecinin ele alınış biçimlerinin çeşitlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu durum, tezin literatüre iki temel alanda katkı sağlamasına olanak tanır. Katkının birinci boyutu, tezin konu ve amacının, ulus inşasının ele alış biçimleri çerçevesinde alternatif bir alan sunuşu nedeniyledir. Katkının ikinci boyutunda ise, siyasal tartışmaların roman üzerinden araştırılması konusunda yeni bir pencere açılmakta, milliyetçilik ya da herhangi bir akım yerine bizatihi ulus inşasına odaklanılmaktadır.

Türk ulusunun inşası süreci, halen tüm boyutlarıyla ve araçlarıyla ele alınmış değildir. Ulusun yaratılmasında devletin merkezi konumu, insanın ele alınış tarzlarında da devlet

merkezli anlatım biçimlerini yaygınlaştırmakta, ancak tartışmanın sınırlarını da oldukça daraltmaktadır.⁷ Oysa inşa projesinin kapsamı, bu doğrultuda faydalı olabilecek hemen her yola ve araca başvurulmasını gerekli kılar. Dolayısıyla Türk ulusunun inşa sürecinin spesifik alanlar üzerinden ele alınmasının daha yararlı bir yöntem olacağından bahsedilebilir (Yılmaz, 2013: 2). 1923-1938 yılları arasında roman türündeki eserlerin, ulus inşası sürecinin gelişimi eşliğinde bir okumaya tabi tutulması, bahsedilen yarara karşılık gelebilecektir.

Türkiye’de ulus inşası sürecinin devlet odaklı bir yaklaşımla ele alınmasının bir diğer sonucu, inşanın kamusal alanda gerçekleşen faaliyetlerine daha yoğun ilgi gösterilmesidir. Kuşkusuz bu bir tercihten ziyade milliyetçiliğin genel bir özelliğiyle ilişkilidir. Modern ulus devletin egemenlik iddiası, "kamusal" olarak tarif ettiği bir "iktidar alanı" üzerinde tekel oluşuyla bağlantılıdır. Tıpkı toprak gibi iktidar alanının da nicel bir sınırlılığının olması, egemenliğin pekişmesi için kamusal alanın olabildiğince genişlemesini ve özel alanın da beraberinde küçülüşünü içerir (Roger, 2008: 128-130). Bunun ulus inşası noktasındaki yansıması da, inşaya dönük faaliyetlerin ağırlıklı olarak kamusal alanda kendisini göstermesidir. Bunlar, bireyi kamusal alana çıkmaya ve çıktığı andan itibaren de ulusun bir parçası kılmaya gayret etmektedir.

Ancak ulus inşasının özel alana dair bir içeriğinin olmadığı düşünülmemelidir. Bu yöndeki çabalar, en basit biçimiyle özel alandaki bireyi kamusal alana yöneltmeye dönük gayreti kapsar. Ancak roman gibi kapsamlı metinler ve bireylerin bu metinle muhatap olma biçimleri, romanı ulus inşasında, özellikle de özel alanda karşılık bulan bir faaliyet konumuna getirmektedir. Kamusal alandaki gelişmelerden ve devletin etkinliklerinden

⁷ Burada devlet odaklılık iki temel anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki devletin bir inşacı özne olarak tartışmanın merkezinde olduğu örnekleri kapsar. Özellikle anayasal ve yasal düzen, devlet organlarının teşkili, bürokratik mekanizmanın nitelikleri ve bunun ulusla ilişkisi bu çerçevede değerlendirilebilir. Diğer yandan devlet, 1923 sonrasında etki ettiği sahanın genişliği çerçevesinde de önem sahibidir. Örneğin dil (Sadoğlu, 2010), tarih (Ersanlı, 2006) ve coğrafya (Durgun, 2011) gibi alanlarda gerçekleştirilen ve ulus inşasıyla ilişkili uygulamaların devletten bağımsız olduğunu düşünmek mümkün değildir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus, 1923-1938 yıllarını ele alan ve ulusun inşasıyla doğrudan ilişkili çalışmaların “ulus inşası” terimini tercih etmemeleridir. Bu çerçevede ulus inşasının devlet merkezli okuması denebilecek metinler, inşa sürecine odaklanma iddiasında olmaktan ziyade dönem milliyetçiliğini tartışmaktadır. Buna karşın özellikle Türklüğün tanımlanması ve sınırları ile yurttaşlığın içeriğinin doldurulması noktasındaki metinlerde (Yıldız, 2010; Çağaptay, 2009) tanım süreci ve bunun yaygınlaştırılması çabasına değinildiği ölçüde ulus inşasına temas edilmektedir.

Ulus inşası terimini bizzat başlığında kullanan araştırmalardan Bozdoğan’ın (2008) mimari kültür çerçevesindeki ele alışı da, kamusal alandaki binalara odaklanarak orijinal bir katkı sağlamakta, ancak devlet merkezli okumaların sınırlarını belli bir nispette aşmaktadır.

bağımsız olmamakla birlikte roman, ulusa dair mesaj ve yönlendirmenin bireye kendi özel alanında iletilebilmesi olanağıyla önem taşır.

Escarpit (1968: 138) her okumanın bir kaçış olduğunu dile getirirken, farklı türlerde kaçışlar olduğuna ve nereden nereye kaçıldığının önemine dikkat çekmektedir. Benzer biçimde roman da bir kaçış olarak değerlendirildiğinde, ulus inşasının farklı bir parçası olmaktadır. İnşa ile kurulan bu ilişki, mimari ve mekânsal pratikler yoluyla ya da bayraklar, törenler, anıtlar, festivaller gibi araçlarla kamusal alanda gerçekleşen inşaya nazaran doğrudan bir niteliğe sahiptir. Diğer yandan romanlar hangi sebepten okunuyor olursa olsun, içerdikleri karakterler ile okuyucular için rol modelleri sunmaktadır. Romanın karakter tahlili ve karakter portresini en yoğun içeren tür oluşu, ulusa atfedilen karakteristiklerin bireyler arasında yaygınlaştırılması çabasıyla roman türünün gelişimi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır (Parrinder, 2006: 21). Bu yönüyle okuyucusunu, belki de kamusal alandaki herhangi bir aracın sunamayacağı etkinlikteki bir ulus vurgusuna, içeriğindeki karakterler üzerinden tabi tutmaktadır.

Romanla ulus inşası süreci arasında kurulan irtibatın diğer bir gerekçesi de romanın söylemlerin ortaya konulup yaygınlaştırılmasındaki işlevidir. Milliyetçilikle ilgili literatür onu bir ideoloji, düşünce, hareket, siyasi ilke, doktrin vb. biçiminde tanımlamaktaysa da o, öncelikle bir söylem biçimidir. Bir söylem olarak milliyetçilik, “dünyanın her yerinde insanları, özlemlerini ulus ve ulusal kimlik bağlamında düşünmeye ve o çerçeveye içine yerleştirmeye götüren kültürel anlayışın ve retorik üretimiyle belli ortam ve geleneklerdeki belli milliyetçi dil ve düşünce türlerinin üretimi” anlamına gelmektedir (Calhoun, 2007: 7-8). Milliyetçiliğin bir söylem biçimi olarak görülmesi, bir yandan tüm milliyetçiliklerin ortak özelliklerini vurgulayan bir kavramlaştırmayı ortaya koymakta, diğer yandan onu sıradan bir siyasi öğretinin ötesinde, dünyayı görmenin ve yorumlamanın belirli bir şekli olarak ele almaya olanak tanımaktadır (Özkırımlı, 2010: 147-49). Milliyetçiliğin bu vafının, ulus inşası süreçlerinde de tezahürleri olacaktır. Nitekim ulusu meydana getiren bireylerin aynı dünya görüşü ve yorumlama tarzına sahip olmaları, ulus inşası projelerinin nihai hedeflerinden birine karşılık gelmektedir.

Milliyetçiliğin ve ulus inşasının söylemsel boyutu, söylemin aktarımı ve yaygınlaştırılması noktasında romanı sürecin bir parçası kılmaktadır. Romanın söylemle

olan ilişkisi, onun yalnızca bir söylem olmakla kalmayıp, aynı zamanda söylemin temsili olması nedeniyledir de. Bu yönüyle roman, “söylemlerin birbirleriyle nasıl karşılaştıklarını, bir başkasının sözünün nasıl çağrıldığını, nasıl yanıtlandığını, bir sözün başka bir söz içinde nasıl, hangi derecelerde varolabildiğini” örneklediği gibi, bizzat bu olguları resmederek onları kendi söyleminin nesnesi kılmaktadır (Bakhtin, 2001: 16). Dolayısıyla ulus inşası süreçlerinde bir araç olarak roman üzerinde odaklanmak, gerek romanın kendisinin bir söylem olması, gerekse milliyetçilik söylemini temsil edebilmesi nedeniyle kritiktir.

Tezin literatüre katkısının ikinci boyutu, mevcut tartışmaların gerek farklı ülke deneyimleri, gerekse Türkiye örneğini değerlendirmede milliyetçilik ve edebiyat ilişkisine odaklanışı noktasındadır. Collins ve Blot (2003), Gilbert (1996), Szeman (2003), Jameson (1986), Zohar (1996), Cohen ve Dever (2002) ile Lewis (2004) gibi isimler bu ilişkinin genel vasıflarını, tarihsel gelişimini, farklı örneklerdeki özgünlükleri ve süreklilikleri ortaya koyan örneklerdendir. Corse (1997), Parrinder (2006), Suleiman ve Muhawi (2006), Gopal (2009), Schwyzer (2004) ve Johnson (2003) ise, İngiltere, İskoçya, İrlanda, Ortadoğu ülkeleri, Hindistan, İspanya gibi örnekler üzerinden ülke incelemeleri sunmaktadırlar. Ancak çalışmaların isimlerinden anlaşılabilceği gibi çoğu örnek konuyu milliyetçilik çerçevesinde ele almakta, ulusu da, bir inşa konusu olmaktan ziyade verili bir kategori olarak değerlendirmektedir. Diğerlerinden ayrılan en önemli örnek ise, tez konusunun belirlenmesinde de ilham kaynağı olan Gregory Jusdanis’in (1998) *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür - Milli Edebiyatın İcat Edilişi* eseridir. Jusdanis’in Yunan deneyimini ele alan metni, modernliğin Avrupa’nın doğusundaki yansımalarını ve aldığı biçimi milliyetçiliğin karakteristiklerine yaptığı etkiyle birlikte değerlendirmektedir. Modernliğin gecikmişliği, edebiyat ve estetik tartışmaların öncesinde ulusal olanın önemsenmesini ortaya çıkarmakta ve edebiyatın şekillenışı de uluslaşma pratiğinin gerekleriyle irtibatlandırmaktadır.

Genel örneklerdeki bu durum, Türkiye merkezli çalışmalarda da devam etmekte, romana tanınan rol, milliyetçilikle olan ilişkisi ve genel kimlik tartışmalarıyla ilgili olmaktadır.⁸ Türkçe literatürde önem sahibi olan bazı metinlerde ise, milliyetçilikle

⁸ İstisna sayılabilecek bir örnek, başlığı itibarıyla Jusdanis’in eserini çağrıştıran Karakoç (2012)’dur. Bu çalışmada Karakoç, ulus devletleşme sürecinin edebiyatın anlam ve içeriğini belirlediğini ve onu “icat” ettiğini vurgularken başlangıç noktasında Namık Kemal’i yerleştirir. Devamında da “Milli Edebiyat” ve

ilgili belli temalara odaklanıldığı ancak bunların da odak noktalarına geniş bir zaman aralığında yayılmış romanları aldığı gözlenmektedir. Bunlardan Belge (2009a), özcülük olgusunun milliyetçilik akımındaki önemi ve Türklerin kökenlerinin edebiyattaki yansımalarını konu edinirken 2000’li yıllara kadar uzanan bir zaman aralığında, sınırlı sayıdaki örneğe başvurur. Benzer bir durum Timur (2002)’un Osmanlı-Türk romanı ile ilgili çalışmasının kimlikle ilgili kısmında da gözlenir. Millas (2005)’ın yine roman odaklı metni ise, eserlerde ötekinin ele alınış biçimine dair kapsamlı ve betimleyici bir nitelik taşır. Ancak bu eser, cumhuriyet yıllarının geneline yayılan çok sayıda romanın rastlantısal bir yöntemle incelenmesine dayanmaktadır. Diğer yandan romanda yer alan ötekiye dair nitelendirme ve atıfları sunmakla yetinirken, ötekileştirme pratiğinin arka plandaki işlevleri konusunda sessiz kalır. Baki (2010) ise, ulus inşası sözcüğünü çalışmasının başlığında tercih etmesi bakımından önemli bir örnektir. Fakat araştırmanın edebiyat ders kitaplarına odaklanması, ele alınan örnekler ve etkileri bakımından sınırlı kalmaktadır.

Tezin konusunun belirlenmesi ve içeriğinin son halini almasında ilham kaynağı olarak nitelendirilebilecek bir diğer çalışma da, Erol Köroğlu’nun (2010) *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) – Propagandadan Millî Kimlik İnşasına* adlı eseridir. Köroğlu dar bir zaman aralığının kapsamlı bir incelemesini gerçekleştirdiği gibi, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin siyasi ve edebî kronolojisini de ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Ancak çıkış noktasında edebiyatın araçsal değeri olsa da, odaklanılan işlev ulus inşası değil, savaş koşulları altındaki propaganda faaliyetleridir. Ayrıca çalışma, yalnızca roman merkezli olmayıp, özellikle hikâyeye türündeki eserlere de geniş yer ayırmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında tez;

- a) milliyetçiliğin edebiyatla olan genel ilişkisi yerine Türk ulusunun inşası sürecinde roman türünün oynadığı role odaklanması,
- b) romana bir inşa aracı olarak duyulan ihtiyacı, ulus inşasının milliyetçilik kuramları dâhilindeki kritik konumu ile inşa sürecinin Türk milliyetçiliğinin genel tarihi içerisindeki bağlamı üzerinden açıklaması,

“İnkılap Edebiyatı” ayrımlarına dair bir değerlendirmede bulunur. Ancak çalışma, icat sürecinin yansımalarını yalnızca Halkevi Tiyatroları ve Karagöz uyarlamaları üzerinden ele alması ve ulus/ulus devlet olgusuna dair bir tartışma içermemesi nedeniyle dar bir kapsama sahiptir.

- c) edebiyat ve/ya romanın genel tarihine yayılmış farklı örnekler arasında bir seçim yapmaktan ziyade tanımlanmış bir zaman aralığında yayımlanmış tüm eserleri konu edinmesi,
- d) odaklandığı zaman aralığını edebi değil siyasi önemi çerçevesinde şekillendirmesi,
- e) öz, köken ya da öteki gibi tek bir temanın genel özelliklerinin ortaya konması yerine ulusu inşa etmenin kritik bir boyutu olan “biz”liğin teşekkülüyle ilgili unsurları teorik çerçevesi ve işlevsel niteliklerini de değerlendirerek ele alma çabası ile literatüre özgün bir katkı sağlayacaktır.

Özetle roman, tez kapsamında gerek edebi türler arasındaki kendine özgü konumu, gerekse modernleşme ve milliyetçiliğin tarihsel gelişimi ile kesişen yolları çerçevesinde ulus inşası süreçlerinin önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Roman bir cemaat hayalinin yaygınlaştırılmasında, bireyler için kurgulanan bir kimliğin onlara ulaştırılmasında ve milliyetçiliğe ilişkin fikirlerin kitleleşmesinde kritik roller üstlenebilmektedir. Sahip olduğu bu nitelik çerçevesinde, 1923-1938 yılları arasında Türk ulusunun inşa edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu rolün içeriğinin tahlili, inşa sürecinin geneline kıyasla sahip olduğu karakteristiklerin ortaya konabilmesi ve inşanın arka planında yer bulan milliyetçilik söylemiyle bağının tespiti tezin başlıca amaçlarıdır. Bu amaç doğrultusunda cumhuriyetin ilk on beş yılında yayımlanmış romanların sunduğu söylem, ulus inşası ile ilgili içerikleri çerçevesinde analiz konusudur. Analizin sunduğu tablo, ulus inşası sürecinin özel alana dair yansımalarının bir parçası olarak değerlendirilmekte ve önemsenmektedir. Keza romanın okuyucuyla buluşma biçimi, kamusal alana dönük etkinliklere odaklanan araştırmalardan farklılaşmaktadır. Ele alınan 1923-1938 yılları arasında, bireylerin ulus fikriyle temaslarını özel alanda yerine getirmeye ehil başlıca mekanizmanın roman olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu mekanizmanın ulus inşasıyla ilişkili içeriğinin ortaya konabilmesi için ise, öncelikli olarak 1923-1938 yılları arasında yayımlanan eserlere hangi kapsamda yaklaşıldığı ve eserlerin sunduğu geniş konu çeşitliliği içerisinde hangi tartışmaların odağa alındığının yanıtlanması gerekmektedir.

1.2. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Tezin kapsamını, ulus inşası sürecine ne gibi bir katkıda buldukları ve Türklük özelinde “biz” ve “onlar” ayrımını hangi ortaklıklar ya da karşıtlıklar üzerinden kurguladıkları soruları çerçevesinde, 1923 – 1938 yılları arasında yayımlanan bütün romanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla öncelikle, “biz” ve “onlar ayrımına atfedilen önemin ve zaman aralığının belirlenmiş gerekçesinin belirtilmesi zaruridir.

Bir söylem olarak milliyetçilik ile bir inşa aracı olarak romanın nitelikleri, ulus inşası sürecinin romandaki yansımasının da söylem temelli bir içerik taşımaya neden olmaktadır. Buna karşın on beş yıllık bir zamana yayılan romanların sunduğu söylem çeşitliliğinin belli bir sistem çerçevesinde ele alınması kolay değildir. Dolayısıyla tezin üzerine odaklanacağı söylemin, doğrudan ulus inşasına temas eden ve romanlarda geniş yer bulan boyutlarıyla sınırlandırılması gerekmektedir.

Milliyetçi söylem, genel itibarıyla dört farklı biçim üzerinden işlemektedir. Bunlar sırasıyla a) dünyayı “biz” ve “onlar” şeklinde bölmesi; b) hegemonya kurucu olması; c) kendisini doğallaştırması ve d) kurumlar aracılığıyla işlemesidir (Özkırımlı, 2010: 30-31). Bunlardan ilki, romanın ulus inşasındaki rolünün değerlendirilmesinde işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. “Biz” ile “onlar” şeklindeki bölünme, farklı taraflara türdeş ve sabit bir kimlik atfettiği gibi, dünyanın dışlayıcı bir bakış ekseninde algılanmasına neden olmaktadır. Ayrıca sınırların böylesi net biçimde konulması, ulus içinde var olan görüş farklılıklarının ve ayrışmaların üstünün örtülmesine katkı yapmaktadır (Özkırımlı, 2010: 147-49). Romanın bahsedilen diğer işleyiş tarzlarıyla çeşitli biçimlerde ilişkilendirilmesi mümkündür. Ancak roman metni, “biz” ile “onlar” arasında bir ayrım yapılması, “biz”e ve “onlar”a dair kapsamlı bir içeriğin sunulması ve “biz”in homojen yapı olarak ortaya konmasında çok daha etkindir. Ulus inşasının hedefi, verili toplumda karşılığı bulunmayan ve bu yönüyle bir icat niteliğindeki "milli çıkar ve ortak amaçların esinlediği teksesli, türdeş bir organizma” yaratmak şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım doğrultusunda romanın rolü ise, icat süreçlerinin üzerini örtmede başvurulacak hikâye kurguları yoluyla “hakikat etkileri” yaratmak olacaktır (Jusdanis, 1998: 228). Bahsedilen etkinin yaratılmasının en kolay yolu ise söz konusu hikâyelerin “biz” ve “onlar” arasında katı bir ayrışmayı vurgulamasıdır. Roman, “biz”i kendi özellikleri ve

“onlar”a referansla sergilediği müddetçe okuruna somut bir hakikat sunabilecek ve inşa sürecinin amacına ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Buradan hareketle, 1923-1938 yılları arasında yazılmış olan romanlara yöneltilen temel soru, metinlerin “biz” ile “onlar”ı birbirinden nasıl ayırdığı ve her bir kategoriye kendi içerisinde ne gibi özellikler atfettiğidir. Roman, içerdiği karakterler, yer verdiği ilişki biçimleri ve olay örgüleriyle gerek “biz”e, gerekse “onlar”a dair kapsamlı bir malzemenin aktarıcısı olmaktadır. Bu kapsam da “biz”in nasıl tarif edildiği ve bu tarifin ortaya konup yaygınlaştırılması noktasında ne gibi ortaklıklara başvurulduğu sorularını gündeme getirir. Tezde bu soruların yanıtlarının dil, tarih ve coğrafya üzerinden verilebileceği savunulmaktadır. Ortak dil, ortak tarih ve ortak coğrafya inşa edilen ulusun temel vasıflarını özetlediği gibi, Türk kimliğinin sunduğu “biz”in sınırlarını da belirlemektedir. Diğer yandan din ya da yakın imparatorluk geçmişi gibi potansiyel ortaklıklar içeren unsurların sınırın dışında bırakılması 1923-1938 arası ulus inşa sürecinin ayırt edici özelliklerindedir. Aynı zaman aralığında yayımlanmış olan romanların bu dışlamanın en somut ve kapsamlı örneklerini sunması ise, eserlerin inşa sürecine dair bir ayna işlevi gördüğünün delilidir.

Ulus konusunda göndermede bulunulan her bir ortaklık, bizatihi romanın konusu, türü, mekânı ya da biçimsel özelliklerine dair bir sonucu içermektedir. Örneğin tarihî romanlar, edebi bir tür olarak gördüğü ilgi kadar, ulusa ilişkin tartışmanın ve ulusu belli bir tarihsellik içerisinde konumlandırma çabasının sonucu olarak da yaygınlaşmıştır. Benzer bir durum dilde sadeleşme tartışmaları ve romanda kullanılan dil konusunda da kendini gösterir. Romanın dilinin sadeliği, ulusun dilsel bir ortaklık çerçevesinde kurgulanışı sürecinden bağımsız değildir. Ulusun tarifinde ortak coğrafyaya dair içerik ise romanlardaki mekân boyutu üzerinden tespit edilebilmektedir. Öyle ki edebi tartışmalarda “romanın Anadolu’ya açılması”, bir yönüyle Türk ulusuyla özdeşleştirilecek olan coğrafyanın benimsetilmesi çabasıyla iç içedir.

İnşa edilen ulusun romana yansıyan özelliklerinin bir diğer boyutu ise, ulusun tarifinde karşıtlıkların oynadığı role ilişkindir. Ulusu vücuda getirecek olan kesimlerin bir araya toplanması, yalnız sahip oldukları ortaklıklar üzerinden değil, karşıtı oldukları unsurlar aracılığıyla da gerçekleşmektedir. Milliyetçilik bağlamında ötekinin konumunu gündeme getiren bu durum, öteki olarak tanımlanabilecek olan unsurların romanlarda

yer alış biçimlerinin üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu şekilde roman aracılığıyla ulusun inşa edilmesi pratiğinin önemli bir diğer boyutu da ortaya çıkar: Kimliğin hangi karşıtlıklar üzerinden inşa edildiği noktasında romanlarda yer bulan ötekiler, buna dair kapsamlı bir yanıtı ve milliyetçilik söyleminin üzerinde yükseldiği “onlar”ı ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla tezde 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanlara, içeriklerindeki “biz” ve “onlar” ayrımına dair söylem temelinde yaklaşılmakta ve romanların ulus inşası ile olan ilişkisi bu yöndeki söylemin yaratıcısı, yansıtıcısı ve yaygınlaştırıcısı olması üzerinden tanımlanmaktadır. Bu tercihin kendi içinde tutarlılığa ve derinliğe sahip bir araştırmaya olanak tanıyacağı düşünülmektedir. “Biz” ve “onlar” ayrımı, inşa ile söylem arasındaki ilişki sebebiyle önemli görüldüğü gibi, araştırma evrenini oluşturan çok sayıdaki eserde yer bulan ortak temaların en yaygını niteliğindedir.

Belirlenen bu odak, aynı zamanda tezin sınırlılıklarını da ortaya çıkarmaktadır. 1923-1938 yıllarında yayımlanmış olan romanlar; ülke edebiyatının sahip olduğu görece zengin geleneğin, romancıların yazma pratiklerinin gündelik yaşamla olan sıkı bağının ve konu çeşitliliğine bağlı olarak temas ettikleri alanın genişliğinin neticesinde, farklı temaların ele alınabileceği ve çeşitli araştırma sorularının üzerinden yanıtlanabileceği bir kapsam sunmaktadır. Öyle ki bu kapsam, genelde Türk edebiyatı ve edebiyatçısına; özelde ise Türk romanı ve romancısına sosyal bilimler açısından atfedilen önemle de ilişkilidir. Edebiyatçılar, modernleşme süreci ve imparatorluk sonrasında ortaya çıkan kimlik bunalımı noktasında tarihçilere nazaran daha yararlı bir kaynak ve daha özgür ve yaratıcı bir çabanın sahibi olarak nitelendirilmektedir (Mardin, 1992: 30-1; Timur, 2002: 9-10). Ayrıca edebiyat, ülkenin sosyal tarihini yazacak olanlar için birincil ve sağlam kaynağı oluşturmakta (Karpaz, 1962: 10); sosyal konuları işleyişte Türk sosyal biliminden daha ileri bir noktada görülmektedir (Kayalı, 2003: 85).

Ulus inşası tercihi ve inşanın “biz” ve “onlar” a dair kurgusu üzerine yoğunlaşılması, edebiyat ve romanın sunduğu geniş olanakların tezde ancak sınırlı bir kısmının değerlendirilmesi sonucuna yol açmaktadır. Çıkış noktasının bu şekilde belirlenmesi, romanlar üzerinden incelenebilecek birçok temanın geri plana itilmesine ve bunlara ancak dolaylı biçimlerde yer verilmesine neden olmuştur. Tezde, ulus inşası ile

bağlantılı olan batı-doğu ikiliği ile batılılaşmanın biçimleri, yaşanan “inkılâp” süreci ve gündelik yaşama yansımaları, Mustafa Kemal Atatürk’ün romanlarda yer alışı biçimleri ile toplumsal cinsiyetin milliyetçilikle olan ilişkisi gibi konular için söz konusu olan budur.

Anılan temalardan batılılaşma bizatihi romanın ortaya çıkış süreci ile ilgilidir. Batılılaşmanın içeriğinin nasıl doldurulacağı, yanlış batılılaşmanın yol açtığı sonuçlar ve “doğru”ya dair model sunumu, Tanzimat’tan itibaren yazılmış romanların başlıca konusunu oluşturmuştur. 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanlar da bu geleneği sürdürmekte, ancak konunun ele alınışı dönem boyunca giderek farklılaşan bir nitelik taşımaktadır. Rejim değişikliği sonrasında kurucu iradenin doğru ya da yanlış batılılaşma ikiliğini aşarak doğrudan ve topyekûn bir Batı tahayyülüne sahip olması, romanda da yansımalarla bulunmuştur. Buna bağlı olarak geçmiş romanların “aşırı batılılaşma” sorunsalı (Mardin, 1992: 21-80), yerini batının ve batılı yaşam tarzının bütünü ile kabullenildiği metinlere ve çoğu seferde kitleselleşip yaygınlaştığı kurgusal anlatılara bırakmıştır. Özellikle orta ve üst sınıfların gündelik yaşamlarının ve kadın-erkek ilişkilerinin konu edildiği romanların sunduğu betimlemeler genel itibarıyla çeşitli “medeni” toplumların genel manzarasını aratmayan bir nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan tezde üzerinde durulan, batılılaşmanın yöntemi gibi yıllar itibarıyla ağırlığı azalan bir tartışma yerine, “biz” ve “onlar” ayrımında batının yerleştiği konum olmuştur.

Tezde 1923-1938 yılları arası, ulus inşası süreci olarak anılıyor ve önemseniyorsa da, en azından dönemin siyasi söyleminde yer bulan ve “zamanın ruhu”nu temsil eden sözcük “inkılâp” olmuştur. Hukuk, eğitim, ticaret, alfabe ve kıyafetten başlayıp kadın-erkek ilişkileri ve hatta kişilere hitap etme biçimine kadar yayılmış bir etki alanına sahip olan yasal düzenlemeler ve uygulamaların önemli kısmı, ulus inşası faaliyetiyle doğrudan ya da dolaylı yoldan ilişkilidir. Bu yeniliklerin uygulamaya nasıl yansıdığı, toplumda ne düzeyde benimsendiği ve kitlelerin yeni döneme bakışının analizinde romanlar önemli bir kaynak niteliğindedir. Ancak anılan kaynaktan bu yönde yararlanmak, içeriğinin kapsamına bağlı olarak ulus inşası tartışmasının kenarda kalmasına da neden olabilecektir. Bu nedenle romanlarda yer alan bir tema olarak inkılâp olgusuna, her bir

inkılâp özelinde yapılan ayrıntılı bir okumadan ziyade sürecin genelinin ulus inşası faaliyetleriyle ilişkisi temelinde yaklaşmıştır.

Benzer biçimde ulusun inşa edilmesi sürecinde önem arz eden ancak romanlarda bulunduğu yer geri plana itilen bir diğer konu başlığı da bizzat Mustafa Kemal Atatürk'tür. Bir siyasal lider olarak Atatürk, ulus inşası sürecinin yönlendiricilerinin başında gelirken; bir kahraman olarak inşa edilen ulusun odağına yerleş(tiril)mektedir. Netice itibarıyla o, uluslaşma serüveninin genel çerçevesi düşünüldüğünde ulusun "babası" ve "aşkın özne" niteliği taşımaktadır (Cantek, 2003: 29). Diğer yandan gerek Atatürk'ün karizmatik otoritesinin kökeninin oluştuğu, gerekse imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin şekillendiği Kurtuluş Savaşı evresi romanda yer bulan önemli konulardandır. Ancak, inşanın milliyetçilik söyleminin "biz" ve "onlar" ayrımı temelinde ele alınması nedeniyle Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, ayrı bir başlık altında ele alınan konular olmamıştır.⁹

Son olarak ulus inşası süreçlerinin önemli bir boyutu da, inşacı aktörlerin kadınlara ve erkeklere attıkları roller ve ulus fikriyle bağlantılı olarak oluşturdukları toplumsal cinsiyet kategorileridir. İnşa süreçleri geçmiş ve geleceği, dostlar ve düşmanları, hedefler ve ilkeleri kapsamlı bir şekilde ele alırken, aynı zamanda kadınlığın ve erkekliğin inşasını da kapsamaktadır. Bu bakımdan Sylvia Walby'nin (2006: 119) ifadesiyle ulusçuluk projeleri, aynı zamanda birer toplumsal cinsiyet projesidirler. Dolayısıyla, kadın ve erkeklerin birbirleri ve ulusla olan ilişkilerinin üzerinde titizlikle durulması, ulus inşası sürecinin tam olarak anlaşılabilmesinde kritik önemdedir. Bu noktada aşk romanları da, kadın-erkek ilişkilerinin içeriğindeki kapsamlı yeri üzerinden toplumsal cinsiyet tartışmalarına dair önemli bir kaynaktır. Fakat tartışma ve rol atıfları yalnız toplumsal cinsiyetle ilişkili kalmamakta, ulus fikri doğrudan ya da dolaylı biçimlerde kendisini hissettirmektedir. Erken cumhuriyet dönemi romancılığında aşk, ulus fikrini yaygınlaştırmanın aciliyetiyle ilişkilendirilmesi güçlükler yaratan bir konu

⁹ Çalışmanın amaç, konu ve kapsamı çerçevesinde bu tercih edilmişse de, Kurtuluş Savaşı'nın Türk edebiyatının hemen her döneminde olduğu gibi, 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanlar bağlamında da önemli bir konu olduğu açıktır. Bir roman konusu olarak Kurtuluş Savaşı için bkz. Sevinç, 2009; Yakar, 1973, Doğan, 1976. Atatürk ise anılan dönemde herhangi bir romanın konusu ya da romanda doğrudan yer alan bir karakter niteliğinde olmamış, ele alınan konu çerçevesinde kendisine dolaylı biçimlerde değinilmiştir. Bu durum, anılan dönemdeki romanlarda, Lukacs'ın (2010: 44-5) başarılı bir tarihsel romanda tarihin büyük kişiliklerinin başkahraman rolünde olmamaları gerektiği vurgusuna uyulduğunu göstermektedir.

olagelmıştır. Burada yazarlar, bireysel bir duygu olarak aşkı, ulus kavramsallaştırılmasının birey üzerindeki genel belirleyiciliği karşısında meşrulaştırma ihtiyacı içerisinde olmuşlardır (Ural, 2009: 436). Ancak bu tartışma da tezde dolaylı biçimlerde yer alabilmiştir. İnşa sürecinin başarıya ivedi biçimde ulaşma çabası içerisinde, kurgulanan “biz”liğin “onlar” karşısındaki homojenliğine önem verilmiştir. Türklerin kendi içlerindeki, özellikle de toplumsal cinsiyet temelindeki farklılıkları ve bunun yukarıdan aşağı şekillendirilişiyle dolaylı olarak muhatap olunmuştur.

Tezin kapsamının “biz” ve “onlar” ayrımı üzerinden şekillendirilmesi, 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan birçok önemli romanın, incelenmiş olmalarına karşın tartışmanın parçası haline gelmesine engel olmuştur. Dönem romanları, ele alınan zaman diliminin gündelik hayat deneyimlerine, insan ilişkilerine, toplumsal cinsiyet ayrımına, toplumsal dönüşümün bireysel ve toplumsal yansımalarına, sosyal ve sınıfsal konularına dair kapsamlı ve tartışmaya değer bir içeriği haizdir. Ancak kapsamın ulus inşasıyla ve ulusu benzerlik ve farklılıklar üzerinden tanımlayan perspektif ile sınırlı tutulması, birçok eserin geri planda kalmalarına neden olmuştur.

Tezde batılılaşma, toplumsal cinsiyet, lider imgesi ve yakın tarih ile dönemin gündelik yaşamı gibi inşa faaliyetinin ilişkili olduğu belli temalara ancak dolaylı biçimde yer verilmesinin, tezin literatüre dair katkısını azaltmayacağı düşünülmektedir. Keza tezin mevcut kapsam ve sınırlarının belirlenmesi, anılan temaların her birinin odağa alındığı farklı çalışmaların sunduğu deneyim çerçevesinde gerçekleşmiştir.¹⁰ Dolayısıyla tez, ulus inşası odağında, onlar tarafından boş bırakıldığı düşünülen bir alanı doldurma çabasının da sonucudur.

Tezin kapsam ve sınırlılıkları ile ilgili olarak belirtilmesi gereken son bir husus, roman ile okur arasında ilişkide üzerinde odaklanılanın ilişkinin bir tarafını oluşturan roman olmasıdır. Diğer bir deyişle romanın ulusa dair içeriğinin okuyucuda nasıl bir etkide bulunduğu, roman ile sunulan ulus fikrinin ne ölçüde benimsenip benimsenmediği

¹⁰ Bu noktada yalnızca toplumsal cinsiyet örneği üzerinden gitmek dahi bahsedilen hususlara açıklama getirebilecektir. İlk planda gerek milliyetçilik akımının, gerekse ulus inşa sürecinin toplumsal cinsiyete dair önemli bir içeriği olduğu muhakkaktır. Ancak doğrudan ve dolaylı biçimlerde ve roman özelinde bunun ele alan çalışmalar mevcuttur. Karababa (2006), Küçükalioglu (2005), Güneş (2005) gibi örneklerde kadının ulus ve milliyetçilik dâhilinde yerleştiği konum, farklı dönem romanları üzerinden ele alınmaktadır. Ancak burada kadına yoğunlaşan ilgi, kadının içinde eritildiği “biz”lik noktasında kapsamlı inceleme ve değerlendirmeleri içememektedir.

husususu geri planda kalmaktadır. Bunun temel nedeni, okurların anılan dönem çerçevesinde okuduklarının ne ölçüde etkisi altında kaldıklarına dair bir ölçünün mümkün olmayışıdır. Hobsbawm'ın (2006: 26) vurguladığı üzere ulusun, milliyetçi hareketlerin sözcüleri ve aktivistleri yerine, onların eylem ve propagandalarının hedefi olan sıradan insanların gözüyle nasıl görüldüğünün ortaya konması oldukça güçtür. Bu güçlük, ulusa ilişkin söylemi içeren romanın etki kapasitesi için de geçerlidir. Buna karşın ulus inşasının yukarıdan aşağı karakteri göz önüne alındığında, romanların “yukarı” hakkında kapsamlı bir veri kaynağı olduğu açıktır.

Toplam nüfus içindeki okur-yazar oranı, bir ulus inşası aracı olarak romanın, bu doğrultudaki faaliyetlerdeki en temel sınırlılığını oluşturmaktadır.¹¹ Romanın bu niteliğinin, tez için de bir sınırlılık arz ettiği açıktır. Ancak ulusların inşasında iletişimin oynadığı rol göz önüne alındığında (Deutsch, 1966), 1923-1938 yılları arasındaki ülke şartları, nüfusun bütününe ya da önemli bir çoğunluğuna ulaşabilecek herhangi bir araç bakımından da yetersizlikler taşır. Dolayısıyla okuma-yazma oranının düşüklüğü ya da okuma-yazma bilenlerin romana yönelme tercihlerindeki gerilik dahi onu, bir iletişim mekanizması olarak muadillerinin önüne geçirebilmektedir.

1.3. TEZİN YÖNTEMİ

Tezin konu edindiği zaman aralığının belirlenmesinde 1923 yılı, Cumhuriyetin ilanı ve ulus devletinin kurulmasına ek olarak, ulus inşasının bir “devlet politikası” olarak gündeme girmesiyle önemsenmektedir. İlerleyen kısımlarda ele alınacağı üzere, gerek kültürel, gerekse siyasal alanda olsun, Türk milliyetçiliğine dair tartışmaların geçmiş i imparatorluğun son yıllarına kadar gitmektedir. Ancak ulusun yukarıdan aşağı bir uygulama çerçevesinde inşası ancak ulus devlet ile mümkün olabilecektir. Tezin 1938

¹¹ Fortna (2013: 46), Harf Devriminin gerçekleştiği 1928 yılı arifesinde okur yazarlık oranının %10 civarında olduğunu söylerken, Kudret (1987: 53-4) cumhuriyetin ilk on beş yılı için oldukça karamsar bir tablo çizer: “1935 nüfus sayımına göre, Türkiye'nin nüfusu 16158018'dir. İlk, orta, meslek ve yüksek okullarda okuyan çocuk sayısı, toplam 770527'dir. 16 milyonun 14 milyonu köylüdür; yani okuma yazma dahi bilmez. Geriye kalan 2 milyon kasabalı ve şehirlidir. Onların da kaçta kaçının okuma yazma bildiği belli değildir; diyelim dördte biri, yani 500 bin kişi.” Ele alınan dönemin hemen ertesinde bir değerlendirmede bulunan İskit (1939: 189-190) ise, farklı devirlere ait fertlerin okuryazarlık düzeylerinin değişen niteliğine dikkat çekerek nispeten iyimser bir tablo sunar. Buna göre 1938 yılı itibarıyla 15-18 yaşları arasında olan “Cumhuriyet Çocukları”nın %44.6'sı okuma yazma bilmektedir. Bu, en azından yeni yetişmekte olanların roman okuyucusu olma potansiyellerini de arttırıcı bir niteliktir. 1923-1941 yılları arasında okul, öğrenci sayısı ve okuma yazma oranları ile ilgili olarak ayrıca bkz. TÜİK, 2008.

yılı ile sınırlandırılmasının iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Atatürk'ün 1938'de vefat etmiş olmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın komutanı ve yeni rejimin kurucusu olması gibi vasıflarının yanında o, milliyetçiliğin gelişimi ve ulusun inşası noktasında önem taşıyan bir imgedir. Atatürk'ün kökeninde ne genel bir irade ne de mevcut bir ulusal kimlik bulunan hipotetik bir varlığa, yani Türk ulusuna “hayat üfleyen” kişi olarak takdimi (Mardin, 1992: 65), bu imgenin en somut özelliklerindedir. Diğer yandan *Nutuk*'taki üslubu, ulus ile kendi benliği arasında bir özdeşlik kurduğunu, benliğini ve ulusu birbirleriyle iç içe geçmiş biçimde kullanarak “I-Nation” niteliğini kendine atfettiğini göstermektedir (Adak, 2003: 516). Dolayısıyla vefatının ulusa dair tartışmalar bakımından bir dönüm noktası olduğu açıktır.

1938 yılının tercih edilmesinin ikinci nedeni ise, o yıla kadar yekpare bir görüntü arz eden milliyetçilik anlayışının bu niteliğinin giderek ortadan kalması ve ulusun tek elden inşası çabasının devam ettirilemez hale gelmesidir. Ulus inşası, ulusa ilişkin farklı anlamlandırma pratiklerinin belirleyici olma amacındaki hegemonya mücadelelerini içine almaktadır. 1923-1938 yılları arası, devletin ve partinin ulus anlayışının nispeten tartışılmaz konumda olduğu bir dönemdir. Burada tartışılmazlıktan kastedilen yekpare ve süreklilik arz eden bir perspektif değildir. Esas itibarıyla gerek devlet organarı, gerekse parti mensuplarının heterojen bir nitelik taşıdığı ve farklı konularda farklı görüşler savundukları bilinmektedir. Fakat başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere devlet ve/ya parti ileri gelenlerinin söylem ve uygulamalarında değişiklikler yaşanmışsa da, hegemon konumlarının dönüşümünü ve sarsılmasını içermemekte, son kertede belirleyici olmaları vasfını dönüştürmemektedir. Gözlenen zikzaklar da, iktidarın kendi içinde yaşadığı dönüşüm neticesindedir ve lider kadronun hegemon pozisyonun sürdürülebilmesi ile ilişkilidir. Ancak bir yandan Atatürk'ün ölümü, diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte değişen konjonktür Türkçülüğün yollarının çatallanmasını (Ertekin, 2002: 345-387) ortaya çıkarırken, ulus inşasını tek elden yürütülen bir politika olmaktan uzaklaştırmıştır. Keza süreç, ulus tanımı ve milliyetçiliğin değerlendirilmesinde uluslararası aktörlerin de bir parçası olduğu yeni bir hegemonya mücadelesine tanıklık etmektedir. Bahsedilen mücadele paralelinde ise milliyetçilik önceki dönemlerde olmadığı ölçüde ırkçı ve yabancı düşmanı bir vasıf kazanmış (Öğün, 2000: 135-36), kendi içinde Anadoluşucu, Orta Asyacı, uygarlıkçı gibi perspektifleri ve ulusun içeriğinde İslam'ın yeniden önemsenmesi durumunu ortaya çıkarmıştır (Aydın,

1993: 244). Buna bağılı olarak 1923-1938 yılları arası, ulus anlayışının nispeten homojen olması / homojenmiş gibi sunulması ve inşanın temel bir politik eylem niteliğı taşıması nedeniyle dönemin romanlarını önemli kılmaktadır. On beş yıllık süreç, dönemin ulus inşası faaliyetlerinin nitelikleri çerçevesinde görece homojen ve verili politikanın doğrultusunda özellikler arz eden romanlar topluluğundan bahsedilebilecek yegâne zaman dilimidir. 1938 yılı sonrasında Türk milliyetçiliğinin kendi içinde gösterdiği ayrımlar, romanların da daha heterojen bir görüntü sunmasını beraberinde getirecektir.

Tez kapsamında ele alınacak romanların belirlenmesinde öncelikli kıstas, bir eserin 1923-1938 yılları arasında kitap olarak yayımlanması olmuştur. Bu dönemde gazetelerde tefrika şeklinde yayımlanan çok sayıda roman vardır. Ancak kitap olarak basılmamış romanlar, tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun öncelikli nedeni, Anderson'un romana dair vurgusuna ve romanı matbuat kapitalizmiyle ilişkilendirme biçimine sadık kalma çabasıdır. O, homojen ve boş zamanın doldurulmasında gazetenin önemine vurgu yaparken kitabın da aynı işlevini önemser. Ancak basılı kitap, kendi içine kapalı bir nesnenin kitlesel ölçekte üretilen ilk sanayi ürünü olması dolayısıyla farklı bir önemin de sahibidir (Anderson, 2006: 49). Kuşkusuz gazeteler de romanla birlikte hayali cemaatlerin gelişiminin araçlarıdır. Fakat tefrika edilmiş romanların çalışma kapsamına alınması, gazete ile roman arasındaki ayrımı güçleştirecektir. Romanın ulus inşası sürecine katkısının ortaya konması amaçlandığından, tefrika türündeki eserlerin dışarıda bırakılmasında yarar görülmüştür.

1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanlardan oluşan evren –tespit edilebildiğı kadarıyla - 309 eserden oluşmaktadır.¹² Burada “tespit edilebildiğı

¹² EK 1’de bu romanların bir listesi sunulmuştur. Listede yer verilen künyeler, romanın ilk baskısına aittir. Diğer yandan metin içinde göndermede bulunulan romanlar ayrıca Kaynakça kısmında, *Birincil Kaynaklar* başlığı altında listelenmektedir. Ancak gerek metin içindeki referanslarda, gerekse Kaynakça’da, eserin temin edilen baskısına ait yıl ve basım bilgileri kullanılmıştır. Ayrıca yazar isimlerinin metin içi ve Kaynakça’da gösterilmesinde, kullanılan baskının kapağındaki biçim dikkate alınmıştır. Soyadı Kanunu sonrasında, özellikle iki isimli yazarların soyadlarının, çoğu kitabın kapağında yer almadığı görülmektedir. Kitap kapağının soyada yer vermediğı örneklerde ilk isimler kullanılmış, aynı yazarın soyadının yer aldığı baskılara ait kitaplar ise alfabetik sıraya riayet adına soyadının ilk harfine uygun yerleştirilmiştir. On beş yıllık zaman aralığı, bir yazarın soyadını içeren ve içermeyen kitap kapakları ve ilk ismin farklı biçimlerde yazıldığı örnekler bakımından oldukça zengindir. Örneğın Burhan Cahit Morkaya’ya ait eserler, Kaynakça’da “Burhan Cahid”, “Bürhan Cahit” ve “Morkaya, Burhan Cahit” biçiminde farklı yerlere dağılmış durumdadır. Diğer yandan Vâ-Nû ve Aka Gündüz örneklerinde olduğu

kadarıyla” ifadesinin kullanımı sebepsiz olmayıp, ülkenin edebiyat hayatının içinde bulunduğu sorunlardan birine ışık tutmaktadır. Keza edebî faaliyetlere ilişkin kayıtlar düzensizlik arz etmekte, özellikle bir eserin toplam kaç adet basılıp satıldığına dair bilgilere sağlıklı biçimde ulaşılamamaktadır.¹³ Dolayısıyla 309 eserden oluşan roman listesi, dönemin edebiyat yaşamını konu edinen farklı çalışmaların yer verdiği eser isimleri, romancılar hakkındaki biyografiler ve Milli Kütüphane kayıtları da dikkate alınarak oluşturulmuştur.¹⁴ Ancak burada antolojilerde yer alan bir eserin Milli Kütüphane kayıtlarında yer almaması ya da Milli Kütüphane’de roman olarak kaydedilmiş bir eserin tiyatro ya da hikâye türünde olması gibi çelişkiler de yaşanmıştır. Dolayısıyla 309 rakamı yaklaşık bir değere karşılık gelmektedir.

Araştırmanın örneklemini 273 romandan oluşmaktadır. Tez kapsamına alınmayan 36 roman, Harf Devrimi’nin öncesinde yayımlanan ancak alfabe değişikliği sonrasında unutulmaya terk edilen metinlerdir. Buradaki unutulmuş sürecinin okunurluktan ziyade matbuat kapitalizmi ve onun neticesinde oluşan kitap piyasası bağlamında olduğu not edilmelidir. Netice itibarıyla anılan romanlar halen birçok okuyucunun evlerinde bulunmakta, okunmaya devam etmektedir. Ancak romanın bir parçası olduğu matbuat kapitalizmi özelinde bir terk edilmiş durumundan bahsedilebilir. 1923-1928 arasında yayımlanmış birçok roman, devrimin hemen akabinde yapılan yeni baskılarıyla Latin Alfabesinde yayımlanmış ve piyasa mekanizması dâhilinde dolaşımda kalmıştır. Buna rağmen bahsedilen 36 roman için böyle bir tercih söz konusu olmamıştır. Kuşkusuz bu, romanın ilk baskısının satış ve beğeni durumu gibi hususlarla bağlantılıdır. Yine de henüz yayımlandığı zaman dilimi içinde kenara itilmiş böylesi metinlerin, ulus fikrinin yaygınlaştırılmasında etkisinin olamayacağı kabulünden hareket edilmiştir.

gibi, yapılan baskıda yazarın isminin kısaltılmış hali kullanılmışsa, metin içi gönderme ve Kaynakça’da da aynı yöneme başvurulmuştur.

¹³ Bu, yalnız cumhuriyetin ilk on beş yılı için geçerli olmayıp, sonraki yıllarda da eleştiri konusu edilen bir durumdur. Yalçın (2002: 13), 1920’den sonra Türkiye’de yayınlanmış romanların tamamının bibliyografyasının hazırlanamadığını, bu nedenle cumhuriyet devri Türk romanıyla ilgili değerlendirmelerin çoğunlukla eksik kaldığını vurgulamaktadır. Refik Halid Karay (2014: 170) ise, 1947 gibi görece geç ve Harf Devrimi benzeri kırılmaların geride kaldığı bir tarihte dahi, kendi kitaplarının hangi baskıda kaç adet piyasaya sürüldüğünü ve kaç adet satıldığına dair bilgisi olmadığından yakınmaktadır. Sayısal bilgiye sahip olmaması karşısında değerlendirmesini “*Gırla gitti ama sayısını Cenabihak bilir*” şeklinde yapar.

¹⁴ Söz konusu evrenin tespiti, öncelikli olarak Maarif Vekaleti tarafından 1939 yılında yayımlanmış olan ve 1928-1938 yıllarını kapsayan *Türkiye Bibliyografyası*’nın roman türünü içeren ikinci cildi üzerinden edinilen isimlerin başka kaynaklardan kontrolü üzerinden gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk beş yılında yayımlanan romanlara ise, edebiyat tarihi sahasındaki belli eserlerin içeriklerinden (İskit, 1939; Alangu, 1959, Kacıroğlu, 2008) ulaşılmaya çalışılmıştır.

Örnekleme oluşturan 273 romanın tümü, ulusu inşa etme doğrultusunda, “biz” ve “onlar” ayrımını kurgulayış biçimleri çerçevesinde dikkate alınmıştır. Eserin yazarı, türü, edebiyat tarihindeki yeri ya da etkisinin sürekliliği gibi hususlar üzerinden herhangi bir ayırım yapılmamış; Millas’ın (2005: 27) vurguladığı üzere romanlar, toplumsal işlevinden hareketle “okunurluk açısından eşit” sayılmıştır. Bu tercihin en önemli sonucu ise “edebiyat kanonu” konusundaki tartışmaların geri plana itiliyor olması ve kanon olgusuna atıfla araştırmanın örnekleminde bir daralmaya gidilmemesidir.¹⁵ Tezde konu edilen romanlar kanonik olan ve olmayanlar biçiminde sınıflandırılmamış, ilkinin ikincisinden daha muteber olduğu şeklinde bir anlayış sergilenmemiştir.

Edebiyat tartışmalarında kullanıldığı biçimiyle kanon sözcüğü, hem "iyi" edebiyatı belirleyen ölçütleri, hem de her kültürün kendi edebi geleneğini temsil ettiği varsayılan "seçkin" yapıtlar listesini bir arada imlemektedir (Başlı, 2010: 10). Bu niteliğiyle kanon, edebi eserler arasında hiyerarşik bir sıralamanın varlığı kabulünden hareket etmektedir. Bu çerçevede bazı metinleri otorite sahibi kılmakta; kabul edilebilir olanı edilemez olandan, edebi olanı edebi olmayandan ayırmaktadır (Jusdanis, 1998: 94). Bu ayırım sonucunda edebiyat derslerinin ve edebiyat tarihinin konusunu oluşturacak, antolojilerde yer bulacak, genç nesillerin tanışmalarının teşvik edildiği eserlerin hangileri olduğu ortaya çıkacaktır. Ayrıca bir edebî kanon, dönemini temsil etme ehliyetine sahip metinlerin neler olduğu noktasında kılavuz işlevi görebilir. Bu kılavuzun varlığı, belli bir zaman dilimini ele alan araştırmaların hangi eserlere

¹⁵ Kanon sözcüğü Yunanca’dan türemiş olup bu dile de Sami dilindeki, kamyş ya da değnek anlamına gelen bir sözcükten geçmiştir. Klasik ve Helenistik dönemlerde heykel, müzik, felsefe, retorik ve dilbilgisi ile ilgili tartışmalarda kullanılan sözcüğün tarihsel önemi, Hıristiyanlığa ilişkin çeşitli yazıların Kitabı Mukaddes’te bir araya getirilmesi sırasında olmuştur. Farklı metinlerin bir araya getirilmesinden oluşan Kitabı Mukaddes’te, hangi metinlerin bu kapsama girip hangilerinin giremeyeceği tercihi kanon olgusunu ortaya çıkarmıştır. Burada bir liste ya da paradigma niteliği kazanan kanon, herhangi bir metnin kendi içeriğinden ziyade, parçası olduğu bütün nedeniyle önemli hale gelmesine vesile olmuştur (Jusdanis, 1998: 84-89). Benzer bir durum, tarihsel gelişim çerçevesinde edebiyat alanında da yaşanacaktır. Sözcüğün tarihsel gelişimi, neyin edebi olup neyin olmadığına dair listelerin “edebiyat kanonu” olarak ifade edilmesini getirmiştir. Burada dikkat çekici olan bir durum ise, kilise tarafından okunması özellikle önerilen ve tanrı düşüncesini tanımadada yardımcı olacak bir dizi metine dair listenin sekülerleşmesi ve ulus-devletin kendi kuruluş anlatısını anlatan edebi metinler için kullanılmaya başlanmasıdır (Tekelioğlu, 2003: 70-1). Bu yönüyle kanon, giderek daha yoğun biçimde bir ulusun edebiyatının klasiklerinin belirlenmesi, bunların eğitim kurumlarında okutulması, süreli yayınlarda yayımlanıp tartışılması anlamında kullanılmaktadır (Akyıldız & Karacasu, 1999: 26). Batı edebiyatında kanon tartışmalarının seyriyle ilgili olarak bkz. Bloom, 1993. Türk edebiyatında bir kanonun var olup olmadığına dair tartışmalarla ilgili olarak bkz. Oğuzertem, 2004; Koçak, 2004; Atakay, 2004; Belge, 2009b: 81-93.

başvuracağı konusuna açıklık getirir. Öyle ki kanona dâhil olan metinler, bizzat bu nitelikleri çerçevesinde yazıldıkları dönemin temsilcisi olmaktadır. Konumuz açısından kanon konusunun önemi, 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış romanların tümü yerine yalnız kanona dâhil olanlarla yetinmenin gündeme gelebilecek olmasından ötürüdür. Gerçekten de dönemin 273 romanından birçoğu son baskılarını 1930’lu yıllarda yaparak unutulmaya terk edilmiştir ve bunlardan ancak sınırlı bölümü halen bilinip okunmaktadır. Dolayısıyla hayatta kalıp edebiyat dünyasında yerini koruyan metinlerin dikkate alınması bir alternatif olabilir.

Ancak kanonun bütünüyle edebi bir tartışma üzerinden ve nesnel ölçütler çerçevesinde şekillendiği savı gerçekçi görünmemektedir. Öncelikle neyin edebiyat sayılacağına dair ölçütlerin bizatihi ideolojik olduğu ve belli toplumsal sınıfın değerlerini ve “beğenilerini” cisimleştiren yazının edebiyat olarak nitelendirildiği iddiası (Eagleton, 2004: 35) kayda değerdir. Diğer yandan çok sayıda metinden sınırlı kısmının geleceğe miras kalıyor oluşu, burada Darwinci anlamıyla bir doğal ayıklanmanın yaşandığı anlamına gelmemektedir. Bilakis devletlerin, iktidarların ya da farklı toplumsal kesimlerin edebiyattan beklenti ve talepleri, ayakta kalan ve ortadan kalkan metinleri şekillendirebilmektedir (Millas, 2009: 240). Bunlardan daha önemlisi ise, tekil bir edebi kanonun gerçekleşme ihtimalinin ne ölçüde geçerli olduğu tartışmasıdır (Tekelioğlu, 2003; Corse, 1997). Bir kanonun varlığının iddia edildiği örneklerde dahi kapsama alınan metinler, homojen ve monolitik bir görüntünün uzağındadır. Etki sahibi hemen her siyasi akımın edebiyat konusunda kendi kanonuna sahip olduğu ve bu çerçevede bir okuma faaliyetini teşvik ettiğinden de bahsedilebilir (Çıkla, 2007: 50). Dolayısıyla Türkiye’de roman bağlamında ve 1923-1938 yılları arası özelinde bir kanonun varlığı tartışmaya açıktır. Bu sebeplerle, sınırları yeterince net olmayan kanon kavramsallaştırmasıyla belirlenecek metinlere odaklanmış bir araştırma, tezin amaç ve kapsamı açısından uygun görülmemiştir.

1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanların, ulus inşasına dair söyleminin ele alınışında başvurulacak olan yöntemsel çerçeve, eleştirel söylem analizine dayanmaktadır. Kuşkusuz araştırmanın konusunu roman türünde eserlerin oluşturması, yöntem açısından farklı seçenekleri gündeme getirmektedir. Bu noktada hem edebiyatın geneli (Fletcher, 1980; Peck, 1995; Hawthorn, 1989) hem de farklı roman türleri

özelinde (Ashley, 1989; Weber, 1992) değişik okuma ve inceleme örnekleri mevcuttur. Böylesi bir seçimde roman incelenmesi, zaman, mekân ve karakterlere ilişkin çözümlenmelere girişilmesini, anlatım tekniği ve yapısının değerlendirilmesini ve son olarak romanda yer verilen sembol ve imgeler üzerinde durulmasını kapsamaktadır. Diğer yandan yöntemsel açıdan çalışmaya uygun olabilecek bir diğer saha da edebiyat sosyolojisidir. Bu çerçevedeki bir inceleme, edebi olguların sosyal çevresi, yazarların sosyal durumları, mensup oldukları meslek grupları, yazar okur ilişkileri, edebi eserlerin basımı, yayını ve pazarlanması, bu işlerle uğraşan kurum ve kuruluşlar ile iktisadi, siyasi sorunlar ve bunların etkinliklerinin değerlendirilmesini içerir (Macit ve Soldan, 2004: 24). Ancak araştırma içerisinde bu yöndeki deneyime tali biçimlerde başvurulmuş, temel yöntemsel çerçeveyi ise söylem tartışmaları ve milliyetçilik söylemini bir arada değerlendirme konusunda sağlayacağı yararlar çerçevesinde eleştirel söylem analizi oluşturmuştur.¹⁶

Söylem olgusu, nesne ve öznelerin kimliklerini şekillendiren anlam pratiklerinin oluşturduğu sisteme gönderme yapmakta; çelişkilerin inşası ile içerisi ve dışarı arasındaki sınırların çizilmesi gibi politik nitelikteki sosyal ilişki ve pratiklerin parçası olmaktadır (Howarth & Stanrakis, 2000: 3-4). Buna bağlı olarak söylem analizi de metin, konuşma, iletişimsel eylem ya da resim gibi farklı alanları konu edinmektedir (Van Dijk, 2007: 2). Ancak söylem analizinin eleştirel boyutunu, kapsamına aldığı alanın derinliğini oluşturur. Söylem analizinden farklı olarak eleştirel söylem analizi, sadece söylem pratikleriyle yetinmemekte, söylemi şekillendiren iktidar ilişkileri ve ideolojik yapıları; sosyal kimlikler, sosyal ilişkiler ve bilgi sistemlerini de dikkate almaktadır (Fairclough, 2006: 11; Martinez, 2007: 125).

Cumhuriyetin ilk on beş yılına ait romanların değerlendirilmesinde eleştirel söylem analizden yararlanmanın bir nedeni de, bu kategorinin kimlik üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda sıkça kullanılmasıdır (Ainsworth ve Hardy, 2004: 225). Kuşkusuz bu yoğunluk kaynağını, özellikle Wodak başta olmak üzere, tarihsel olaylara ve tarihsel bağlamın söylem üzerindeki kurucu etkisine dikkat çeken Viyana ekolünün etkisinden almaktadır. Viyana ekolü, söylem ve kolektif bellek unsurlarına sosyo-tarihsel bir

¹⁶ Eleştirel söylem analizinin tarihsel gelişimi ve temel özellikleri için bkz. Wodak, 2001: 1-13; Blommaert, 2005: 21-38.

biçimde yaklaşmakta ve özellikle ulusal kimlik ve kuşaklararası farklılıklar gibi unsurlara odaklanmaktadır (Achugar, 2008: 19). Diğer yandan ulusal kimliği, üretim ve yeniden üretimi ile dönüşüm ve dağılışı söylemsel olarak gerçekleşen bir sosyal kimlik türü olarak tanımlamaları (Wodak vd., 2009: 3-4), milliyetçilik söyleminin romandaki konumunu değerlendirmede önemli bir perspektif sağlamaktadır.

Eleştirel söylem analizinin bu çalışma özelinde sunduğu diğer bir katkı ise, bu kapsamdaki isimlerin geçmişin konu edilme biçimlerine gösterdikleri alaka nedeniyledir. Çalışmanın kapsamında inceleme konusu edilen romanların önemli bir kısmı tarihi roman türündeyken, bu türde olmayan eserlerde de sıklıkla geçmişe dair değerlendirmeler yer bulmaktadır. Dolayısıyla ulus kimliğinin geçmişe dair anlatılar aracılığıyla nasıl inşa edildiği (McKenna, 2004: 18) ya da bir geçmiş perspektifinin nasıl resmi ya da hegemonik tarih halini aldığı şeklindeki sorular (Achugar, 2008: 35), ele alınan romanların içermesi muhtemel yanıtlar çerçevesinde ufuk açıcudur.

Romanların ele alınışında vurgulanması gereken bir diğer unsur da söz konusu metinlerin parçası olduğu metinlerarasılıktır. Kavram, temel olarak bir metnin, farklı biçim ve pratikler çerçevesinde inşasına gönderme yapmakta, bir metnin sunduğu anlamın içeriğinde farklı başka metinlerin izlerini vurgulamaktadır (Fairclough, 2006: 9; Wodak ve Weiss, 2005: 127). Vurgulandığı üzere ulus inşası, geniş kapsamlı ve olabildiğince farklı kanallar üzerinden kendini gerçekleştirme gayretinde olan ve kapsamlı bir söyleme başvurmaktadır. Dolayısıyla bunun bir parçası olan romanın sunduğu metin de, kaçınılmaz biçimde bu amaç doğrultusunda ortaya konmuş diğer metinlerle geçişkenlik gösterecektir. Eco'nun (1984: 21) "hiçbir metin, okuyucunun bir başka metindeki deneyiminden bağımsız okunamaz" vurgusu, belli açılardan ele alınan romanlara dönük okuma pratiğini de betimleyebilmektedir. Başta rejimin ileri gelenlerinin farklı mecralarda yaptıkları konuşmalar olmak üzere, parti programları, meclis konuşmaları, açılış konuşmaları ile diğer birçok metin, cumhuriyet sonrası ulus inşasına dönük bir içeriği taşımakta, ancak buralarla sınırlı kalmayarak, bir şekilde roman metnine geçişte bulunabilmektedir.

Bu açıklamaların akabinde, tezin birinci bölümü, ulusların inşa edilen bir olgu olduğu görüşünün teorik arka planı ortaya koymaktadır. Modernist milliyetçilik kuramları, söz konusu arka planın temel eksenini oluşturmaktadır. Burada milliyetçilik,

modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan kapsamlı dönüşüme dair bir yanıt niteliğindedir. Ulusun milliyetçilik tarafından yaratılması da, modern dönemde ihtiyaç duyulan aidiyet ve sadakat bağının bir sonucudur. Dolayısıyla bu bölümde yanıt aranan sorular; a) bu yaklaşımların ulus inşası noktasında neleri savundukları, b) ulus inşası doğrultusunda ne gibi araçların üzerinde durdukları, c) yaklaşımın genelinin ve yer verilen araçların Türkiye pratiğinin ele alınmasında ne ölçüde işlevsel olduğu ve d) romanın bir ulus-inşası aracı olarak değerlendirilmesi girişiminde nasıl bir teorik alt yapı sundukları olmuştur.

Tezin ikinci bölümünde, ilk olarak Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde gösterdiği gelişimin ana hatları üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken, Birinci Bölüm'de yapılan tartışmanın bir uzantısı olarak Miroslav Hroch'un A-B-C Evreleri şeklinde ifade ettiği kronolojik bölümlendirmeye başvurulmuştur. Milliyetçiliğin cumhuriyet öncesi gelişiminin tartışılması, ulusları yaratanın milliyetçilik olduğu görüşüne bağlı olarak, Türk ulusunun inşa edilmiş sürecinin anlamlandırılması için zaruridir. Buna ek olarak Hroch'un evreleri, bu gelişimin imparatorluk ile cumhuriyet dönemleri arasındaki kesinti ve sürekliliklerin ortaya konmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca sürecin analizi, Hroch'un modelinin öngörülerinin de değerlendirilmesi ve kısıtlılıklarının sergilenmesi gibi bir katkı da sunar. İki devir arasındaki farkların çokluğu, inşa faaliyetinin daha yoğun bir gündeme sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla kesinti ve sürekliliklerin mukayesesi, romanı bir ulus inşası aracı olarak tarih sahnesine çıkaran koşulların betimlenmesine olanak tanımaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde, romanın batıda ve Osmanlı coğrafyasındaki gelişimi ele alınmakta ve tarihsel gelişimiyle türsel özellikleri çerçevesinde ulus inşası sürecine eklemlenişinin gerekçeleri ortaya konmaktadır. Bu çerçevede roman, modernleşmenin yarattığı kapsamlı dönüşümlerin edebiyat alanında bulunduğu bir karşılık olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle romanın gelişimi, bizzat modernleşme ve milliyetçilik arasındaki karmaşık ilişkiyle iç içedir. Dolayısıyla romanın edebiyat tartışmalarının sınırlarını fazlasıyla aşan niteliğinin, ulus inşası süreçleriyle ilişkisini kaçınılmaz kıldığı savunulmaktadır. Bu ilişkinin içeriği ise, romanın bir edebi tür olarak taşıdığı işlevsel özellikler aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin dört ve beşinci bölümleri, bir söylem olarak milliyetçiliğin ulus inşası faaliyetiyle kesiştiği noktada kritik bir rol oynayan “biz” ve “onlar” ayrımının romanlardaki yansımalarını ele almaktadır. Dördüncü bölümde “biz”in Türklük üzerinden tanımlanmasının nasıl gerçekleştirildiği, atıf yapılan ortaklıklar ve benzerlikler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Burada dil, tarih ve coğrafyanın temel ortaklık alanlarına tekabül ettiği vurgulanmış, bu vurgunun romanlarda bulunduğu karşılık analiz edilmiştir. Bu bölüm, aynı zamanda potansiyel bir benzerlik kaynağı olarak din ögesinin neden inşa sürecinden dışlandığını, romanlarda yer verilen din eleştirisi paralelinde açıklamaya çalışmaktadır. Üstelik din tartışması, ikinci bölümde konu edilen Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki süreklilik ve kesintiler noktasında kritik bir boyuta karşılık gelmektedir.

Beşinci bölümde ise, romanlarda ulusun içeriğinin ortaklıklar yerine karşıtı olunan unsurlar üzerinden nasıl doldurulduğu sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik tartışmalarında önemli bir yer tutan öteki, romanlarda gerek iyi/kötü karakter ayrımında, gerekse değinilen siyasal ve sosyal olumsuzluklara ilişkin gerekçelerin ortaya konmasında merkezi konumdadır. Ulusal kimliklerin söylemsel inşasının aynı zamanda farklılıkların söylemsel inşası anlamına geldiği düşünüldüğünde (Wodak ve Ludwig, 1999: 14), dönem romanı bu noktada oldukça verimli örnekler sunacaktır. Bu çerçevede ötekinin hangi boyutlarıyla konu edildiği, bizliği pekiştirmede nasıl bir işlev yüklendiği, biz ile mukayese edildiğinde ortaya çıkan sonuçların neler olduğu ve kendi içinde ne gibi ayrımlar barındırdığı sorularına yanıt aranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS İNŞASININ KURAMSAL ARKA PLANI

1.1. MODERNLEŞME-MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE ULUS İNŞASI

Ulusların tarihin en eski devirlerinden beri var olan, kişiye doğumundan itibaren sahip olduğu bir niteliği aşıl原因 ve toplumsal yapı dâhilinde gerekli ve doğal bir olgu olduğu, başta kendisini milliyetçi olarak tanımlayan bireyler olmak üzere birçok kesim tarafından paylaşılan bir görüştür. Dünyanın her zaman için doğal uluslardan müteşekkil olduğu, tarihin taşlarını döşeyenin ve tarih sahnesinin temel aktörlerinin uluslar olduğu anlayışı oldukça kapsamlıdır (Smith, 2003: 146). Diğer yandan kimliğin mensubu olunan ulus temelinde tanımlanması ve nihayet ulusun gündelik yaşamın tüm veçhelerinde kendini hissettiren içeriği, böylesi bir görüşün dışına çıkmayı ve aksini iddiasını ciddi anlamda güçleştirmektedir.

Ulusa ilişkin genel kanaatler ile onun inşa edilmişliği vurgusunun uyuşmadığı açıktır. Ulusun belli aktör ya da aktörlerin önderliğinde girişilen kapsamlı ve planlı bir faaliyet sonucunda ortaya çıktığı iddiası, ulus ve milliyetçiliğe günümüz dünyasında atfedilen anlam ve değer karşısında ciddi eleştirilere uğrayacaktır. Üstelik ulus sözcüğünün etimolojik kökenlerinin uzun geçmişi, ulusların kadimliğinin savunulmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁷ Ancak bu noktada, sözcüğün dönemler itibarıyla arz ettiği değişiklik ve dönüşümlerin beraberinde bir kuşku yaratması da beklenebilir. Sözcüğün

¹⁷ Latince *nasci* fiilinden gelmekte olan *natio* “doğmak”, “doğan bir şey” anlamını taşımaktadır. Sözcük, başlangıçta doğum benzerliğinden ötürü birbirine yakın olan insan gruplarını anlatıp aynı coğrafi kökene sahip olanlar hakkında kullanılmıştır. Ancak Romalılar kendilerini hiçbir zaman bir *natio* olarak tanımlamamış; sözcüğü yabancılar cemaatini adlandırmada, dolayısıyla kendi toplumlarının dışında kalanları kasteder bir şekilde aşağılayıcı bir anlamda kullanmışlardır. İlerleyen dönemlerde sözcük üniversitelerde öğrencilerin öğretmenleri ile birlikte oluşturdukları tartışma gruplarını kapsayan bir anlam kazanmış ve bu şekliyle bir amaç birliğini, belirli bir görüş topluluğunu işaret eder hale gelmiştir. Anımsanması gereken bir nokta ise, dönem koşullarında üniversitelerin kilise ile özdeş karakteridir. Dolayısıyla 1200’lerin sonunda ulusun kilise meclislerinde yer alan üniversite temsilcileri, diğer bir ifadeyle kilise içinde yer alan bir görüş topluluğu şeklinde kullanımına rastlanır. Dahası görev ve yetkileri bakımından düşünüldüğünde söz konusu gruplar ve dolayısıyla *ulus*, siyasal bir içeriğe sahip olan ve karar mekanizmasında yer alan bir topluluk olmasıyla önem kazanır olmuştur. Zamanla ulus, Avrupa özelinde toplumun manevi ve siyasal temsilcileri olan seçkinleri adlandıracaktır. Nihayet nation terimi alt tabakalardan kesin bir ayırım taşıyan temsilciler ya da elit topluluğu anlamının ötesine geçmiş, halk kelimesinin eşanlamlısı olarak modern siyasetteki algılanışına doğru evrilmiştir (Dieckhoff & Jaffrelot, 2010: 11, Özkırmı, 2010: 13).

çok eski dönemlerden beri kullanılıyor oluşu, tüm bu zaman dilimi boyunca bugün kastedilen biçimiyle siyasal ve kültürel boyutları birlikte içeren bir anlam taşıdığını göstermemektedir. Bilakis sözcük Greenfeld'in (2003: 5) vurguladığı üzere, bir grup yabancidan başlayıp zikzaklar çizecek şekilde değişiklikler geçirmiş ve sonuçta benzersiz bir halk topluluğuna ulaşmıştır. Burada yanıtlanması gereken soru ise hangi dinamik çerçevesinde ulusların zikzaklı yolculuğunu tamamlayarak bugünkü anlamında sabitlendiği ve halk sözcüğü ile kesiştiğidir.

Ulus inşası, ulus sözcüğünün değişiklikler arz eden içeriğinin nihai durağına modernleşme süreci ile vardığı kabulünden hareket etmektedir. Geçmişinde verili toplumdaki yabancıları ya da kilise içindeki tartışma gruplarını niteleyen sözcüğün nasıl olup da "biz"e dair soruların temel yanıtı olduğu ve toplumun tümünü niteler hale geldiğinin yanıtı, ancak modernleşme gibi kapsamlı bir dönüşümde bulunabilecektir.

Modernleşme, çok çeşitli bağlamlarda ve veçheleriyle tartışılabilir bir alandır. Ancak önemli bir vasfı, süregelen aidiyet ve iletişim biçimleriyle ekonomik ve siyasal yapıların genel karakteristiğinde kapsamlı bir dönüşümü ortaya çıkarmasıdır. Bu dönüşüm, ulus dâhil olmak üzere birçok sözcüğün yüzyıllardır tedavülde olan anlamlarının değişimini kapsamaktadır. Batı Avrupa toplumunda on altıncı yüzyıl civarında biçimlenmeye başlayan modernleşme, kendini önceki dönemlerden ve çağdaşı olan diğer toplumlardan ayırmış olan yapısal özellikleri ifade etmektedir. Bu özellikler arasında endüstriyel genişleme, siyasal iktidarın kullanımı üzerine getirilen anayasal kısıtlamalar, sivil bürokrasilerin yükselişi, kent merkezlerinin büyümesi, okuryazarlığın ve kitlesel eğitimin yaygınlaşması, sekülerlik, içsel psikolojik benliğin ortaya çıkışı ve işlevsel farklılaşma yer alır (Jusdanis, 1998: 11). Bu gibi değişikliklerin ortaya çıkardığı yeni kimlik ihtiyacının karşılanmasında gündeme gelen ise kadim ulus sözcüğü ve ona atfedilen modern içerik olmuştur. Diğer bir deyişle ulus, son ve günümüzdeki anlamını, modernleşmeyle birlikte, modernleşmenin ortaya çıkardığı sorulara ilişkin bir cevap olarak kazanmıştır.

Ulus inşası, modernleşme ve beraberindeki kapsamlı dönüşüm süreçleri karşısında verili bir insan grubunun ulus olarak tanımlanması ve söz konusu grubun bu tanımlı kendi kimlikleri olarak kabullenmesini ifade etmektedir. Böylesi bir tanımın gündeme gelmesinin ve devamında kabullenilip yaygınlaştırılmasının arka planını oluşturan ise

milliyetçiliktir. Milliyetçiliğin bir ideolojiden davranış şekline, doktrinden ideolojik harekete, siyasi ilkedden söyleme kadar çeşitlenen içeriği (Özkırımlı, 2009: 74) inşa sürecindeki etkisinin büyüklüğünü örneklemektedir. Bu bakımdan ulus inşasının tartışılması, milliyetçiliğin tartışılmasını gerekli kılar. Bu tartışmanın ilk adımında da ulus ve milliyetçiliğin modernleşme sürecinde yerleştikleri konum yer almaktadır.

Modernleşme, modern toplumların geleneksel unsurları, tamamen ortadan kaldırdığını, diğer bir deyişle geleneksel toplumların hiçbir modern özelliklerinin olmadığını varsaymaktadır. Buna karşın geleneksel yapılar modernleşmeye kolayca teslim olmamakta, yeni olanla iç içe yaşamaya çabalamaktadır. Bu da toplumlarda geleneksel ve modern yapılar arasında bir huzursuzluk nöbetini ortaya çıkarır (Jusdanis, 1998: 14). Milliyetçilik ve onun ulusa yüklediği anlam, böylesi bir huzursuzluk nöbetine ilişkin çabaya tekabül etmektedir. Ancak söz konusu çaba, modernleşmenin hangi veçhesinin ön plana alındığına bağlı olarak farklılaşır. Calhoun'un (2007: 29) ifadesiyle milliyetçilik, sanayileşmeyle gelen siyasi ve kültürel değişimlerin (Gellner); bütünlük bir ekonomi ve devletin çeperindeki ekonomik eşitsizliğe gösterilen ayrılıkçı tepkilerin (Hechter); eski seçkinlerden ya da komşularından farklı oldukları iddiasındaki seçkinlerin statü kaygılarının ve hınçlarının (Greenfeld); kapitalist ekonomik ilişkiler içindeki devletleri meşrulaştırmaya yönelik bir ideolojik icadın (Hobsbawm) ya da devlet kurmaya eşlik eden merkezileşme ve birliğini sağlama çabalarını pekiştirmenin (Tilly, Mann) bir sonucudur. Ayrıca buna, modernliğin seküler boyutu çerçevesinde kişinin dinsel duygularına seslenilmesi ihtiyacı da (Hayes, 2010: 203) eklenebilir. Farklı yanıtların taşıdığı ortak nokta ise, milliyetçiliklerin ortak tanımlayıcı özelliklerden ya da öyle oldukları varsayılan özelliklerden yola çıkarak inşa ettikleri şeyleri "veri" olarak almalarıdır (Leca, 1998: 14). Diğer bir deyişle *“Ulusçuluk, ulusların bir ürünü değildir, tam tersine, ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir.”* (Gellner, 2008: 138)

Milliyetçilik kuramları bağlamında modernist perspektifin temel özelliğini oluşturan bu tespit, beraberinde ulusun ve milliyetçiliğin modernite öncesinde bir karşılığının olmadığını, modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaçların ve olanakların milliyetçiliğe imkân tanıdığını savunmaktadır. Bu çerçevede Kedourie'nin aşağıda yer

alan sözleri, sadece kendi kitabı için değil, milliyetçiliği modern bir gelişme olarak değerlendiren tüm görüşler için bir çıkış noktasıdır:

Milliyetçilik, 19uncu asrın başlarında Avrupada icadedilen bir doktrindir (...) Bu doktrin insanların tabiatile milletlere bölündüğünü, milletlerin de tesbiti mümkün muayyen vasıflarıyla tanındığını, ve tek meşru hükümet şeklinin milletlerin kendi kendilerini idare etmeleri olduğunu ileri sürer. Bu görüşlerin açıkça anlaşılması ve benimsenmesi, ve milliyetçiliğin bizatihi “millet” kelimesine ta 18inci asrın sonuna kadar hiç bilinmeyen bir mana ve sür’at kazandırması bu doktrinin küçümsenmeyecek bir zaferi olmuştur (Kedourie, 1971: 1).

Bu çerçevede ulus, iddia edildiği üzere kadim köklere ve sürekliliğe sahip bir olgu olarak değerlendirilmemektedir. Keza eski çağlar, milliyetçiliği ortaya çıkaracak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullardan mahrumdur. Ancak bu koşulların ortaya çıkmasıyla birlikte, bunların farklı boyutlarına karşılık gelen ve ağırlık veren inşa süreçlerinden bahsedilebilecektir. Öyle ki ekonomik, siyasi ya da toplumsal-kültürel etkenlerin her biri (Özkırımlı, 2009: 106), farklı boyutlarda ve içerikle ulus inşası projelerini ortaya çıkarmıştır.

Milliyetçilik kuramları çerçevesinde herhangi bir açıklama biçiminin tüm pratikler ve inşa süreçleri için geçerli olamayacağı ortadadır. Buna karşın Liakos’un (2008: 70) ifadesiyle 1980’lerin ilk yarısında milliyetçilik çalışmalarında Kuhncu anlamda bir paradigma değişikliği yaratan görüş sahipleri, ulus inşası olgusunun yerleştirilebileceği bir zemin de sunmaktadırlar. Gerçekten de Gellner, Anderson ve Hobsbawm, milliyetçiliğe tesir eden farklı bileşenlere dikkat çekerek, inşa sürecinin genel vasıfları ve biçimlerine dair bir tablo oluşturabilmektedir.

Gellner için milliyetçilik, siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir; bir duygu ya da bir hareket olarak milliyetçiliğin tanımı da bu ilkede yatmaktadır (Gellner, 2008: 71). Gellner’de milliyetçilik, bir yüksek kültürün daha öncesinde pek çok alt kültüre sahip bir topluma empoze edilmesi anlamına gelmektedir. Bunu gerekli kılan ise statik tarım toplumundan endüstri ve mekanik etkileşim dünyasına doğru dönüşümün gerekleridir.

Modernliği toplumsal örgütlenme ve kültürün ayırt edici bir biçimi olarak tanımlayan Gellner, milliyetçiliği de modernliğin bu niteliğinin bir işlevi olarak görmektedir (2008: 127-28). Bu çerçevede milliyetçilik, insanlık durumunun kalıcı bir özelliği olmaktan ziyade sanayileşme ile ilişkili olarak ele alınmalıdır. Ona göre sanayileşme süreci,

yönetilenler ile yönetenler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıkları azaltıcı bir etkide bulunmuş ve daha önce yönetenlere ait olan “yüksek kültür”ü herkesin kültürü haline getirmiştir. Kuşkusuz burada söz konusu olan, milliyetçiliğin altkültürlerin çeşitli biçimlerde hâkim olduğu bir toplumda bir yüksek kültürü dayatmasıdır (Gellner, 2008: 140-41). Bunun nedeni ise geçmişin ayırıcı ölçütü olan okuryazarlığın sanayileşme ile birlikte talep edilen emek gücünün temel niteliği haline almasıdır. Bu talebin yerine getirilebilmesi için tarım toplumunda her türlü insan etkinliğinin ihtiyacını karşılayan aile, köy vb birimler yerlerini okul ve devlet gibi daha geniş toplumsal kurumlara bırakmıştır. Sanayileşmenin talebi olan standartlaşmış kitle, eğitim yoluyla meydana getirilecek, bu standartlaşma da içeriğinde kültürel açıdan türdeşliği barındıracaktır. Bunu başarabilecek tek organ ise devlettir. Geçmişte zayıf, gevşek ve tesadüflere dayalı bir ilişki içinde olduğu kültür, gelinen noktada devletin eğitim kurumları aracılığıyla ve milliyetçilik yoluyla müdahalede bulunduğu bir alan olmuştur.

Giriş kısmında değinildiği üzere, ulusu hayalî bir cemaat olarak gören Anderson milliyetçiliğe, bu hayali yaygınlaştıracak unsurlar çerçevesinde önem atfetmektedir. Anderson, milliyetçiliği gündeme getiren toplumsal dönüşümü üç boyutta değerlendirir. Bunların başında dinsel cemaatler ve hanedanlık mülkü gibi iki kültürel sistemin çöküşü gelir (Anderson, 2009: 26). Aydınlanma ile açılan akılcılık çağı, dinsel inançların geri çekilmesini beraberinde getirmiş, ancak dinin kısmen de olsa hafiflettiği insanlığın ıstıraplarını ortadan kaldıramayarak yeni bir derman arayışını ortaya çıkarmıştır. Hanedanlıkların çöküşü de benzer bir gelişim çerçevesinde, içinde bulunulan çağda meşruiyetlerini yitirmeleri nedeniyledir. Buna bağlı olarak yerini alacak düzenin de kendi meşruluk kaynağını tesis etmesi gerekmektedir. İşte ulus, ilahi olarak buyrulmuş hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetinin Aydınlanma ve Fransız Devrimi tarafından aşındırıldığı bir çağda doğmuştur (Anderson, 2009: 21). İnsan tarihiyle kozmolojinin iç içe geçtiği kadenci ve tarihdışı bir zaman anlayışının terk edilmesi ise, toplumsal dönüşümün son ayağını oluşturmaktadır. Gelinek noktada modernlik, bir takvime göre yaşamanın sonucu olarak “homojen ve boş vakit”in ve bunun içinin doldurulması noktasında matbuat kapitalizminin doğuşuna eşlik etmiştir. Dolayısıyla kapitalizm, teknoloji ve insanın dilsel çeşitliliğe olan mahkûmiyetinin birbirleriyle buluşması, yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kılarak modern ulusların temel morfolojisini hazırlamıştır (Anderson, 2009: 62).

Modernist perspektif kapsamı altında değerlendirilebilecek bir diğer isim olan Eric Hobsbawm'ın çıkış noktası ulusun asli ya da değişmez bir toplumsal birim olmadığıdır. Onun için ulus, özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme ait olup, ancak belli bir modern teritoryal devletle yani ulus devletle ilişkilendirildiğinde anlam taşımaktadır. Hobsbawm tıpkı Gellner gibi ulusların oluşumu alanına giren yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurlarını vurgularken, doğuştan gelen politik bir kader olarak ulus düşüncesini bir mit olarak değerlendirir. Milliyetçilik, modernistlerin tümünde olduğu gibi analitik düzlemde ulusların öncesine yerleştirilmekte, kimi durumlarda önceden var olan kültürleri alıp onları uluslara çevirirken, kimi zaman da onları yoktan icat etmektedir (Hobsbawm, 2006: 24).

Hobsbawm'ın dikkat çektiği bir husus, milliyetçiliğin de, inşa ettiği ulusun da öneminin kitlelerin desteğini sağladığı andan itibaren ortaya çıktığıdır. Desteğin sağlanması iki temel unsur üzerinden gerçekleşir. Burada başvurulan ilk araç, kendisinin ön-milliyetçilik olarak adlandırdığı, milliyetçi hareketin doğuşundan da önce var olan kolektif kimlik edinme unsurlarıdır. Bu unsurların milliyetçilik halini alışı ise küçük burjuvazi tarafından girişilen propaganda ile söz konusu olmaktadır (Roger, 2008: 72).

Propaganda süreciyle ilişkilendirilebilecek ancak onu aşan bir tartışma ise, “icat edilmiş gelenekler” (Hobsbawm & Ranger, 2006) üzerinedir. Ulusun yaratımı sürecinde, seremonilerin birleştirici gücü ve derinlerde kök salıp yaygın kabul görmüş popüler değerlerinin somutlaşıp yansıtılması doğrultusunda gelenekler icat edilmektedir. Yönetici elit, görkemli gösteriler gibi çeşitli seremonilerden ön milliyetçiliğin milliyetçiliğe dönüşmesinde etkin olacak tarzda bir propaganda unsuru olarak yararlanmakta ve ideolojik hâkimiyetini sağlamlaştırma gayreti gütmektedir (Cannadine, 2006: 123). Ulus ve milliyetçiliğin bir toplumsal mühendislik projesi olarak değerlendirmesi göz önüne alındığında icat edilen geleneklerin bu proje ile bağlantısı daha anlaşılır olur.

Etno-sembolist milliyetçilik kuramcıları arasında yer alan Smith (2003), Hobsbawm'da ön milliyetçiliğin yüklendiği işlevin bir benzerini ethnîe'ye yüklemektedir.¹⁸ İki kavram da ulusların milliyetçilikler tarafından yaratıldığı görüşüne karşı ileri sürülen “*milletler ex nihilo (yoktan) var edilemez ya da icat edilemezler*” görüşünü (Llobera, 2007: 238)

¹⁸ Etno-sembolist kuram ile ilgili olarak bkz. Smith, 2009a; Ichjio & Uzelac, 2005: 89-134;

dikkate almaktadır. Bu doğrultuda hem Hobsbawm, hem de Smith ulusların modern öncesi niteliklerine dair vurgu yaparken, bu unsurların inşanın şekillenişindeki katkılarına dikkat çekmiş olmaktadır.

Genel itibarıyla modernist perspektif, ulusun toplum ve tarih mozağinde bulunan doğal ve gerekli bir unsur olmadığı ve kapitalizm, bürokrasi ve seküler faydacılık gibi modern gelişmelerin sonucunda tamamen modern bir olgu olarak ortaya çıktığı iddiasındadır. Smith ise bu görüş karşısında *etnie*'ye yaptığı vurguyla ulusun modern anlamına ulaşmasında, tarihin erken dönemlerindeki duygu ve bağlara önem atfetmektedir (Smith, 2002: 21-2). Smith milliyetçiliğin gerek ideoloji, gerekse bir hareket olarak bütünüyle modern bir olgu olduğunu kabul etmektedir. Ancak modern ulus, uygulamada modern öncesi bir unsur olarak *etnie*'nin çeşitli özelliklerini taşır. Smith bu özellikleri kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihî anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir "yurt" ile bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu şeklinde sıralamaktadır. Bir nüfus bu niteliklerden ne kadar çoğuna sahipse ve paylaşıyorsa ideal etnik topluluk ya da etni tipine de o ölçüde yaklaşmış olacaktır (Smith, 2009b: 42). Milliyetçilik, ulus inşası doğrultusunda bunların her birinden faydalanacak ve ulus fikrinin kitleleşmesi doğrultusunda *etnie*'nin sunduğu ortaklıklara müracaat edecektir. Bu yolla uluslara kadim bir köken sunulurken, ulusların etnik kökenlerinin çok eskilere dayandığı fikri ortaya çıkmaktadır (Calhoun, 2007: 76-7).

Smith için bir devletin etnik çekirdeği, genel olarak o ulusun karakter ve sınırlarını şekillendirmektedir. Çünkü devletler ulusları oluşturmak için etnik çekirdek türünden bir temel üzerinde birleşmektedirler. Türdeş bir halkın yaratılmasıyla kültür ve duyguların harekete geçirilmesinde devlet büyük bir rol oynamaktadır. Ancak devletin bu rolü yerine getirmesi ve dayanışma ile kırsal kesimin harekete geçirmesi etnik modeller ve etnik öz sayesinde mümkün olmaktadır (Smith, 2002: 271-72).

Sonuç itibarıyla ulus inşası olgusunun kuramsal tartışmalardaki konumu, ulusların modernleşmenin sonucunda milliyetçilikler tarafından yaratıldığını kabul eden tüm argümanlarla kesişmektedir. Ulus, bütünüyle bir icat ya da hayal olarak

tanımlanabilir.¹⁹ Ön milliyetçilik ya da etnik köken gibi modern öncesi unsurlar üzerinden temellendirilen ulus anlayışları da mevcuttur. Bu ayrımların değiştirmedığı sonuç, ulusun modernleşme sonucunda ortaya çıkan kimlik ve aidiyet ihtiyacı çerçevesinde milliyetçiliğin bir ürünü olmasıdır.

Milliyetçiliğin bir doktrin, hareket ya da ideoloji olarak tanımlanması mümkündür. Fakat üç tanımın da ortak özelliği, milliyetçiliğin ulusu yaratmasından bahsedildiğinde, konunun somutlaştırılması gereğidir. Bu bakımdan ulus inşası tartışmasında milliyetçiliğin somut karşılığı, inşayı gerçekleştiren temel aktörler olmaktadır.

1.2. ULUS İNŞASININ BOYUTLARI VE AKTÖRLERİ

Modernist yaklaşıma dair içerikten bütünüyle beslenmekte olan ulus inşası, milliyetçilik ile ulus arasındaki ilişki biçiminin üç temel boyutunu kapsamaktadır. Boyutlardan ilki bir söylem olarak milliyetçiliktir. Ulus inşası, söylemin ortaya çıkış süreciyle, içeriğiyle ve yaygınlaştırılması çabasıyla bağlantılıdır. Milliyetçiliğin somut bir kitle temeline sahip olması gereği ise ulus inşasının ikinci boyutu olarak kitleyi uluslaştıracak kurumsal mekanizmaların tesisine ilişkilidir. Üçüncü boyut ise, gerek söylemin nihai biçimini alması, gerekse kurumsal mekanizmaların kontrolü noktasında bir güç mücadelesinin inşası sürecinin parçası olmasıdır.

Öncelikle ulus inşası süreci, milliyetçi dil ve düşüncenin, toplumdaki bireyler arasında yaygınlaştırılması, onlara benimsetilmesi ve yeniden üretilmesi gibi nihai bir amaca sahiptir. Bu amaç, içeriğine uygun biçimde söz konusu insan grubu ile etkin bir ilişki içinde olmayı gerektirir. İlişkinin temel vasfı, milliyetçiliğin özünü oluşturan söylemin yaygınlaştırılması ve kitlede karşılığının yaratılması çabasıdır. Bu noktada milliyetçilik siyasal egemenlik iddiasını ortaya atıp sürdürme doğrultusunda, verili bir nüfusta

¹⁹ Gellner ve Anderson arasındaki önemli bir ayrım, milliyetçilik tarafından yaratılan ulusun nitelenmesi meselesidir. İcat, Gellner için uydurma, yalan ve hatta tarihsel bir ikiyüzlülük anlamı taşımaktadır (Chatterjee 1996: 50). Anderson'un kuramındaki biçimiyle hayal ise sahtelik ya da gerçeklik gibi bir tartışmanın uzağındadır. O toplulukların sahte ya da gerçek oluşlarıyla değil, hayal edilme tarzlarına göre ayırt edilmesi fikrindedir. Türkçe'ye tercüme noktasında ortaya çıkan bir ikileme ise "bulmak" sözcüğü çerçevesinde Belge (2009: 9) işaret eder. Türkçe'deki bulmak fiili, bir yandan "icat etmek," diğer yandan ise "keşfetmek" anlamını taşımaktadır. Bu noktada bulmak ifadesi hem milletin icat edildiği, hem de tarihsel süreç boyunca özünü koruduğu ancak modernleşme işe keşfedildiğini savunan görüşlere karşılık gelebilmektedir.

kolektif bir aidiyet hissini geliştirme çabasındaki bir söylem olarak tanımlanabilir (Jusdanis, 2001: 18). Bu söylemin öncelikli özelliği dünyayı "biz" ve "onlar" şeklinde bölmesi ve “biz” e dair içeriği tanımlamasıdır. Bunu yaparken gerek aradaki ayrımı, gerekse tanımı doğallaştırmakta ve bu durumu doğanın hakikatlerinin bir yansıması olarak lanse etmektedir. Ayrıca milliyetçilik söylemi, “biz” olarak tanımladığı grubun kendi içindeki kırılma, bölünme ve görüş ayrılıklarını gizlemekte ya da yok saymaktadır. Son olarak söylem, muhatabı olan insan grubuna bir kimlik sunarken, bu kimliğin temel ve belirleyici bir konumda olması çabasıdır. Kişilerin ulus temelinde tanımlanmış tek bir kimliklerinin olması mümkün değildir. Ulusal kimlik kişinin sahip olabileceği farklı kimlik biçimlerinden yalnızca biridir (Wodak vd., 2009: 4). Bir söylem olarak milliyetçilik ise tekliği vurgular şekilde kendisini sürdürmekte ve farklı kimliklerin varlığını kabullendiği noktada dahi diğer kimlik türlerinin kendisinin türevi haline gelmesini vurgulamaktadır.

İkinci boyutu çerçevesinde ulus inşası, “amacı sosyal, bölgesel hatta siyasal ve kurumsal açıdan farklı bölümlere ayrılan toplumu bütünleştirmek ve uyumlu hale getirmek olan bir türdeşleştirme süreci” olarak tanımlanabilir (Sadoğlu, 2010: 20). Türleştirme ediminin içeriği, söylemin kendisi tarafından şekillenmekteyse de toplumda fiili bir karşılığının oluşması ancak belli kurumsal mekanizmalar ve onların doğrudan eylemleri ile mümkün olabilmektedir. Bu yönüyle ulus inşası, yoktan var olmayan ve toplumsal bir karşılığa sahip söylemin (Özkırımlı, 2010: 30-1), etkin hale gelişindeki gerekli kurumların tesisi anlamını taşımaktadır. Keza söylem kitlelere kurumlar aracılığıyla ulaşmakta, kurumlar üzerinden ona yön vermektedir. Bir söylem olarak milliyetçiliğin somut edimini, insan topluluğunun homojenleştirilmesi çabası oluşturmaktadır (Liakos, 2008: 50-1). Ulus inşası ise bu homojenleştirmeyi sağlayacak düşünsel ve kurumsal faaliyetlerin tümüne karşılık gelmektedir.

Gerek söylem, gerekse onunla bağlantılı olan örgütlü ve örgütsüz faaliyet biçimlerinin tek elden çıktığı veya homojen bir grubun tercihi olduğu ise düşünülmemelidir. Diğer bir deyişle ulusun inşasına girişenler, kendi nitelikleri ve düşünceleri çerçevesinde farklılıklar taşıyabilmektedir. Bu farklılıklar, ulusa atfedilen içerikten başlayıp ve muhatap olunan kitleye dair öngörülere ya da müdahale biçimlerine değin çeşitlenebilmektedir. Bu durum karşısında üçüncü olarak ulus inşası, aynı anda

hegemonya kurmayı hedefleyen ve ulusa son anlamını vermeye çabalayan farklı sınıflar ve sosyo-politik gruplar arasındaki mücadeleyi de kapsamaktadır (Özkırımlı, 2011: 86). Ancak bu yöndeki mücadelenin genellikle tek bir grubun zaferiyle sonuçlanmadığı ve ulus inşası sürecinin, aktörleri arasındaki görüş ayrılıkları ve çatışmalarla birlikte yürütüldüğünden söz edilebilir.

Ulus inşasının bir diğer önemli özelliği, süreklilik arz eden yapısıdır. Ulus inşası belli bir amaç doğrultusunda hareket ediyor görüntüsüne rağmen teleolojik bir süreç değildir; periyodik olarak yenilenmesi gereken ve tekrar eden bir faaliyet olup sürekli tekrarlanan yorumları, yeniden keşifleri ve yeniden inşaları içermektedir (Smith, 2002: 263; Özkırımlı, 2011: 86). İnşa sürecinin, bu doğrultuda çaba gösteren tüm unsurları aynı şekilde memnun kılması mümkün değildir. Dolayısıyla verili örnek çerçevesinde yeni inşa süreçlerine girişilmesine dair sürekli bir arzu mevcuttur. Üstelik “uluslararası” ya da “yerel” gelişmeler, kendi bağlamında sonuçlanmış izlenimi uyandıran ulus inşasının revizyonunu da gerektirebilmektedir.

Ulusun sürekli olarak yeniden inşa edilmesi durumu, “ulus nedir” sorusuna değişik dönemlerde farklı yanıtların verilmesiyle de ilgilidir. Keza “ulus nedir” sorusu, sadece kim olduğumuza dair değil, kim olmamız gerektiğine ilişkin de bir içeriğe sahiptir. Ulus inşasının sıklıkla yukarıdan aşağı tanımlanan niteliği, yukarıdan aşağıya bakışın değişkenliği çerçevesinde de bir süreklilik ortaya çıkarır. Çoğu inşa pratiği ulusu, mevcut toplum yapısı ve özelliklerinden yola çıkarak değil, normatif biçimde tanımlamaktadır ve inşa süreci öngörülen tanıma ulaşmanın mücadelesiyle geçmektedir. Varılmak istenen noktanın değişkenliği ise hedefe hiç varılamaması sonucu doğurur. Bhabha'nın (1994: 145) ifadesiyle halk, ulusal pedagojinin nesnesi konumundadır çünkü her zaman oluşum halinde olan ve ulusun kaderini gerçekleştirecek gelişkinliğe erişmemiş bir tarihsel ilerleme süreci içindedir.

İnşanın sürekliliği ya da sona ermeyişinin bir diğer boyutu, ulus olarak tanımlanan bütünün kendi içindeki dönüşümlere sürekli bir yanıt olma ihtiyacıyla alakalıdır. Bir toplumsal oluşumun kendini ulus olarak yeniden oluşturabilmesi, ancak bireyin doğumundan ölümüne dek bir gündelik pratikler ve aygıtlar ağıyla bir *homo nationalis* olarak kurulabilmesine bağlıdır (Balibar, 2000: 117-18). Ancak ne bahsedilen pratiklerin, ne de aygıtların durağan bir nitelik taşımadıkları, etkinlik ya da kapsam

bakımından değişiklikler ya da dönüşümler geçirdikleri açıktır. Bu bakımdan ulus inşası, hızlı bir akış içerisindeki gündelik yaşama kendini uyumlu kılma doğrultusunda da bir süreklilik taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla milliyetçilik, söylemsel ve eylemsel nitelikler; ulus da siyasal ile kültürel boyutlar arasında karmaşık bir konuma tekabül etmektedir. Bu ise ulusu inşa edenin kim olduğu sorusunun yanıtlanmasını güçleştirir. Ulusa atfedilen karakteristikler, özellikle de kitlelerin aktif desteğinin sağlanması gündeme geldiğinde kültürel bir ton taşımaktadır. Buna karşın ulusun kendisi bizatihi siyasal bir unsurdur, siyasal alandaki iktidar mücadelesinin, meşruiyet arayışının ve egemenliğin temellendirilmesinin parçasıdır. Dolayısıyla inşa faaliyeti, amaçlar doğrultusunda kültürden de yararlanılarak girilmiş bir siyasal faaliyet niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede ulus inşasını gerçekleştirenler, tıpkı ulus gibi siyaset ile kültür arasında konumlanmış aktörlerin bir karışımı olacaktır.

Bu aktörler arasında ilk olarak vurgulanması gereken devlettir. Bir önceki kısımda dile getirildiği gibi, gerek milliyetçiliği gündeme getiren ihtiyaçlar, gerekse milliyetçiliğin ulusu yaratım sürecinin içeriği, devleti de kaçınılmaz biçimde tartışmanın bir parçası kılmaktadır. Gellner'in sanayileşmenin gerektirdiği kültürel türdeşlik vurgusu da, Hobsbawm'ın ön milliyetçiliği milliyetçiliğe çevirecek gelenek icadı süreci de devleti öncelikli özne haline getirmektedir. Anderson'da vurgulanan dinsel meşruiyetin ortadan kalkması ve hanedanlık süreçlerinin tasfiyesi ise bizatihi siyasal olana ve devlete dair bir kriz durumuna tekabül eder. Dolayısıyla modernist perspektifin anılan isimlerinin kabulleri, devletin ulus inşası süreçlerinde merkezi bir konumda bulunduğunu teyit etmektedir.

Başta iktidar ve bürokrasi olmak üzere devlet ve organları, ulus inşası sürecindeki temel aktörlerdir. Bu konum inşa sürecine dair diğer araç ve mekanizmaların kontrol ve eşgüdümünü kapsadığı gibi, inşa edilen ulusa dair anlam ve içeriğin tespiti yetkisini ve alternatif ulus inşası projeleri ya da yöntemleri arasında karar vermeyi ya da onları bastırmayı içermektedir. Devletin iktidar eliyle güçlü ve etkili teşekkülü, kendisini çoğu kez ulusu inşa edebilecek alt yapıya sahip yegâne unsur kılmaktadır. Bu açıdan sanayileşmenin bir sonucu olarak devlet, "yönetimsel amaçlarla verili bir teritorya üzerinde tutunmuş bir nüfusu homojenleştirme hedefi güden siyasal bir örgütlenme"dir

(Roger, 2008: 86). Üstelik devlet, ulusu inşa etmedeki bilimsel bilincin siyasi merkezi konumundadır. Bu bilinç, Chatterjee (1996: 296) için ulusun yaratılmasını mümkün asıl mimardır ve devlet eliyle yaşama yansır:

Bir modern ulusun yaratılmasındaki asıl mimar bilgili ve akıllı, dünya tarihinin yönü hakkında geniş ve mahir bir anlayış sahibi, bilim ve teknolojinin mümkün kıldığı en son bilgilere hakim, ekonominin kesin ampirik durumu konusunda mümkün en geniş bilgiyi toplayan, toplum içindeki her bir grubun özel çıkar ve taleplerini kaydeden ve ardından ekonomi için en etkin olmanın yanı sıra en yaygın kabul görececek yöne dair ince dengeleri gözeten görüşü benimseyen bilimsel bir bilinç olacaktır. Gerekli siyasi merkez elbette devlet tarafından sağlanacaktır.

Devlet, bu niteliklerinin yanında, farklı araçları kendi amaçları doğrultusunda seferber edebilmede de ayırt edici bir konumdadır. Bürokrasi ve iktidar ağlarının yanında, popüler bir milliyetçi coşkuyla bütünleştirilen ve kendisinin merkezi rol oynadığı kitle iletişimi, eğitim sistemi ve idari düzenlemeler, onun ulus inşası bağlamındaki gücünün diğer boyutlarıdır (Anderson, 2009: 129). Devletin müdahil olmaması halinde bu öğelerin inşa sürecinin tarafı olmaları ve ulus fikrinin kiteselleşmesine katkıları sınırlı kalacaktır.

Ulus inşasında devletin öncelikli aktör oluşu, Breuilly (1995) tarafından modern dönemde siyaset ve milliyetçilik ilişkisi çerçevesinde yerleştirildiği konum üzerinden de açıklanabilir. Breuilly'e göre (1995: 1-25) milliyetçilik en doğru biçimde, modern devlet ve modern devlet sistemi bağlamında siyasal davranışın uygun biçimi olarak anlamlandırılabilir. Modern dünyada iktidar tartışmasının geldiği nokta, genel itibarıyla devleti kontrol etmek anlamını almıştır. Milliyetçilik ise meşru otoritenin doğasını yeniden tanımlayarak siyaseti ve dolayısıyla devletin kontrolünü belirleyen bir olgu konumundadır. Bu bakımdan milliyetçilik ile devlet arasında kurulan bağ, devleti milliyetçilik çerçevesinde bir araç konumuna yaklaştırırken, ulus inşası süreçleri çerçevesinde de merkeze oturtmaktadır.

Devletin sahip olduğu tüm bu vasıflar, yine de onu ulus inşası süreçlerinin yegâne belirleyicisi olmasına yetmemektedir. Bu süreçte devletin yanında etkin olan bir diğer aktörler entelektüellerdir. Entellektüeller, ilk olarak Avrupalı, sonrasında da Avrupalı olmayan ulusçulukların doğumunda ebelik rolünü üstlenmişlerdir (Smith, 2009b: 150). Üstelik entelektüellerin rolü, farklı milliyetçilik kuramlarının her birinde tuttuğu yer ile dikkat çeker. Örneğin ulusların kadim ve doğal gerçeklikler olduğu üzerinden yürütülen

tartışmalarda uyuyan ulusları uyandırma ve onların özgürlüğü temelinde bir örgütlenmeyi gerçekleştirme misyonu siyasetçilere ya da bürokratlara değil entelektüellere verilmektedir (Giesen, 2011: 297). Bunun karşısında, ulusların modern olgular olduğu ve modernleşme ile yaratıldıkları noktasında entelektüel yine kritik bir noktadadır. Keza o, modernliğin bir ajanı ve şekillendiricisi konumunda yer almaktadır ve modern bir olgu olarak ulusun şekillenmesinde de tıpkı modernleşmede olduğu gibi belirleyicidir (Delanty & O'Mahony, 2002: 17). Kuşkusuz bu milliyetçiliğin ve ulus inşasının “elit manipülasyonu”ndan ibaret görülmesi anlamına gelmemektedir. Ancak inşa “yukarıdan aşağı” bir nitelik taşıdığı müddetçe, entelektüellerin yeri de yukarıda kalmaya devam edecektir.

Burada entelektüellerin süreçteki önemi ve sahip oldukları rol, kronolojik açıdan devletten önce gelişiyile ilgili görülebilir. Devlet, nihai olarak bir siyasal hareket niteliği kazandığı ve somut eylemlerin gerekçesini oluşturduğu noktada milliyetçilikle eklemlenebilmekte ya da onun konusu olmaktadır. Buna karşın entelektüeller henüz ulusu oluşturacak somut bir kitlenin ya da bu kitleyi uluslaştırma doğrultusunda bir hareketin bulunmadığı bir evrede dahi düşünsel gelişimin öncüsü ve parçası olmaktadır. Kuşkusuz bu öncü rol, inşanın ilerleyen aşamaları için kendilerini mutlaka ön plana geçirmeyebilir. Buna rağmen inşa olgusunun gündeme gelmesi, ancak entelektüel bir birikimin neticesinde ve eylemliliğinin uzantısında mümkündür.

Ulus inşasının siyasal ve düşünsel kökenlerini devlet ve entelektüellerle ilişkilendirmek mümkünken, sosyo-ekonomik bağlamda benzer bir bağlantı yükselen bir sınıf olarak burjuvaziyle kurulabilir. Milliyetçiliğin tarihsel açıdan kapitalizm (Nairn, 1977) ve sanayi toplumu (Gellner, 2008) ile kesişen tarihsel geçmişi; ulusları yalnız bir duygu ve bilinç toparlanması ile açıklanamayacak kadar nesnel temelleri olan sosyolojik gerçeklikler olarak ortaya çıkarmıştır (Aydın, 1993: 10). Dolayısıyla milliyetçiliği ortaya çıkaran yapısal koşulların sınıfsal karşılığında gündeme burjuvazi gelmektedir. Ekonominin gidişatına uygun hareket eden insan faktöründen ibaret görülebilecek olan burjuvazinin ulus inşası ile ilişkilendirilmesi çok daha karmaşık bir tabloyu yaratır. Örneğin kapitalist ekonominin dünya ölçeğinde analizi gerçekleştirildiğinde, çevre ve daha sonra sömürü ülkelerinde inşa sürecinin liderliği bizzat küçük burjuvalarca yüklenmiştir (Aktoprak, 2010: 52-3). Bundan daha önemli olan ise modernleşmeyle

yıkılan geleneklerin ya da yerinden edilen kategorilerin burjuvazinin toplumsal yükselişiyile olan ilişkisidir. Siyasal alanda geleneksel iktidar biçimlerinin düşüşü ve egemenliğin kaynağına dair tartışmalar ulusu gündeme getirirken, süreç ekonomik alanda üstün konumdaki bu sınıfın siyasal taleplerinden bağımsız değildir. Dolayısıyla inşanın yürütücüsü olmasa dahi burjuvazinin bir ulus fikrinin yerleşmesindeki payı, bu çerçevedeki önemine işaret etmektedir.

Ulus inşasının yürütücülüğü / belirleyiciliğine ilişkin tartışmanın bir sonuca varması olası değildir. Genel olarak uluslaşma amacını benimseyen toplumsal kesim, sayılan üç unsurun tümünün belli açılardan etkisi altındadır. Ulus inşası pratiğinin kendine has özellikleri, unsurların her birinin ağırlığını azaltacak ya da çoğaltacaktır. Örneğin Gellner'de ele alındığı biçimiyle sanayileşmenin ulusçuluğu ortaya çıkardığı anlayışı kabul edildiğinde, özellikle entelektüellerin rolünün tali bir seviyeye ineceği düşünülebilir. Ekonomik analizi geriye iten ve siyasal-sosyal dönüşümü ön plana almayı gerektiren bir ulusçuluk örneğinde ise tam tersi olacak, bu sefer entelektüeller ön plana geçecektir. Dolayısıyla devletin rolü, ağırlığı değişmekle birlikte süreklilik taşımakta, inşadaki diğer aktörlere değişkenlik göstermektedir.

Son olarak milliyetçiliklerin tasnifinde sıkça kullanılan ikili bir ayrımın ulus inşası pratiğiyle ilişkilendirilmesi ve inşa süreçlerinin gerçekleştiği coğrafyaya dair bir açıklama sunma ihtimaline değinilmesi yararlı olacaktır. Keza milliyetçiliklerin iki farklı tip altında tasnif edilmişinde, uluslaşmanın inşa sürecini içeren ve içermeyen örnekler şeklinde ayrıştırılması, inşanın önemli bir boyutunu sergilemiş olacaktır.

Bahsedilen ayrım ilk kez 1965 yılında Hans Kohn tarafından Doğulu ve Batılı milliyetçilikler şeklinde gerçekleştirilmiş (Kohn, 2005); ancak gerek çıkış noktası, gerekse içeriğine dâhil edilen karakteristikler çerçevesinde kendisini aşan bir gelenek oluşturmuştur. Kohn milliyetçiliğin Ren Nehri sınır olmak üzere iki farklı türe ayrıldığını söyleyerek işe başlamaktadır. Nehrin batısında gözlenen örnekler rasyonellik ve kurumsallık ilkelerini atfetmekte, doğudakileri ise organik ve mistik özelliği ile ilk gruptan ayırmaktadır. İngiltere, Fransa ve Amerika'da ortaya çıktığını söylediği Batılı türde ulus, aynı yönetim ve yasalar altında ortak bir ülkede yaşamakta olan insanların bir birliği/kurumsallığı olarak tanımlanır (Kohn, 2005: x). Doğuda ise toplumsal karakteristikler ve ulusçuluğun teşkili farklı bir yol izlemektedir. Batıda söz

konusu olan manzarayı 18. yüzyılda iktidara gelmiş olan orta sınıflar ortaya çıkarırken, Doğu örnekleri ise bu sınıfın gelişmişliğinden mahrumdur. Dolayısıyla doğuda belirleyici olan Napolyon'a karşı direnişin ve devamındaki milliyetçiliklerin başını çeken az sayıdaki entelektüeldir. Sayıları önemsiz olan bu kesim iktidardan da dışlanmış olduğundan, keskin ve otoriter bir ulusçuluk anlayışını ortaya koymuştur (Smith, 2009b: 131-32).

Kohn'un ikili ayrımı, temel örneğini Fransa'nın oluşturduğu Batı ve temel örneğini Almanya'nın oluşturduğu Doğu'ya başka özelliklerin de atfedilmesiyle devam etmektedir. Taraflar sırasıyla isteğe bağlı - organik; sivil - etnik, toprağı temel alan - ırkı temel alan, medeniyet - kültür, toprak hakkı - kan hakkı gibi vasıflar çerçevesinde ayrılmaktadır (Liakos, 2008: 79; Kadioğlu, 1995: 92). Ancak tasnifin belki de en dikkat sonucu, netice itibarıyla Batı ve Doğu ayrımının iyi milliyetçilikler ve kötü milliyetçilikler şeklinde çok da bilimsel olmayan bir boyuta varışıdır (Spencer & Wollman, 2002: 94-120).

Milliyetçilikleri Kohn'da olduğu gibi ikiye ayıran bir diğer isim de Hugh Seton-Watson'dır (1965). O, ayrımı "eski" ve "yeni" uluslar arasında yapmayı tercih eder. Buna göre İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar ve İskoçlar eski, sürekli ulusların örneğini oluşturmaktadır. Sırp, Hırvatlar gibi Doğu Avrupa'da yayılmış ulusların örneğini oluşturduğu "yeni"lerin temel özelliğı ise ulusal bilinçlerinin milliyetçiliğın yayılmasından sonra ortaya çıkması ve bunun bir ürünü olmasıdır. Burada ayrımın önemli boyutu, eskilik ya da yeniliğın tarihsel olmasından ziyade ulusal bilincin kendiliğinden oluşması veya eğitilmiş küçük bir azınlık tarafından oluşturulması ile ilgisidir (Sadoğlu, 2010: 19). Söz konusu vurgu, Kohn'un orta sınıfın gelişmemişliğı karşısında milliyetçiliğın gelişiminde entelektüellere atfettiğı rolle örtüşmektedir. Bu noktada gündeme gelen ise Batı milliyetçiliklerinde orta sınıfın varlığının ulusal bilincin oluşumunu kendiliğinden kılışdır.

Kurulan bu özdeşliklerin mantıksal uzantısı, belli bir aktör ya da önder grubun ulusu inşa etmesi pratiğinin Doğu ya da Yeni, dolayısıyla etnik, ırk temelli ve kötü milliyetçiliklere has bir süreç olarak kabulüdür. Keza Batı'da söz konusu olan ulus bilincinin kendiliğinden gelişimidir ve dolayısıyla bir devlet politikası ya da entelektüel etkinliğı olarak inşa süreciyle karşılaşmak olası görünmemektedir. Yine de bu tasnifin

evrensel bir kabul görmeyişinin, ulus inşası bağlamında bu temelde bir genellemeyi anlamsız kılacağı düşünülebilir. Smith'in vurguladığı üzere kavramsal olarak ulus, her özgül durumda değişik oranlarda biri sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik olan iki boyutu birbirleriyle harmanlamıştır (Smith, 2009b: 34). Benzer bir harmanlanma durumunun, ulus inşası pratiği için de geçerliliği tartışmaya açıktır. Keza içeriği temellendirilmemiş bir kendiliğindenlik vurgusu dahi, belli açılardan inşa sürecinin parçası sayılabilecek eylemleri zorunlu olarak içerecektir.

Ulus inşasının genel kapsamı, içerdiği temel boyutlar ve aktörler temelinde bu biçimde sunulabilir. Kritik olan soru ise, bunların Türk ulusunun inşası pratiğinde ne ölçüde geçerli olduğudur. Keza her bir ulus inşası, ulusa dair anlayış ve ulus olarak tanımlanacak kitlenin vasıfları başta olmak üzere, farklı analiz çerçevelerini gerektirmektedir. Dolayısıyla ilerleyen kısımlarda ilk olarak Türkiye örneğinin bahsedilen teorik çerçeveye ne ölçüde uyumlu olduğu değerlendirilecektir. İkinci bir konu ise inşa sürecinin kronolojik açıdan yerleştirileceği konum ve bunun Türk milliyetçiliğinin gelişiminin genel hatları çerçevesindeki karşılığıdır.

1.3. BİR İNŞA PRATIĞİ OLARAK TÜRK ULUSU

Milliyetçilik kuramları çerçevesinde modernist perspektifle ulus inşası arasında kurulan bağ, Türk ulusu örneğinde de geçerlidir. Tüm milliyetçilik deneyimlerindeki gibi, Türklüğün kadim bir niteliğe ve tarihsel sürekliliğe sahip olduğu dile getirilse de, Türk ulusunu yaratan Türk milliyetçiliğidir.²⁰ Kuşkusuz bu, yaratılan ulusun içeriğinde modern öncesi unsurlardan izler olmadığı anlamına gelmemektedir. Önceki kısımlarda tartışıldığı üzere, bir meşruiyet biçimi, egemenliğin kaynağı, kültürel unsurları haiz bir siyasi kimlik olarak Türk ulusu, modernleşme sürecinin paralelinde ve milliyetçi düşünce ve hareket çerçevesinde gelişim göstermiştir.

Bu gelişimin temel vasıfları, söz konusu coğrafyada modernleşme çabalarının niteliği ve bunun milliyetçi düşünce ve siyasette bulduğu karşılık üzerinden şekillenmektedir.

²⁰ Bu konuda Güvenç'in (2003: 12) sürecin bir uyanış değil bizatihi bir doğum niteliği taşıdığına dair vurgusu manidardır: "Türk Ulusu yoktu ki uyusun; uyumuyordu ki uyanmış olsun, ilk kez doğan, büyüyen, kimliğini sorup araştırmaya başlayan ulusun önüne konacak, ona kim olduğunu söyleyecek kültür tarihleri henüz yazılmamıştı."

Modernleşme doğrultusunda atılan adımlar devletin bekası kaygısıyla, devlet eliyle girişilen bir iyileşme anlayışı niteliği taşımakta, özellikle referans noktasını oluşturan Batı'dan geride kalış ve onun karşısındaki dezavantajlı durumu giderme gayreti taşımaktadır. Bu yönüyle Jusdanis'in (1998) "gecikmiş modernite" olarak nitelendirdiği durumun bir örneğini oluşturur. Modernleşmenin iradi ve zamana yayılmış bir seyir izlemediği ve temel olarak içinde bulunduğu gecikmişliği sorunsallaştırdığı bu anlayış, milliyetçiliğin şekillenişinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla ulus inşasının radikal bir ton taşıması, geleneksel olanla arasına yüksek bir duvar örmesi ve ulusun gerektirdiği türdeşliğin yaratılması noktasında izlenen nispeten katı tavır, bu gecikmişlikle ilişkilidir.

Ulusun Batı ile karşılıklı konumlanışına verilen önemin etkilediği bir diğer unsur milliyetçilik söyleminin içeriği olmuştur. Tüm ulus inşası süreçlerinde olduğu gibi, Türk milliyetçiliği de söylem olarak Türklüğün kendine özgü ve üstün vasıflarını, köklü tarihini ve verili nüfusu ulus kılan unsurları içermektedir. Ancak söylemin diğer bir boyutu, Türklüğün gerek tarihsel, gerekse güncel nitelikleriyle Batının temsil ettiği medeniyet çerçevesine dâhil kılınma vurgusudur. Bu vurgunun bir boyutunu, Türklerin medeniyete katkılarını ortaya koyma çabası oluşturmaktadır. Özellikle Türk tarihinin ortaya konuşunda ön plana geçirilmek istenen bu vasıf, yine de şanlı savaşların ve askeri zaferlerin kitlede uyandırdığı etkinin gölgesinde kalmaktadır. Medeniyet noktasında söylemin ikinci vurgusu ise, milliyetçilik tiplerinin ikili ayırımında tarif edilen Batıyla kendini özdeşleştirmek şeklindedir. Söylem boyutunda ön plana çıkan medeniyetçi, Aydınlanmanın kabullerini yansıtan, toprağa dayalı, gönüllülük ve vatandaşlık esasına göre şekillenmiş bir Türk kimliğidir. Ancak söylemin eyleme yansımaları noktasındaki çelişkiler, yalnız ulus inşasının temel gündemi oluşturduğu Erken Cumhuriyet Dönemi için değil, cumhuriyet tarihinin geneli için de söz konusudur.

Yine aynı söylemin Batıyı referans aldığı noktada geçmiş döneme ve aidiyet kalıplarına ilişkin reddedici bir tavır sergilediği belirtilmelidir. Öyle ki yeni ile eski arasında kurulan karşıtlık çerçevesinde eskinin kalıplarını, kimlik biçimlerini ve aidiyet tarzlarını aş(a)mayan toplumsal kesimlere karşı olumsuz bir bakış sergilenmektedir. Kimliğe istinaden sorulan sorular da "Türkler kimdir" şeklinde değil "Türkler kim olmalıdır" biçiminde dile getirilmiştir (Kadıoğlu, 1995: 91). Bu yönüyle milliyetçilik söyleminin

sunduğu kimlik anlayışı, içeriğinde olması gerekene dair bir vurgu içermekte, nüfusun söz konusu ideal anlayışı çerçevesinde ulus haline getirilmesi çabasını inşa sürecinin bir parçası olarak götmektedir. Fakat bu durum, inşa sürecinin nihai bir çözüme varmayı ve değişiklikler, dönüşümler ve kırılmalar içerecek şekilde süreklilik göstermesinin de nedenini oluşturmaktadır. Yukarıdan aşağıya bir hareket biçimi içeren vasfıyla milliyetçilik, taşradan/aşağıdan kaynaklanan bir tepki görmüş, bu ise zamanla farklı milliyetçilik söylemlerine zemin hazırlamıştır (Kadıoğlu, 1995: 100).

Son olarak söylemin öngördüğü Türk kimliği, gündelik ve toplumsal yaşam içinde bireylerin mensubu olduğu alternatif kimlikleri kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki kişinin dinsel, sınıfsal, mesleki ya da cinsiyet temelli aidiyetlerine dahi ulusal bir perspektiften yaklaşılmakta ve bunların Türk kimliğine uyumlu biçimlerinin nasıl olacağı söylemde geniş yer tutmaktadır.

İnşanın kitleselleşme boyutundaki örgütsel mekanizma olarak ön plana çıkan, birçok inşa pratiğinde de olduğu üzere devlet olmuştur. Bu bakımıyla milliyetçilik kuramlarında devlete atfedilen konum ve değer Türk pratiği için de geçerli olduğu belirtilebilir. Eğitim sistemi, zorunlu askerlik mekanizması, bürokratik örgütleri, yasal mevzuatı ile icat edilen geleneklere kaynaklık etmesi ve geleneksel olarak kendisine duyulan sadakati ulus devletin gerekleri ile uzlaştırır biçimde formüle edişi, devletin kitleselleşme noktasında üstlendiği işlevlerden bir kısmıdır. Ancak Türk milliyetçiliği temelinde devletin vasıfları ve tarihsel konumu, milliyetçilik ve devlet ilişkisi bağlamında önemli bir örneğe de karşılık gelmektedir. Breuilly'nin (1995: 9) görüşleri uyarınca milliyetçi hareketler, statükonun tehdit altında olduğu tipik kriz durumlarında baş göstermekte ve çıkış noktasında mevcut devlet yapısına bir karşıtlık arz etmektedir. Hareketin ilerleyen aşamalarda devletle kuracağı ilişki ise devletten ayrılmak, devleti yenilemek ve devleti başka devletlerle birleştirmek gibi amaçlardan hangisine sahip olduğu çerçevesinde değişiklik gösterir. Türk milliyetçiliği ise Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısının sürdürülemez hale geldiği ve sürekli savaşların parçası olduğu bir kriz durumunda ortaya çıkmış ve mevcut yapıyı ulus devlet esasları çerçevesinde yenilemek amacı çerçevesinde reformcu bir modelin örneğini oluşturmuştur (Breuilly, 1995: 245).

Ancak reform süreci, siyasetin olağan akışı çerçevesinde değil, Birinci Dünya Savaşı ve devamındaki Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşullar altında yaşanmıştır. Savaş şartları altında devlette ulusal bir reformu talep edecek olan kitle, pozitif bir ideoloji, bir sosyal devrim talebi ya da bir bilinç ile değil, Anadolu topraklarının işgale uğramasıyla oluşmuştur. Bu noktada Mustafa Kemal liderliğindeki hareket, bir yandan Anadolu'da düşman ordusunu mağlup ederek işgalleri ve savaşı sona erdirirken, diğer yandan Osmanlı hükümetine karşı bir devrimi gerçekleştirmiştir. Sonuçta Osmanlı devlet yapısı, sahip olunan toprakların kurtuluşunu da başarmış olan ulusçu siyaset ve taleplerini karşılayacak nitelikte olmadığından yerini yeni ulus devlete bırakmıştır (Breuilly, 1995: 246-48).

Devletin gerek modernleşme süreci, gerekse ulus inşası noktasındaki merkezi konumunun entelektüeller ile burjuvazi gibi toplum içindeki çeşitli grup ve sınıfları geri plana iteceği düşünülebilir. Burada özellikle burjuvazinin niteliği söz konusu düşünceyi haklı çıkarmaktadır. Ülkenin ekonomik koşulları ve sosyal sınıflarının az gelişmişliği hususu, burjuvazi ve diğer orta sınıflar için de geçerlidir ve buna bağlı olarak onları değişim ve dönüşüm süreçlerinin etkili bir aktörü olmaktan uzak tutar. Diğer yandan Türk milliyetçiliği modernleşme sürecine bir yanıt olarak ortaya çıkarken daha ziyade siyasal ve toplumsal dönüşüm süreci çerçevesinde bu vasfı taşımıştır. Dolayısıyla yine modernleşmeyle iç içe geçen kapitalistleşme ve sanayileşme bağlamında kapsamlı bir içeriğe sahip değildir. Bu ise ulus inşası pratiğinin ele alınmasında burjuvaziyi ihmal edilebilir bir aktör kılmaktadır.

Benzer bir nitelemenin entelektüeller çerçevesinde dile getirilmesi ise mümkün değildir. Türk pratiğinde söz konusu grubun devletle iç içe geçtiği, doğrudan bürokrasinin bir parçası olduğu, devlet aygıtının bir aracı konumuna geldiği yönünde eleştiriler sıkça ve haklı biçimde dile getirilmektedir (Çetinkaya, 2002). Ancak devletle olan bu ilişkisi, entelektüelin ulusun inşasında yüklendiği işlevsel rolün kendine özgü boyutlarının önemini ortadan kaldırmamaktadır. İleride tartışılacağı üzere, Türk milliyetçiliğinin düşünsel kökenleri, entelektüellerin görüşleri ışığında ortaya çıkmış, söz konusu kesimin teorisinin pratiği aktarımı noktasındaki ufku ise devlet aygıtının bu görüşlerle uyumunu sağlamaktan ibaret kalmıştır. Buna karşın milliyetçiliğin düşünsel bir

tartışmadan çıkıp, toplum ve ulusun teşekkülünde temel bir ilke halini almasında bu kesimin rolü inkâr edilemez.

Üstelik Türk ulusu örneğinde entelektüellerin yerine getirdikleri işlevin, Smith'in etnik özelliklerin ulus kimliğine dönüştürülmesinde aydınlara yüklediği işlevle özdeşleştirilmesi mümkündür. Ulus inşasında etnik kökeninin konumunun betimlenmesinde Smith, yatay ve dikey etnik topluluklar arasında ayırım yapmaktadır. Bunlardan dikey etnik topluluklara dair içeriğin, Türkiye pratiğini anlamlı kıldığı söylenebilir. Dikey topluluk, etnik kültürün halkın tüm tabakalarına yayıldığı ve toplumsal bölünmelerin kültürel farklılıklarla desteklenmediği örneklere karşılık gelir. Bilakis kültür, farklı sınıfları ortak gelenekler etrafında birleştiren bir etkiye sahiptir ve etnik bağlılığa da yoğun ve dışlayıcı bir nitelik katmaktadır (Smith, 2009b: 161). Dikey etnik topluluklarda "yerli olanın seferber edilmesi" belirleyici nitelikteyken özellikle de örgütlü din burada anahtar bir rol oynamaktadır. Bu tür topluluklarda bir yaşam biçimi olarak din, dikey toplulukların devamlılığını sağlayan unsur konumundadır. Ancak etnik topluluktan ulusa geçiş noktasında, dinle etnik bağ arasındaki bu sıkı bağ sorun yaratmaktadır. Keza geçiş süreci, nitelik itibarıyla inananlar topluluğundan tarihsel kültür topluluğuna geçişi ifade etmektedir. Bunu sağlayacak olan ise aydınlardır. Smith, aydınlara din ile ulus arasındaki ilişki biçimini belirlemede üç seçeneği olduğunu söylerken bunları gelenekçilik; özümseme ya da modernleşme şeklinde sıralamaktadır (Smith, 1996: 112). Türkiye deneyiminde ulus inşası pratiğinin seküler vasfının, aydınlara modernleşme doğrultusundaki tercihlerinin bir sonucu olduğunu iddia etmek mümkündür.

Ayrıca entelektüellerin topluluğa yeni hedefler sunma ve o zamana kadar pasif kalmayı yeğlemiş kesimleri harekete geçirme noktasında devletin kudreti ve zor kullanma tekeliyle açıklanamayacak işlevler üstlendiği anımsanmalıdır. Edilgen topluluğu etken hale getirmek, grubu kendilerinin keşfettiği etnik kültürün çevresinden çıkararak bir ulus halini almaya ikna etmek, bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu noktada Gramsci'nin (1997) hegemonya ve organik aydın kavramsallaştırmalarının hem ulus inşası süreci, hem de burada entelektüellerin oynadıkları rol bakımından açıklayıcı olduğundan bahsedilebilir. Keza devleti inşacı bir aktör olarak ön plana alan bir inceleme biçimi, kitlelerin uluslaşmasının baskı yoluyla gerçekleştiği imasını içermektedir. Ancak

organik aydın niteliğindeki aktörler, ulus kimliğinin baskı değil rıza yoluyla benimsenmesinin ve ulus hakkında görüşlerin hegemon hale gelmesinin kritik boyutunu oluşturmuştur.

Son olarak ulus inşasının tarihsel süreç içerisindeki konumunun ve milliyetçiliğin gelişim çizgisinde karşılık geldiği yerin ortaya konması gerekmektedir. Bu gereklilik ayrıca, entelektüellerin düşünsel alanda izledikleri ebe rolüyle devletin ulus fikrini kitleleştirilmede oynadığı rolü gözeterek yerine getirilmelidir. Bu doğrultuda başvurulabilecek bir kaynak ise Miroslav Hroch'un (2011) ulusal hareketin gelişimini üç evrede ele alan yaklaşımıdır. Hroch tarafından A-B-C Evreleri olarak ifade edilenler akademik ilgi dönemi, yurtseverlik ajitasyonu dönemi ve milli hareketin kitleleşmesidir (Hroch, 2011: 51). Hroch'un her bir evre için yaptığı ayrıntılı açıklamaların Türk milliyetçiliğinin gelişim kronolojisiyle uyumlu olduğu ve ulus inşasının bu gelişim dahilindeki ayırt edici niteliğini sunmada işlevsel olduğu düşünülmektedir.

1.4. MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ULUS İNŞASININ KONUMU

Hroch'un *Avrupa'da Milli Uyanış* başlığını taşıyan ve toplumsal koşullar ile toplulukların konumlarını karşılaştırmalı bir perspektif ile ele alan çalışması, özellikle ulus inşası süreçlerinin izlediği kronolojinin değerlendirilmesinde önemli bir katkı sunmaktadır. O, ulus inşası sürecini sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümün geniş bir sahaya yayılmış farklı parçalarıyla ilişkilendirerek ele alması ile önem arz ederken (Özkırımlı, 2000: 156), çalışmaları farklı milliyetçiliklerin tasnif ve tanımlanmasında kullanışlı bir terminoloji sunmaktadır (Maxwell, 2010: 865).

Hroch'un yaklaşımının temelinde, Avrupa'da ulusların iki temel kategoriye ayrıldığı savı bulunmaktadır. Coğrafi olarak Avrupa'nın batısında toplanmış sekiz örnekte, oluşumlarını ortaçağdan beri devam eden süreç neticesinde tamamlamış sekiz farklı ulus bulunmaktadır. Bu örnekler, Hroch tarafından "büyük milletler" olarak tanımlanmakta, "egemen ulus" biçiminde nitelendirilmektedir. Diğer yanda ise kendisinin "küçük milletler" olarak nitelendirdiği ve sayılarının 32 olduğunu ifade ettiği ülkeler mevcuttur (Özkırımlı, 2009: 198-99). Hroch'un konusunu oluşturan da, ulusal hareketlerin bu küçük milletlerdeki gelişim sürecidir.

Hroch'un "küçük millet" tanımı, bir nicelikten ziyade, niteliği ifade etmektedir. Küçük millet, büyüklerden farklı olarak ulusal hareketin egemen olmayan etnik grubun şartları altında başladığı ve modern bir millete doğru ilerleyen örnekleri ifade etmektedir (Hroch, 2011: 11). Bu örneklerde etnik grup, modern ulus olarak ortaya çıktığında kendisi ile aynı etnik gruba mensup bir hâkim sınıftan mahrumdur ve yabancı bir ulusa (ya da farklı bir etnik gruba) mensup hâkim sınıflar tarafından yönetilmektedir. Ayrıca küçük milletler, kendi edebi dillerinde süreklilik arz eden bir kültürel üretim geleneği olmayan ya da bir zamanlar var olup sonradan ortadan kalkmış yahut ciddi dejenerasyonlara uğramış olan örnekleri içermektedir (Hroch, 2011: 30).

Hroch, bir ulusal hareketin başlangıcı ile sonuçlanması arasındaki, diğer bir deyişle egemen olmayan etnik grubun bir ulus halini almasına kadarki süreyi üç farklı döneme ayırır. Dönemleri birbirinden ayırt eden, uluslaşma doğrultusunda girilen faaliyetlerin nitelikleri, faaliyetlere katılan aktörler ve aktörlerin üstlendikleri rollerdir.

Ulusal hareketlerin gelişimi noktasında karşılaşılan ilk dönem ulus fikrine akademik bir ilginin yöneltildiği "A Evresi"dir. Ulusal canlanışın başlangıcına tekabül eden bu süreçte entelektüellerden oluşan bir grup tarafından egemen olmayan grubun dili, kültürü ve tarihinin incelemesine odaklanılmıştır. Bu grubun temel vasfı, akademi kökenli oluşu ve hatta akademi içerisinde de dil, tarih ve folklor alanlarına yoğunlaşmış akademisyen ve öğrencilerden oluşmasıdır. Faaliyet gösteren gruplar, geniş çaplı herhangi bir toplumsal etkiye sahip değildirler. Gerek toplumdan yalıtılmış olmaları, gerekse bunun bir yararı olacağına inanmadıkları için bir ajitasyon çabasına girişmemektedirler. İçinde yaşadıkları bölgeye ve yeterince incelenmemiş olgulara dönük ilgileri, ileride ulus biçimini alacak bir kategorinin ilk adımına tekabül etmektedir (Hroch, 2011: 51; Szporluk, 1988: 158).

Hroch'un "B Evresi" ulusal bilinci yaygınlaştırma doğrultusunda eyleme geçilen ve ulusal ajitasyonun gerçekleştirilmeye başlandığı zamana tekabül etmektedir. Hroch'un çalışmasında daha fazla yoğunlaştığı evre bu olup, ayırt edici özelliğini de yurtsever ajitator grubunun faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu grubun mensuplarının kökenleri, maddi ve eğitsel vasıfları, mesleki nitelikleri, ilişki içinde buldukları toplumsal gruplar, bu gruplarla iletişim biçimleri ve onları etkileme güçleri Hroch tarafından gerçekleştirilen karşılaştırmanın temel kıstasları arasında yer almaktadır. Kuşkusuz

farklı “ulusal uyanış” deneyimleri, farklı grup profilleri sunar. Yine de yurtsever ajitatörlerin bazı genel vasıfları taşıdıkları not edilebilir. Tüm farklı örneklerde yurtsever gruplar, toplumun arz ettiği genel özelliklerden bağımsız bir azınlık grubu niteliğindedir. Yurtseverler büyük ölçüde şehir ve kasabaların eğitim görmüş kesimlerine mensupturlar. Ayrıca bu gruplar, ulusun henüz oluşmamış olduğu bir zamanda ulus düşüncesini benimsemiş olmak gibi istisnai bir nitelik taşımaktadır. Yurtseverler, ulusal bilincin en kolay ulaşabildiği ve ulusal birer aktivist olma yolunda diğerlerinden daha önce hazır hale gelenlerdir (Hroch, 2011: 36). Taşıdıkları bilince ek olarak ulusal harekete uzun süreli, bilinçli ve istekli bir desteğin de kaynağını oluşturmaktadırlar (Hroch, 2011: 38).

Yurtsever grupların içinde buldukları ortamda eski düzen, yeni gerilimler eşliğinde sosyal ve/ya siyasi bir krizlerle karşı karşıyadır. Yurtsever gruplar, söz konusu krizlerden öncelikli olarak -ve kitlelerin farkında dahi olmadıkları bir süreçte dahi - etkilenenlerdir ve buna bağlı olarak da krizi atlatmanın çabasını gösterirler. Fakat böylesi bir mücadelenin başarıya ulaşmasında kritik olan kitlelerin kazanılması ve ulusal bilince sahip hale getirilmesidir. Dolayısıyla yurtsever gruplarca gösterilen çaba, bu doğrultuda yaptıkları ile anlam kazanacaktır.

Yöntemsel açıdan yurtsever grupların faaliyetleri üzerinde odaklanıyor olsa da Hroch, ulusal bilincin kitleselleşmesinin yalnız bu grupların faaliyetleri ile açıklanamayacağı fikrindedir. Yurtsever grupların kitle ile bağlantı kurmaları, kendileri ve kitlenin arz ettiği özellikler kadar içinde bulunulan siyasi, kültürel, toplumsal ve ekonomik ortama da bağlıdır (Hroch, 2011: 51). Bu doğrultuda Hroch, ulusal hareketlerin başarıya ulaşması noktasında bazı temel koşulların altını çizer: “edebi gelenek ve erken dönemlerdeki daha geniş siyasi özerklikten kalma kurumsal kalıntılar gibi bazı kültürel ve tarihsel öncüller; toplumsal devinim ve iletişimin yeni düzeylerinin uyarıcıları ile siyasi çatışma ve krizin özel bir bağlamı” (Hearn, 2006: 129). Bu koşulların belli oranda gerçekleşmesi ise sırayı “C Evresi”ne getirecektir.

Ulusal canlanışın nihai aşaması olan C Evresi, ulus bilincinin geniş kitleler arasında yayıldığı ve ulusal hareketin ülkenin tümünde etkin bir örgütsel yapıya kavuştuğu dönemdir (Hroch, 2011: 51). B Evresi, ulusal bilincin mayalanmasına tekabül ederken, süreç boyunca gerçekleşen iktisadi, siyasi ve nesnel diğer ilişkiler ajitasyonun başarıya

ulaşmasını sağlamıştır. C Evresi'ni öncekilerden ayrılan en önemli niteliği ise ulusun kültürel ve siyasal niteliklerinin bir arada gözlenmeye başlanmasıdır. Hroch'a göre çoğu ulusal hareket, B Evresi boyunca kültürel, dilsel ve toplumsal hedefler takip ederken ulusa dair siyasal taleplerin ortaya çıkması C Evresinde gündeme gelmektedir (Hroch, 1998: 97). Hroch'un bu vurgusu oldukça önemlidir keza ulusun kültürel mi, yoksa siyasal bir kategori mi olduğu tartışmalarına bir çözüm önerisi niteliğindedir.

Hroch'un bu dönemselleştirmesinin Türk milliyetçiliği ve dolaylı olarak ulusun inşa ediliş sürecini betimlemede uygunluğu ilk bakışta kuşkuludur. O, evrensel geçerliliğe sahip ve tüm ulusal hareketleri açıklamada işlevsel bir yapıt ortaya koyduğunu iddia etmemekte, bilakis kendisini “küçük ulus” / “egemen olmayan ulus” olarak nitelendirdiği örneklerle sınırlandırmaktadır. Burada kritik soru, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Türklüğün bir “küçük ulus” niteliği taşıyıp taşımadığıdır.

Genelde Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda *millet-i hakime* olarak nitelendirildiği gözlense de, Türklerin ve Türklüğün yönetici tabakadaki konumunun gerek “hakim”, gerekse Hroch'un “egemen” ulus kategorisine ne ölçüde denk düştüğü tartışmalıdır. Bu konuda bizzat Hroch, İmparatorluk'taki yönetici elitlerin Türk değil Osmanlı olduklarını ve kendilerini modern ulusal kimlikten ziyade dinsel ve geleneksel terimlerle tanımladıklarını belirtmektedir (Hroch, 1996: 49). Ancak Türklerin, ele aldığı diğer örneklerdeki gibi egemen olmayan ulus niteliği taşımadığını ancak Türk ulusal kimliğinin teşekkülünün çok uluslu imparatorluklardaki egemen olmayan halklarla çok sayıda ortak nokta paylaştığını dile getirmektedir (Hroch & Maleckova, 2000: 15-25). Üstelik Hroch'a (2004: 96) göre yeni bir kimliğe ihtiyaç duyulması “*toplumsal ve siyasal değişiklikler ve dönüşümlerin yol açtığı belirsizlikler karşısında bir kriz ya da eski kimliklerin yitilmesi durumunun sonucu ve eski değerler ile sosyal bağların çözülmesi karşısında bir yanıt*” niteliğindedir. Bu bakımdan Türklüğün gerek “egemen olmayan ulus”larla taşıdığı ortaklıklar, gerekse Türk ulusal kimliğinin gündeme gelişinin anılan koşullara dair bir reaksiyon ve yanıt niteliği taşıması, Türk ulusal uyanışı çerçevesinde Hroch'un dönemselleştirilmesinden yararlanmayı mümkün kılacaktır.²¹ Evrelerin içerikleri ve bir diğerine geçişte sundukları bakiye ise Cumhuriyet

²¹ Hroch'un üç evresinin Türk ulusçuluğu çerçevesinde açıklayıcı olduğuna dair görüşler ve bu yöntemle ele alan çalışmalar için bkz. Özkırımlı, 2002: 717; Schissler, 2005: 17; Köroğlu, 2010: 103.

döneminde inşanın konusu olan ulusun genel karakterini ve tarihsel geçmişini sergilemeyi kolaylaştıracaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ULUSUNUN İNŞASI: TARİHSEL GELİŞİM VE AKTÖRLER

2.1. HROCH'UN EVRELERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tanım ve tasvirinde kadim dönemlere sıkça atıf yapılsa da, ulus ve milliyetçiliğin modernleşme süreciyle taşıdığı paralelliklere ve ulusu yaratanın bizzat milliyetçilik olduğuna bir önceki bölümde işaret edilmişti. Bu görüşün uzantısında, 1923-1938 yılları arasında Türkiye'deki ulus inşası pratiğinin ele alınabilmesi, öncelikli olarak onu inşa eden milliyetçilik düşüncesinin üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır. Fakat düşünsel ve siyasal hayattaki yansımaları çerçevesinde Türk milliyetçiliği, daha eski tarihlere uzanan bir geçmişe sahiptir. Cumhuriyet döneminde ulusu inşa edecek olan milliyetçiliğin 1923-1938 yılları arasındaki genel vasıflarının ele alınması, öncelikli olarak bu tarihsel gelişiminin genel hatlarının ortaya konmasını gerekli kılmaktadır. Bu kısımda milliyetçiliğin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki şekillenişinin, süreklilikler ve kırılmalar aracılığıyla cumhuriyet dönemini etkilemesi sebebiyle, ilk olarak Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi üzerinde durulacaktır.

Bunun yerine getirilmesi içinse milliyetçiliğin ortaya çıktığı zaman diliminde kimlik ve aidiyete dair tablonun üzerinde durulacak ve ulusu inşa etmede tarihle nasıl bir ilişki kurulduğu sorusu yanıtlanacaktır. Bu yanıt, ulus fikrinin ezelden ebede uzayan bir gerçeklik olduğu savunusu karşısında bunun doğru olup olmadığını değil; iddianın hangi koşullar altında ve zaman diliminde savunulmaya başlandığını önemsemektedir. Üzerinde durulması gereken de Türklerin tarihinin ne ölçüde geriye gittiği değil, "Türk" sözcüğünün kendisi de dâhil olmak üzere Türklüğün ne zaman dikkate alınıp politik açıdan önemsendiği olmaktadır. Orhun Yazıtları'ndan 1923'e uzanan geniş bir alanda Türklüğe dair birçok miladın belirlenmesi mümkündür. Ancak ulus inşasının gelişimi ve şekillenışı çerçevesinde düşünüldüğünde, Marie Thiesse'nin öngördüğü doğum tarihini dikkate almak doğru görünmektedir: *Ulusun doğumu, "bir avuç insanın onun mevcut olduğunu açıkladığı ve bunu kanıtlamaya giriştiği an"*da gerçekleşmektedir (Georgeon, 2006: ix).

Milliyetçiliğe ilişkin modernist yaklaşımın kabulleri ile birlikte değerlendirildiğinde, Türk ulusu için bu an, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabasına girişmesi ve bu doğrultuda atılan adımlarla bir aradadır. Modernleşme süreci beraberinde teknolojik gelişimi, artan iletişim olanaklarını, ulaşım kolaylıklarını, üretim sistemlerindeki dönüşümü, farklı siyasi örgütlenmeleri ve aralarındaki değişen dengeleri, yeni siyasi hiyerarşileri ve yine modernleşme doğrultusunda uygulamaya konan yasal, kurumsal ve mekânsal düzenlemeleri getirmektedir. Bunlar karşısında ulus, bu sürece hem uyum hem de bir karşı çıkış adına benimsenen bir aidiyete karşılık gelir. Dolayısıyla birçok farklı etnik grubu bünyesinde toplayan bir imparatorluk içerisinde farklı kimliklerden biri olarak Türklüğe dair ilgi, bu tepki ve/ya benimseyişin bir parçasıdır.

Ulus hakkındaki özcü yaklaşımların genel bakışı, -tüm diğer uluslar gibi- Türklüğün bir ulus olarak ortaya çıkışının modern bir gelişme olduğu görüşüyle uzlaşmaz. “Türk” sözcüğünün uzun geçmişi, imparatorluk döneminde dahi belirgin bir siyasi faktör olması ve ulusun bir nişanesi olarak Türkçe'nin nitelikleri bu karşı çıkışın gerekçeleri arasında yer almaktadır. İmparatorluk devri boyunca Türk sözcüğü kullanımdadır ancak çoğu zaman bir sıfat olarak “kaba” ve “cahil” Anadolu insanını nitelemektedir (Gökalp, 1976a: 33). Dahası beylikten imparatorluğa uzanan yolda “Türk” kimliği yönetici elitler tarafından kenara itilmekte; Osmanlı sultanları ve kentlerde oturanlar için “asi kavimler veya kırsal kesimdeki geri kalmışlar”la özdeş bir sözcük halini almaktadır (Mardin, 2005: 130). Ancak bu olumsuz tablo içerisinde dahi söz konusu kesimlerin “dil”i, ilerleyen zaman diliminde “yeni” bir kimliğin üzerine inşa edileceği temeli oluşturacaktır. Türkler hakkındaki tüm olumsuz nitelendirmelere ya da siyasi yaşamda İslam'ın doğrudan ya da dolaylı etkilerine rağmen Türkçe varlığını yüzyıllar boyunca muhafaza etmiş, Arapça ve Farsçanın yoğun nüfuzuna ve yüksek edebiyattaki etkisizliğine rağmen²² imparatorluk sınırlarları içinde müstesna bir konumda olmuştur.

Ancak dil üzerinden getirilen açıklamalar, onun ulusu temel alan bir hareketin parçası oluşunun ne zaman, ne amaçla ve ne doğrultuda olduğuna dair bir yanıt içermemektedir.

²² “Yönetimin ve adli kararların dili olan Türkçe, her ne kadar arasına Arapça ve Farsçadan alınan sözcükler serpiştirilmiş, ince bir şekilde Farsileştirilmiş ve Arapçalaştırılmış olsa da, Yunanca değildi, Slavca veya Ulahça değildi, Arapça veya Farsça da değildi. Başka bir deyişle, dilde korunan fark bir yandan gayrimüslimler karşısında müslüman yönetici grubunun gücüne işaret ederken, bir yandan da, imparatorluğun Arap topraklarında konuşulan dil olarak Arapçadan ayrılıyordu” (Mardin, 2005:133).

Açık olan modernleşmenin getirdiği bir noktada ulus kimliğine duyulan ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın karşılanmasında Türkçenin konumu ve onun belirleyici rol oynadığı etniklik, önemli bir alt yapı sunmaktadır. Fakat bu alt yapıya başvuru süreci, ondan yararlanabilme olanakları ve yararlanma biçimlerinin anlaşılması, bir önceki bölümde genel çerçevesi çizilmiş olan Hroch'un evreleri aracılığıyla mümkün olacaktır. Evrelerin kendi içlerindeki özellikleri ve birbirleriyle olan ilişkisi bir yönüyle milliyetçiliğin gelişim sürecine dair bir kılavuz sunmaktadır. Daha önemlisi ise Türk ulusunun, hangi koşullar karşısında kültürel ve siyasal bir önem kazandığının ve nihai olarak toplumun tümü tarafından benimsenmesi gereken bir kimliğe dönüştüğünün yanıtlarını verebilmektedir. Bu yanıtlar neticesinde neden 1923 yılı ve sonrasında, önceki dönemden farklı olarak bir "ulus inşası" dönemine karşılık geldiği ve inşanın kendinden önceki gelişim sürecinden ne ölçüde faydalandığı sorularının yanıtlanabilmesi mümkün olacaktır.

2.1.1. "A Evresi": Akademik İlgi ve "Türklerin Kökenleri"

A Evresi, ulusal harekette siyasal bir içeriği ya da kitle ile bağı olmayan, ulusun kökenlerine dair akademik bir ilgi ve çabaya tekabül etmektedir. Türklüğe dair akademik bir ilginin uyanması ve bu doğrultuda farklı coğrafyalarda arayışa girişilmesi, imparatorluk bünyesindeki Türk unsurların çabası ile ortaya çıkmamıştır. İçinde bulunulan uluslararası konjonktür ve Batılı devletlerin "Doğu Sorunu" na dair açıklamaları neticesinde gerek şarkiyatçılık, gerekse Türkoloji alanlarında hızlı bir gelişim görülmüştür.²³ Dolayısıyla öncelikle bu alanlarda ortaya çıkan akademik ilgi, sonrasında "Türk"lerin kendi çalışmalarına ilham verip ve kaynaklık edecektir.

²³ Batılı ülkelerin doğu coğrafyasına ilgilerinin kendi aralarında giriştikleri nüfuz mücadelesinin bir parçası olduğu sıkça yinelenen bir husustur. Bu çerçevede Orta Asya üzerine yaptığı incelemelerle tanınan Vambery'nin İngiliz, Le Coq ve Grunwedel'in ise Alman makamları ile yakınlığı sıkça yinelenmektedir (Karakaş, 2007: 108-10; Akçura, 1998: 42). Batılı bilim adamlarının çalışmalarının Osmanlı coğrafyasında Türklüğe dair ilgiyi arttırdığı görüşüne karşı çıkışın önemli örneklerinden birini ise Hamdullah Suphi sunar: "Türk milli cereyanı yabancı memleketlerde yetişen bazı alimlerin eserlerinden ilham almamıştır. Radloffların, Thomsenlerin Türkiyyatı, tıpkı Yunaniyyat ve Mısıriyyat gibi doğrudan doğruya soğuk bir ilim endişesinden doğan bir tetkikten, bir taharriden ibarettir. Bu kitapları vücuda getirenler bizde milli cereyanın zuhurundan çok sonra malum olmuştur (...) Bize, dar kalplilerin söylediği gibi, milli cereyanı yabancılar değil, kendi şairlerimiz, kendi alimlerimiz verdi. Bunun için milli fikir ve Türk Ocağı cihanşümul bir cereyandan hayat ve kuvvet almıştır." (Üstel, 2004: 146).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu topraklarda Türk sözcüğü modern bir ulusal kimliği nitelemekten oldukça uzak olup, kullanımında kastedilen anlam da genellikle negatif bir içerik taşımıştır. Cahillik ve kabalıkla özdeş bu anlama ek olarak Türk sözcüğü, Osmanlılar için Araplardaki kullanımla uyumlu biçimde, Türkistan'da ve Horasan çöllerinde yaşayan, durgun ve başıboş insanları kastetmektedir. Batılı gözlemcilerle göre imparatorluk halkı aralarında fark gözetmeksizin "Osmanlı" adıyla çağrılmakta olup, Avrupalıların kendilerine neden ısrarla "Türk" dediklerini bir türlü anlayamamaktadır (Aydın, 1998: 102). "Türk" sözcüğünün geri plana itilmişliğinin bir yansıması, devletin ve coğrafyanın adlandırılmasında da kendisini göstermektedir. Osmanlı Devletinde, 19. yüzyıla kadar Türkiye adı kullanılmamış; tercih edilen ifadeler Devlet-i Âliye, Devlet-i Osmaniye, Memalik-i Şahane, Diyar-ı Rum olmuştur. Üstelik bu kullanım, dış dünyanın Osmanlı İmparatorluğu adını kullanmak yerine Türkiye (Turkey-Turkish Empire) adını yeğlemesine rağmen böyledir (Durgun, 2011: 86-7). Dolayısıyla Batılı Türkologların ve Türkoloji faaliyetlerinin Türk milliyetçiliğine katkısı bağlamında değerlendirilebilecek olan çabaların öncesinde "Türk", herhangi bir tarihsel ve coğrafi derinlikten yoksun, bütünü ile negatif ve sadece siyasal olarak değil, kültürel açıdan da dikkate alınmayan bir konumdadır.

Bu ortamda Türklerin Orta Asya'daki kökenleriyle, İslamiyet öncesini de kapsayan derin bir uygarlık ve devlet geleneğine sahip olduklarına ilişkin görüşler, 1700'lerin ortasından 1900'lerin başına kadar batılı araştırmacıların çalışmalarında yer bulmuştur (Kushner, 1998: 18). Bu çerçevede Joseph de Guignes, Arthur Lumley Davids, Heinrich Julius Klaproth, Jean Pierre Abel Remusat ve Wilhelm Thomsen²⁴ Türk ulusuna dair akademik ilginin Batılı kökenlerini oluşturan isimler arasındadır. Evrenin sonlarında ise Ambius Vambery ve Leon Cahun isimleri ön planda yer almıştır. Gerek konuya dair yaklaşımları, gerek güncel siyasetteki konumlanışları bakımından farklılıklar gösterecekler de her iki isim, Turan düşüncesi, Pantürkizm, İslam dininin ulus bilincinde yol açtığı

²⁴ Thomsen, Orhun Kitabeleri'ni çözen ve içeriğini dünyaya duyuran isimdir. Onun bu başarısı, Türklerin gerek Orta Asya çerçevesindeki mekânsal, gerekse İslam öncesi dinsel ve kimliksel kökenlerine dair önemli bir gelişmedir. Zaten bu önem kısa bir süre içinde konuyla ilgili herkes tarafından teslim edilecek, yazıtlar ise "Muhammed dünyasının soluğunun henüz ulaşmadığı Türk dili ve edebiyatının en eski anıtları" olarak tanımlanacaktır (Copeaux, 1998: 21).

tahribat, Avrupa uygarlığının şekillenmesinde Türklerin rolü gibi kapsamlı konuların²⁵ yerel elitlere tesir etmesinde birlikte pay sahibi olmuştur (Kushner, 1998: 19).

Osmanlı coğrafyasında Türkçülük faaliyetlerinin gelişimi, 1865-1870 yıllarından itibaren olmuş ve tarih, edebiyat, filoloji, etnoloji ve dış siyaset gibi alanlara yayılmıştır (Akçura, 1998: 35-7). Bu durum, Tanzimat sonrası Türk sözcüğünün kullanımındaki dönüşümle de paralellikler taşımaktadır. Bu dönemde Türk'e atfedilen anlam gelişme göstermiş; dünyada çeşitli adlar altında devlet kurmuş, yaşamış ve yaşamakta olan tüm Türkleri kapsamaya, kültürel bir içerik kazanarak "halk", "ırk", "kavim" veya "cins" ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Durgun, 2011: 88). Kuşkusuz bu gelişim sürecinde "*Türkçülüğün ilk babaları*" şeklinde nitelendirilen (Gökalp 1976a: 5) Ahmet Vefik Paşa ile Süleyman Paşa başta olmak üzere, Mustafa Celaleddin Paşa, Şemsettin Sami, Ali Suavi, Necip Asım gibi isimlerin çalışmaları önemli rol oynamıştır.

Bu gibi isimlerce yapılan çeviriler ile yazılan tarih kitapları ve sözlükler, Türklerin kökenlerine dair farklı yaklaşımların Osmanlı kamuoyunda yankı bulmasına vesile olmuştur. Bunlarda Pantürkizm eğiliminin izleri gözlenmeye başlanmış, dile ve tarihe yaklaşımda Türklerin bütünü üzerinden görüşler aktarılmıştır. Ayrıca söz konusu eserlerde Türklüğün iftihar kaynağı olması gereken bir unsur olduğunun da altı çizilmektedir. Osmanlı tabirinin yalnız devletin ismi olduğu; lisan, edebiyat ve milliyetin ise Türkçe ve Türklük olduğu; dünyanın farklı yerlerinde Türklerin yaşadığını ancak sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Türk devleti olduğu eserlerde yer alan vurgulardandır (Gökalp, 1976a: 4-5; Akçura, 1998: 36-50). Dahası Mustafa Celaleddin Paşa'nın Batı uygarlığını yaratan kavimlerle Türkler arasında kökende bir dil ve ırk birliği olduğu ve Latin dili ve uygarlığının kökeninde Türklerin yer aldığı görüşü (Copeaux, 1998: 16-7; Berktaş, 1983: 29) Cumhuriyet Dönemi'ndeki tarih tezi tartışmalarında da yer bulacaktır.

²⁵ Vambery'nin tezi Türklerin aslında Moğollar ile akraba oldukları iddiasına dayanmaktadır. Turan olarak tanımladığı çerçeveye Türkleri, Çinlileri, Macarları ve hatta Estonyalıları yerleştiren yazar, derviş kılığında Asya'ya yaptığı seyahate ilişkin eseri ile önemli izler bırakmıştır (Öğün, 2000: 108). Cahun ise kitabında Avrupa'ya uygarlığı getiren ırkın Turan ırkı olduğunu, Türklerin Müslümanlaşarak yozlaştıklarını vurgulamış ve saf bir Türk karakteri çizmiştir (Ağaoğulları, 2003: 193). Dahası Cahun, özellikle Orhun Yazıtları'nı konu ediniş biçimi ve buradan hareketle adalet duygusu, kadın-erkek eşitliği, örgütlenme, hiyerarşi ve disiplin ruhu gibi konulara yaptığı vurgu ile sonradan cumhuriyet dönemi ders kitaplarında yer bulacak olan söylemin de temelini oluşturmuştur (Copeaux, 1998: 21).

Yeni Osmanlılar²⁶ ise faaliyetleri birer Türkoloji çalışması olmasa da, ulusa ilişkin akademik ilgi çerçevesinde değerlendirilebilir. Namık Kemal²⁷, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi gibi isimlerin yazın dünyasının çok çeşitli sahalarında verdikleri eserleri, doğrudan milliyetçilikle ilgili değildir. Ancak hürriyet ve vatan gibi toplumsal ve edebi hayatta milliyetçiliğe temel hazırlayacak belli kavramları kamuoyunda yaygınlaştırmıştır (Ercilasun, 1997: 452). Gerek Yeni Osmanlı düşüncesi çerçevesinde, gerekse Türklük üzerine faaliyet gösteren diğer isimler arasında dikkat çeken isim, Ali Suavi'dir. Öncelikli olarak Türkçe'ye odaklanan ve onun önemini vurgulayan Ali Suavi'nin dilde sadeleşme anlayışı, hutbe ve namaz surelerinin Türkçeleştirilmesini dahi kapsayan bir genişliktedir (Aydın, 1993: 134). Diğer yandan Türkleri siyasi, askeri ve medeni konularda diğer ırklardan daha üstün gören metinleriyle milliyetçilik hatta ırkçılık içeren vurgulara sahiptir.

Türk milliyetçiliği örneğinde diğer bir aydın grubunun, akademik ilgi döneminde başlayıp sonrasında yurtsever ajitasyonun ortaya çıkışını da tetikleyecek bir profile sahip olduğu da ifade edilmelidir. İsmail Gaspıralı²⁸(1851-1914), Mirza Fethali Ahundof²⁹ (1812-1878), Hüseyinzade Ali³⁰ (1864-1941) ile Yusuf Akçura (1879-1935) ve Ağaoğlu Ahmet'in (1869-1939) de içlerinde yer aldığı Rusya kökenli Türk aydınları, bir yandan Türklüğün Osmanlı İmparatorluğu'ndan ibaret olmayan sınırlarının somut örneğini oluşturmuş, diğer yandan ise burjuvazinin toplumsal dönüşüm sürecinde yüklendiği misyonun gözlemcisi ve parçası olarak kendi deneyimlerini imparatorluk coğrafyasına taşımışlardır.

²⁶ Yeni Osmanlıların genel özellikleri için bkz. Mardin, 2004.

²⁷ Namık Kemal'in metinleri Türklüğe dair vurguyu sıkça barındırır; ancak başlı başına ulusal bir bilince temel oluşturmaz. Döneminin genel ruhu çerçevesinde bir Osmanlı ve İslami bağların güçlenmesine önem veren bir düşünür olarak Namık Kemal, netice itibarıyla geleneksel millet sisteminin devamlılığından yanadır (Öğün, 2000: 106). Türklük ise yazmış olduğu Osmanlı Tarihi'nde olduğu üzere, Osmanlıların atalarının Oğuz Türkleri olması çerçevesinde taşıdığı kurucu değer bakımından önemsenmektedir.

²⁸ İsmail Gaspıralı, doğu ve batıdaki Türklerin kaderlerinin ortak bir dil ile değişebileceğini savunmakta, ulusal bilincin gelişmesinde eğitimin rolünü vurgulayarak bu doğrultuda medreselerde ve diğer eğitim kurumlarında düzenlemelere gidilmesini önermektedir (Kushner, 1998: 20; Gökalp, 1976: 5). Gaspıralı'nın yaşamı için ayrıca bkz. Devlet, 1988; Ekinci, 1997.

²⁹ Azerbaycan'daki ilk Türk gazetesini çıkaran ve ilk Türkçe tiyatro metinlerinin yazarı olan Ahundof, tıpkı Gaspıralı gibi ömrünün bir dönemini İstanbul'da geçirmiş ve bu dönemde Türk alfabesinin ıslahı gibi konularda öneriler getirmiştir Yaşamıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Bozkurt, 2000.

³⁰ Hüseyinzade Ali ise Rusya göçmeni Türkler'in iç siyasette yer bulan en önemli isimlerindendir. 1889'da İstanbul'a geldikten sonra *Mekteb-i Tıbbiye*'de görev yapmış, Türkçü fikirleri öğrencilerine yaygınlaştırdığı bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda da pay sahibi olmuştur (Kushner, 1998: 21).

Rusya kökenli aydınlar, öncelikle aydının ulus ile olan ilişkisi ve ulusa yaklaşım biçimi noktasında Osmanlı'daki düşünsel gelişime yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu yeni boyut, aynı zamanda Hroch'un teorisini Osmanlı pratiğiyle yakınlaştıran bir nitelik taşır. Öyle ki imparatorluk içindeki Türk ögesi, Hroch'un kullandığı anlamıyla “küçük / egemen olmayan ulus”a karşılık gelmemektedir. Buna karşın Rusya'dan göçen Türkçülerin ortak özellikleri, Kırım'da ya da Kazan'da Rusya'ya karşı verdikleri mücadele çerçevesinde, küçük bir milletin aydınına dair vasıfları edinmiş oluşlarıdır. Ayrıca bu dönemdeki konumları ve ilişki biçimleri, bir burjuva sınıfının varlığı ve bu sınıfın milliyetçiliğe dair bir bilincin yaygınlaştırıcısı oluşu noktasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tartışmalardan farklı bir görüntü arz etmektedir.

A Evresi'nin İstanbul merkezli akademik çabalarında “bütün Türkler” giderek daha fazla önemsenen bir unsur olmuştur. Buna karşın farklı coğrafyalara dağılmış olan Türklerin bütünleşmesi bağlamında bir “pan” anlayışının Rusya göçmeni Türkçülerin düşünsel katkısıyla yaygınlaştığından bahsedilebilir. İsmail Gaspıralı'nın “*dilde, fikirde, işte birlik*” ilkesi ile kültürel bir boyut taşıyan Pantürkizm, zamanla siyasal bir projeye, bunun iflası sonrasında ise ütöpik bir tasavvura konu olacaktır. Lakin A ve B Evreleri arasındaki durumu göz önüne alındığında “Türk ulusçuluğu içine sızan liberal bir boyut” vasfı taşımaktadır (Georgeon, 2006: 7). Pantürkist olarak nitelendirilen isimler, milliyetçilik tartışmalarının hararetili gündemine doğrudan ve dolaylı biçimlerde eğitim reformunu, dinde modernleşmeyi, kadının özgürleştirilmesi çabasını, ekonomik ve toplumsal ilerleme fikrini de dâhil edeceklerdir.

Rusya göçmeni aydınların akademik ilgiden ajitasyona uzanan yolda kritik konumlarının son bir nedeni ise, milliyetçiliğe yönelişlerinde kendilerine engel olan herhangi bir bağa sahip olmamalarıdır. B Evresi'nin genelinde de kendini hissettirecek olan devletin bekası ve bütünlüğü sorunsalı; ulusa siyasal bir vasıf atfetmeyi ve buna bağlı talepleri hep geri plana itmiş, milliyetçiliğin devleti dağılmaya götüreceği endişesi düşünce ve eylemlerde kendisini hissettirmiştir. Rusya kökenli isimlerin harekete kattığı bir vasıf ise Rus baskısına karşı biçimlenmiş olan daha politik ve daha sivil toplumsal bir kavrayış olmuştur (Öğün, 2000: 121).

Sonuç olarak Türk milliyetçiliği deneyiminde “A Evresi” olarak tanımlanan dönem, Hroch'un akademik ilgi dönemi için çizdiği model ile uyum göstermektedir. Akademik

ilgiyi ortaya çıkaran figürler, genel olarak kültürel, dilsel ve tarihsel sahalara yoğunlaşmışlar; genel itibarıyla görüşlerini kitlelere yayma doğrultusunda bir çabaya girişmemişlerdir. Burada Türklerin tarihsel ve coğrafi kökenleri, Türk dilinin gelişimi, Türklerin dünya medeniyeti olan ilişkileri ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumları üzerinde durulan başlıca konulardır. Özellikle Türkçe bir sözlük oluşturulması ve dilin yabancı başka dillerle olan ilişkisi bu evredeki çalışmaların üzerinde durduğu temalardan olmuştur. Bu durum, lügatçilerin, dil bilimcilerin ve halkbilimcilerin Doğu Avrupa ve Asya milliyetçiliklerinin ilk evrelerinde merkezi bir rol oynamaları ile de koşutluk içindedir. Smith'in (2009b: 29) linguistik ve etnografik araştırmaların dildeki canlanmaların hüsrarla sonuçlandığı yerlerde bile, "ulus olmak" planına malzeme oluşturduğu vurgusu ile kıyaslandığında, önemli bir başarıdan da bahsedilebilir. Keza A Evresi, hem ulus olma doğrultusunda atılacak yeni adımlara temel teşkil etmiş, hem de dil konusunda B Evresi içerisinde gerçekleşecek olan dönüşümün alt yapısını oluşturmuştur.

2.1.2. “B Evresi”: Devrim, Kriz ve Savaşların Gölgesinde Yurtsever Ajitasyon

Kitle ile bağ kurulmaya çalışılması, düşünsel anlamda yaşanan gelişmelerin kitlelere aktarılması ve bu doğrultuda onların desteğini edinme gayreti B Evresi'nde gözlenen başlıca faaliyet türleridir. Ayrıca bu evrede ulus konusunda kültürel alana sıkışmış ilgi giderek siyasal alana giderek kaymaktadır. Son olarak evre, ulusal kimliği yaygın hale getirmeye dönük örgütlenmelerin ve yayıncılık faaliyetlerin geliştirilmesine tanıklık etmektedir. Bu evredeki Osmanlı deneyimi, iki figürü özel bir yere taşır: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp (1876-1924). Bu iki isim, ulus ve milliyetçilik tartışması başta olmak üzere, dönemlerinin düşünce hayatında önemli yer tutmuş, fikirleri ile 1923 sonrasına da etkilerde bulunmuştur. Akçura ve Gökalp, B Evresi çerçevesinde kitlelere aktarılacak olan fikrî üretimin merkezinde yer almışlar, kitleselleşme çabasının öncesinde ulusa dair içeriğe son halini verenlerden olmuşlar, kitleyle bağların tesisi doğrultusundaki yayıncılık ve kurumsal faaliyetlerinde de her zaman etkin konumda bulunmuşlardır. Öyle ki B Evresi'nin başlangıcı için 1908 yılı milat olarak gösteriliyorsa da (Koroğlu, 2010: 103), Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'inin yayımlandığı 1904 yılının sembolik bir tarih olarak değerlendirilmesi mümkündür. Keza bu makale, artık siyasal bir içerik

kazanan, kendine has hedefleri ve programları olan milliyetçiliği ve onun odağına yerleştirdiği ulus fikrini farklı açılardan yansıtmaktadır.

Üç Tarz-ı Siyaset, Akçura'da Osmanlı birliğinin artık çözüme halinde olduğu, ne Osmanlıcılık ne de İslamcılık siyasetlerinin bunu engelleyemeyeceği kanaatinin giderek yerleştiği bir zaman diliminin ürünüdür. Döneminin birçok aydınından çok daha önce devletin son bulabileceği fikrini göz önünde bulunduran ve bu durum karşısında devletin değil ulusun bekasını dert edinen bir tarzı yansıtmaktadır. Temel çıkış noktası, devletin içinde bulunduğu ortamda çözüm yolu olarak gündeme gelen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük'ün ne ölçüde başarılı ve geçerli olabilecekleri sorusudur (Akçura, 2005). Osmanlıcılığı bütünü ile uygulanamaz bulup mahkûm eden Akçura, Türk birliği siyasetini bir İslam birliğine açıkça tercih etmese de, fikri evriminin bu tercihe doğru ilerleyeceğinin ipuçlarını vermektedir (Akçura, 1998: 133). Keza her ikisi de belli yarar ve zararları birlikte taşımalarına rağmen, Türkçülük tercihinin sağlayacağı faydanın kayıpları gidereceği düşüncesindedir.

Akçura ırkı, Türk ulusunun tek ve biricik temeli olarak görmemekte, Türk birliği ile "dilleri, ırkları, âdetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan Türkler'in birliği"ni vurgulamaktadır. Bu geniş tanım, nüfus ve coğrafya açısından yitirilenlerin yerinin doldurulması potansiyelini de beraberinde taşımaktadır. Ayrıca onun Türkler'in birliğini sağlama misyonunu Osmanlı İmparatorluğu'na atfetmesi, döneminin devletin bekası tartışmalarıyla ulus fikri arasında bir uzlaşma sağlar niteliktedir. Pantürkizm tasarısının merkezine Osmanlı Devleti'nin konusu, Rusya Türklerinin birlik sağlama isteği ile Osmanlıların devleti koruma çabalarını bir senteze ulaştırmaktadır (Georgeon, 1999: 48). Bu yolla Tatar burjuvazisinin Pan-türkist eğilimleri ile Jön Türk ideolojisinin devleti koruma çabası arasında bir ortaklık kurulabilmektedir.

Üç Tarz-ı Siyaset'in arz ettiği diğer önemli vasıf, ulusun gelişimi noktasında İslam'a biçtiği rol hakkındadır. Akçura, birleşmeleri vurgusunda bulunduğu Türklerin büyük çoğunluğunun aynı zamanda Müslüman olduğu gerçeğini göz ardı etmemekte, ancak dine içinde bulunulan milliyetçilikler çağına uygun bir yer verilmesini savunmaktadır. İslam'daki ümmet fikrinin, ulus kimliğini engelleyici niteliğine karşılık dinsel anlayışın ulusların varlığını kabul edecek biçimde değişmesini ve bu yönüyle Türklüğün birleşmesine hizmet etmesini vurgulamaktadır (Akçura, 2005: 60).

Başta Yusuf Akçura olmak üzere Rus kökenli Türkçülerin Osmanlı coğrafyasındaki tartışmalara eklenmesi A Evresi'nden B Evresi'ne geçişte önemli rol oynamıştır. Ancak B Evresi'ne geçişte, girişilen ajitasyonun muhatabını oluşturan toplumun da buna açık olması bir zorunluluktur. Bu noktada Hroch (2011: 33), toplumun çeşitli kesimleri arasında ulusal farkındalığın güçlenmesi yönünde bir değişiklik olmadıkça modern bir ulusun yaratılmasını mümkün görmez. Ajitasyona başlama kararı ise bilinen bütün örneklerde, eski ilişkilerin az ya da çok altüst olduğu, eski değerlerden kuşkuya düşüldüğü bir dönemde, eski rejimin kriz koşullarında verilmektedir (Hroch, 2011: 12). 1908 ve sonrası, bahsedilen alt-üst oluş ve kriz koşulları bağlamında birçok örnek sunmaktadır. Kaybedilen 93 Harbi ve süreç içerisinde rafa kaldırılan anayasa ile birlikte Abdülhamid dönemi, baskıcı ve özgürlükleri kısıtlayıcı niteliğine karşın statik bir zaman dilimi olmuş, iktidarın yarattığı olumsuzluklar, ancak 1908'den sonra açığa vurulabilecek şekilde birikmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını tasvirde kullanılan coşku unsuru, bu birikimin boşalması bağlamında dönemin hareketliğinin nedenlerindedir. Son olarak Trablusgarb ile başlayıp Kurtuluş Savaşı ile sona eren uzun savaş yılları eklendiğinde, ajitasyonu gerekli ve başarılı kılacak ortam ziyadesiyle oluşmuştur.

Bahsedilen zaman diliminin ajitasyon için uygun ortamı yaratan bir diğer yönü, sürekli bir toprak kaybını içermesidir. Bahsedilen siyasal krizler ve çatışmalar, kaybedilen toprakları; bu kayıplar ise önce gayrimüslim, sonrasında Müslüman nüfusun devletten kopuşunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu küçülme, üç siyaset tarzından Türkçülüğün içerdiği maliyetin zaten ödenmesi anlamına gelmiş, daralan imparatorluk için Türk ögesi, bir tercihten ziyade zorunluluk halini almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilk yılları, diğer alanlarda olduğu gibi Türkçülükle ilgili olarak da yoğun bir örgütlenme gayretini karşımıza çıkarmaktadır. Ajitasyon evresinin ruhuna uygun bu çaba, özellikle aşağıda değinilecek olan dernek ve yayınlar altında olmuştur. Siyasal açıdan açık bir Türkçülüğün sergilenmesinin konjonktür gereği mümkün olmadığı erken dönemde yoğunlaşma kültür alanındadır. Dernek ve dergiler çevresindeki toplanış, aynı zamanda Rusya göçmeni aydınlar ile İstanbul ve Selanik'te yoğunlaşmış Osmanlı kökenliler arasındaki etkileşim ve işbirliğini ve zaman zaman da

çatışmaları ortaya çıkarmıştır.³¹ Tüm bu dönemde ön planda yer alan isim ise Ziya Gökalp'tir. 1908'den sonra Selanik ve İstanbul'da sürdürdüğü faaliyetler, İttihat ve Terakki'nin "ideologu" olması, sorunların çözümlenmesinde bir yol olarak sosyolojiye başvurması, etkisi Cumhuriyet Döneminde de gözlenecek bu düşünürün B Evresi'ndeki niteliklerinden bazılarıdır.

Gökalp de mevcut bunalımda devletin bekasını ön plana almaya devam etmiştir. Bu konudaki hassasiyeti ulusun tanımlanması, ulus temelli politikanın kısa ve uzun vadeli hedefleri, İslam dinine ve batılılaşma fikrine yaklaşımı gibi çeşitli alanlarda kendisini gösterir. Örneğin ulusun tanımlanması konusunda konulacak katı sınırlara karşı oluşu, devletin bekası kaygısıyla ilişkilidir. O, ulusun ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafî, ne siyâsî, ne de iradî bir zümre olmadığı fikrindedir. Bunların yerine ulus; "lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre" şeklindedir (Gökalp, 1976a: 17-8). Gökalp, bu tanımla ile Türklüğü ırk ve kan üzerinden değerlendiren görüşlere de bütünü ile karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla Türk olmak için ırk yerine, "Türk harsı ile terbiye görmek ve Türk mefkûresi için çalışmak" gibi özellikleri öne çıkarır. Öyle ki kan ve ırk açısından Türk olmayan birinin bile Türk harsı ile terbiye edilmiş olması ve Türk mefkûresi için çalışması, Türk kabul edilmesi için yeterli olmaktadır. (Gökalp, 1980: 33). Dolayısıyla Gökalp, esnek bir Türk tanımına başvurarak farklı öğelerin bu çerçevede değerlendirilebilmesinin alt yapısını hazırlamaktadır. Bu altyapı, gerekli hallerde millet mefkûresi ile ümmet mefkûresi arasında bir fark bulunmadığından hareketle (1976b: 53-55) farklı unsurların özdeş ve bütün kılınmasına imkân tanıyacaktır.

³¹ Çatışma ve oluşan görüş farklılıklarının yine Gökalp ve Akçura üzerinden takip edilmesi mümkündür. İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle birlikte Gökalp'in temsil ettiği Selanik-İstanbul merkezli perspektif, görüşlerini doğrudan fiile dökme şansına erişmiş, ancak güncel siyasi gelişmelerin muhatabı olmanın kısıtlayıcılığına da mahkum olmuştur. Gökalp'in düşünür kimliği, her ne kadar iktidara yakın bir konumda olsa da, siyasi erki elinde tutan Talat ya da Enver Paşaların günöbirlik politik çözümleri karşısında etkisizleşmiştir. Örneğin I. Dünya Savaşı'na doğru ilerlerken İttihatçı iktidar, milliyetçi bir görüntü altında halen hilafetin Müslömanları pekiştirici rolüne ve bunun savaş şartlarında sunacağı yararı dikkate almaktadır Gökalp'in tavrı, benzer birçok zikzak ve çelişki arz eden uygulamaları meşrulaştırmak için kendinden ödün vermeyi içermektedir. II. Meşrutiyet döneminde iktidara yakınlık noktasında Gökalp'e nazaran kenarda kalan Akçura ise güncel siyasi gelişmelere ve milliyetçi politikalara eleştirel bakabilme şansına sahiptir. Örneğin dine dair yaklaşımında henüz *Üç Tarz-ı Siyaset*'te ortaya koyduğu eleştirel ve araçsal yaklaşımını ve dolayısıyla tutarlılığını sürdürmüş ve 1923 sonrasında ortaya çıkacak olan laik ulus anlayışına çok daha yakın bir görüntü sunmuştur. Gökalp ve Akçura'nın ulus ve milliyetçilik anlayışlarının tutarlılık, cumhuriyet dönemine etki, dine bakış ve Turan fikrine verilen konum çerçevesinde bir karşılaştırma için bkz. Aydın, 1993: 210-224.

Türkçülüğü batıcılıkla bütünleştirmek noktasında ise Gökalp, sosyolojik bir gerçeklik olarak sunduğu hars ve medeniyet ayrımına başvurur. Gökalp'e göre insan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır. Bu kurumların tamamı o cemiyetin harsını oluşturmaktadır. Medeniyet ise bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan kurumlar bütünüdür (Gökalp, 2007: 7). Hars ve medeniyeti ayırması, kimliği kaybetmeksizin uygarlığa, diğer bir deyişle batıya nasıl ulaşılacağı konusunda bir yanıt getirmektedir. Hars, canlı bir nitelik taşımaktadır ve herhangi bir müdahaleye açık olmayıp kendi kendine gelişim göstermektedir. Medeniyet ise bilinç yoluyla müdahale edilebilecek niteliktedir. Keza medeniyet temel olarak bireysel bilincin mahsulüdür. İçinde bulunulan noktada ise Batı Medeniyetinin kabulü aklın bir gereği halini almaktadır. Keza karşı karşıya olunan ikilem Batı medeniyetini benimsemek ya da Batılı devletlere esir olmak şeklindedir (Gökalp, 1980: 40) Bu şıklardan ilkinin kabulü ile Gökalp'in "*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim*" formülü son halini alır.

Gerek Yusuf Akçura, gerekse Ziya Gökalp bireysel görüşleri ve yazdıkları ile ulusal gelişime yaptıkları katkının yanında, ajitasyon evresinin örgütlenme ve örgütlü eylemlilik noktasında da çoğu kez başı çeken isimler olmuşlardır. Yayıncılıkta *Genç Kalemler* ve *Türk Yurdu*, dernek faaliyetinde ise *Türk Derneği* ve *Türk Ocakları*, bir yandan iki ismin de içinde yer aldığı faaliyetleri oluştururken, diğer yandan akademik ilgi devresine kıyasla gözlenen en önemli farklılığı oluşturmuşlardır.

Genç Kalemler, önde gelen yazarlarını Ziya Gökalp ile birlikte Ömer Seyfettin (1884-1920) ve Ali Canip'in (1887-1967) oluşturduğu, İttihat Terakki Fırkası ile dolaylı ilişkiye sahip, ancak güncel siyasetin bir parçası olmayan bir dergidir.³² Dile ilişkin tartışmaların teorik ve pratik biçimde sayfalarından sürdürüldüğü dergi, A Evresi'ndeki sözlüklerin teşekkülüne yoğunlaşmış faaliyetlerden farklı olarak Türkçe'nin edebiyat ve gündelik kullanımdaki yerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Konuşmada İstanbul

³² Genç Kalemler, Selanik'te yayımlanmakta olan *Hüsn ü Şiir* dergisinin sekizinci sayısından itibaren aldığı isimdir. Ancak değişiklik yalnız isim konusunda olmamış, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve sonrasında Ziya Gökalp'in katkılarıyla dergi, *Yeni Lisan* hareketinin odağı niteliğini kazanmıştır. 1910-1912 yılları arasında Selanik'te 33 sayı çıkan dergi, Balkan Savaşlarıyla birlikte bu kentin kaybedilmesi sonrasında faaliyetlerine son vermiştir. Derginin içeriği ve dilde sadeleşme noktasında oynadığı rol ile ilgili olarak bkz. Öksüz, 2004.

lehçesinin esas tutulması, gramer kaidelerindeki Arapça ve Farsça etkisinin temizlenmesi, bu dillerden kullanılacak kelimelerin Türkçedeki kullanışlarına göre değerlendirilip Türkçede söylendikleri gibi yazılması ve Arapça kökenli ilmi terimlerin kullanımına devam edilmesi, savunulan dil anlayışının genel özellikleridir (Tanpınar, 1969: 161-162). Ajitasyon noktasında ise dergiyi meydana getiren isimlerin edebiyata özel bir yer verdiklerine tanık olunmaktadır.

Ulusa ve Türk tarihine ilişkin genel metinlerinden farklı olarak Ziya Gökalp, başta *Genç Kalemler* olmak üzere dönem dergilerinde yer bulan birçok şiire imza atacaktır.³³ “Parti ideologu” olarak nitelendirilen, üniversitede sosyoloji hocalığı yapan ve bu konuda teorik metinler kaleme alan bir kişi olarak Gökalp’in kitleyle ve onun gündelik yaşamıyla ilişkisini kuran bu şiirleridir (Landau, 1999: 58). Ömer Seyfettin ise Gökalp’in şiir türüyle yaptığını hikâye ile gerçekleştirmiştir. Onun “yeni lisan” ile yazılmış hikâyeleri, ulusun tanımına ve özüne dair unsurlar içermekte; geçmişteki yüceliğini vurgulayışı ile bugün ve geleceğe dair moralini yükseltmeye çabalamaktadır. Hikayelerinde yer alan güç istenci, militarist öğeler, kahramanlık anlatıları ve geçmiş çağlara dair nostalji, milliyetçiliğe sirayet edecek belli karakteristiklerin *Genç Kalemler* sayfalarından vurgulanışının parçası olmuştur. Ömer Seyfettin, bir yönüyle Belge’nin (2010: 27) *Genç Kalemler*’i Türk milliyetçiliğinin yabancı düşmanlığı, kavgacılık, militarist söz dağarcığı ve fiziksel güç ve zafer üzerinde ısrarcılık gibi niteliklerinin membaı olarak değerlendirmesindeki başlıca nedendir. Diğer yandan edebiyat ve milliyetçilik ilişkisi ve ulusa ilişkin görüşlerin edebiyat aracılığıyla yaygınlaştırılması noktasında kendisinden sonrasına örnek teşkil etmiş bir figürdür. Kendisinin hikaye aracılığıyla yüklendiği ulusal ajitasyon işlevi, 1920 yılında henüz 35 yaşındayken vefatının ardından ağırlıklı biçimde roman türü ile yerine getirilecektir.

Dönemin bir diğer önemli yayın organı ise Georgeon’un (1999: 67) “*Türk Yurdu’ndan söz etmek, Yusuf Akçura’dan söz etmektir*” yorumunun konusunu oluşturduğu *Türk Yurdu*’dur.³⁴ Dergi çıkış ve faaliyet amacını “Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Türk

³³ Gökalp tarafından yazılmış şiirler, *Kızıl Elma* (1914) ve *Yeni Hayat* (1918) isimli kitaplarda toplanıp yayımlanmıştır.

³⁴ *Türk Yurdu Dergisi*’nin ilk sayısı 30 Kasım 1911 tarihinde İstanbul’da çıkmıştır. Kesintili biçimde ve yönetim değişiklikleri içererek cumhuriyet döneminde de faaliyet gösteren derginin konumuz açısından önem arz eden ilk dönemi, 15 Temmuz 1918’e kadar devam etmiştir. Derginin milliyetçilik anlayışı için

unsurunun haklarını korumak, Türk milliyetçiliğini yaymak ve Türk dünyasının her yerinden acı tatlı olayları haber vererek Türk Aleminin menfaatlerini korumak” şeklinde sunmaktadır (Kurt, 2012: 36). *Türk Derneği ve Türk Ocakları* gibi dönemin örgütlü hareketlerinin faaliyetleri kapsamında çıkarılan dergi, özellikle Selanik’teki aydınların İstanbul’a dönmek zorunda kalışlarının akabinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinden ve dışından Türkleri bir araya getirmesi ile önem taşımaktadır (Arai, 2008: 23-4). Ancak bu bir araya geliş beraberinde sorun ve tartışmaları barındırır. Keza dönemin milliyetçileri, “Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal ve politik koşullarında biçimlenmiş, devletçi ve politik anlamda hayli mütereddid olan bir milliyetçilik anlayışı ile Rus imparatorluğunun baskılarına karşı biçimlenmiş olan politik olarak atak ve daha sivil bir toplumsal kavrayış üzerinden gelişen Kırım ve Azerbaycan milliyetçiliklerinin” arz ettiği farklılıklar temelinde ayrışabilmektedir (Öğün, 2000: 121).

Bu tartışma sürecinde kilit rol sahibi bir diğer tartışma Pantürkizm’dir. Rusyalı göçmenlerce düşünsel alana giriş yapan Türklerin birliği, erken dönemlerde tamamıyla kültürel bir motif taşımakta iken zamanla siyasallaşmış ve imparatorluğun batıda yitirdiği toprakları telafisinin yolu olarak görülmüştür. Savaşlarda makûs bir kader halini alan yenilgiler karşısında Pantürkizm, ajitasyonun bir parçası ve hatta kitleselleşmeye uzanacak yolun köşe taşlarından biri olarak da değerlendirilebilir: Turan, bir birliği ve coğrafyayı nitelemesinin ötesinde yenilgi ve yitirme hissiyatı karşısında yarına dair bir güveni de ifade etmektedir. Dolayısıyla ajitasyon süreci ile irtibatlandırılabilir çok sayıda ismin çeşitli şekillerde değindiği bir konu olmuştur.³⁵ Georgeon’un (2006: 31-2) deyiimiyle, Türk halklarının Orta Asya’da bulunduğu varsayılan ilk vatanları Turan, hayal ürünü gibi gözükmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun tam bir çıkmaza girdiği dönemde, düşlere açılan bir mekân olarak ütopya işlevini hakkıyla yerine getirmiştir.

bkz. Kurt, 2012. Milliyetçiliğin edebiyatla olan ilişkisinin bir göstergesi olması bakımından dergide yayımlanmış şiirlerden oluşan bir derleme için bkz. Bağır, 2012.

³⁵ Akçura’nın düşüncesinde gerçek ve uzun süreli bir hedef niteliğindeki Turan, 1913 yılına gelindiğinde Ömer Seyfettin, Mehmet Emin ve Ziya Gökalp’in kalemlerinde yeni keşfedilmiş bir kurtuluş aracı niteliğini alacaktır. Ömer Seyfettin *Yarıncı Turan Devleti* (1914), *Mekteb Çocuklarına Türklük Mefkuresi ve Milli Tecrübeden Çıkarılmış Ameli Siyaset* (1914); Mehmet Emin Yurdakul *Turana Doğru, Ey Türk Uyan* (1918); Halide Edip Adıvar’ın *Yeni Turan* (1912), Fuat Köprülü’nün *Turan’a Kitab, Ahlaki ve Medeni Münasebetler* gibi eserlerinde bulduğu yer, eski tebaanın ihanetine ve devletin sınırlarındaki gerilemeye karşı benimsenen yeni duygu ve ideale dairdir (Aydın, 1993: 216). Bir şair olarak Gökalp’in en bilinen dizeleri ise “*Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbed ülkedir: Turan*”dır.

Dönemin Cumhuriyet'e miras kalan en önemli derneği niteliğindeki *Türk Ocakları*³⁶ B Evresi'nden C Evresi'ne geçişin habercisi olarak da nitelendirilebilir. Ocağın önderlik ettiği *Halka Doğru* ve köycülük hareketleri, verili bir coğrafyadaki Türklerle temasa geçilmesi anlamını taşımakta ve bu nedenle önem arz etmektedir. Keza o ana kadar geçmiş ve uzak coğrafyadaki Türklere yoğunlaşmışken ilk kez üzerinde bulunulan topraklardaki Türk nüfus üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Bir evreden diğerine geçişin tetikleyicisi olması beklenen sosyal ve siyasal ortam ise Türk milliyetçiliğinin gelişim ve yaygınlaşmasını teşvik eden bir görüntüye sahiptir. Balkan Savaşları ve bunun hemen her alandaki yansımaları, Renan'ın ulusal hareketlerde birleşme unsuru olarak gördüğü “ortak acıyı” fazlası ile sunmaktadır. Karşılaşılan felaketin boyutları, çok çeşitli kesimleri belli hedefler doğrultusunda bilinçlenmeye hazır hale getirmiştir:

Bir millet büyük bir felâkete uğradığı, korkunç bir tehlike karşısında bulunduğu zaman fertlerinde-ki şahsiyetleri bel'eder: O zaman umumun ruhunda yalnız «millî bir şahsiyet» yaşar, bütün kalplerde bu “millî şahsiyeti” idâme etmek tehâlükünden başka bir duygu kalmaz. Bu hengâmda fertler kendi hürriyetlerini değil, milletlerinin “istiklâlîni” düşünürler. İşte o muazzez duygu ile karışık olan bu mukaddes düşünceye “mefkûre” denilir ve bu buhranlı devreye de “ilhak devresi” namı verilebilir (...) Buhranlı zamanlar, mefkurelerin hilkat günleridir. Mefkûreler, millî felâketlerin kalpleri birleştirerek umumî bir kalp yaptığı hengâmlarda, bu müttehit kalpten doğar; sonra taazzî devresinde tedricen dal budak atarak çiçekler ve yeni müesseseler meydana getirir (Gökalp, 1976b: 63).

“Büyük bir felaket olarak” Balkan Savaşları, filoloji, tarih ya da edebiyat temelinde bir milliyetçilik anlayışını geri planda bırakmış, savaşlarla birlikte Türk milliyetçiliği kültürel evreyi aşarak siyasal ve toplumsal bir harekete dönüşmüştür (Toprak, 2012: 422). Milliyetçiliğin kültürel bir içerik ve talepten çıkarak siyasal alana girişi ise Hroch'un C Evresi'nin başlıca göstergesidir.

³⁶ Türk Ocakları, kendinden önce faaliyet göstermiş olsa da uzun ömürlü olmayan Türk Derneği (1908) ve Türk Yurdu Cemiyeti'nin (1911) devamı olarak 1912 yılında faaliyete geçmiştir. 1931 yılında yerini Halkevleri'ne bırakıncaya kadar Türk milliyetçiliğinin gelişimi ve ulus inşası sürecinde önemli roller oynamıştır. Türk Ocakları'nın genel özellikleri ve Ocak dahilinde faaliyet gösteren Köycülük hareketleri ile ilgili olarak bkz. Üstel, 2004.

2.1.3. “C Evresi”: Kitlesele Destek ve “Ulus”un Kurtuluşu

Türk milliyetçiliğinin gelişiminde kitle hareketinin yükselişini barındıran evrenin iki farklı kanaldan geliştiği söylenebilir. Bunlardan ilki, Hroch’un incelemesine konu olan pratiklerde de olduğu üzere, köylülüğün desteğinin sağlanması ve bu yolla tabanın güçlendirilmesidir. A ve B evreleri elitin ulusal uyanışının tamamlanmasına tekabül ederken, C Evresinde nüfusun geri kalanının milliyetçiliğe kazandırılması söz konusudur. Türk milliyetçiliği özelinde kitleye yönelişin bu çerçevedeki bir okuması için başvurulacak kaynak, halkçılık akımının ulusal hareketle ilişkisi olmuştur. Kitlesele hareketin gelişimindeki ikinci kanal ise özü itibarıyla yine C Evresi’ne tekabül eden ancak kronolojik açıdan farklı bir uğrak noktasını içeren Hobsbawm’ın (2006) “ön milliyetçilik” (proto-nationalism) olarak tanımladığı süreçtir. Kurtuluş Savaşı ve bu süreçteki ilişki biçimleri, karşılaşılan genel söylem ve terminolojinin ön milliyetçilikle bağdaştığı düşünülmektedir.

Hroch’un C evresine ilişkin vurgusu, kitlesele desteğin kazanılmasında yurtsever aydınlar ile köylüler arasındaki ilişkiye önem atfeder. O, köylülerin ulusal harekete dâhil olmalarını, modern ulusun oluşum sürecinin başarılı biçimde tamamlanmasının göstergesi olduğu fikrindedir. Ulus her ne kadar bütünü ile köylü bir topluluk değilse de ulusal hareketin kitleseleşmesi yani başarısında köylünün katılımı kritik bir rol oynamaktadır (Hroch, 2011: 236). Türk ulusal hareketinde köylünün konumunun değerlendirilmesi ise halkçılık çerçevesindeki görüş ve faaliyetlerin üzerinde durulmasını gerektirmektedir. A Evresi’nden başlayarak aktör ve içerik bağlamında oldukça zengin bir görünüm sunmuş olan Türkçülüğün kitleseleşmede ne ölçüde başarıya ulaştığı ancak bu ekseninde yanıt bulabilecektir.

Halkçılık akımının ve özellikle de Rusya’da gelişen narodnizmin Osmanlı coğrafyası ile tanışmasında rol üstlenenler bir kez daha göçmen Türkçüler olmuştur (Karaömerlioğlu, 2006: 26). Esas itibarıyla II. Meşrutiyet döneminde gerek *Türk Yurdu*, gerekse *Türk Ocakları* vasıtası ile girişilen eylemlerde “halka gitmek” en azından olması gereken bir ideale işaret etmektedir. Burada yalnızca elit grupların temsil ettiği ve halktan ayrı bir ulustan söz edilmeyeceği savunulurken, ulusu oluşturan unsurlar olarak da halkın zevki, ruhi duyguları, akide ve görüşleri sıralanmaktadır. Dolayısıyla “halka doğru inmek” ve

halkı anlamak, ulus olmanın ve ulusu yükseltmenin şartı olarak görülmüştür (Toprak, 2013: 172-73).

Halkçılığın gelişiminde göze batan diğer bir husus ise, Rus kökenli olmayan Türkçü grupların da bu ilkeyi benimsemeleridir. Ziya Gökalp'ın teorik olarak önemli bir katkı sağladığı halkçılık tartışması, diğer bir boyutu ile onun hars ve medeniyete dair yaptığı ayrımın yansımalarını içerir. Gökalp'te halk, güzideler ile birlikte her millette yaşayan iki zümreden birini oluşturmaktadır. Toplumlarda olması gereken, bu iki zümre arasında bir yakınlık ve karşılıklı etkileşimken Osmanlı'da güzideler, halkı ve ona ait olanı hor görmekte, bayağı bulmaktadır. Bunun temel nedeni ise medeniyetle içli dışlı olmuş güzidenin harslarından uzak kalmalarıdır (Gökalp, 1977: 44-5). Oysa harsın asıl kaynağı bizatihi halkın kendisidir ve harsi bir terbiye almak için halka doğru gitmek gerekmektedir (Gökalp, 1976b: 41). Bu gidişin içeriğinin dolduran ise oldukça kapsamlı bir misyon listesidir:

Ne yapmalıdırlar? Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak. Halkın kullandığı kelimelere, yaptığı cümlelere dikkat etmek. Söylediği darb-ı meselleri, an'anevî hikmetleri işitmek. Düşünüşündeki tarzı, duyuşundaki üslûbu zaptetmek. Şiirini, musikisini dinleyerek, raksını, oyunlarını seyretmek. Dinî hayatına, ahlâkî duygularına nüfuz etmek. Giyinişinde, evinin mimarisinde, mobilyalarının sadeliğindeki güzellikleri tadabilmek. Bundan başka halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini, tandırnâme adı verilen eski töreden kalma akidelerini öğrenmek. Halk kitaplarını okumak. Korkut Ata'dan başlayarak Âşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak Tekke İlahilerini, Nasreddin Hoca'dan başlayarak halk nekreçiliğini, çocukluğumuzda seyrettiğimiz Karâgöz'le Ortaoyununu aramak bulmak lâzımdır. Halkın cengnâmeler okunan eski kahvelerini, Ramazan gecelerini, cuma ârifânelerini, gocukların her sene sabırsızlıkla bekledikleri coşkun bayramlarını yeniden diriltmek, canlandırmak lâzım. Halkın sanat eserlerini toplayarak millî müzeler vücuda getirmek lâzım (Gökalp, 1976b: 42-3).

Güzide ile halk arasındaki ayrımın bir sonucu, farklı alanlarda sürekli karşılaşılan ikiliklerdir. Ülkede iki farklı lisanın, iki farklı edebiyatın, iki farklı musikinin, ahlakın ve felsefenin varlığı güzidelerin halktan kopukluklarının bir sonucudur (Gökalp, 1977: 44-5). *Genç Kalemler*'in “yeni lisan” savunusu, dil alanında bu ikiliği kaldırma amacı ile bir halka doğru bir gidiş niteliğindedir. Burada amaçlanan konuşulan dilin edebiyat dili olması ve sanat eserinin halkın konuştuğu dille yazılmasıdır. Ömer Seyfettin ile ilk örneklerini veren ve kısa sürede edebiyat dünyasının geneline yayılan bu tavır, Toprak'ın (2013: 129) ifadesiyle halka doğru gidişin başarı hanesine kaydedilen ilk gelişme olmuştur.

Bu olumlu örneğe karşın, dönemin halkçılık anlayışının zayıflık gösteren bazı yönleri de bulunmaktadır. Özellikle Gökalp örneğinde halktan kastedilenin ne olduğu muğlaktır. Güzide ile halk arasında net bir ayırım yaparak uzun tasvirlerle girişmişse de bu halkın net bir tarifinden mahrumdur. Keza başvurduğu ayırımdan yola çıkıldığında sınırlı sayıda kişiden oluşan güzidenin karşısında halkı, kalan nüfusun bütünü oluşturmaktadır. Oysa bu denli kalabalık bir grubun homojen bir nitelik taşıyıp harsın taşıyıcısı olması olası değildir.³⁷

Bu yöndeki muğlaklık ve karmaşaya rağmen, Birinci Dünya Savaşı ve devamında Kurtuluş Savaşı halk ile elit arasında olağan koşulların oldukça dışında bir ilişki biçimini ortaya çıkarmış, C Evresi'nin kitleselleşme boyutuna farklı biçimde erişmiştir.

Geleneksel Kurtuluş Savaşı anlatısı, yayınlanan tamimlerden kongrelere, İstanbul'da ve Ankara'da açılan meclislere ve savaşın önderi Mustafa Kemal'in söylemlerinde, belki de daha önce olmadığı kadar yoğun biçimde “milli” ve “millet” sözcüklerinin kullanılmasını içermektedir.³⁸ Ancak yine aynı dönemin kitleselleşme gayreti, içerdiği kapsamlı farklılıklar çerçevesinde cumhuriyet döneminde inşa edilecek ulusun ön milliyetçi evresine tekabül etmektedir. Hobsbawn'ın düşüncesinde ön milliyet, tarihsel bir çerçeve içinde milliyetçiliği önceleyen belirli kültürel ve siyasi dinamiklerin, milliyetçiliğin doğması ve popüler bir temele oturmuş ulusal imgelemin geliştirilmesi yönünde oynadığı rolü nitelemektedir (Akarlı, 1993: 20). Ona göre milliyetçiliğin önem kazanması ancak kitle desteğinin kendisine çekilmesi ile söz konusudur. Ancak bu, milliyetçi hareketin doğumunun öncesinde başka kolektif kimlik edinme unsurlarının olmadığı ve bunların kitlelerde karşılığının bulamayacağı anlamına gelmez. Ayrıca ön milliyetin gündeme gelişi, devletin ve ulusun birbirleri ile olan ilişkisine bağlı olarak değişmektedir. Devlet özlemi duyan ulusal hareketlerde bir ön-milli temele gereksinim duyulmaktadır. Dahası devletin kurulması da kendi başına bir ulus yaratmaya

³⁷ Bu noktada Türk Yurdu çevresine yaptığı katkı ile Parvus Efendi'nin anılması yararlı olabilir. Keza kendisi halkçılık gibi geniş bir kategorinin yerine daha net bir grup olarak köylülüğe atıfta bulunmuş, ayrıca ulusçuluğun gelişiminde köylülüğün önemini dile getirmiştir. Köylüler, Ermeni, Sırp, Rum ve Bulgar milliyetçiliklerinde aydınların yanlarına aldıkları ve bu şekilde başarıya ulaştıkları bir gruptur (Karaömerlioğlu, 2006: 34). Osmanlı'da konuya dair kayıtsızlık ise aydınların kendi kendilerini başarısız kılmalarına ve ulusçuluğun da gelişmemesine yol açacaktır.

³⁸ Örneğin “millet” ve “milli” terimleri, on beş dakikalık Sivas Kongresi açış konuşmasında kırk bir kez kullanılır (Zürcher, 2005: 234).

yetmeyeceğinden, ön milliyetçi bir temel önemli işlevler yüklenmektedir (Hobsbawm, 2006: 100).

1919-1923 yıllarının Anadolu'daki genel görünümü, bir devlet özlemi ile ulus inşası çabasını bir arada içermiştir. Ulusal hareketin gelişimine sürekli etki etmiş olan “devletin bekası” sorunu, dünya savaşı sonrasında bambaşka bir boyut kazanacaktır. Osmanlı Devleti varlığını hukuki olarak korusa da bunun pratikteki karşılığı tartışmaya açıktır. Diğer yandan İstanbul hükümetince yasadışı ilan edilen “ulusal” hareket de yaşanan gelişmeler ile birlikte bir devlet kuruluş sürecine dönüşmüştür. Uygulamada ulusal hareket ile devletin yeni baştan teşkili siyasetinin ihtiyacı ise Hobsbawm'ın yaklaşımı çerçevesinde bir ön milliyet kimliğidir.

Söz konusu zaman diliminin ön milliyetçilik çerçevesinde değerlendirilebilmesinin önemli bir diğer gerekçesi, bu süreçte ulusa dair tartışmalarda dinin yerleştirildiği merkezi konumdur. Hobsbawm'ın ifadesiyle “din, ön milliyetin zorunlu bir işareti değilse bile önemli bir parçasını oluşturmaktadır.” Bu oluşum sürecinde işlevsellik arz eden unsur ise dinlere dair kutsal ikonlar ve ritüellerdir (Hobsbawm, 2006: 93). Mütareke sürecinden itibaren dinin ulusal söylemlerde merkezi bir rol oynamaya başlaması, bahsedilen sembollere duyulan ihtiyaç ile ilişkilendirilebilir. Öyle ki dönemin söz dağarcığı ve kavramlara atfedilen niteliğin, ulusaldan ziyade dinsel bir içerik taşıdığı söylenebilir (Zürcher, 1999).

Ulusal uyanışın sembolleri arasında sayılan Sultanahmet Miting'inde ve özellikle de Halide Edib'in çok bilinen konuşmasında hitaplar “*Müslümanlar! Türkler! Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor*” şeklindedir.³⁹ Bu durum mücadelenin Anadolu'daki görünümünde de kendini sürdürür. Başta Erzurum Kongresi olmak üzere yerel nitelikteki kongrelerin gündeminde, din ve ulusal kavramların iç içe geçmesine rastlanmaktadır (Zürcher, 1999: 84-5). “Millet” egemenliğinin sembolü olan meclisin açılışının Cuma namazının akabinde dua ve tekbirlerle gerçekleştirilmesi, meclisin duvarında Kuran'dan ayet asılmış olması, yasama faaliyetlerinin “şer-i şerif” çerçevesinde gelişmesi, içkinin yasaklanmasına yönelik Men-i Müskirat Kanunu gibi örnekler de eklendiğinde, Hobsbawm'ın çizdiği kutsal ikonlara başvurma pratiğine ne

³⁹ Mitingin “ulusal uyanış”taki önemli yeri, romanlarda da kendisine sıkça değinilmesine neden olmuştur. Örnek için bkz. Nezihe Muhiddin, 2006: 274-276, bizzat Adıvar tarafından bir betimlemesi için bkz. Adıvar, 1974: 30-34.

denli sık müracat edildiği anlaşılabilir. Üstelik bu, imparatorluğun son yıllarında devlet kaynaklı laikleşme trendinin kesilmesi anlamına gelmektedir (Yıldız, 2002: 218).

Bu özellikler göz önüne alındığında Kurtuluş Savaşı için kullanılan “Milli Mücadele” ifadesinin doğru olduğu, ancak “milli”liğe yüklenen anlamın cumhuriyet ile kurulacak olan yeni devletin ulusu ile özdeş olmadığı görülmektedir. İşgaller karşısında Mustafa Kemal’in başında bulunduğu hareketin millete yönelttiği topyekûn savaş çağrısında kastedilen, imparatorluk dönemindeki içeriğine uygun biçimde Osmanlı, Müslüman ve Türk üçlü kimliklerinden oluşan bir tek kimliktir (Karpas, 2009: 80). Bu üç sacayağından din, yukarıda değinilen sembolik işlevlerinin yanında farklı kimlikleri tek çatı altında seferber etmenin de kritik ögesi olmuştur. Din merkezli anlayış, Türk, Kürt, Çerkez ve Lazların oluşturduğu Müslüman etnik koalisyonunu ideolojik ortak paydasını oluşturmuş (Yıldız, 2002: 220); onu “milli” kılmıştır.

Bizzat Mustafa Kemal’in de bu koalisyonu korumaya gayret ettiği, ulusa dair tüm söylem ve beyanlarında bu kapsayıcı tanımı vurguladığı not edilmelidir. Konuşmalarında ana terimler olarak “milli” ve “millet” sözcükleri sıkça geçiyorsa da, oldukça ihtiyatlı bir şekilde kullanılmakta, Türklük ya da Kürtlük gibi ayrı etnisiteleri zikretmekten özellikle kaçınmaktadır. Türk’e çok ihtiyaç duyduğunda ise yerine Türkiye sözcüğünü tercih etmektedir (Zürcher, 2005: 236; Oran, 1999: 209). Aynı durum farklı yerlerde vurgulanan “biz-onlar” ayrımlarında da gözlenmekte, bizle kastedilen Türklük değil Müslümanlık olmaktadır (Zürcher, 2004: 274-75).

Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı süreci, ön milliyetçi bir söylemin kitlelerde karşılık bulduğu, kitlenin verdiği destek ile savaşta zafere ulaşıldığı ve devlete kavuşulduğu bir dönemdir. Ön milliyetin sağladığı ortamın sonucunda ortaya çıkan ise yeni bir ulus devlettir. Bu devletin kurulması ile birlikte ön milliyetçi unsurlar ve özellikle de din merkezi önemini yitirecek, Hobsbawm’ın modern dönemlere özgü gördüğü biçimiyle devletin ulusu şekillendirmesi politikasına sıra gelecektir. 1919-1922 süreci boyunca yurtseverliğin milliyetçiliğin önünde yer aldığı bir ortamda İslamcı bir görüntünün çizildiği ortadadır (Zürcher, 2001: 234). Fakat bunun araçsal bir nitelik taşıdığı, özellikle de ulusa dair söylemi köylü nüfusa aktarmanın bir yolu olarak benimsendiği açıktır. Savaşın sona ermesi ise hem süregelen ulus ve milliyetçilik anlayışında, hem

kullanılan söz dağarcığında, hem de Hroch'un evreleri bağlamında önemli bir kırılmayı beraberinde getirecektir.

Hroch'un ulusal uyanışın evreleri yaklaşımının en yoğun eleştirildiği hususlardan biri, fikirlerinin katı bir teleoloji içeriyor olmasıdır (Baar, 2010: 8). Hroch, A-B-C Evreleri çerçevesinde çizdiği kronoloji uyarınca nihai noktada kitlelerin ulus bilincine sahip olduğu bir yapının ortaya çıktığını öngörmektedir. Ayrıca evrelerin teleolojik diğer bir boyutu, bahsedilen evrelerin bir kere yaşanacağı ve amaca ulaşılması ile tamamlanacağı kabulünü örtük biçimde barındırmasıdır. Oysa ulus inşasının, sona ermeyen, sürekli yinelenen ve içerik itibarıyla yenilenen bir süreç olduğu hesaba katıldığında Hroch'un görüşleri ciddi bir sorun arz eder. İnsanların kimlik arayışları dönemler itibarıyla yinelenebileceği gibi toplumsal talepler de farklılaşabilmektedir. Üstelik bu durum kimliğin ulusal esaslar çerçevesinde şekillendiği durumlar için de böyledir: "Milletler ne kadar kurumsallaşmış olurlarsa olsunlar, her daim işlenmeye ve yaratıcı şekilde yeniden inşa edilmeye açık olmaktadır" (Özkırımlı, 2010: 154). Dolayısıyla ne ulus devletin kurulması, ne de kurumsallaşmış olması, kimlik arayışının son bulması ve ulus inşası projelerinin sona ermesi anlamına gelmemektedir.

Türk "ulusal uyanışı"nın tarihsel gelişimi bağlamında A-B-C Evreleri'nin sunduğu manzara da, Hroch'un görüşlerindeki bahsedilen eksiklikleri vurgular niteliktedir. Keza söz konusu deneyim, ulus devlet henüz kurulmamışken projenin köklü bir dönüşüm geçirmesi ve yenilenmesini içerir. A ve B evrelerinde tanım, kapsam, tarih ve coğrafyaya dair önemli gelişmeler ve bilinç düzeyinde bir birikim sağlanmışsa da C evresi, üzerinde yaşanan coğrafyanın yitirilmesi tehdidi ve buna karşı verilen mücadele çerçevesinde bir kiteselleşmeyi getirmiştir. Kurtuluş Savaşı yılları, sahip olunan devletin yitirilmesine ve kendini ulusallıkla nitelendiren yeni bir devletin tohumlarının atılmasına eşanlı olarak tanıklık etmektedir. Devlet ve ulusun bir arada geliştirilmesi ihtiyacı karşısında ulusun savaş halinin zorunlu kıldığı seferberlik adına A ve B Evreleri'ndekinden daha geri bir aşamada ve din merkezli tanımlanması, C Evresinin özgün bir boyut taşımaya neden olmuştur.

1923 sonrası dönem, Hroch'un öngördüğü biçimiyle B Evresi'nden C Evresi'ne geçişle betimlenememektedir. Ulusun anlamlandırılması, içeriğine, tarihine, üzerinde varlığını sürdüreceği mekâna dair karakteristikleri, yeni rejimle birlikte önemli kırılmalar

içermiştir. Osmanlı İmparatorluğu altında yaşanan A ve B Evreleri'nin sunduğu birikim çeşitli açılardan korunuyor olmakla birlikte başta dinin ulus tanımındaki yeri olmak üzere ciddi kopuşlar da yaşanmıştır. Kopuşun ve/ya reddedilen mirasın hacmi arttıkça, ulus inşasına dönük faaliyetlerin de kapsamı, ivediliği ve araçları genişlemektedir. Bu genişlemenin, romanın da bir araç olarak kullanımını gerektirecek boyutta olduğunun anlaşılması için, iki dönemin mukayesesine girişilmesi gerekmektedir.

2.2. İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E DÜŞÜNSEL MİRAS

Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkinin niteliği, her zaman için tartışmalı bir konu olmuştur. İki dönem arasında ne ölçüde bir süreklilik ve kırılma olduğu sorusunun yanıtlanması çoğu kez güçlükler arz etmektedir. Bunun önemli bir nedeni, cumhuriyetin kendisini yepyeni ve farklı bir yapı olarak sunması ve Osmanlı dönemini bütünüyle olumsuzluk atfedilen farklı sıfatlarla nitelemesidir. Bu bakışın ulusa ilişkin yaklaşım ve milliyetçiliğin muhtevası noktasında da geçerli olduğundan bahsedilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminin Türkçülük hareketi ve milliyetçiliğe yaptığı katkılara bakış, süreklilik yerine kırılmanın vurgulandığı ve bunun övgü konusu edildiği bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki aradaki farkın ortaya konması amacıyla yeni bir terminolojinin gelişimine de rastlanır. Bu doğrultuda Falih Rıfkı Atay, Kemalist tabirini “milliyetperver” sözcüğüne tercih ettiklerini söylerken, ilkinin batıcı, laik ve cumhuriyetçi milliyetçi anlamına geldiğini; ikincisinin ise muhafazalar ve gelenekçi manasında alınıp gericilere maske olabileceğini vurgulamaktadır. Bu ise özellikle laiklikte odaklaşan medeniyetçilik vurgusu ile Kemalist milliyetçiliğin önceki Türk milliyetçiliğinin bir versiyonu olmadığı mesajını içermektedir (Yıldız, 2002: 226-27).

Hasan Ali Yücel ise yeni dönemi, geçmiş siyasal akımların yol açtığı kördüğümü İskender'in Gordion düğümünü çözmesine benzeterek övmektedir. Ona göre Kurtuluş Savaşı, Türk kahramanlarının kılıcı ile Panturanizm ve Panislamizm gibi ütöpik fikirlerin kördüğümünü bir vuruşta kesip atmıştır (Yücel, 1989: 232-33). Geçmişle araya mesafe koyma çabası, kaybedilen topraklara atfedilen anlamlarda da gözlenmektedir. Bu manada İsmail Habib Sevük, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra elde kalan

toprakları bir arınmanın ürünü olarak değerlendirirken, "fazlalıkların yontulmasıyla bir elmas gibi ortaya çıkması"ndan bahsetmektedir (Durgun, 2011: 156).

Bu noktada okullarda öğretilen tarihin de milliyetçiliği Osmanlı'daki kökenlerinden bağımsız bir içerikle sunduğu eklenmelidir. Deringil'in vurguladığı üzere (2009: 273) milliyetçi hareketin tamamen Mustafa Kemal'in buluşu olduğu ve kendisiyle yanındaki birkaç yakın arkadaşının çabaları neticesinde Anadolu'da "doğduğu"nu öne sürülmektedir. Öncesinde herhangi bir hazırlık olmaksızın Anadolu bozkırlarında filizlenen bir ulusal direniş sonrasında Cumhuriyet, bir *tabula rasa* hali içinde ortaya çıkmıştır ve Osmanlı geçmişinden bariz bir kopuşu temsil etmiştir.

Bu tablo, imparatorluk döneminden cumhuriyete ulus ve milliyetçilik bağlamında neyin miras kaldığını ortaya koymadaki güçlüğü sergileyebilmektedir. Yine de Kemalist dönemin geçmişten, bahsedildiği derecede radikal bir kopuş arz etmediği söylenebilir. Örneğin milliyetçiliğin tarihsel geçmişi zaten homojen bir bütün değildir. Georgeon'un (2006: 91) vurguladığı üzere "Türk ulusal hareketinin tarihi, duraksamalardan, el yordamıyla ilerlemelerden, çeşitli ve çoğunlukla birbirine zıt savlar arasındaki gerilimlerden oluşmuştur." Dolayısıyla bu karmaşık yapının bir kısmı gerçekten yadsınabiliyorsa de yeni döneme etki etmiş belli unsurların olmadığı düşünülemez.

Bu doğrultuda dikkat çeken ilk nokta, Türkçülüğün izlediği karmaşık çizgi ve bunun düşünce yapılarına etkisidir. Başlangıçta Türk unsuru üzerinden bir siyasi kart olarak tasarlanan Türkçülük, Birinci Dünya Savaşı öncesi gelişmelerle birlikte, Pan'cı akımlara benzer bir karakter kazanarak yeni bir uyarlama geçirmiş; Pantürkizm veya Turancılık olarak isimlendirilmiştir. Bu çerçevede irredantizm bir politik biçim olarak milliyetçilik akımında yer bulurken, savaşın başlangıç yıllarında hayata geçirilmeye çalışılan yayılmacı bir dış politikanın arka planını oluşturmuştur. Ancak savaşın yol açtığı facialar bu eğilimdeki fikirlerin dönüşümünü getirmiştir.

Kemalist dönemin ulus anlayışının Pantürkçülüğü dışlayan bir nitelikte olduğu konusunda genel bir kabul bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının sonrasında Anadolu'nun Türk yurdu olduğu tescillenmiş, yeni dönemde her türlü politikanın üzerinde uygulanacağı alan da yeni devletin sınırları olmuştur. Burada özellikle irredantizm ve Türklüğe ilişkin Gökalp'inki gibi gelecek idealleri ve

tasavvurları⁴⁰ reddedilmekte, tartışmaların odağı Anadolu’da kimin Türk sayılıp sayılmayacağı konusuna kaymaktadır. Ancak bu Pantürkçü anlayışın etkinliğini bütünüyle kaybettiği anlamına gelmemektedir. Pantürkizm, devletin resmi politikaları bakımından sistemin dışına itilmişse de Türk ırkı kavramı, eski Türklerin "yüceliği" ve birçok "Turan" simgesi, dönemin etnik geçmiş arayışları çerçevesinde Türk siyasal düşüncesine yeniden girmiştir. (Özdoğan, 2001: 40). Bunun sağladığı ortam ve göreceli meşruiyet, kısa bir süre içinde kültürel aşırılıkta siyasal bir içeriği olan pantürkist eğilimleri gündeme getirecektir.

Kemalist dönemde ulus fikri ile ilgili olup cumhuriyet öncesinde tartışma konusu olmuş bir diğer önemli başlık ise halkçılıktır. Atatürk ilkelerinden biri olarak sonradan parti programına ve anayasaya girecek olan halkçılık, yeni dönemde toplumsal yapının tasvir ve değerlendirilmesinde referans kaynağını oluşturmuştur. Ancak yeni dönemin halkçılık anlayışının Osmanlı dönemindeki içeriğinden belli açılardan soyutlandığı söylenebilir. Sözcük özellikle 1930’larda, sanayileşme sonucu sayıca çoğalmakta olan işçi sınıfının “sınıfsız toplum” tezine, diğer bir deyişle mevcut iktidar kompozisyonuna karşı çıkmasını engellemede kullanılmıştır (Oran, 1999: 251). Toplumun farklı sınıflardan oluştuğu aşikâr olsa da rejimin öncelikli vurgusu sınıf farklılıklarının gözlenmediği, ülkenin karakterinin de sınıfsız, kaynaşmış bir kitleden oluştuğu yönündedir.⁴¹

Elitlerle kitleler arasındaki ilişki bağlamındaki halkçılık tartışmasında ise yeni rejimin Gökalp’i pragmatik bir tarzda okuduğu gözlenmektedir. Bu dönemde Gökalp’in seçkin/güzide ve hars/medeniyet ayrımları ile halka gidiş vurgusu, kendisi tarafından

⁴⁰ Ziya Gökalp, Türkçülüğü Türk milletini yükseltmek ülküsü olarak tanımlarken, bu ülkünün büyüklüğüne bağlı olarak üç dereceye ayrılacağını söylemektedir. Bunlar sırası ile Türkiyecilik, Oğuzluk yahut Türkmencilik ve Turancılıktır (Gökalp, 1977a: 23). Savaş ve yenilgilerin kendisini getirdiği noktada Oğuzculuğu yakın bir ülkü olarak değerlendirmekte, diğer bir deyişle gerçekleştirilebilirliğini savunmakta ve bunun için çabalanmasını öngörmektedir. Turan ise artık “uzak mefkure” şeklinde tanımlanır. Diğer bir deyişle Turan, “*ruhlardaki vecdi namütenahi bir dereceye yükseltmek için, istihdaf edilen çok cazibeli bir hayal*”dir. Ancak hayal oluşu gerçekleşmeyeceği anlamına gelmemektedir; sadece bu, bugünün değil geleceğin konusudur ve ne zaman, ne olacağı belli değildir (1977a: 23).

⁴¹ Recep Peker’in şu ifadesi dönem itibarıyla halkçılığın ne denli sınırlı bir içerik ile kullanıldığını göstermektedir: “Millet ve Milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur... C.H.F. tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususî menfaatlerini de devletin ve memleketin umumî menfaatleri çerçevesi içinde temin olunabileceğine kanidir... biz sınıflaşmayı reddediyor bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz” (Yetkin, 1983: 101).

atfedilen biçimlerden farklılaşmaktadır. Gökalp'in seçkinleri medeniyetin taşıyıcısı olarak gören ve hars için halka yönelirken onlara da medeniyet götürdüğü şeklindeki görüşleri (Karaömerlioğlu, 2006: 36), rejimin araçsal bir temelde yaklaştığı halkçılığı için oldukça uygundur. Ancak seçkin ile halk arasında yapılan ayırım işlevselliği nispetinde önemsenmiş, Kemalist dönemde hars ve medeniyet ayırımında ön plana alınan medeniyet olmuştur. Bu çerçevede halka doğru olan hareketin önem arz eden boyutu, ondan hars alınması değil, ona medeniyet götürülmesi olacaktır.

İmparatorluk dönemi milliyetçilik düşüncesinin Cumhuriyet'e taşınan bir boyutu ise Akçura özelinde, din ve ulus arasındaki ilişkinin biçimi konusudur. O, *Üç Tarz-ı Siyaset*'ten itibaren ve dolayısıyla II. Meşrutiyet'in öncesinde dâhi din ile ulusu ısrarla birbirinden ayırmaya çalışmış, içinde bulunulan çağda dinin artık temel bir etken olmadığını savunmuş; dine dayalı tevhit yorumlarını reddederek Müslümanlığı ancak birlik ruhunu pekiştirecek ikincil bir araç olarak görmüştür (Aydın, 1993: 215). Bu bakımdan Akçura, dine dair görüşlerini zaman içinde değiştirmemiş, yeni rejim geçen yılların ardından Akçura'ninkini andıran bir din politikasını benimsemiştir. Onun bu vasfı, Cumhuriyet Dönemi milliyetçilik anlayışına Ziya Gökalp'ten daha fazla tesir ettiği bir boyutu oluşturmaktadır.⁴²

Sonuç itibarıyla Cumhuriyet sonrası dönemin, eski düzenden kapsamlı bir kopuş niteliği taşıdığı vurgusu, ulus ve milliyetçilik düşüncesi ve imparatorluktan cumhuriyete kalan miras çerçevesinde yumuşamaktadır. Kuşkusuz mirastan kastedilen, geçmiş tartışmaların belli boyutlarıyla yeni dönemde de yansımada bulunması, içeriklerinin tümünü değilse de belli bir kısmını muhafaza etmesidir. Buna karşılık ulusa dair düşünsel gelişimin tek elden uygulanan bir politikaya dönüşmesi, bu doğrultuda yeni yöntemlerin ve mekanizmaların tatbiki ile ulusa dair muhtevanın değişimi göz önüne alındığında, sürekliliğe nazaran bir kopuştan ve yenilikten bahsetmek kolaylaşmaktadır.

⁴² Gökalp düşünsel yaşamının hiçbir döneminde Akçura kadar dar bir sınıra yerleştirmemiş, cumhuriyet dönemi laiklik anlayışının dışında kalacak bir İslam algısını sürdürmüştür. İslam'ı, ulusun tanımlanmasında birleştirici bir faktör olarak gören Gökalp, çoğu kez ona ulus ile eşdeğer bir anlam yüklemiştir. Kitabının isminde olduğu üzere (1977b) Türkleşmek ile İslamlaşmak'ı birbirinden ayıramayan Gökalp, hars ve medeniyet arasında kurduğu bütünlüğün bir benzerini Türklük ve İslam arasında da kurmaktadır (Öztürkmen, 1998: 186).

1923 yılında cumhuriyetin ilanı, bir dönem Pantürkizmi gerçekleştirecek aktör olarak değerlendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesini ve ardından yeni devletin yeni ilkeler ve yeni bir rejimle kurulmasını ifade etmektedir. Konunun ulus bağlamındaki önemi ise devletin kendini savaş yıllarından farklı bir ulusallıkla tanımlarken bunu kitlelere benimsetme ihtiyacına *yeniden* sahip olmasıdır. Bu evrelerin gelişimi noktasında Hroch'un öngörmediği bir durumdur. Keza o, ulus inşası süreçlerinin sürekliliğini de öngörmemektedir. Dolayısıyla cumhuriyet yılları B ve C evrelerine geri dönerek, yeni devletin tanımlamış olduğu ulus anlayışı / anlayışları doğrultusunda yeni bir ajitasyon ve kitleselleşme çabasını ortaya çıkaracaktır.

2.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUS İNŞASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu kısımda 1923 sonrasında girişilen ulus inşası faaliyetlerinin genel özellikleri, faaliyetleri yönlendiren temel aktör olarak devlet ve dolaylı katkısı çerçevesinde aydın unsurunu ön plana çıkaracak şekilde ele alınmaktadır. Genel özelliklerin ve aktörlerin süreçteki rollerinin üzerinde durulmasının iki temel nedeni vardır. İlk olarak devletin ön plana çıkışı, A-B-C Evreleri'nin Hroch'un öngördüğü biçimde sürmeyişinin ve kendi içinde geri dönüşler ve yenilenmeler içerişinin bir sonucudur. Ulusun içeriği gibi kritik bir ögede gerçekleşen kapsamlı dönüşüm, evreler arası geçişin tasvir edilenden farklı bir akış içermesini ve devlet örneğinde olduğu gibi farklı aktörleri ön plana çıkarmasını beraberinde getirmiştir. Bu açıdan Türk ulusunun inşasında devletin merkezi rolü üzerinde durulması, A-B-C Evrelerinin Hroch'un ön gördüğü biçimin dışına çıktığında nasıl bir seyir izlediğine dair açıklama getirmesi nedeniyledir.

İkinci olarak ulus inşasının devlet ve aydın merkezli niteliğinin üzerinde durmak, roman gibi inşa sürecinin özel alana temas eden bir aracının yüklendiği misyonun önem ve değerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Öyle ki inşanın genel özellikleri, nihai noktada kamusal alandan ibaret kalan ve belli sınırları aşması mümkün görünmeyen faaliyet biçimlerini içermektedir. Buna karşın romanın bir araç olarak taşıdığı potansiyel, gerek genel faaliyet biçimlerinin sınırlarının aşılmasını, gerekse inşanın kapsam, hız ve etkinliğinin artmasını sağlamaktadır.

Cumhuriyet döneminde ulus inşasının özelliklerinin konu edilmesi, her şeyden önce devletin konu edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bir yönüyle ulus inşası süreçlerinin genelinde devletin oynadığı merkezi rolle alakalıyken (Breuilly, 1995) diğer yandan 1923 sonrası deneyiminin “milletini arayan devlet” betimlemesinin (Kadıoğlu, 1995) öznesi olması nedeniyledir. Yeni dönemin geçmiş birikimden arz ettiği farklılıklar çerçevesinde B ve C Evreleri’ni yeniden ve iç içe geçmiş biçimde kat etme zorunluluğu ise, bunun üstesinden gelebilecek başlıca aktör olarak devleti ön plana geçirmektedir.

Yeni dönemin milliyetçilik akımı ve bu doğrultuda izlenecek politikanın başlıca özelliği imparatorluk dönemindeki devletin bekası kaygısının ulusal bilince dair kısıtlayıcı etkisinin geride kalması ve devletin bizzat bunu yaygınlaştırmayı misyon edinişidir. Türkiye’de ulus inşası, imparatorluk döneminde görülmedik bir biçimde devlet eliyle yürütülen bir proje halini almıştır. Bu doğrultuda devlet kudreti ulusun tanımlanması, nüfusun bu tanıma uygun hale gelmesi, ulusal bilincin kitlelere kazandırılması, ulusal çıkarlar doğrultusunda seferber olunması ve olası alternatif ulus projeleri ya da bütünlüğü bozucu unsurlara karşı mücadelede kullanılmaktadır. Devlet kurumsallaştıkça ve nüfuzu arttıkça, ulus inşası doğrultusundaki faaliyetleri de çeşitlenmekte ve dönüşmektedir. Bu bakımdan modern devlet gelişimine dair örneklerde gözlenen “devlet inşası ve ulus inşasının aynı görüngünün ayırt edilebilen fakat ayrılamayan parçaları olarak el ele gerçekleşmesi” durumu (Llobera, 2007: 116), Türkiye için de söz konusu olmuştur. Devletin örgütsel yapısındaki gelişim ve dönüşüm, ulus inşasının biçimi ve bu doğrultuda başvuru araçlarda da dönüşüm yaratmaktadır.

Buna karşın savaş sonrası dönemde devlet aygıtının kusursuz ve işler nitelikte olduğu söylenemeyeceği gibi ulus inşası ile kesişim halinde olan başka gündem maddeleri de mevcuttur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devlet politikasının üzerinde yoğunlaştığı alanlardan biri, burjuvazinin ve sivil toplumun gelişmemişliği karşısında, burjuvazinin oluşumunu sağlamaya dönük ekonomik çabalardır. İkinci olarak siyasal sistemin istikrarı önemsenmekte, aralarında sınıfsal farklılıkların ve görüş ayrılıklarının olmadığı iddia edilen toplumsal kesimlerin CHF tarafından temsil edilmesine uğraşmaktadır. İzlenen politikanın diğer bir odağı ise devlet teşkilatına işlerlik kazandırılması, zaten kriz durumunda iken savaşla birlikte tümüyle ortadan kalkan

merkeziyetçiliğin tesisine gösterilen gayrettir (Yalçınkaya, 2004: 128-29). Kuşkusuz merkeziyetçiliğin sağlanmasında basit idari reformların ötesinde fiili bir çatışma söz konusu olmakta, buna karşı direniş gösteren grupların "ıslah"ına da çaba harcanmaktadır. Ancak bu gündem, ulus inşasının devlet katındaki önemini ve devletin inşadaki konumunu kesinlikle talileştirmekten ziyade pekiştirmektedir.

Bu durumun 1923 sonrası süreçte bir mecburiyet kadar bir tercih olduğunu düşünmek de mümkündür. Diğer bir deyişle devlet, ulusun teşekkülündeki konumunu meşru kılacak gerekçeleri yeniden ve yeniden üretmektedir. Akçam (2004: 48-53) bu gerekçeleri, Norbert Elias'ın *Studien über die Deutschen*'de Almanya pratiğine dair açıklamasında kullandığı başlıklardan yararlanarak sunmaktadır. Bunlardan ilk sırada gelen ülkenin coğrafi konumudur. Almanya gibi Türkiye de uluslaşma sürecinde etrafının düşmanlarla çevrili olduğu, bu düşmanların da kendi toprak bütünlüğüne saldırma potansiyeline sahip olduğu düşüncesine sahiptir ve hemen her konudaki uygulamalarında bu düşüncüyü veri almaktadır. İkinci olarak, geçmişte sahip olunan üstünlüğün yitirilmiş olması, ulus devletin şekillenişinde her zaman göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak kendini gösterir. Üstünlük yıllarından neredeyse her şeyi kaybetmenin eşiğine gelmesi, devletin sürekli ve titiz bir faaliyet göstermesine gerekçe ya da mazeret olmaktadır. Uluslaşmanın ve ulus devletin oluşumlarının gecikmişliği de devletin faaliyetlerine etki eden bir unsurdur ve bu, karar alıcı mekanizmalardaki kişilerin asker ve bürokrasi kökenli olmaları ile birlikte düşünüldüğünde devletin konumunu anlaşılır kılmaktadır. Ortadaki gecikmişlik durumu karşısında, karar alıcıların zihin yapıları başlıca çözüm olarak devlete müracaatı içermektedir.

Sonuçta Türk milliyetçiliğinin öncelikli vasfı, etnisist ya da ırkçı olmaktan ziyade devletçi bir milliyetçilik niteliği taşımasıdır (Kadioğlu, 1995: 100). Bu devletçilik, bir yönüyle devlete dönük geçmişteki sadakati yeni ulus devlet için de sürekli kılma gayretiyle iç içedir. Yeni rejim, Gellner'in (2009: 241-42) Avrupa için öngördüğü modellere de uygun biçimde hanedanlık-din devletinin yerine geçmiş ve bir yandan yerini aldığı devletin "Yüksek kültür"ü etrafında gelişim gösterirken, sınırlı da olsa, var olan halk geleneklerinden kendi kültürünü çıkarmıştır. Fakat gerek Yüksek, gerekse halktan çıkarılan kültürün önemli bir boyutu, halkın devlet otoritesine koşulsuz boyun

eğişine dayanan ve devlet ile halk arasındaki ilişkiyi bir üst – ast ilişkisi olarak gören niteliğidir. Dolayısıyla ulus inşası doğrultusunda devlet tarafından izlenen politika, devletin halka göre yukarı tanımlanan konumu nedeniyle “yukarıdan aşağı” bir nitelik arz edecektir.

Cumhuriyet döneminde yukarıdan aşağıya nitelemesi, genellikle modernleşme politikası ve inkılâp sürecini tarifte kullanılsa da, ulus inşası projesinin de özünü oluşturmaktadır. Dönem içinde Halkevleri hakkında kullanılan ama devletin diğer birimlerini de anlamayı sağlayacak olan “mürebbi”lik sıfatı, yukarı ile aşağı arasında kurulan ilişki biçimine uygun düşmektedir. Gerçi verili toplumun devlet tarafından uluslaştırılması ve bu doğrultuda modern ulus devlet mekanizmalarının kullanımı genellikle arz eden bir durumdur. Anadilin standart yazı dili haline gelmesi, eğitimin tüm toplumu kapsayacak biçimde devlet eliyle kurumsallaştırılması, yurttaşlardan müteşekkil bir ordunun mobilize edilmesi ve benzeri uygulamalara dünyanın birçok yerinde rastlanır. Buna rağmen Türkiye deneyimi, birçok benzer örnek arasında, ulus inşasının yukarıdan aşağı bir proje biçiminde yaşama geçirilmesinin en etkileyici örneklerinden birini oluşturur (Meeker, 2001: xv). Bu etkileyiciliğin arka planına ise yukarı ile aşağı arasında konan mesafenin büyüklüğü ve aşağıyı biçimlendirmeye dönük radikal ve katı iradeyi yerleştirmek mümkündür.

Yukarı ile aşağı arasındaki fark, halka ve dolayısıyla ulusun temelini oluşturacak olan insan unsuruna atfedilen anlamı gösterebilmektedir. Ahmet Ağaoğlu’nun kullandığı “*halk kendisinin ne olduğunu bilmez, bu nedenle ona kim olduğunu, yani Türk olduğunu göstermek gerekir*” ifadesinin (Shissler, 2005: 301), rejimin önder kadrosu tarafından ne derece benimsendiğinin yanıtı, bizatihi dönem uygulamalarının “tepeden inmece” vafında yer alacaktır. Bu, özellikle Türk olmanın ne demek olduğunu öğretme misyonunun gerektiğinde zor kullanarak yerine getirilmesinde önem arz eder.⁴³ İsmet İnönü’nün “*Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemal Türk yapmaktır*” sözü (Tekin Alp, 2001: xix) bahsedilen uygulama tipine dair bir sembol olarak kabul

⁴³ Kuşkusuz bahsedilen zor kullanma durumunun, Türk olduğu kendisine öğretilecek olan kitlenin niteliğine göre değişmesi de mümkündür. Genel olarak kendini Türk olarak ifade etmeye hazır olan ancak Türklüğünü dinsel bir içeriği barındıracak şekilde dile getiren ile Türklüğu kabullenmeksizin kendini Kürt olarak tanımlayan kitle için süreç farklı seyretmiştir. Abdülkadir Renda’nın Doğu ve Güneydoğu’ya yaptığı inceleme seyahatine dair değerlendirmesinde kullandığı “Türklere Türklüklerini anlatmak” ifadesi (aktaran Çağlayan, 2014: 177), bahsedilen durumun paradoksal boyutunu da sergilemektedir.

edilebilir. Dönemin başbakanı, (Biz) öznesi ile devleti kastederken, Türk yapmanın zaruriliğini ve ne olursa olsun bunun gerçekleştirileceğini vurgulamaktadır. Devlet tarafından kurulan ve ulusun, halkın, köylünün ya da yurttaşın edilgen fiillerle anıldığı bu cümle tipi, ulus inşası sürecinin de alâmetifarikası olmuştur. Yıldız, bu hususu milliyetçiliğin tanımlayıcı özelliği olarak görmektedir. Ona göre Kemalist milliyetçilik, nesnesini "halk", öznesini "Kemalist aydınlanmışların oluşturduğu bir selfkolonizasyonla yeni baştan bir toplum inşa ameliyesi girişimidir (Yıldız, 2002: 221).

Rejimin nispeten yerleşmesi ve organlarının teşekkülü sonrasında devletin yukarıdan aşağıya inşa faaliyetinde sahip olduğu tekel konumu daha da pekişecektir. Bu konum, zaman zaman kıskançlıkla savunulan ve aşağıdan olası katkıları dahi dikkate almayan bir vasıf taşır. Cumhuriyetin ilk yıllarında rol sahibi olan Türk Ocağı'nın kapatılması ya da milliyetçi bir içerik taşıyan öğrenci gösterilerinin iktidar eliyle bastırılması; yukarının daha alt düzeyde yaşayan kurum ve düşüncelerle bağ kurma ya da etkileşim sağlama ihtiyacı duymadığının göstergesidir (Çetinkaya, 2002: 99-100). Bu çerçevede milliyetçilik erken cumhuriyet dönemi boyunca toplumun özlemlerinden ziyade devletin elindeki bir araç niteliği taşımaktadır ve bu araca başka unsurlarca başvurulması olumsuz karşılanmaktadır (Georgeon, 2006: 20).

Devlete dönük bu yoğun vurguda yanıtlaması gereken bir soru, “devletin şahsiyeti” meselesi, diğer bir deyişle devleti temsil eden kimler olduğudur. Türkiye örneği, gerek yasal ve anayasal mevzuatın sunduğu özellikler, gerekse uygulamada sahip olduğu etkin konum çerçevesinde dönemin tek ve iktidar partisi CHP’yi oldukça önemli bir konuma yerleştirmektedir. Bir yönüyle parti, devletin hedef ve amaçlarını yerine getirmede başvurduğu temel mekanizma niteliğindedir.⁴⁴ Bu çerçevede ulus inşasında devletin konumu, rolü ve faaliyetleri, diğer bir yönüyle partinin özelliklerinin altını çizer. Partinin yeni yapıya uyum doğrultusundaki örgütlenme biçimi ise ulus inşasının gereklerinin etkin biçimde yerine getirilmesiyle ilişkilidir. Örneğin Genel Sekreter Recep Peker’in parti programının içeriğine dair konuşması, milliyetçiliğin programda tuttuğu yeri gösterebilmektedir:

Cumhuriyet Halk Fırkası Türkiye'nin yaşaması, ilerlemesi ve bekası için milliyet vasfında en büyük kuvveti görmektedir. Fırka programımız millet ve milliyet tabirlerini bazan çekip uzatan, bazan sıkıp darlaştıran, fakat her iki halde de memleket için büyük zararlar getiren

⁴⁴ CHP'nin tek parti olarak sistem içindeki konumu için bkz. Tunçay, 1981.

ölçüsüz mahiyetten kurtarmıştır. Program metnine göre "Türk içtimai heyetinin seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmak esastır." Fakat bu fikirde bazan kaba bir gurur halini alan ve dünyanın ileri gidişi muvacehesinde küskün bir infirada yol açan sıkı hotbinliğe Fırkamız telakkilerinde yer yoktur. Programımız, (terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere müvazi ve onlarla bir ahenkte yürümeyi) hasseten kaydediyor. Fırkaca Türk milleti büyük beşeriyet ailesinin bir uzvudur. Ancak milletimizin hususi seciyelerinin ve müstakil hüviyetinin mahfuz kalması için her nereden gelirse gelsin ve her ne mahiyette olursa olsun beynelmilecilik cereyanlarına kapılmanın milli felaketler doğuracağına kaniyiz (Peker, 1991: 24).

Konuşmada yer alan bir vurgu, ulus ve milliyetçilik fikirlerinin dar ya da geniş biçimlerde kullanılmasının ülkeye zarar getirdiği anlayışı ve partinin bunu önlemeyi bir program maddesi olarak üzerine almasıdır. Bu çerçevede parti, ulus ve milliyetçilik olgularının doğal ya da kendiliğinden gelişimini öngörmemekte, bizatihi partinin vakıf olduğu bir "orta ölçü" çerçevesinde gerekli anlamlandırmada bulunmaktadır. Bu yönüyle milliyetçiliği gündeme getirme ya da odağa alma yetkisi de partinin ve dolayısıyla devletin tekeline verilmektedir. Diğer yandan yine parti, farklı etnik toplulukların Türk milletinin mensubu olduğunu, "*yanlış telakkileri düzeltmek*" şeklinde vurgulayacaktır. Kendilerine Kürtlük, Çerkezlik ve hatta Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan yurttaşlar varsa da bu durum, "*mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras*"tır ve düzeltilmesi görevi yine parti tarafından üstlenilmektedir (Peker, 1991: 24-5).

Partinin devlet adına ulusun tanımı ve kapsamına dair etkisinin bir diğer yansıması ise bu konudaki içerik ve sınırları dönemler itibarıyla dönüştürmesidir. Parti programlarının şekillenışı ve parti ileri gelenlerinin söylemlerinde de gözlenebileceği üzere, statik bir ulus tanımından kaçınılmakta, güncel ihtiyaçlar çerçevesinde pragmatik bir tutum takınılmaktadır. Partinin ilk üç tüzük ve programına (1923, 1327, 1931) bakıldığında, kavramların tedrici bir gelişime uğradığı ve kimi kez Türk kültürünün benimsenmesinin, kimi zaman ulusal dayanışmanın ve sonuncusunda da dil, kültür ve fikir birliğinin ön plana çıktığı görülmektedir (Ersanlı, 2006: 104-05). Ayrıca konuya ilişkin teori ile pratik arasında da farklı sonuçlara rastlanmakta, yasal ve anayasal içeriğin uygulamada farklılaşmasına tanık olunmaktadır.

Türklük, 1924 Anayasası'nın 88. Maddesinde "*din ve ırk farkı olmaksızın Türkiye ahalisini*"; 1931'deki parti kongresinde "*inancı ne olursa olsun, Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yetişen ve Türk idealini benimseyen her birey*"i kapsarken, Atatürk'ün *Medeni Bilgiler* kitabındaki tanımında siyasî varlıkta birlik, dil birliği, ırk ve menşeyi

birliği, tarihi karabet ve ahlaki karabet gibi vakıaları içermektedir (Köker, 2004: 152-53). Tanımlarda farklılaşan anlayışların Türk ulusal kimliğinin inşa sürecinin değişen dönemlerinde, farklı motiflerle ağırlık verilmesiyle ilişkilendirilmesi mümkündür.

1919-1923 arasında dini bir birleştirici unsur olarak gören ve Anadolu üzerinde Türk olmayan unsurları da bu çerçevede çoğulcu biçimde zikreden anlayış, cumhuriyetin ilanı sonrasında ortadan kalkmakta ve yerini 1929 yılına kadar sürecek yeni bir anlayışa bırakmaktadır. Bu yeni dönemde din, ulus tanımından radikal biçimde koparılmakta, buna bağlı olarak çoğulcu söylem de geride kalmaktadır. Dilde, kültürde ve ülküde birliğin özünü oluşturduğu tanım, asıl rengine sekülerizm ile ulaşmaktadır. Fakat sürecin dikkat çekici niteliği de tam bu noktadadır: Ulusun tanımlanması ve içeriğinin ifadesinde sekülerleşme, ırki motifleri önceleyen bir konumda olup söz konusu husus 1929-1938 yılları arasındaki anlayışta ve "dilde, kültürde, kanda birlik" vurgusunda belirginleşecektir (Yıldız, 2010: 13). Yıldız'a göre (2010: 16-7) bu dönüşüm, cumhuriyet ülküsünün cezbedici bir ideal olarak zayıflığıyla ilişkilili olmuş; ortak köken duygusunu ortak payda olarak alan, mitik ve ırkî/soya dayalı ulusal süreklilik tezleri ulusal kimlikte yapısal bir değer kazanmıştır (Yıldız, 2010: 16-7). Üstelik ırka atfedilen değer, Türklere imtiyaz tanımak veya Türk olmayanları ayrımcı politikalara maruz bırakmak gibi sadece uygulama safhasında ortaya çıkmamıştır. Öyle ki bilimsel çevrelerde ve kuramsal temellerin atılması sırasında cumhuriyetin kurucu unsurlarından biri olarak sürekli tekrarlanmıştır (Maksudyan, 2007: 182).

Resmi metin ve söylemlerin dışında uygulamaların ortaya koyduğu bir tespitse, Türk milliyetçiliğinin, Türklüğün yoğunlaştığı eşmerkezli üç halka yaratmış olmasıdır. Bu şema uyarınca, en dışta gayrimüslimlere yönelik toprağa bağlı bir halka; ortada gayri Türk Müslümanlar için dinsel halka ve merkezde Türkler için etnik halka yer almaktadır (Çağaptay, 2007: 110; Çağaptay, 2009: 253). Aralarında en kapsayıcı görünmekte olan toprağa bağlı Türklük olup ülkenin tüm sakinlerini Türk olarak tescil etmektedir. Buna karşın kökeninde geçmişin millet sisteminin izlerinin yer aldığı dinsel halka, içerdıği ihtilaflara karşın nominal İslam'ın Türklüğe giden bir yol olarak görülüşünü yansıtmaktadır. Keza devlet müslümanları gayrimüslimlere tercih etmekte, Türk etnisitesinin mutlak hâkim konumda olmayışı karşısında Türk olmayan müslümanların asimilasyon yoluyla Türk nüfusunu arttıracaklarını öngörmektedir. Bu nedenle

Kemalistler Türkçeyi benimsemeleri halinde onları Türk olarak kabul etmeye gönüllü olmakta, yine de bunların etnik olarak Türk olmadıklarını da her zaman için göz önünde tutmaktadır. Etnik halka ise Türklüğün üçüncü ve en az kapsayıcı olan tanımına karşılık gelmekte ve devletin günlük muamelelerinde devlete yakın olmanın avantajlarından en yoğun biçimde yararlanan grubu oluşturmaktadır (Çağaptay, 2009: 254-55). Halkaların bu şekildeki düzeninin beraberinde getirdiği bir sonuç ise bir grubun dairenin merkezine olan uzaklığının, Türk devletinin ona kucak açma ihtimalini de o derece azaltıyor oluşudur. Ayrıca dinsel halkada yer alan grupların nihayetinde içteki, etnik merkeze kaymaları beklenirken, toprağa dayalı halkada yer alanların katı biçimde Türk toplumunun kıyısına sıkıştırıldıklarından bahsedilebilir (Çağaptay, 2007: 110).

Diğer yandan ulus inşasının yukarıdan aşağı niteliği ile başta Türklüğün sınırlarının belirlenmesi olmak üzere devletin tüm süreci kontrol altına tutma çabası, halkla kurulacak bağın aracıları olan aydınların nitelik ve eylem biçimlerinin de üst belirlenimini getirmektedir. Milliyetçilik kuramlarının geneli, aydınların ulusal bilincin yaygınlaşmasında oynadıkları role özel bir anlam atfetmektedir. Kimlikleri keşfeden, dile dair araştırmaları gerçekleştirip onu standart hale getiren, ulusun tarihini kaleme alan, ulusa ait topraklara dair vurgusuyla onun ebedi niteliğini ispatlayanlar her seferinde aydınlardır (Spencer & Wollman, 2002: 74). Ancak onların köken ve geçmişleri ile devletle olan ilişkileri, Türkiye deneyimini diğerlerinden farklı kılmaktadır. Çeşitli örneklerde söz konusu kesimler burjuvazinin bir parçasıyken Türkiye’de bir burjuva sınıfının varlığı dahi tartışmaya açıktır (Aktoprak, 2010: 52-3; Georgeon, 2006: 4). Buna karşın Osmanlı dönemini de andırır biçimde cumhuriyet aydınının temel vasfı bürokrasi ile bütünleşmesi; köken, işlev ve amaç noktasında da onunla bir birlik içerisinde bulunmasıdır. Dolayısıyla aydınının bu niteliği, onun milliyetçi aydından eylemci milliyetçi devlet adamına geçişini de kolaylaştırmaktadır (Keyder, 1993: 10).

Ancak bu tablo, Cumhuriyet dönemi aydınını Osmanlı döneminin Türkçü aydınlardan ayıran yönlerinin üzerini örtmemelidir. Öncelikle cumhuriyet aydını, Jusdanis’in tanımladığı biçimiyle milliyetçiliğin salt bir siyasal hareket yerine kültür ve siyasetin bir karışımı olduğu pratiğin parçasıdır. Onların siyasal açıdan sahip oldukları önem de ulusun inşasında kültür ve siyasetin örtüşmesi nedeniyle (Jusdanis, 2001: 95).

Osmanlı döneminde aydının milliyetçilik bağlamında önem sahibi oluşu muhakkaksa da, bunun siyasal bir içeriğinin olması ya da politik bir uygulamaya eklenmesi sınırlı bir durumdur. İkinci olarak aydın, milliyetçiliğin yaygınlaşmasının bir parçası olurken; ulusçuluğun da aydına sağladığı belli yararlarından bahsedilebilir. Milliyetçilik devlet yapılarındaki değişime bir yanıt olarak gelişirken, aydınlara değişimi haklılaştırma görevini ve bu çerçevede yeni simgesel statüler elde etme olanağını tanımaktadır (Roger, 2008: 158). Son olarak cumhuriyet aydını, söylem düzeyinde kalmakla birlikte Tanzimat ve Meşrutiyet aydınına nazaran daha geniş bir hareket sahasına sahiptir. Geçmiş dönem aydınının toplumu düzen ve birlik içinde dönüştürme çabasına karşın cumhuriyet aydını “sıfırdan bir toplum inşa etme” olanağına erişmiştir (Cantek, 2003: 50). Ancak bu olanağın devletin belirleyiciliği karşısında ne ölçüde pratiğe aktarıldığı tartışmaya açıktır. Aydının ulus inşasında yüklendiği işlevler önemsiz değilse de, genel ya da yerelde ulus inşasına ilişkin kurumsal oluşumun devlet tarafından katı bir merkezîyetçilikle gerçekleştirilmesi, onu çoğu kez edilgin bir konuma hapsedmektedir.

Ulus inşasının kurumsal / örgütsel aktörleri de bu çerçevede devletin ve uygulamada devletle özdeşleşmiş olan partinin kontrolü altındadır. İnşa çerçevesinde ilk planda standart faaliyetlerle karşılaşmaktadır: “Merkezden kontrol edilen bir eğitim sistemi oluşturulması, zorunlu askerlik uygulaması, ülkenin dört bir yanına uzanan bir iletişim ve ulaşım ağı kurulması vb.” (Özkırımlı, 2002: 710). Eğitim sistemi burada kritik bir konumdadır. Keza halkın eğitime muhtaç bir unsur olarak nitelendirilmesi oldukça geniş bir tarihsel arka plana sahiptir ve bunun yerine getirilmesi için tüm imkânlarla başvurulur. Bu noktada okul, verilecek eğitimin niteliği ve içeriği noktasında ulusu temel alan bir kurumdur. Dolayısıyla "yeni toplum - yeni insan" projesinin ideolojik aygıtı olma niteliğini taşımaktadır (Üstel, 2004: 155). İdeolojinin genel içeriği, özellikle tarih, dilbilim ve antropoloji gibi alanlarla kurulan pragmatik ilişki çerçevesinde bilimsel bir görüntüyle takdim edilirken bulguların en geniş kitleye ulaştırılmasının yolu da okuldan geçmektedir (Copeaux, 1998: 1). Bu çerçevede eğitimden umulan yarar ise genelde karşılığını bulur. Okul eğitimi, vatanseverlik öğretimi ve talimi ile dopdolu olup çoğu ülkede okuma-yazma oranının yükselmesi, ulusal sadakatın sorgulanamaz niteliğini de arttırmaktadır (Hayes, 2010: 105-06). Diğer bir deyişle eğitim sistemi, eleştirel düşünme yetisini değil, ulusa bağlılığı geliştirmektedir.

Ancak ulus inşası sürecinin içerik ve kapsamının genişliği karşısında geçmişten miras alınan toplumsal yapının düşük eğitim düzeyi, eğitimden umulan yararların edinilebilmesini kısıtlamaktadır. Baltacıoğlu'nun (1950: 39) belirttiği üzere “*Okullar acemileri sosyal hayata inisiye eden hususî cihazlardır [ve] yaratma çevreleri dar kalmıya mahkûmdur.*” Dolayısıyla örgün okul eğitiminin dışında halkı sisteme dâhil edecek alternatif mekanizmaların geliştirilmesi gerekecektir ki Halkevleri tam da bu noktada önemli görevler üstlenir.

Halkevleri,⁴⁵ ilk olarak 19 Şubat 1932 faaliyete geçen, yeni rejimin kitlelere milliyetçi, seküler ve halkçı ilkelerini benimsetmek amacıyla kurduğu kültürel ve siyasi merkezlerdir (Karpat, 1974: 69; Yeşilkaya, 2003: 61). Radyo, ve yazılı basın gibi araçların yetersizliği ve kent-kır arasındaki kopukluk karşısında yeni bir iletişim mekanizması niteliği taşımış, iktidarın başta milliyetçilik olmak üzere genel ilke ve görüşlerinin ülke geneline yaygınlaştırılmasına hizmet etmiştir. Bu hizmetin bir boyutunu “kırsal kesimde, mümkün olduğu kadar çok insanı, yeni dinlerinin Türk milliyetçiliği, modern siyasal kimliklerinin de cumhuriyetçilik olduğuna ikna etmek” oluşturmuş, diğer yandan ulusal bir kültür inşa etmek için gereken folklorik verileri toplamanın metot ve tekniklerinin geliştirilmesine çabalamıştır⁴⁶ (Karpat, 2009: 334). 1930'lara gelindiğinde Kemalist inkılâbın ve ona içkin ulus anlayışının kitlelerin bilincinde ve gönlünde yeterince yerleşemediği düşüncesinin sonucunda CHP'nin kontrolünde kurulurken, birer “yetişkin eğitim merkezi” olarak rejime bakışı ve onunla ilişkisi çok sağlıklı olmayan nüfusun yüzde seksenine ulaşma amacını güdecektir (Karaömerlioğlu, 2006: 58). Bu amaca ne ölçüde ulaştığıysa tartışmaya açıktır. Keza Halkevi faaliyetlerinin düzenli katılımcıların köylü ya da işçilerden ziyade söz konusu coğrafyada görev yapmakta olan öğretmen ve bürokratlar olmuştur. Dolayısıyla bağ kurulan geniş kitle değil, yerel düzeydeki orta sınıf unsurlardır. Buna rağmen inşa

⁴⁵ Halkevleri'nin genel özellikleri ve tarihsel gelişimleri çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Bu doğrultuda bkz. Yeşilkaya, 2003; Şimşek, 2002 ve 2005; Karpat, 1974. Halkevi faaliyetleri arasında yer alıp özellikle ulusun inşasına dönük ve pedagojik niteliği ön planda olan tiyatro oyunları için bkz. Başbuş, 2013.

⁴⁶ Folklor incelemeleri yalnız Türk milliyetçiliği çerçevesinde değil 18. Yüzyılın sonundan itibaren hemen hemen bütün milliyetçi hareketler için kritik bir nitelik taşımıştır: “Bu araştırmalar, Avrupa'da meşruyet kazanmış güçlere karşı verdikleri çetrefilli mücadelelerde köylü, sanatçı ve entelektüelleri burjuvalarla birleştiren gündelik pratiklerin gelişimi için güçlü bir itici kuvvet oldu. Kentli besteciler halk türkülerini derledi; kentli şairler halk şiirinin üslubunu ve temalarını alıp dönüştürdü; roman yazarları halkın kırdaki yaşantısının tasvirine yöneldi. Yeni yeni tahayyül edilen ulusal cemaatler cazip geleceklere doğru yol alırken, kullanışlı ve otantik bir geçmiş kadar kıymetli bir şey yoktu adeta.” (Anderson, 2007: 40-41).

sürecine katkısı da bu çerçevede olmuş; Kemalistlerin il ve ilçe düzeyinde kendi politikalarını izleyip destekleyecek orta sınıf mensubu kadroları oluşturmuştur (Zürcher, 2010: 254).

Halkevleri'nin en somut kurumsal karşılığını oluşturduğu yukarıdan aşağıya ya da merkezden çevreye ulaşma gayreti, ulus inşası çerçevesinde başka bir takım pratikleri de barındırmaktadır. Ulusal birliği temsil eden sembollerin yaygınlaştırılması, ulusal gurur günlerinin bayram ya da benzeri etkinlikler çerçevesinde kutlanması, ulusun üzerinde yaşadığı coğrafyanın ulusallaştırılması doğrultusunda yerel birimlerin kamu binalarıyla ve meydanlarının heykel ya da anıtlarla donatımı, parti ya da parti adına Halkevleri tarafından doğrudan ve dolaylı biçimlerle yerine getirilmektedir. Gündelik hayatın hemen her safhasında ulusun, uyrukların yaşamında kendini imlenmesi ve dalgalandırılması ise ulaşılmak istenen hedefe tekabül etmektedir (Billig, 2002: 17).

Sonuç olarak devlet, devletin somutlaşmış hali olarak parti ve bu ikiliden bağımsız olmayan çeşitli kurumlar ve aydın kadro, tanım ve içeriği devlet tarafından belirlenmiş bir ulus anlayışının kitleler arasında yaygınlaşmasının çabasında olmuşlardır. Burada inşa sürecinin temel aktörü devlet olmakla birlikte, inşa edilen unsura dair tek bir anlayış ya da fikirden bahsetmek olası değildir. 1923-1938 yılları arasında ulusu tanımlayan öğelerin neler olduğu ve bu çerçevede kimlerin Türk olarak nitelenip nitelendirilemeyeceğinin yanıtı değişkenlikler arz eden bir soru olmuştur. Bu konudaki yaklaşımların belli dönemler çerçevesinde tasnifi mümkün olsa da değişmeyen temel unsur, tüm sürecin devlet katında olmasıdır. Diğer bir deyişle tabandan gelen bir talep ya da ihtiyacın neticesinde değil, devlet ve parti iler gelenlerinin politik ajandalarının gerekleri neticesinde tanımın sınırları genişleyip daralmaktadır. Soruyu soran, yanıtı veren ve bu yanıt doğrultusunda gerçekleştirilecek uygulamaları yürürlüğe kuran her seferinde ve öncelikle sistemin merkezi olmaktadır.

Ulusun temelini oluşturacak olan insan ögesinin bu doğrultudaki faaliyetlerin ne ölçüde parçası olduğu ve ulaştırılmak istenen mesajın kendilerine varıp varmadığı ise, tartışmaya açıktır. İçinde bulunulan çağın iletişim ve ulaşım koşulları ile yurttaşların devletle olan ilişkilerinin geleneksel sınırlılığı, yukarıdan aşağıya doğru betimlenen bir politikanın hemen her adımda kısıtlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Diğer yandan okuldan Halkevi çalışmalarına, bayram kutlamalarından parti faaliyetlerine kadar

inşanın parçası olan tüm girişimler, kamusal alanda cereyan etmektedir. Bireylerin ulus inşasının muhatabı haline gelmeleri için ön koşul, kamusal alana çıkmaları ve buradaki faaliyetlere eklemlenmeleridir. Bu ise, ulus inşası sürecinin karşı karşıya olduğu en temel soruna tekabül eder. Öyle ki şu ana kadar sunulan genel görüntü çerçevesinde bireyin özel alanda kaldığı müddetçe inşa faaliyetinin parçası olması mümkün görünmemektedir.

Tam da bu noktada gerek ulus inşası süreçlerinin geneli, gerekse Türkiye deneyimi çerçevesinde, bireyin inşa faaliyetiyle özel alanda muhatap olmasını sağlayacak ve ulusa ilişkin aktarımı kendisine ulaştıracak alternatif bir yolun varlığından bahsedilebilir. Tarihsel açıdan ortaya çıkışı ve gelişimi modernleşme ve milliyetçilik tartışmalarından bağımsız olmayan, nitelik itibarıyla kalabalıklardan ve topluluklardan bütünü ile uzak olup bireysel ve yalnız bir eylemin konusu olan ve mensubu olduğu edebiyat ailesi dahi temel olarak ulusa ilişkin sıfatlarla nitelendirilen roman, ulus inşasında kritik bir rol oynayabilecektir. Bu çerçevede Smith'in (2009b: 150) ulusa ve milliyetçiliğe dair dili geliştirip uygun imge, mit ve semboller aracılığıyla bunları yaygınlaştıranları nitelemede kullandığı şairler, müzisyenler, oyun yazarları, filologlar, antropologlar ve halkbilimcilerden oluşan listeye, romancıların da eklenmesini gerektirecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUS İNŞASINDA BİR ARAÇ OLARAK ROMAN

Önceki bölümde Türk ulusunun inşasının genel özellikleri ele alınmış; inşa sürecini mümkün kılan milliyetçilik fikriyatının tarihsel gelişimiyle, 1923 sonrasında girişilen inşa faaliyetinin genel özelliklerine değinilmişti. Sürecin devlet merkezli ve çoğu kez “yukarıdan aşağı” bir nitelik taşıdığı, devletten bağımsız olmasa da zaman zaman aydınların çeşitli roller üstlendikleri ve inşaaya dönük etkinliklerin çoğunlukla kamusal alanda gerçekleştiği vurgulanmıştı.

Ulus inşasının hedeflerine ulaşabilmesinde kritik olan boyutu bireylerin özel alanlarında inşaaya dönük çabayla temasları oluşturmaktadır. En azından 1900’lü yılların ilk yarısının genel koşulları bağlamında bunu sağlayacak başlıca araç olarak karşımıza roman çıkar. Romanın sahip olduğu bu önem, yalnız Türkiye pratiği için değil, farklı örneklerdeki ulus inşası süreçleri ile milliyetçi kabullerin yaygınlaştırılmasında da geçerlidir. Diğer yandan bu önemin ortaya çıkışının birden çok nedeni vardır.

Bu bölümde romanın bir ulus inşası aracı olarak taşıdığı önemin gerekçeleri birkaç temel üzerinden ortaya konacaktır. Öncelikle romanı da kapsayacak bir şekilde edebiyatın genel özellikleri ve işlevlerinin ulus inşasını kolaylaştırıcı bir nitelik taşıdığı üzerinde durulacaktır. Devamında ise milliyetçiliğin ve romanın modernlik ortak paydasındaki buluşmalarının, ulusun inşa edilme biçimlerini de içerek bir bağ yarattığı vurgulanacaktır. Son olarak edebi bir tür olarak romanın potansiyel olarak yüklediği işlevler üzerinde durulacak ve bunların ulus inşası sürecine dair katkısı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Roman türünün genel özelliklerini ulus inşası olgusu ekseninde ortaya koyma amacındaki bu bölümün, 1923-1938 yılları arasındaki romanların Türk ulusunun inşasına dair katkısının değerlendirilebilmesi için gerekli alt yapıyı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.1. YANSITMA VE YARATMA ARASINDA EDEBİYAT

Ansiklopedilerde ve ders kitaplarında yer alan açıklamalar bir kenara konulduğunda⁴⁷ edebiyat, sıklıkla kendisine yüklenen işlevlere bağlı olarak tanımlanmaktadır. Tanımlar, edebiyatın yansıtma işlevi ile yaratıcılık işlevi olarak adlandırabileceğimiz iki temel niteliği üzerinden yapılmakta; sözcük, görüş sahibinin edebiyatı bu iki uç arasında nereye yerleştirdiğine bağlı olarak açıklanmaktadır. Fakat bu, edebiyatın araçsallaştırılmasına da sebep olur. Tanımın yüklenilen işleve atıfla yapılması, edebiyatın kendisinin değil bu işlevi yerine getirmedeki yetkinliğinin ön plana alınması demektir. Üstelik Türkiye pratiğinde bu durum, sözcüğün ilk kez kullanılmaya başlandığı döneme kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Diğer bir deyişle araçsallaştırma ve misyon yükleme durumu, henüz *edebiyat* sözcüğünün türetilmesi ve kullanılmaya başlanmasında kendisini gösterir.

Edebiyat sözcüğü bugünkü anlamıyla Türkçe’de ilk kez Tanzimat döneminde, Şinasi tarafından kullanılmıştır. Bu kullanımda vurgu, sözcüğün türetildiği kök olarak *edeb* sözcüğü üzerinedir. Edebin muhafazası ve edebe uygun davranışların yaygınlaştırılması, Tanzimat dönemi edebiyatçıların neredeyse tamamı tarafından edebiyata yüklenilen bir işlev olmuştur. Sanat, ahlaksızlıktan, çirkinlikten ve bayağılıktan uzak durarak edebe uygun hareket edecek ve bu şekilde amaçlarına yaklaşmış olacaktır. Dönem yazarlarından Namık Kemal’e göre sanatın işlemesi gereken, edebın içerdiği güzel ahlak, iyi davranış, incelik ve kibarlık ile tanımlanan doğru yaşayış ve davranış biçimleridir (Yılmaz, 2002: 17). Ahmet Mithat ise edebiyatın amacını "insan ahlakının zayıflığını insanların gözleri önüne serip onların ahlaksızlıktan kaçınmalarını sağlamak" olarak tanımlar (Karpat, 2009. 164). Sanatın bu amaca hizmetiyle bir kamu ahlakının geliştirilmesi mümkün olacak ve sanatın konusunu oluşturacak toplumsal olaylar üzerinden yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Dolayısıyla *edebiyat* sözcüğünün etimolojisine uygun olarak bu sanat türü, en başından itibaren belli toplumsal hedeflere ulaşılması gayreti ile beraber konumlandırılır. İçeriği ve konusu da hedefler için gerekli görülen niteliklerin kazandırılması ve yaygınlaştırılması ile ilişkilendirilmiştir.

⁴⁷ “Edebiyat; duygu ve düşüncelerin insan ve toplum yaşantısının, etkili, güzel, çarpıcı bir biçimde anlatımını amaçlayan sanat dalıdır”(Özdemir, 1980: 3) ya da “Düşünce, duygu, olay ve imgeleri güzel ve etkili bir biçimde anlatan söz sanatı; bu sanatın ilkelerini, kurallarını ve bu yolda oluşturulmuş ürünleri inceleyen bilgi dalı” (Özkırımlı, 2004: 499) gibi tanımları bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Bu durum, edebiyata yüklenen ve içeriğine de doğrudan etki eden yansıtma ve yaratma işlevlerinin genel özelliklerinde de kendisini göstermektedir. Yansıtma, topluma ve toplumu oluşturan insana dair bir sanat olarak edebiyatın, içinde bulunulan zaman diliminin koşullarına, ilişkilerine, davranış biçimlerine, olumlu ve olumsuz yönlerine ışık tutması, bunlar hakkındaki manzarayı sunması şeklinde nitelendirilebilir. Yaratma ise bunun bir adım ötesine geçerek, edebiyat yolu ile mevcut olana değil, olması gerekene dair bir içeriğe karşılık gelmektedir. Bir sanat olarak edebiyat, olması gerekenin tarifi ve buna nasıl ulaşılabileceğinin ortaya konmasına dönük bir işleve de sahiptir.

Yansıtma, antik çağlardan beri edebiyatın tanımlanmasında başvurulan başlıca işlevi oluşturmuştur.⁴⁸ Platon'un *Devlet*'ine kadar uzayan bir tarihsel geçmiş boyunca edebiyat, genel ve geniş anlamıyla bir yansıtma olarak görülmüş, sıkça bir aynaya benzetilmiştir. Aynanın nesnelere ve varlıkları olduğu gibi yansıtması, sanata ve edebiyata da yüklenen bir nitelik olmuş, onların da dünyayı ve yaşamı yansıtmaları beklenmiştir (Özdemir, 1980: 1). Bu, bizzat edebi eserin yaratıcılarının da eserlerine biçtikleri bir niteliğe denk gelmektedir. Stendhal'ın romanı "yol boyunca gezdirilen bir ayna", Recaizade Mahmut Ekrem'in ise "bir ibret aynası" olarak tanımlanması, edebiyata yansıtma işlevi üzerinden bir açıklama getirilmesinin örneklerindedir (Moran, 1999: 13).

Yansıtma işlevinin her zaman aynada olduğu gibi doğrudan ve bütüncül bir nitelik taşıması da gerekmemektedir. Örneğin edebiyat ve özellikle de roman, çoğu kez kurgu niteliğindeki ürünlerin dâhil olduğu bir kapsama sahiptir. Ancak kurgu, hiçbir zaman bütünüyle yapay ve üretilmiş bir nitelik taşımaz. Bakhtin'in (1981: 167-68) de vurguladığı üzere kurgu, belirli bir zamanda belirli bir kültürdeki zaman ve mekân ilişkisini içermektedir. Metin kurgu niteliği taşısa da, dış dünya onu tüm varlığı boyunca etkileyen bir zemin olmaktadır. Dolayısıyla burada da bir yansıtma durumu söz konusu olmakta, edebi eser ayrıca yazarın içinde yaşadığı zaman ve mekânın algılayış biçimini yansıtmaktadır.

Edebiyatın toplum ve insana ayna tutması dışında yansıttığı bir diğer unsur, Bourdieu'nun kullandığı anlamıyla (1993, 2006) kültürel alandaki güç ilişkileri

⁴⁸ Edebiyat kuramlarının önemli bir türü olarak yansıtma kuramı hakkında bkz. Moran, 1999.

olmaktadır. Edebi metinlerin anlam kazanması, Bourdieu'nun kültürel alan olarak nitelendirdiği sosyal ilişkiler ağı çerçevesinde gerçekleşmekte, metnin değeri de habitus ya da bu kültürel alan çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Fakat söz konusu alan homojen bir nitelik taşımamaktadır ve anlama dair bir çatışma ve mücadelenin gerçekleştiği, farklı iktidar mekanizmalarının anlama müdahalede bulunduğu bir durum söz konusudur. Dolayısıyla metin, bir yönüyle bu çatışmanın üzerinde gerçekleştiği ve çatışmaya bağlı olarak anlamın ortaya çıktığı bir niteliktedir (Bourdieu, 1993: 183). Onun bu niteliği, yansıtma işlevinin farklı bir biçimine tekabül etmekte, edebiyat da kültürel alandaki nüfuz mücadelesinin bir aracı olmanın yanında bunun bir yansıtıcısı olmaktadır. Üstelik bu durum yalnızca bahsedilen mücadelenin galibi değil, mücadele içerisindeki tarafların genelini yansıtılması gibi olumlu bir içeriği de haizdir. Bu çerçevede edebiyat, kültürel alanda belirleyici olan görüş, değer ve inançlar kadar onları eleştiren, karşı çıkan ve dönüştürme mücadelesi veren perspektiflerin de başvurduğu bir araçtır (Halman, 2011: 83). Bu yönüyle yansıtmanın kapsamı, oldukça geniş bir iktidar çatışmasını ve bunun taraflarını içerisine almaktadır.

Edebiyatın yansıtma işlevi çerçevesinde var olana dair eleştirileri sunuşu ise, onu bir yönüyle yaratma işlevi ile bağlantılı kılmaktadır. Eleştirel bakış, kaçınılmaz şekilde bir dönüşüm talebini içermektedir ve dönüşüm sonucunda gerçekleştirmek istenene dair bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla bu yönüyle ideal ya da bir model olarak tanımlanan insan tiplerine ve davranışlarına, ilişki biçimlerine ve toplumsal özelliklere yer vermekte, buna uygun koşulların yaratılması işlevini üzerine almaktadır.

Lukacs, *Roman Kuramı* adlı eserindeki roman tanımıyla, edebiyatın yaratıcı işlevine dikkat çekmektedir. Ona göre romanın dünyayı ve insanı öylece yansıtması olanak dışıdır. Çünkü roman türü, bizzat bilinçli ve iradi bir biçim verme çabasının ürünüdür. Dolayısıyla işlevi de dünyayı yansıtmak değil onu kurmak, yaratmaktır (Lukacs, 2003: 16). Burada Lukacs'ın Marx'ın *11. Tez* 'indeki vurguyu edebi yaşama yansıttığı düşünülebilir. Öyle ki antikiteden beri hep dünyayı anlatmak ve yansıtmaktan ibaret görülen edebiyat, farklı bir dünyanın ve buna ait birey ve toplumun inşası için bir araç olarak da nitelendirilmektedir.

Edebiyatın sınırları aşma ve var olanla yetinmeme durumu, onun ister istemez var olandan daha farklı bir dünyayı ortaya koyabilmesine imkân vermektedir. Gerçeklik ve

kurgusallık arasındaki edebiyat, gerçeğe kurgu arasındaki sınırları muğlâklaştırmakta, kurgusal olanın gerçekleştirilebilirliğini vurguladığı ölçüde yaratıcı bir işleve bürünmektedir. Fakat edebiyatın yaratıcılık fonksiyonu, bir yandan kendi kapsamını, diğer yandan okuma eyleminin niteliğini de değiştirmektedir. Kitapta mümkün olanın yaşamda da mümkün olabileceği kanısının okuyucuda doğduğu noktada kitap okumak, politik ve devrimci bir eylem haline gelmektedir (Kedouire, 1993: 98).

Edebiyatın yaratma işlevi çerçevesindeki bu konumu onu, aralarındaki ideolojik ayrılıklar fark etmeksizin kapsamlı bir dönüşüm ve değişim hedefindeki hemen her türlü projenin kendisine başvurduğu bir araç haline getirmektedir. Genel itibarıyla bu yöndeki politik etkinlikler, toplumun genelini etkileme ve farklı konum ve nitelikteki bireylerde “biz” duygusu yaratarak aralarında dayanışma ve bütünlük sağlama çabasındadırlar. Edebiyatın bu çaba doğrultusunda nasıl bir işlev yükleneceği açıktır. Dayanışma, keşfedilmekten ziyade yaratılacak bir unsurdur ve bu yaratıcılık fonksiyonunu gerçekleştirmekte “biz”i tanımlayıp sınırlarını genişletecek olan edebiyatçılardır (Canovan, 1996: 170). Bu bakımdan milliyetçilik, toplum dahilinde “biz” duygusu üzerinden bir dayanışma sağlamayı amaçlarken, bu amaç doğrultusunda ilerleyiş edebiyatla buluşmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu noktada bir genellemede bulunmak mümkündür: Millete ve milliyetçiliğe nasıl bir anlam ve içerik yüklenirse yüklensin, tüm yaklaşımların ortak yönü, edebiyatın yaratıcı işlevine doğrudan başvurulması ve millet olarak tanımlanacak bütünün yaratılması için edebiyattan yararlanmasıdır.

Konuya bu yönden yaklaşıldığında, 18. ve 19. yüzyılda milliyetçiliğin giderek yaygınlaşması ve ulus devletlerin ortaya çıkması ile edebi türlerin kendi içeriğindeki dönüşüm ve çeşitlenmenin birbirinden bağımsız olmadığı anlaşılabilir. Roman, tarihsel olarak ulusların yükselişine eşlik eden bir gelişmedir ve bunu milli bir hayatın içeriğindeki birlik ve bütünlüğü konu edinerek yapmaktadır (Brennan, 2000: 49). Realizm ile birlikte roman artık toplumun sınırlı bir kısmını değil bütünü konu edinmeye başlamıştır. Bu, bir yönüyle yüksek ve aşağı kesimlerin ulusal karakter bağlamında eşitlenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla realist edebiyat ürünlerinde ortaya konan birey ve toplum, söz konusu eşitliğin ve kaynaşmanın yaşama geçirilmesi doğrultusunda yapılan katkılar olarak da görülebilir. Milliyetçilik, “bireylerin anlam-dünyalarını şekillendiren başat özdeşleşme ve içselleştirme referanslarını yeniden

yaratan bir ideolojik ön kabuldür” ve ulus devletin inşası da “ulus-toplum”un ve “ulus-birey”in yaratılması şeklinde iki alt projenin gerçekleştirilmesine bağlıdır (Açıkel, 2002: 118). Projenin bir bireyi ve onun karakteristiklerini doğrudan belirleme amacıyla oluşu, edebiyatı ve özellikle de romanı son derece değerli bir araç haline getirir. Keza roman, edebi türler arasında karakter tasviri ve analizini en yoğun biçimde içerendir ve milli bir karakterin ortaya konulup zenginleştirilmesi çabası, kaçınılmaz biçimde romanın gelişimi ile ilişkilenebilir (Parrinder, 2006: 21).

Gerek milliyetçiliğin, gerekse farklı ideolojilerin dönüşüm hedeflerini gerçekleştirme bireye ve onların karakterlerine nüfuz etme ihtiyacında oluşları, siyasal hedefler doğrultusunda edebiyata daha fazla başvurmayı gerektirmiş, ama aynı zamanda edebiyatın kendi içinde türsel bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Önceki bölümde vurgulandığı gibi devlet eliyle gerçekleştirilen ulus inşası projelerinde, kamusal alanda kapsamlı ve görkemli bir uluslaşmanın gerçekleşmesi çok güç değildir. Buna karşın inşa projesinin ulus-bireyi yaratma ayağı, bir şekilde ulus düşüncesinin özel alanda da kendisini hissettirmesini ve burada da bireylere aktarılmasını gerektirmektedir. Romanın yansıttığı kapsamlı karakterler aracılığıyla bireyin karakterini de dönüştürmesi onu edebi türler arasında cazip hale getirirken, münferit bir okuma eyleminin ulusal inşaya hizmet etmesine de imkân sağlamaktadır. İlk bakışta bireysel okuma eylemi, kamusal ile özel alanlar arasında net bir sınır çizme anlamına gelmektedir (Collins & Blot, 2003: 70). Gerçekten de kişinin kendi tercihi olan bir romanı, kendi istediği bir zamanda okuması; eğitim kurumlarındaki kolektif, sesli ve gözetim altındaki okuma eyleminden oldukça farklıdır. Bunlardan ilki, modernliğin bireyci boyutunun ön plana geçtiği, atomize bir toplumun gelişiminin parçası, ikincisi ise milletin inşasının bir aracı olarak görülebilecektir (Fortna, 2013: 113-4). Ancak edebiyatın ve romanın özelliklerinin, kültürel ve siyasal alandaki mücadele ve gelişmelerden bağımsız olmaması ve çoğu kez bu sürecin araçları olması, böylesi bir ayırımın geçerliliğin, şüpheli kılar. Romanın içeriğini oluşturan karakterlerin, belli siyasi hedefler ile uyumlu olmaları, bireyin kamusal alanda karşı karşıya olduğu fikirlerle özel alanda da muhatap olması anlamına gelir. Dolayısıyla özel alanda bireysel bir özgürleşmeyi tesis edebileceği düşünülen edebiyat, kamusal alanda yoğun yansımaları olan makro ölçüdeki politik değişim projelerinin mikro uygulamalarından biri halini alabilmektedir.

Sonuç olarak edebiyat, eski çağlardan itibaren yüklendiği işlev doğrultusunda tanımlanmış; bu işlevler doğrultusunda araçsal bir kaygı ile kendisine başvurulmuştur. Kuşkusuz ki yansıtıcılık ve yaratıcılık gibi işlevler birbirinden net bir şekilde ayrılmamakta, dönemseller koşullar ve edebiyattan beklentiler uyarınca biri diğerine nazaran daha fazla önemsenmektedir. Örneğin edebiyatın özellikle tarih ya da sosyoloji gibi sosyal bilimler alanında bir veri kaynağı olduğu çalışmalarda, yansıtma vasfının çok daha önemseneyeceği açıktır. Balzac'ın “roman, ulusların özel tarihidir” (Gourgouris, 1996: 83), ya da Plisner'in (2003: 134) “romancı görmediği şeyin tarihçisidir” şeklinde sözleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Üstelik Milan Kundera'nın (2002: 50) romana biçtiği, toplumun tarihini yazan tarih yazarından farklı olarak onun unuttuğu insanın tarihini sunabilme vasfı da, edebiyatın yansıtma işlevinin sunduğu olanaklar ile ilgilidir. Dolayısıyla romanın, bir biyografi ve toplumun yaşadığı olayların kaydedildiği bir günlük niteliği taşımasının, döneminin toplumunu da yansıtacağını görebilmek için sosyolog olmaya gerek yoktur (Goldmann, 2005: 24).

Diğer yandan kapsamlı dönüşüm ve yenilik projelerinde ya da toplumların içinden geçmekte oldukları önemli tarihsel alanlarda, edebiyatın yansıtmadan ziyade yaratıcı niteliği ön plana geçmektedir. Edebiyat, mevcut koşulların eleştirisini yaptığı ölçüde yansıtma işlevini yerine getirirken, eleştirilen düzenin değiştirilmesi gündeme geldiğinde yeni düzenin nasıl olacağı ve bu düzen altındaki birey ve toplumun özellikleri konusunda da telkinlerde bulunabilecektir.

Burada anımsanması gereken en önemli nokta, tarihsel ve toplumsal koşullar çerçevesinde edebiyatın sahip olduğu bir işlevin diğerinin önüne geçmesi kadar, farklı edebi türler açısından da değişiklik ve dönüşümlerin söz konusu olmasıdır. Edebiyatın yansıttığı ve yarattığı koşullar, farklı edebi türlerin bu koşulların en önemli temsilcisi olmasına ya da yeni türlerin ortaya çıkması yol açmaktadır. Romanın son yüz elli yıllık zaman diliminde, diğer bir deyişle “dünya tarihinin yeni bir çağında doğup serpilen ve dolayısıyla bu çağla derinden derine bağlantılı olan tek tür” olarak edebiyatın merkezine oturması (Bakhtin, 1981: 3) bu durumun bir tezahürüdür. Roman, girdiği her ülkede geleneksel edebi biçimleri kenara iterek hâkim biçim haline gelmiş; diğer yandan bu durum, ulus devletinin gelişimi ile koşutluk halinde gerçekleşmiştir (Pamuk, 2011: 142-3). Dolayısıyla çalışmanın bir sonraki kısmı, dünyada ve Türkiye’de edebiyatın tarihsel

geçmişini değil, romanın edebiyat tarihinin merkezine yerleşmesini konu edinecek ve bu kronoloji çerçevesinde modernleşme ve milliyetçiliğinin doğrudan etkisini ortaya koymaya çalışacaktır.

3.2. ROMANIN DOĞUŞU: MODERNLEŞME VE MİLLİYETÇİLİĞİN KESİŞİMİNDE BİR EDEBÎ TÜR

Romanın doğuşunu, değişen toplumsal ve siyasal koşullar karşısında edebiyatın mevcut türlerinin, yansıtma ve yaratma işlevini yerine getirmede yetersiz kalmasına bağlı bir ihtiyaçla açıklamak mümkündür. Tarihte görülmedik derecede kapsamlı bir alt üst oluş karşısında, bir yandan yeni düzene uygun insan ve toplumun yaratılması; diğer yandan yeni düzenin niteliklerinin aktarılması ihtiyacı, bunu yerine getirebilecek nitelikte yeni bir türü gerektirmiştir.

İçinde bulunulan çağ, önekilere hiç benzemeyen, yakın geçmişteki yapı ve ilişkilerin bütünü ile alt üst olduğu yeni bir dünya düzeni niteliğindedir. Bu düzen, feodal bağılıkların ve geleneksel ilişki biçimlerinin tasfiye edildiği; aydınlanmanın yaşandığı ve başta dinsel kurumlar olmak üzere insanın ergin olmama haline yol açan unsurların etkinliklerinin azaldığı; burjuvazinin yükselen bir sınıf olarak hem ekonomide, hem de siyasette belirgin bir konuma yerleştiği; eski siyasal rejimlerin etkinliklerini yitirdiği; bilimsel devrim ve teknolojik gelişmelerin insan hayatını kolaylaştırdığı ve ömrü uzattığı; işgücünün değişen niteliği ile birlikte boş zamanın ortaya çıktığı ve matbaa ile iletişim teknolojilerinin geliştiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Devrim olgusu, oldukça kısa bir süre içerisinde birçok alanda kendisini göstermiş, 1789 sonrası dönem, sadece siyasal açıdan değil, bilim ve sanayi alanlarında da giderek yaygınlaşan bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Yaşamın her alanında devrimlerin gerçekleştiği bu sürecin edebiyatta yansımalarının olması kaçınılmazdır ve devrim kendisini edebiyatta yeni bir türün doğuşu ile göstermiştir.

Adorno (2004: 40), romanın başlangıç noktasında Don Quixote'daki büyübozumuna uğramış dünya deneyiminin bulunduğunu söylerken, önemli bir gerçeğin altını çizmektedir. Bu büyübozumu alışlageldik tüm geleneklerin yerle bir olduğu, kişisel davranışların, ilkelerin ve değerlerin köklü biçimde değiştiği bir döneme dairdir. Üstelik

sadece yansıtılarda değil, yansıtan unsur olarak edebiyatta da aynı şekilde değişimi getirmiştir. Geçmişin kahramanlık öyküleri, romantik olay örgüleri ve gerçeklikle bağdaşmayan akışının yeni düzende yeri kalmamıştır. Don Quixote'un yel değirmenlerine karşı hücumu, esas itibarıyla eski edebiyatın ve anlatı biçimlerinin varlıklarını devam ettirmeleri kadar umutsuzcadır ve romanın kahramanını bu duruma iten de zaten o eski edebi türlerden başkası değildir.

Romanın doğuşu ve olgunlaşması ile burjuvazinin ilerleyişi eş zamanlı süreçlerdir. Bu sınıf, bir yandan siyasal, ekonomik ve kültürel çevresini genişleterek yükselirken, buna uygun bir edebi türün de ihtiyacını hisseder olmuştur. Dönemin bir özelliği, burjuvazinin siyasi ve ekonomik açıdan istikrarlı bir konuma oturmasıyla, yetişecek kuşaklarının mesleki ve siyasi kaygılardan münezzehe hale gelmesidir. İçinde bulunulan şartların rahatlığı, yeni etik ve estetik biçimlerin ortaya çıkmasına imkân tanıyacaktır ki burada roman, yeni bir estetik tür olarak tarih sahnesinde görülür (Timur, 2002: 18-9; Dino, 1978: 177). Türün taşıdığı özellikler içinde bulunulan koşulların bir sonucudur. Fransız İhtilali ve burjuvazinin artan siyasal nüfuzu ile eski sistem bütünüyle yıkılırken hak ve özgürlük sahibi, demokratikleşme sonucunda siyasetle ilişki içinde olan, laik düşüncenin yerleşmesi ile zihinsel açıdan özgürleşmiş ve netice itibarıyla yaşamı önem kazanmış bir birey söz konusudur (Mutluay, 1979: 304). Bireyin böylesi bir dünyanın parçası oluşu da, romanın gelişimini teşvik edici bir etki yapacaktır. Buna ek olarak birey, önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derece bilgi ile donanarak kendi yolunu kendisi çizme gayreti içindeyken, aynı zamanda sanayi devrimini yaşayan kapitalist toplumun karmaşık ilişkiler düzeninde yalnızlaşmıştır (Arslan, 2007: 17). Roman, yalnızlaşan insanın kendini dışa vurmasında ve diğer insanlarla iletişim kurmasında önemli işlevler yüklenecektir.

Siyasal ve toplumsal açıdan bireyin değişen konumu, romanın ele aldığı konu ve karakterlerde de etkisini gösterir. Romanın konusu, en azından yakın geçmişin edebi türlerinde karşılaşılmayan bir niteliktedir: alışlageldik biçimlerden farklı olarak kralların ya da prenseslerin, soyluların ya da şövalyelerin değil sıradan insanın öyküsünü anlatır (Parrinder, 2006: 9). Gerçi bu insan, burjuva toplumunun örneği olan insan olsa da (Naci, 2007: ix), romanın onun iç dünyasını betimlemesi önemlidir. Keza romanın ele aldığı, geçmişin kahramanlık öykülerinin destansı savaşlarından tamamen

farklı olarak bireyin günlük yaşamındaki en küçük olaylar ve hatta aklından geçirdikleri ile kendiyile konuşmaları gibi unsurlardır.

Romanın diğere bir vasfı, sözlü edebiyat geleneğiyle kopardığı bağlarıdır. Roman, olay örgüsü sözlü biçimde aktarılamayacak bir nitelik taşıırken, okuru ve yazarının topluluklardan bağımsızlaşmış ve izole bireyler olması gibi bir vasfı taşımaktadır (Brennan, 2000: 55; Parrinder, 2006: 9). Bu kopuş bir yönüyle içinde bulunulan çağın eğitim, teknoloji ve iletişim açısından sunduğu imkânlar ile mümkün olmuştur. Diğere bir deyişle romanın ortaya çıkması bazı ön koşulların gerçekleşmesinden bağımsız değildir. Bu koşullar yüksek sınıflara karşı bilinçlenmiş bir halk, anlatımı sağlayacak ulusal bir dil, okur-yazarlığın nispeten geniş toplum katlarına yayılması ve son olarak mensur eserlerin kopyası ve ezberlenmesi güç olduğu için, bu gibi kitapların ortaya çıkmasını sağlayacak baskı tekniğinin gelişimi şeklinde sıralanabilir (Mutluay, 1979: 301-02). Kuşkusuz toplumun bu gibi vasıflara yaygın biçimde sahip olması kolay gerçekleşmemiş, bu da roman türünün ortaya çıkışını geciktirmiştir. Ancak bu koşulların varlığı ile ortaya çıkan roman, sonrasında geçmişin geleneklerini bütünü ile tasfiye edecek denli hızlı ve geniş bir başarı sağlayacaktır.

Modernite, edebiyat içerisinde romanın doğumu ve gelişimi konusunda doğrudan tesir eden bir faktör olurken, en az onun kadar etkili diğere bir faktör milliyetçilik olmuştur. Devrimler sonrası siyasal alt oluş, milliyetçiliğin ortaya çıkış ve yaygınlaşmasına neden olurken, modernlikle ilişkili bir şekilde, siyasal yapının da ulus esasına göre düzenlenmesi çabasını beraberinde getirmiştir. Birinci Bölüm’de de tartışıldığı biçimiyle modern dünya, milliyetçiliklerin verili toplumu millet olarak örgütlemesi çabasına tanıklık etmektedir. Edebiyat ve özellikle roman ise hem bu çabanın bir aracı olmuş, hem de bu konuda yüklendiği misyon çerçevesinde kendi bağlamında önemli dönüşümler yaşamıştır.

Ortaya çıktığı dönem itibarıyla nispeten evrensel bir tür niteliği taşıyan roman ve romanın en önemli bileşenini oluşturduğu edebiyat, milliyetçiliğin yaygınlaşması sonrasında bu niteliğini kaybedecek; hatta kaybettiği ölçüde makbul hale gelecektir. Romanın tarihsel gelişimi, edebiyatın millileşmesi çabası bağlamında şekillenmiş, evrensel bir türden ziyade “milli” edebiyatın alt başlıklarından biri halini almıştır. Romanın ortaya çıkışı ile birlikte edebiyat tarihi, özellikle estetik kaygıların oldukça ön

planda olduğu, yeni anlatı biçimlerinin denendiği, romantizmden realizme uzanan akımlar çerçevesinde hareketli ve bereketli bir zaman dilimini içermektedir. Ancak edebiyat kısa sürede içeriğinde estetikten ziyade milliliğin ağır bastığı bir paradigma değişimine maruz kalmıştır. Edebiyat tarihi, kozmopolit bir “eski” ve milli bir “yeni” ile tasnif edilirken, ulus kimliğini sıfat olarak başına alan ve artık ilk harfi büyük yazılan bir (E)debiyat’ın gelişimine çaba harcanmıştır (Leerssen, 1999: xii-xiii). Roman ise bu süreçten doğrudan etkilenecektir. Millilik vurgusu, etki altında kaldığı romantizm ve realizm arasındaki mücadeleden sonra, romanın anlatı biçimini etkileyen en önemli etken halini almıştır. Roman ve genel olarak edebiyat, milliyetçilik çağında ikili bir misyonu üstlenmek durumunda kalmıştır. Edebi olanın evrenselliğinin artık ortadan kalkması karşısında roman, ulusal olanın temsilcisi olarak “biz”i diğer uluslardan ayırt edecek unsurları içermek durumunda kalmıştır (Moretti, 2004: 155). Yerlinin yabancıdan ne şekilde ayrılacağına netleşmediği ortamda roman, kesin bir ölçüt muamelesine tabi tutulmuş, bir ulusu diğerinden ayırt eden unsurların ortaya konması ve bireylerin bu yöndeki bilince erişmeleri çabasının parçası olmuştur. Bu çerçevede roman, bireyi bir ulusun mensubu olarak tanımlayan karakteristik özelliklerinin altının çizilmesinde işlevsel bir rol üstlenecektir (Szeman, 2003: 23). Fakat yüklenen misyon bundan ibaret değildir. Roman aynı zamanda ulus-devlet olmanın genel özelliklerini taşımayan verili sınırlar içerisindeki nüfusun bir ulus halini alması çabasının da aracı olarak tanımlanmaktadır. Halen çeşitli yerel unsurların belirleyiciliğe sahip olduğu bir ortamda romanın, Charles Tilly’nin yerel sadakatten ulusal sadakate geçiş olarak adlandırdığı sürece katkı sağlaması beklenmektedir (Moretti, 1998: 17).

Sonuç olarak milli edebiyatların ortaya çıkışı, edebiyatın kendi tarihsel evriminin doğal bir sonucu olmaktan çok, milliyetçiliklerin ulusu yarattığı ve kendilerini diğer uluslardan ayırdıkları sürecin bir parçasıdır. Milli edebiyat, bu noktada romana yüklenen işlevi de millileştirmiş, romana ulusu yaratma noktasında yüklenen misyon çerçevesinde ulusal bir atıfla nitelendirilmeye başlanmıştır (Corse, 1997: 7). Ulus fikri ve ulusal karakteristikler, edebiyatın geleneksel yansıtma ve yaratma işlevlerinin her ikisine de eş zamanlı olarak başvurulmasını ortaya çıkarmış; edebiyatı yansıttığı unsurları yaygınlaştırarak yeni bir birey ve siyasi düzenin yaratılması çabasının hizmetine sunmuştur.

3.3. TÜRK ROMANININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Romanın Türkiye’deki doğuşu ve gelişim sürecinin öncelikli vasfı, özellikle ortaya çıkış sürecinde Avrupa’daki gelişimden farklı bir seyir izlemesidir. Öyle ki Tanzimat’tan itibaren romanın tarihi, genel edebiyat tarihinden ziyade Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin modernleşme ve batılılaşmasının tarihi ile paralellikler ve benzerlikler taşır.

Romanın Avrupa’da yükselen burjuvaziyle koşutluğu, yeni bir ideoloji olarak liberalizmin ve yeni bir epistemoloji olarak ampirik pozitivizmin temel ilkelerini yansıtmıştır. Türk romanının gelişim çizgisi ise bunun oldukça uzağındadır. Öyle ki yansıttığı toplumsal gerilimlere rağmen, Avrupa’dan farklı olarak eski bir epistemolojiye bağlı olarak ortaya çıkan bir romandan bahsedilebilir (Parla, 1993: 9). Üstelik içinde bulunulan zaman diliminde mevcut edebiyat dünyasının romanı yeni bir tür olarak benimsemesi için Avrupa’dakine benzer toplumsal ve siyasi bir gereklilik de söz konusu değildir. Dönemin Osmanlı toplumunda ne yükselen bir burjuvaziden, ne de burjuvazinin yükselişi ile kabul gören bir birey algısından bahsetmek olasıdır (Naci, 2002: 14). Toplumsal ve edebi anlamda hakim anlayış, bireyi yok sayan ve hayata göz yuman bir mahiyettedir. Romanın bireye odaklanmasına karşın mevcut gelenekte “hayat ve yazgı karşısında bireyin özgürlüğü değil, varlığı bile kabul edilmemektedir.” (Naci, 2007: xiv). Bu tablo karşısında Osmanlı coğrafyasında romanın ortaya neden ve nasıl çıktığı önemli bir soru halini alır.

Arz ettiği öneme karşın bu sorunun yanıtlanması çok güç değildir. Burada belirleyici olan, batılılaşma akımının kendine özgü yapısı ve bu doğrultudaki uygulamaların genel vasıflarıdır. Roman, “belirli bir okur kitlesinin beğenisine ve gereksinimlerine cevap vermek üzere değil, Batı’da yazıldığı için yazılmıştır” (Belge, 1998: 19). Tanzimat döneminin ilk roman yazarları, genel olarak hükümet hizmetinde görev almış, yabancı dil bilen ve özellikle de edebi açıdan Fransa’yı takip eden aydın grubunun mensubudurlar. Buna bağlı olarak, batılılaşma doğrultusunda ülkeye getirilen diğer unsurların adaptasyonu ile romanın alınması arasında bir fark görmemektedirler. Tanıştıkları andan itibaren romanı, çağdaş uygarlığın ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirmişlerdir (Evin, 1983: 10, 96). Dolayısıyla 1862’de *Telemak* ile başlayan

çeviri faaliyetleri⁴⁹ ile ilk örneğini 1872’de Şemsettin Sami’nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*’ı ile veren roman yazma çabaları⁵⁰, mevcut edebiyata yeni bir tür kazandırmaktan ziyade, çağdaş uygarlığın gerekliliklerinden birini yerine getirmekle ilgilidir. Buna bağlı olarak da Osmanlı’da romandan bahsederken mevcut ve geçmiş edebi türlerden ya da bunların romanın ithaline dair etkisinden söz etmek çok anlamlı olmamaktadır. Geçmişin destan ve romanslarından başlayan, ancak sözlü edebiyatın yerini tamamıyla yazılı edebiyata bırakması ile sonuçlanan tarihsel gelişim çizgisine karşın Osmanlı’da roman, verili bir noktadan başlayarak kendi gelişimini göstermiştir. Hobsbawm ve Ranger’ın (2006) “gelenek icadı” kavramsallaştırmasını anımsatır şekilde Türk romanı, “memlekette öteden beri mevcut hikaye şekillerinin tabii bir gelişmesiyle doğmamış, bir an’nenin olduğu yerde bırakılıp yerine yenisinin kurulması şeklinde başla”mıştır (Tanpınar, 1969: 47).

Romanın edebiyat dünyasındaki gelişimi oldukça hızlı olmuştur. Okuyucuların yoğun ilgisi, gazete sütunlarını kısa bir süre içinde yetersiz kılarak telif romanların basımını arttırmıştır (Yılmaz, 2002: 10). Üstelik bu süreçte dönem yazarları, toplumun yapısına uygun romanların nasıl olacağı ve roman okuyucusunun kimlerden oluştuğu konusunda da ciddi tartışmalar içindedir. Bu noktada Namık Kemal’in başını çektiği ve Sami Paşazade Sezai, Rezaizade Ekrem ve Nabizade Nazım gibi isimlerin yer aldığı bir grup romanın okuyucusu olarak öğrenim görmüş ve Batı kültürünü tanıyan aydın topluluğunu dikkate almaktadır. Dolayısıyla hitap edilen kesim açısından halk öykülerinin bir yana bırakılması ve eserlerin Batılı öykü ve romanlara benzeterek yazılması sorun teşkil etmemektedir (Önertoy, 1984: 2).

Ahmet Mithat Efendi⁵¹, bu anlayışın karşı kutbunu bilfiil oluşturan isimdir. O, okuma yazması olanlara, batılı bir eğitim almamış olsalar da önem vermekte, toplumdaki bu kesimlerin öykü ve romanı benimsemeleri için çaba göstermektedir. 1870’ten itibaren kendi küçük öyküleri ve sonrasında romanlarındaki çabası, batılı formlar ile ülkedeki

⁴⁹ Fransız romanı *Telemaque*’ın çevirisi önemli bir ilgi görmüşse de yerli romanlar üzerinde bir etki bırakmayacaktır. Özellikle roman yazma çabalarında aydın ve yazarları etkileyenler Sefiller, Robinson Cruso, Atala, Pol ve Virjini, Monte Cristo gibi eserlerin çevirisi olmuştur (Önertoy, 1984: 1).

⁵⁰ Fethi Naci (2002:13), adı geçen romanın ancak edebiyat tarihi açısından ve yalnızca ilk olması nedeniyle bir değeri olabileceğini söyler. Onun değerini teşhiste bu roman yayımlanmadan önce Batı’da yayımlanan ünlü romanların birkaçının anımsanması yeterlidir. Bu çerçevede Stendhal’den *Kızıl ve Kara* (1830), Bazlac’tan *Goriot Baba* (1833), Flaubert’ten *Madame Bovary* (1839), Melville’den *Moby Dick* (1851), Tolstoy’dan *Savaş ve Barış* (1869), Dostoyevski’den de *Ecinniler* (1870)’i zikreder.

⁵¹ Ahmet Mithat Efendi’nin yaşamı ve edebi önemi için bkz. Moran, 2010; Rado, 1988.

halk öykülerini uzlaştırarak okuyucuyu yeni türe alıştırmaya dönüktür. Onunla ortaya çıkan bu gelenek özellikle Hüseyin Rahmi Gürpınar üzerinden cumhuriyet dönemine ulaşacak, 1923 sonrası romanların edebi değerine dair tartışmalarda bir mukayese birimi olmaya devam edecektir.

Estetik açısından romanın gelişim süreci ise Servet-i Fünuncular ve özellikle de Halit Ziya ile birlikte önemli bir ivme kazanacaktır.⁵² Servet-i Fünun ile birlikte Tanzimat döneminde başlayan edebi yenileşme hareketinin sonuca ulaştığı ve romanın bir yöntem kazandığından söz edilebilir. Bu gruptaki yazarlar ilk olarak romantizmin etkisinde kalmışlarsa da zamanla gerçekliğe yönelerek içinde yaşadıkları toplumun yaşantısını vermeyi başaracaklardır (Önertoy, 1984: 4). Halit Ziya ise gerek grubun gerekse döneminin roman konusundaki zirvesini temsil etmektedir. 1900’de yayımlanan *Aşk-ı Memnu*, gerek Naci (2002: 14), gerekse Belge (1998: 330) tarafından aynı ifade ile anılmakta, “*gerçek anlamda ilk Türk romanı*” olarak sunulmaktadır.⁵³ Tanpınar’ın Halit Ziya ile ilgili yorumu da bu paraleldedir. Ona göre Türk edebiyatı, Halid Ziya’ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek bir yazara sahiptir değildir ve ortadaki yazarlar roman veya hikâye yazmaya hevesli insanlardan ibarettir (2012: 289). *Aşk-ı Memnu*’ya kadar roman, tüm iyi niyetlere karşın birçok açıdan aksamakta ve kusurlar arz etmektedir. Bunlarda dil ve anlatım, konuların kurulup yürütülmesi, kahramanların yapıları ve yönetilişleri çoğu zaman tutuk, kararsız ve acemicedir. Halit Ziya’nın bu eserle başardığı ise romanı bu gibi kusurlardan ayıklamak ve roman tekniğini birinci plâna almak olmuştur. Eserdeki gözlemleri, tasvirleri, olayları kurup kişileri yönetişi ile batılı örneklerle uygun bir romanı ortaya çıkarmıştır (Kutlu, 1976: 10-1).

Fakat Halit Ziya ve Servet-i Fünun’un edebiyata dair katkıları belli sınırları aşmamış, grubun kendi kusurları, Tanzimat’tan beri süregelen belli vasıfların yeniden üretilmesine yol açmıştır. Öyle ki roman açısından en tartışmalı husus, eserlerde kullanılan dildir. Namık Kemal’le başlayan sanatlı anlatım, bu dönemde artarak devam etmiş, romanda süslü, külfetli ve şiirli bir dile yer verilmiştir (Önertoy, 1984: 5). Diğer

⁵² Servet-i Fünûn edebiyatının genel özellikleri için bkz. Kolcu, 2005. Topluğun ulusal bilince ne ölçüde sahip olduğu konusunda bir tartışma için bkz. Soğukömeroğulları, 2011.

⁵³ Parla (1993: 130), ise Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevda*’sının gerçek anlamda modern bir ilk roman olduğu fikrindedir.

bir husus ise, realizme yönelme çabasına karşın romantizmin hala yazarları etkiliyor olmasıdır. Bu, belli açılardan romanın Türkiye'ye girişinden sonra kapsamlı bir epistemolojik kopuş arz etmemesi, ele alınan konuların sınırlı ve kendisini yineler vaziyette olması ve yazar ve konuların Batılı ile yerel arasında bocalamasının bir sonucudur.

Türk edebiyatına giriş sürecinde romana, batıdan alınan diğer araçlarda olduğu gibi bir öykünme ile yaklaşıldığı açıktır. Ancak taklitçiliğin ötesine geçilmesi çok sürmemiş; olumlu ve olumsuz unsurları bir arada içerecek şekilde roman, mevcut edebi yapıda batıdan farklı bazı vasıfları yüklenmiştir. Burada roman aracılığıyla bireye dair farklı bir algının ortaya çıkması ya da ideolojik sahada özgürlükçü düşüncelerin gündeme gelmesi söz konusu değildir. Bilakis Tanzimat ile birlikte söz konusu olan bilgi kuramı, kişileştirme, olay izleği ve yazarın romana müdahalesi bakımından batıdakilerden oldukça farklı bir roman türüdür. Öncelikle roman, İslam felsefesince içerilmiş mutlakçı ve apriorist bir epistemolojinin gerçekçilik anlayışı ile sınırlı kalmıştır. Buna ek olarak roman kişileri, toplumsal töreye sıkı sıkıya bağlı, camiacı bir kültürün üyeleri olarak karşımıza çıkmış, birer ibret öyküsü olma doğrultusunda ideal kültürel tiplere ve alegorik modellere göre kişiselleştirmeler tercih edilmiştir (Parla, 1993: 20). Bu tercihin bir yansıması da romanların bireylerden ziyade tipleri içeriyor oluşudur (Naci, 2007: xviii). Bu tipler aracılığıyla yer bulan olay örgüsü, iyiyle kötünün çatıştığı bir ortamda duyusallığın kötüyü temsil etmesini ve kötüye bütünü ile ahlaksal amaçlarla başvurulmasını içermektedir (Parla, 1993: 21). Edebiyatın edeb ve ahlakla ilişkilendirildiği geleneğin neticesinde, romanın da iyi ve kötüsünün ahlaka atıfla ayrışması şaşırtıcı olmamaktadır.

Romanın batıdaki örnekleriyle benzerlik arz eden öncelikli niteliği, eserin tıpkı Batıdaki gibi Osmanlı örneğinde de araçsallaştırılmasıdır. Romanın belli bir fikri kitleler arasında yaygınlaştırmada kullanımı, bu durumun en yoğun görüldüğü alandır. Romancıların bizzat siyasetle iç içe olan nitelikleri, kalemlerini, görüşlerinin kiteselleşmesi ve dikkatleri belli konulara çekerek bir kamuoyunun yaratılması doğrultusunda kullanmalarına neden olmuştur (Evin, 1983: 18).

Roman aracılığıyla gerçekleştirilen en kapsamlı tartışma doğru batılılaşmanın nasıl olacağı hakkındadır. Batılılaşma, Tanzimat döneminden başlayıp neredeyse 1950'lere

kadar Türk romanının ana sorunsalı olmuş; ayrıca romanın işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirlemiştir (Moran, 2010: 24). Kuşkusuz batılılaşmanın geniş boyutluluğu, farklı romanlarda farklı vasıflarının konu edildiğini akla getirebilir. Ancak bu böyle olmamış, söz konusu geniş zaman aralığında tartışma, farklı araçlarla da olsa doğru ve yanlış batılılaşma arasında yapılan ayırım üzerine yoğunlaşmıştır. Yazar, roman türünde bir metin yazarak batılılaşma doğrultusunda bir adımın bizzat sahibi olmaktadır. Ancak batılı bir yöntem aracılığıyla, batılılaşmayı yanlış anlamamanın ne denli önemli sorunlara yol açtığı hususunda uyarıcı olma işlevini de üstlenmektedir. Bunu yaparken kendisine sıkça başvurulana, çoğu romanda gözlemlenebilecek olan alafranga, züppe tipidir. Felatun'dan Bihruz'a ve oradan da Meftun'a uzanan kategoriler, batılılaşmayı yanlış anlamış, bu yanlış anlama çerçevesinde de yaşamına yanlış aktaran tipleri temsil etmektedir. Bunlardan Ahmet Mithat'ın imzasını taşıyan *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, içerdiği tipler itibarıyla bir örnek oluşturacak; Hüseyin Rahmi'den Peyami Safa'ya kadar hemen her romancı, batılı olmaya çalışırken milli değerlere sırt çeviren, ahlaksızlaşan ve akılsızlaşan bu tipi yeniden üretecektir (Belge, 2009b: 141). Fakat yaratılan metinler, iyiyle kötünün siyahla beyaz kadar ayrı durduğu, değer yargılarının sorgulanamaz bir mutlaklık taşıdığı dünya görüşüne sahip yazarlar tarafından kaleme alınmaktadır. Bu yönüyle de yazım biçimi ve metnin içeriği, roman yazarak sergilenen yenilikçi ve reformcu tavrın sonuçta vesayetçiliğinin gerisinde kalmasını neden olmaktadır (Parla, 1993: 14). Bu vesayetçilik muhatabı olan okuyucuyu da batıda olduğu gibi bireysel özgürlüklere ve belli bir yetkinliğe sahip bir kişi olarak görmemekte, onu eğitime muhtaç halk kitlesi olarak değerlendirip ve bu nedenle önemsemektedir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrası, kısa süreli bir özgürlük dönemi ile başlayıp akabinde siyasal baskılar ve savaşlarla devam eden ve nihayet 1923'te cumhuriyetle birlikte imparatorluğun bütünüyle tasfiye edilip ulus-devletin kurulduğu çalkantılı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Önceki bölümde vurgulandığı üzere farklı unsurların teker teker imparatorluktan kopuşu, uluslaşmanın önündeki engelleri kaldırmış, ulus inşasını kapsamlı bir devlet projesi haline getirmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı koşullarında hem siyasal uygulamalar, hem de edebiyat ve romandan bu doğrultuda yararlanmak çok olası olmayacak ve bunun için 1923 sonrasını beklemek gerekecektir.

II. Meşrutiyet döneminde açılan yeni sayfa, edebi sahada da oldukça hareketli bir zamana karşılık gelmektedir. Özellikle dönemin ilk yıllarına damgasını vurmuş olan *Genç Kalemler*, dilde sadeleşme savunusu ve bu nitelikteki edebi faaliyetleri ile birlikte edebiyatın millileşmesinde önem taşımaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında özellikle Balkan Savaşları ile sonrasında ulusal kimlik, devleti ayakta tutmanın tek çaresi olarak görülmeye başlanacak, edebiyat da bu kimliği yaratma ve yayma işlevinin bir parçası olacaktır. Dolayısıyla Avrupa’da romanın gelişimi de göz önüne alındığında, doğuş sürecinde pek de benzerlikler arz etmeyen iki farklı edebiyat, edebiyatın millileşmesi konusunda benzer bir noktada buluşmuşlardır.

I. Dünya Savaşı yıllarında savaş koşulları, edebî yaşamı ve romanın gelişim sürecini önemli ölçüde yavaşlatmıştır. 1908-1918 yılları arasında 228 roman, kısa roman ve uzun öykü kitap halinde yayınlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yılları ise bu alandaki yayınların sayısının büyük oranda düşmesine denk gelir. Savaşın başladığı 1914 yılında 17 roman ve 50 kısa roman-uzun hikâye yayınlanmışken, bu sayı 1915'te 9-9; 1916 da 3-6; 1917'de 1-2; 1918'de 7-2 olmuştur (Köroğlu, 2010: 208-09). Roman alanında cumhuriyet döneminin önde gelen isimlerini oluşturacak Halide Edip, Yakup Kadri, Peyami Safa ve Reşat Nuri gibi isimler, dönem dâhilinde edebi faaliyette bulunup edebiyat dünyasında yer almışlarsa da, asıl etkinliklerini cumhuriyet döneminde göstereceklerdir. Savaş şartları, romanların yazılmasını ve yayımlanmasını engellerken, dönemin siyasal ihtiyaçları doğrultusunda faaliyet gösteren edebi tür genellikle dergi sayfalarında yer alan öyküler olmuştur. Ömer Seyfettin bu süreçte hem dilde sadeleşme ve halk Türkçesi'nin savunulmasına teorik ve pratik düzeylerde katkı yapmış, hem de hikâye türünde kalmakla birlikte edebiyatın uluslaşma doğrultusunda araçsallaştırılmasının sembol isimlerinden biri olmuştur. O, edebiyatın konuşulan Türkçeye yazılması ve milli meseleleri işleme gerektiği konusundaki yönlendirmeleri ilk olarak ortaya atan isim olurken, kendisinin hikâyede gerçekleştirdiği bu fikirler romanda Halide Edip'in *Yeni Turan*'ı (1912), Müfide Ferit'in *Aydemir*'i (1918) ve Ahmet Ferit'in *Gönül Hanım*'ı (1920) gibi örneklerce uygulanabilmiştir. Özellikle bu üç romandaki siyasi ve ideolojik arka plan, Milli Mücadele'nin başlaması, Kuva-yı Milliye'nin kurulması ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte yerini yine milli karakterli ama daha sosyal bir romana bırakacak; dönemin ünlü romancılarının kaleminden

Türkiye'nin nasıl kurulduğu, nasıl ayağa kalkıp modernleşeceği ve halkın eskimiş kültürel değerlerinden nasıl arınacağı anlatılacaktır (Narlı, 2009: 164-65).

1923 yılına gelindiğinde roman cumhuriyeti, ilk çeviri romandan itibaren yaklaşık altmış yıllık bir birikim ile karşılaşmıştır. Bu süreç zarfında roman ve romancı siyasetle kaçınılmaz biçimde iç içe olmuş, romanın edebiyata girişi başta olmak üzere edebi hayattaki hemen her gelişmenin genelde siyaset ve özelde batılılaşma çabaları ile bağı bulunmuştur. Bu durum kendisini Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürecektir.

Bu altmış yılın edebi açıdan değerlendirmesi de yine aynı tartışmalar çerçevesinde güçleşmektedir. 1862-1923 yılları arasında yayımlanmış olan romanlar arasında halen edebiyat tarihinin önemli noktalarına yerleştirilen, çok farklı tartışmaların üzerinden yapıldığı ve referans kaynağı olmaya devam edenleri mevcuttur. Ancak bu mevcudiyetine anılan eserleri birer edebi klasik haline getirip getirmediği ya da roman özelinde belirleyici bir ölçüt olup olmadığı net değildir.

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş ve özellikle 1928'de Harf Devrimi'nin sonuçları, edebi değer tartışmalarını güçleştiren bir nitelik taşımaktadır. Nihayetinde yeni dönem, geçmişten hangi eserlerin taşınacağı konusunda bir seçime dayanır ve Türk romanının Osmanlı kökenleri dendiğinde konu edilen bu seçimin sonuçlarıdır. Devrim sonrasında eski alfabeden yenisine yapılan dil-içi çevrim geçmişin bütününe kapsamamış, bazı yazarları tüm yapıtlarıyla öne çıkarırken, bazılarının tarihten silinmesine neden olmuştur. Kritik olansa, anılan seçimin belli edebi incelemelerin sonucu olmaktan ziyade politik saiklerle gerçekleştirilmesi ihtimalidir. Özellikle Ahmet Mithat Efendi örneğinde olduğu üzere dikkatlerin Doğu-Batı ekseninde gerçekleşen Batılılaşma sorunsalı merkezine yoğunlaştığından söz edilebilir (Başlı, 2010: 403). Dolayısıyla Türk romanının ilk altmış yılına ait, kalıcılaşan metinlerin edebi açıdan sahip oldukları değer nedeniyle bu konumda olduklarını savunmak çok kolay görünmemektedir.

Diğer yandan, Cumhuriyet öncesi romanının edebi değerini ve mirasını tartışmayı güçleştiren bir faktör de, "Türk Romanındaki Ölçüt Sorunu"dur (Naci, 2002). Batıdaki gelişim sürecinde 1800'lü yıllara ait eserler, sonraki kuşaklar için bir örnek ve ilham kaynağı olduğu kadar bir ölçüt vazifesi de görebilmektedir. Türk edebiyatında ise bu durumdan bahsetmek çok mümkün olmamakta, kendi edebiyat tarihinin nitelikleri,

ölçütün de dışarıda aranmasını beraberinde getirmektedir. Bu ise, metodolojik açıdan sorunludur çünkü sonuçları, mukayese edilen unsurların aynı simetri yasalarına dayanmaması nedeniyle şüpheli olacaktır. Karşılaştırma ancak aynı tarihsel süreci ve aynı episteme değişimlerini yaşamış olan uygarlıklar arasında yapıldığında anlamlıdır (Shayegan, 2002: 90). Dolayısıyla romanın edebi değerinin karşılaştırmalı bir yöntemle ortaya konması çok olanaklı olmamaktadır. Buna başvurulduğunda ortaya çıkan oldukça karamsar bir tablodur. Öyle ki bu haliyle konu genel bir değerlendirmeyi aşmakta, Türk edebiyatında romanın varlığının sorunsallaştırılmasını beraberinde getirmektedir. Bu konuda Tanpınar (1969: 33, 391) dahi “hem var, hem yok” biçiminde bir tutum takınmakta, “batı dillerinden birini bilen, yabancı ülkelerde bu türdeki iyi örnekleri okuyan ve yaşam üzerinde az çok fikir sahibi olanların büyük bir zevkle tattığı roman”ın bulunmadığını söylemektedir.

Dolayısıyla romanın doğuşu ve ilk gelişim sürecinin edebi açıdan anlam ve değeri bizatihi edebiyat alanında da tartışmalı bir konudur ve bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Buna karşın belirtilmesi gereken temel nokta, edebi değeri ne olursa olsun, romanın ilk örneklerinden itibaren edebiyatın genelinde geçerli olan araçsallaştırma sürecine dâhil olduğudur. Edebiyat eserinin yansıtma ve yaratma gibi genel işlevleri, 19. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkan roman örnekleri için de belirleyicidir. Edebi nitelikli kırılma ve sürekliliklerin ortaya konması çok mümkün değilse de anılan yönde bir işlevsellik, imparatorluktan cumhuriyete uzanan çizgide romanın temel vasıflarından olacaktır. Değişen ise romanın yaratıcılığı ve yansıtıcılığının ulus inşası odağına yönelmesi ve işlevlerinin de ulus inşası ile ilişkilendirilebilecek pratiklere yoğunlaşmasıdır.

3.3. ULUS İNŞASI SÜREÇLERİNDE ROMANIN İŞLEVLERİ

Bir ulus inşası aracı olarak romana yaklaşıldığında, onun en temel özelliğinin özel alanda gerçekleştirilen bireysel bir eylem olduğu vurgulanmış, bu yönüyle de kamusal alana yayılmış inşa faaliyeti için alternatif bir kanal niteliği taşıdığı dile getirilmiştir. Bu çerçevede romanın inşa sürecinde yerine getirdiği işlevler de, genel itibarıyla kamusal alanda gerçekleştirilmek istenenlerin özel alana aktarımı olarak okunabilir. Ancak bu

aktarım, ulus kimliğini taşıyacak olan unsurun bizatihi bireyler olması çerçevesinde kritik bir hâl almaktadır.

Ulus devlet olgusu, kendinden önceki politik birimlerin hepsinden daha yoğun biçimde insanların iç dünyasına bağlanmıştır ve onların duygusal nitelikleriyle ilişki içinde olmak durumundadır (Jusdanis, 2001: 31-2). Bu ilişkinin kurulup geliştirilmesi için Mosse'un (1975) vurguladığı üzere milliyetçiliğin, sıradan insanların sıradan faaliyetlerinde kendisini göstermesi ve bunlara etki etmesi gerekmektedir. Kişinin imkân bulduğu bir zaman diliminde okuduğu roman, bahsedilen sıradan faaliyetlerin en somut örneği olduğuna göre romanın burada tuttuğu yer, kamusal alandaki inşa faaliyetlerini aşan bir etkinliği dahi içerebilecektir. Keza Anderson'un (2009: 132) vurguladığı üzere basılı-malzeme okuryazarlığı homojen, boş bir zaman içinde salınan hayali cemaati mümkün kılmaktadır. O, söz konusu zaman dilimi içinde farklı bireylerin eş zamanlı eylemlerini temsil ederken, hakkında en ufak bir fikrinin olmadığı kişilerin de kendisiyle ortak ve eşzamanlı bir faaliyet içerisinde olduğu duygusunu yaratmaktadır. Üstelik roman karakteri, romanın içindeki dünya ile dışındaki dünyayı kaynaştırabilecek kadar sabit bir sosyolojik manzarayı ve ona genel niteliğini sunan "ulusal muhayyile"yi sunabilmektedir (Anderson, 2009: 45).

Diğer yandan romanı "ulus devletin sembolik formu" olarak nitelendiren görüşler göz önüne alındığında (Moretti, 1997), ulusun inşası noktasında yükleneceği işlevlerin önemi de anlaşılabilir. Gerçekten de ulus devletin roman, romanın da ulus devletle olan ilişkisi, temsiliyet noktasında modern kültürün ayırt edici bir vasfını oluşturmaktadır. Bireyler, mensubu buldukları habitatların tamamını yani köylerini, şehirlerini ve hatta evrenlerini az ya da çok kavrayabilmekte, resim vb. sanatlar da bunları görsel olarak temsil edebilmektedir. Oysaki ulus devlet bu olanaktan mahrumdur ve onu temsil edebilme niteliğine sahip yegâne sanat türü romandır (Moretti, 1997: 17).

Bu niteliği çerçevesinde romanın bir ulus inşası aracı olarak yüklendiği işlevler dört başlık altında değerlendirilecektir. Kuşkusuz sahip olduğu genel nitelikler ve önemin başlık sayısını arttırması mümkündür. Ancak Türk romanının 1923-1938 yılları arasında sunduğu manzarayı ele almayı kolaylaştıracak temel işlevler çerçevesinde bir sınırlamaya gidilmiştir.

3.3.1. Dilsel Bütünlüğü Tesis Aracı Olarak Roman

Diller, 18. yüzyıldan itibaren ulusu karakterize eden en önemli unsurlardan biri olarak görülmeye başlanmıştır. Schleiermacher, Fichte, Mazzini, Pisacane ve Herder gibi milliyetçi düşünürler, oluşumunda ve gelişiminde bütün bir ulusun müşterek bir katkı yapısından hareketle, ulusal topluluğu ortak bir dilin temellendirdiğini savunmuşlardır (Sadoğlu, 2010: 27). Milliyetçilik, farklılıkları ortaya koymadaki somut ve görünür niteliği çerçevesinde dili ulusun en önemli kriterlerinden biri olarak yorumlamış, ulusal ruhun cisimleşmiş hali konumuna yerleştirmiştir. (Aytürk, 2006: 95). Üstelik modernist milliyetçilik kuramlarına dönük eleştirilerde tartışmanın bir boyutunu dillerin sürekliliği vurgusu oluşturmakta, ulusların etnik kökenlerine dair arayışın vardığı nokta genellikle dil olmaktadır. Milliyetçiliklerin siyasi ve kültürel olarak tasnif edildiği durumlarda ise kültüre anlamını kazandıran yine dildir.

Farklı milliyetçi akımlarının tümü, dilin yönetilmesi gerektiği fikrini taşımaktadırlar. Yönetme unsuru, dilin standartlaşmasını, resmî dil olarak eğitimde ve kamusal iletişimde kullanılması ve sosyo-kültürel olarak yeniden üretimini içermektedir (Balçık, 2002: 777). Ancak bu yönetimin yalnız yasama faaliyetleriyle ya da iktidarlar tarafından uygulanan politikalar ile başarılması kolay değildir. İşte bu noktada romanın dilin yönetimi doğrultusundaki uygulamaların parçası olduğu savunulabilir.

Romanın tarihi ile dili yönetmeye dair çabalar birbirleri ile sıkça kesişmekte, ulusun inşasında bir yandan edebiyattan yararlanılırken, diğer yandan dil konusunda da çabalar gösterilmektedir. Dilin arz ettiği bu önemi, Türk ulusunun inşasının çeşitli dönemlerinde oynadığı merkezi rolden de çıkarmak mümkündür. Önceki bölümde tartışıldığı gibi inşanın ilk evresinde ortaya çıkan akademik ilginin üzerine yoğunlaştığı alanların başında dil gelmiştir. Toplumsal yaşamda ve adlandırma biçimlerinde “Türk” sözcüğünün görece değersiz niteliğine karşın akademik bir ilgiye mazhar oluşu, dilin kendini muhafaza etmesi ile ilgilidir. "Türk" kimliğinin sosyal grupların en kenarlarına itilmesinden sonra bile örtük bir dil faktörü her şeye rağmen Türkçeyi önemli kılmıştır. Dilin bu niteliği, on dokuzuncu yüzyıl entelektüelleri tarafından canlandırılacak bir Türklük dayanağının Osmanlı tarihi boyunca diri kalmasını sağlamıştır (Mardin, 2005:133). Dilin arındırılması, sadeleştirilmesi, konuşma dili ile yazılı dili arasında

uyumun sağlanması gibi çabaların bütünü de, yurtsever ajitasyonun başarıya ulaşması doğrultusundaki faaliyetler olarak görülebilir. *Yeni Lisan* tartışmalarının, “Milli Edebiyat” olarak adlandırılan sürecin miladı olması da dilin gündemdeki yerinin görünür olduğu bir başka alan olmuştur.

Dilde sadeleşme konusundaki çaba ve tartışmalar, “Milli Edebiyat” akımı olarak adlandırılan evreden daha da geriye gitmektedir. Örneğin Namık Kemal bir yandan içinde bulunulan dönemin edebi diline eleştiriler getirirken diğer yandan dilin özelliklerinin edebiyat yolu ile gerçekleştirilecek olan dönüşüme etki ettiğini vurgulamaktadır. Ona göre eski edebiyat öz ve biçim açısından yetersiz, Divan edebiyatı ise gerçeklikle ilgisizdir. Dönem aydınlarının ortak görüşü edebiyatın başlıca görevinin düşüncenin gelişmesi ve toplumun eğitimine hizmet etmek olduğudur. Bunun için de yeni bir anlatım yoluna ve yeni bir dile gereksinim duymaktadırlar (Özkırımlı, 2004: 908). Fakat bu çıkışlarına rağmen Tanzimat yazarlarının dili bütünü ile sadeleşmemiş ve ağdalı, bol tamlamalı ve içeriğinde Arapça ve Farsça sözcüklerin yoğun olduğu niteliğini aşamamıştır.

Oysa dilsel tartışmaların gündemi, edebiyata yeni dâhil olan romanın gelişimi ile de ilgilidir. Özellikle estetik boyutun gelişmişliği ve romanın batılı örneklerine yaklaşması çerçevesinde Servet-i Fünuncular, edebiyat tarihinde önemli bir döneme tekabül etmektedir. Ancak arz ettikleri süslü ve günlük kullanımdan uzak dil anlayışları çerçevesinde oldukça dar bir kesime ulaşabilmişlerdir. Diğer yandan bu dönemde ortaya çıkan *Genç Kalemler* dergisi ve savundukları *Yeni Lisan* anlayışı, edebiyatın ve dolayısıyla romanın halka ulaşması ve geniş kitlelerce anlaşılması meselesine verdikleri önemin bir sonucudur.

Dışarıdan bakıldığında çeşitli edebiyat toplulukları arasında biçimsel bir farklılık gibi duran dil tartışmaları, dönemi için oldukça radikal bir çıkışa tekabül etmektedir. Bu doğrultuda ortaya konan ilkeler ve bunları gerçekleştirmede sağlanan başarı da, ulusun üzerinde yükseleceği alanı tesis etmiştir. 1908’den itibaren atılan adımlar, cumhuriyet dönemine gelindiğinde önemli bir birikimi de mevcut hale getirmiştir. Ancak bu ilerlemenin bütünü ile edebiyatçılar aracılığıyla gerçekleştirildiği düşünülmemelidir. Özellikle İttihat ve Terakki’nin iktidara gelişi ile beraber dilde sadeleşmede siyasi bir çaba söz konusu olmuş, devlet, dil yaratılması çabalarını destekleyen bir askerî elitin

yönetimine geçmiştir (Karpas, 2009: 264-65). Bir yandan edebi gelişmeler, diğer yandan siyasi uygulamalar neticesinde oluşan birikim, romanın tarihsel seyirinde de yansımalarla bulunacaktır. Tanzimat Dönemi ve II. Meşrutiyet'in ilk yılları boyunca okuma yazma bilmek, okunan bir romanın mutlaka anlaşılabilirliği anlamına gelmemektedir. Özellikle belli romancıların kullandıkları dil, roman okuyucusu olmanın koşulunu okuma yazma bilmekten ziyade yüksek öğretim görmüş olmaya yükseltmektedir. Ancak Milli edebiyat vurgusu ile dilsel dönüşüm gerçekleşecek ve okuyazar olan herkesin anlayabileceği bir edebi dile geçiş gündeme gelecektir.

Dil ile ilgili politika değişikliklerinin sadeleşme kadar yaygın konu edilmemiş bir boyutunu ise yaygın dili konusu oluşturmaktadır. Konuşma ve edebiyat dili tartışmanın üzerinde yoğunlaştığı alanlar olsa da, yaygın dili de imparatorluk yapısının çok renkliliğini örnekleyen başlıklardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem tarihinde karşımıza çıkan manzara Arnavutça, Arapça, Bulgarca, Ermenice, Farsça, Fransızca, İbranice, İngilizce, Ladino, Rumca ve Türkçe'nin içerisinde yer aldığı geniş bir dil yelpazesinde yayınların yapılarıdır. Ancak Fortna'nın (2013: 30-1) dikkat çektiği bir husus, söz konusu dönemde dil ile etnisite ya da dil ile yazı arasında bire bir örtüşmenin olmayışıdır. Ulus-devlet mantığının oldukça uzağındaki bu ortamda Türkçe esasen Arapça-Farsça alfabeyle yazılmakta, ama başta Ermenice ve Rumca olmak üzere bir dizi başka alfabe ile de üretilmektedir.⁵⁴

Yayıncılık dilinin homojenleşmesi, bu doğrultudaki çabalardan ziyade göçler sonucu nüfus yapısının değişmesi ile söz konusu olacaktır. Çok uluslu yapının tasfiye olması sonrası zaten bu yaygın dillerinin bir kısmının verili coğrafyada hükmü kalmaz. 1928 tarihli Alfabe Devrimi ise Türkçe'nin yazılışını yeni alfabeyle bırakmakta, Arap alfabesinin yayıncılıktan çekilişinin nedenini oluşturmaktadır. Bu noktada dilsel bütünlüğün tesisi tartışmaları, konuşma dili ile edebiyat dilinin bütünlüşmesine ek olarak, yayının da "Türk" alfabesi ile yapılması ile sonuçlanmıştır.

⁵⁴ Fortna'nın dikkat çektiği bir husus "ilk Türkçe roman"ın da 1851 yılında Ermenice harfler ile yazıldığıdır. Burada kastedilen daha sonra paşalığa kadar yükselmiş olan Hovsep Vartaryan tarafından yazılmış olan *Akabi Hikâyesi*'dir. Roman dilinin Türkçe olması edebiyat tarihi açısından oldukça önemli bir yere oturtulmasını gerektirse de eser Türk edebiyatının bir parçası olarak görülmemiştir. Yazarının bir Ermeni olması ve Türkçe yazılmasına karşın Arap değil Ermeni alfabesi ile yayımlanması, ilk Türk romanı niteliğinin kullanımı için 1872 yılının beklenmesine yol açmıştır. Ermeni harfli Osmanlı romanının edebiyat tarihi açısından konumuna ilişkin bir tartışma için bkz. Cankara, 2011.

Cumhuriyet dönemi, dile dair geçmiş tartışmaların çeşitli biçimlerde devam etmesine karşılık gündeme yeni bazı hususları ekler. Yeni rejimin laiklik ilkesi çerçevesinde dinin süregelen konumunu tasfiye çabası bunlardan biridir. Dinin belirleyiciliğinin geri plana atılması doğrultusunda İslam öncesi Türk tarihinin gündeme getirilmesi, doğrudan ve dolaylı şekillerde dil konusunda da etkilerde bulunmuştur. Öyle ki laik ve cumhuriyetçi rejim İslam ve imparatorlukla bezeli yakın tarihi aşma ve hafızalardan çok uzun zaman önce silinmiş olan İslam öncesi geçmiş ile yeni devleti ve ulus kurgusunu özdeşleştirme çabası göstermektedir. Bu amacın elle tutulur tek aracını ise dil oluşturmaktadır (Karpat, 2009: 267). Dolayısıyla Türk dilinin kökenleri ve dil konusundaki teorik çalışmalar aynı zamanda yeni bir tarih anlayışının ortaya konulup benimsenmesi çabası ile de bağlantılıdır.

Rejimin dilin geçmişine yönelerek ulusun geçmişine ilişkin köken arayışını genişletmesi, tarih ve dile dair kurumsal ve akademik çalışmaların paralel biçimde gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Türk Tarih Kurumu ve Tarih Kongreleri ile Türklerin geçmişi Türk Tarih Tezi'ne dayandırılırken, Türk Dil Kurumu ve düzenlenen dil kongreleri, Güneş-Dil Teorisi ile birlikte tüm dillerin kaynağını Türkçe'den aldığı şeklinde bir kabulü gündeme getirmiştir.⁵⁵ Bu kabul, dönemin siyasi amaçlarına cevap verir bir nitelikte olup tarih alanındaki çalışmalarla paralellikler taşımakta; ulusun nedenli kadim bir nitelik taşıdığını vurgulama amacı gütmektedir (Maksudyan, 2007: 69). Kuşkusuz bu iddialı çıkış, Öz Türkçe akımının yol açtığı sıkıntı ve karmaşadan kurtulma gibi bir amaç da taşır. Buna göre tüm dillerin kökeni Türkçe'ye dayandırıldığında, tasfiye ve kelime değişikliklerinde Öz Türkçecilik akımında olduğu gibi bir radikalizme ihtiyaç kalmayacak, dilin sadeleştirilmesi çabası nispeten yaşamın normal akışına bırakılabilecektir. Keza teori, *“yabancı dillerden sanıldığı halde halk diline kadar girmiş yahut terminoloji sahasında varlığına zaruret görülmüş kelimelerin Türk orijinlerini de ortaya çıkarmağa yaramıştır”* (İskit, 1939: 205-06).

Dilin böylesi vasıflara sahip olduğu bir dönemde, romanın dilsel bütünlüğü sağlamak için doğrudan bir çaba harcaması gerekmemiştir. Dil konusu, ulus inşasının bir devlet politikası niteliği kazanmasının çok daha öncesinde ve hatta Tanzimat yıllarına kadar uzandığı için, rejimin yukarıdan aşağı uygulamalarına nispeten daha az muhatap

⁵⁵ Güneş – Dil Teorisi ve dönemin dil temelli milliyetçilik tartışmaları için bkz. Tachau, 1964; Aytürk, 2004; Çolak, 2004.

olmuştur. Bu durumun istisnasını teşkil eden Öz Türkçe kelime türetimi süreci de kısa bir süre içinde ortadan kalkmıştır. Dönemin edebiyat bakımından başta gelen özelliği dönem yazarların hemen hepsinin eserlerini herkesin anladığı, açık, sade bir dil ile yazması olarak tasvir edilirken, Anadolu'dan derlenen, halk tabakasına ait kelimeler aydınların yazı diline girmiştir (Kaplan, 1992: xxxvi). Dolayısıyla yazı dili ile konuşulan dilin cumhuriyet öncesinde belli açılardan bütünleşmesi, 1923-1938 arası Türk romanının Türkçe ile ilişkisini, onu yaygınlaştırma ve geliştirme çabasından ibaret kılmıştır. Yazı dili bizatihi insanların konuştuğu dil olduğunda romanın ikisi arasında uyum sağlama gibi bir misyonu kalmayacaktır. Dolayısıyla da ilgili zaman dilimindeki etkisi, oluşan uyumun yaygınlaştırılması ve dile ait sözcük sayısının zenginleştirilmesine dönük olmuştur.

3.3.2. Eğitici Bir Araç Olarak Roman

Edebiyatın toplumu eğitmekle yükümlü kılınması, tarihin eski devirlerinde bile sıkça karşılaşılan bir durumdur. Verilen eğitimin içeriği ise dönemselsel olarak değişip gelişecektir. Platon'un metinlerine uzanan gelenek çerçevesinde edebi metinler, insanlara ahlak dersi verme misyonuyla yüklenmişlerdir (Whitebrook, 1996: 32). Edebiyatın amacı, doğru ve iyi olanın ne olduğundan başlayarak okuyucusu, izleyicisi ya da dinleyicisine ahlaki karakteristikleri aşlamak olmuştur. Bu durum antik çağlarda başlamış ve bir süreklilik arz ederek Aydınlanma döneminde dahi kendisini göstermiştir. Örneğin "Aydınlanmacı entelektüeller edebiyatı, eğitim kanalıyla büyük toplum mühendisliği projesine dönüştürmektedirler" (Jusdanis, 2012: 71). Edebiyata dair bu yaklaşım, tüm edebi türleri içine aldığı gibi romanın ilk ortaya çıkışında da değişmiş değildir. İngiltere özelinde Defoe'dan itibaren romanın amacı, okuyucuları eğlendirirken onlara aynı zamanda ahlak dersi vermek olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde bile roman, kendi içinde estetik değer taşıyan bir sanat dalı değil, bir eğitim ve öğretim aracı olarak görülmektedir (Forster, 1985: 14-5). Tarihsel gelişiminde ise bu işlevden kurtulmasından ziyade, vermesi öngörülen eğitimin niteliği değişmeye ve içeriği çeşitlenmeye başlamıştır. Yazarlar eserlerinde toplumun farklı yönleri üzerinde durdukça, romanın eğitsel niteliği de yalnız

ahlaki dersler vermenin ötesine geçmiştir. Türün yaygınlaşması ise eğitsel niteliğinin ihmhalini getirmemiş, bunu sanatsal bir formla gerçekleştirme çabası gündeme gelmiştir.

Milliyetçiliğin tarih sahnesine çıkışı ile birlikte hem eğitim olgusunun, hem de eğitimin edebi türler aracılığıyla gerçekleştirilmesinde kapsamlı bir değişiklik olmuş, geçmişte roman aracılığıyla aktarılmasına çabalanan ahlaki özellikler ya da Aydınlanma ilkeleri yerlerini ulus fikrine bırakmıştır. Modern devletin tarih sahnesine çıkışı, eğitim ve edebiyata nüfuz eden yeni bir iktidar yapısına tekabül etmektedir. Gellner'e (2008: 115) göre, bu iktidar aygıtının önemi meşru şiddet kullanma tekeline sahip olmasından ziyade, eğitim verme tekeline sahip oluşu dolayısıyladır. Eğitimin devlet eliyle verilmesine paralel olarak edebiyatın da devletin nüfuzu altında oluşu; bütünüyle tek boyutlu bir eğitsel faaliyeti ortaya çıkarmıştır. Burada özellikle de kamunun akılcı düşünme yetisinden mahrum olduğu anlayışına bağlı olarak temel eğitimin yanında edebiyata ayrıca önem atfedilmiştir. Keza toplumun üyelerinin eğitim yoluyla gelişimlerinde okulun yetersiz olacağı kanısı söz konusudur. Edebiyat ise, başta ulus düşüncesi olmak üzere toplumsal olarak önemli normların kolektif olarak içselleştirilmesini beslediği gerekçesiyle etkin bir toplumsallaştırma aracı olarak görülmüştür (Jusdanis, 1998: 28).

Edebiyat ve romanın bu niteliği Türkiye pratiğinde de kendisini göstermektedir. Özellikle Tanzimat döneminde gerek roman, gerekse diğer edebi türlerde eser vermek, sanatsal bir gayeden ziyade pedagojik hedeflerin bir sonucu gibidir. Dönem yazarları – ki bunlar büyük ölçüde dönem aydınları, dönem gazetecileri, dönem bürokrati ya da siyasetçileri olma unvanlarına da sahiptir – toplumu aydınlatmayı kendilerine görev bilmişler, bunu yapmak için de roman dâhil olmak üzere her türlü araca başvurmuşlardır. Dönemin iletişim olanakları ve kamusal alanın nitelikleri göz önüne alındığında gazete ve edebiyat, zaten var olan yegâne araçlardır. Ancak iki farklı saha olarak faaliyet göstermemekte, birbirlerini tamamlar nitelikte çıkarılmaktadır. Gazeteler bilim, edebiyat, tarih, coğrafya ve benzeri konularda içerdiği yazılarla başlı başına bir okul işlevi görmektedir ve bu yoğunluk karşısında haber verme işlevinin nispeten geri planda kalmasından bahsedilebilir. Sayfaların bu yoğunluğu ise kat edilmesi gereken yolun uzunluğu ve geri kalmışlığı aşmanın aciliyeti nedeniyle. Bu doğrultuda

başarıya ulaşmak için eğitim konusunda her imkânın değerlendirilmesi bir zorunluluktur:

Milletimiz maarifçe öyle her mahallesinde bir darülfünûn [üniversite] bulunacak, her sokağında bir allâme [bilgin] yetişecek mertebelerden pek ba'îd [uzak] olduğu için aramızda gazeteden, hikâyeden istifade ihtiyacından müstağni [gerekisini duymayan] pek çok ve belki pek az adam mevcut olduğuna kolaylıkla ihtimal verilemez (Moran, 2010: 17-18).

Namık Kemal'in bu sözleri birkaç boyutu ile dikkat çekmektedir. Öncelikle o, gazete ve hikâyeyi aynı işlevi yüklenmiş unsurlar olarak değerlendirmekte ve aralarında bir fark görmemektedir. Söz konusu tür ve yayın faaliyetinin özdeş tutulması, ulaşmak istenilen amacın ortak oluşu nedeniyledir. Namık Kemal'in ana vurgusu üst düzey bir eğitim ve bilginlerin yetiştirilmesi iken sunulan reçete hikâye ve gazete olmaktadır. Namık Kemal zikretmemiş olsa da edebiyatın diğer türlerinin ve dolayısıyla romanın da bu ekseninde değerlendirilmesi yanlış sayılmaz. Keza halkın eğitilmesi amacı karşısında romanın konumu da hikâye ve gazeteden farklı değildir.

Eğitsel misyonunun önemini vurgulayan bir diğer isim Ahmet Mithat'tır. Kendisini tanımlarken hiç edebi eser yazmadığını söyleyen Ahmet Mithat, bunun sebebinin toplumun ezici bir çoğunluğun edebiyattan anlayacak bir eğitime sahip olmaması ile açıklar. Bu bağlamda yazmış olduğu romanları da bir eğitim aracı olarak değerlendirmektedir (Önertoy, 1984: 68). Halkın gerçek sanat eserinden anlayacak bir eğitim düzeyinde olmaması karşısında o, düzeyin yükseltilmesine öncelik vermektedir. Bunu yaparken ise bir yandan onun sesine tercüman olacak, onların sorunlarını dile getirecek ve böylelikle roman ve hayat arasında doğrudan bir bağı kurmanın çabasını gösterecektir.

Ahmet Mithat'tan II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde edebiyatın ve romanın eğitici niteliğini vurgulayan ve bundan bizzat kendi adına yararlanan bir figür olarak Ziya Gökalp ile karşılaşılır. Onun romana gösterdiği ilginin kökeninde, bu türün sahip olduğu vasıfların halkı eğitecek ve geliştirecek bir niteliğinin olması yatmaktadır. Gökalp için roman bir mekteptir. Bu mektep insanlara ihtiyacı olan her şeyi öğretebilecek bir içeriğe sahiptir. Ancak eğitici işlevinin diğer bir önemli vasfı, kendisine ulaşmanın kolaylığıdır. Bu mektep kişi evinde otururken ayağına kadar gelmekte, kişiyi hem eğlendirmekte, hem de bilgili kılmaktadır.

Bu bakımdan eğitici vasfıyla tarihin boyunca ön planda olmuş edebiyatın bu yönüne cumhuriyet döneminde ve onun ulus inşasına dönük uygulamalarında başvurulması kaçınılmazdır. Yeni rejimin ihtiyaçları, oldukça geniş bir sahada ve kapsamlı bir eğitimi gerektirmekte, edebiyatın tüm türleri de bu konuda görevli kılınmaktadır. Ancak ayrıntılar ne olursa olsun edebiyat yolu ile verilecek eğitimin üst belirleyicisi ulus fikridir. Edebiyatın amacının ne olduğu konusunda Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözleri, bu hususun rejimin en tepesindeki isim tarafından da kabulü anlamına gelmektedir.

Edebiyat; büyük insanlık ideali yolunda uyarıcı, hedeflendirici ve yürütücü olmalıdır. Türk çocuğu edebiyat sayesinde milletinin yüceliğini, sağlam karakterli olduğunu öğrenecek, inkılâplara bu yoldan bağlanacak ve onu koruyacak, yine bu yoldan iyi bir hatip olarak yetişecek, milletini peşinden sürükleyecektir (Göçgün, 1995: 22).

1923 sonrasında ulusu inşa etmeye dönük faaliyetlerde eğitim doğrudan önemli ve merkezi bir konumun sahibi olmuştur. Yeni dönemde eğitim, doğrudan ulus fikri çerçevesinde şekillendirilmiş, müfredatın ve eğitimin amacı da öncelikle ulusal bütünün parçası olmak, ona fayda sağlamak ve onun mensuplarına yararlı olmak şeklinde oluşturulmuştur. Fakat savaştan yeni çıkmış ve devleti yeniden kurmanın zorlukları altındaki rejiminin kapsamlı bir eğitim faaliyetini yürütecek alt yapıdan mahrum oluşu önemli bir sorun yaratmaktadır. Namık Kemal'in belirttiği üzere her mahallede bir üniversite değil, bir ilkokulun bulunması dahi başarılmış değildir. Dahası okul sayısı her geçen yıl artsa da, bunun nüfusun geneline doğrudan bir katkı yapması söz konusu olmamaktadır. Hemen her yaş kuşağının eğitilmesinin bir zorunluluk olarak değerlendirildiği bu süreçte örgün eğitim veren kurumların etkileri ancak sınırlı bir çerçeve ve içeriktedir. Rejim bu durumu değiştirebilmek için Halkevleri gibi uygulamalara başvuracaksa da kısa vadede ve doğrudan bir eğitim faaliyetinin gerekliliği söz konusudur. Roman, bu noktada rejimin en işlevsel ve yaygın silahlarından birini teşkil edecektir. 1923-1938 arası Türk romanı, tıpkı kendisinden önceki örneklerinde olduğu gibi halkın eğitilmesi ve geliştirilmesinde büyük roller üstlenecektir.

3.3.3. Propaganda Aracı Olarak Roman

Propaganda, çok çeşitli bağlamlarda ve farklı pratiklerde tartışma konusu edilse de, genel itibarıyla 19. yüzyıl ve onun siyaset biçimiyle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.

Propaganda faaliyetinin yaygınlaşması, kendisinin anlamlı ve başarılı olabilmesi için gerekli bazı koşulların ancak zaman içinde tamamlanması ile mümkün olmuştur. Batı dünyasında kamuoylarının oluşması, beraberinde bunların nasıl etkileneceği ve ne gibi yollarla şekillendirileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Dolayısıyla propaganda konusunda gelişmeler, bu yöndeki söylem ve faaliyetlerin daha fazal ön plana alınmasını içermiştir. En yalın haliyle propaganda, belli bir kitlenin arzu edilen tarafa çekilmesi doğrultusunda harcanan her türlü sistemli çabaya karşılık gelmektedir. Reklamcılık, halkla ilişkiler, siyasal hitabet ve bilimsel bir çalışmaya ait nesnel verilerin soğukkanlı bir biçimde yayılması gibi unsurlar, bu nitelikleriyle propaganda eylemlerin parçası olabilecektir (Messinger, 1992: 9). Ancak özellikle I. Dünya Savaşı döneminde yüklendiği işlev, sözcüğün daha olumsuz bir şekilde anılmasına neden olmuştur. Savaşın beraberindeki yoğun can kaybı sonrasında ölenlerin yerine yeni asker toplamada geleneksel yöntemlerin yetersiz kalmasıyla propagandaya halk arasındaki seferberlik duygusunu pekiştirmek adına başvurulur. Savaş sırasında sansür ve yanlış bilgilendirme olarak algılanan propaganda, daha sonra gitgide artan oranda düşmanın maneviyatına yönelik psikolojik bir mücadele aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Clark, 1997: 12).

Propaganda konusunda çoğu kez karşılaşılan, enformasyonun açık olmayan bir amaç doğrultusunda duygulara hitap edecek tarzda sunumudur. Burada duygulara hitap konusu kritik değer taşımakta, rasyonel bir muhakeme ve tercihten ziyade kitlenin körü körüne bir rızası ve hareketliliği arzu edilmektedir. Sürecin bu biçimi, kapsamlı ve ayrıntılı bir bilgi aktarımının uzağında olmakta, ayrıntısına inildiğinde belki tersi yönde olacak kararının yüzeysel ve taraflı bir sunum yoluyla başka bir yöne doğru çıkması sağlanmaktadır (Köroğlu, 2010: 41).

Buna karşın propagandaya olumsuz bir anlam atfedilmeyen örnekler de mevcuttur. Sovyetler Birliği pratiğinde, komünizmin nesnel ve bilimsel bir dünya görüşü olarak tanımlanmasına bağlı olarak propaganda ile eğitim arasında çok az bir ayırım yapılmıştır (Clark, 1997: 87-8). Benzer bir durumun milliyetçilik için de geçerli olduğundan bahsedilebilir. Propaganda, tarihsicilik ile birlikte milliyetçiliği besleyen ve kendini devam ettirmeye yarayan bir unsur olarak görülebilmekte, kötü niyetli ideologların uydurması yerine enformasyon ağının dayandığı ikincil simgelerin otomatik olarak

üretildiği anlamına gelebilmektedir (Roger, 2008: 47-8). Bu çerçevede propagandanın önem arz eden boyutunun, herhangi bir yalana kitlelerin ikna edilmesinden ziyade, sınırlı bir bilginin belli çıkar doğrultusunda ve tercihli bir şekilde sunulması ve insanların bu aktarım çerçevesinde ayarlımaları olduğu söylenebilecektir. Çağdaş propaganda, kitlelerin bir yalana inandırılmasını değil, kitlelerin çeşitli biçimlerde ve özellikle de çoğu zaman duygularına hitap edilmesi aracılığıyla somut bir konu hakkında manipüle edilmesi boyutu ile önem kazanmaktadır (Foulkes, 1983: 13).

Propagandanın ortaya çıkışının gözden kaçırılmaması gereken bir boyutu ise onun kamuoyunun ön plana çıkışı, siyasal ve sosyal konularda bir taraf haline gelişi ve kapsamlı proje ve dönüşümlerde desteğine muhtaç olunması ile olan bağlantısıdır. Dolayısıyla içeriğindeki tartışmalı boyutlara karşın, kitlelerin bir şekilde dikkate alındıkları siyasal ve toplumsal gelişimin bir uzantısıdır. Bu noktada romanın propaganda bağlamında değerlendirilmesinin bir nedeni de romanın kitleyle bağ kurmanın yollarından biri olması nedeniyledir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları, yoğunlaşan savaşların da etkisiyle edebiyattan ve romandan propaganda faaliyetleri doğrultusunda yararlanma çabasını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu çaba, savaşmakta olan düşmanın özellikle de Birinci Dünya Savaşı sırasında propaganda faaliyetlerinden yoğun biçimde yararlanması karşısında bir öykünme ile iç içedir. Diğer yandan ne propagandaya muhatap olacak etkin bir kamuoyu, ne propaganda faaliyetlerinin kitlelere ulaşmasında etkin olacak bir oranda okuma-yazma düzeyi, ne de propaganda işlevini yerine getirebilecek liyakatte toplumsal önderler ve siyasetçiler mevcuttur. Önceki bölümde tartışıldığı üzere 1908 sonrasında edebi faaliyetler Hroch'un kullandığı anlamıyla "yurtseverlik ajitasyonu"nun parçası olarak değerlendirilmiştir ancak ondan farklı olacak biçimde bir savaş propagandası faaliyetinin gerçekleştirildiğinden bahsedilemez.

Buna rağmen dönemin siyasi iradesinin, edebiyatçılara yüksek ücretler karşılığında askerlerin ve cephe gerisindekilerin moralini yüksek tutacak eserler yazılmasını teşvik ettiği görülmektedir. Bu çaba, cephede güç şartlar altında bulunan asker ve subaylara yönelik ideolojik endoktrinizasyonun giderek daha büyük bir ihtiyaç halini alması ile de ilgilidir. Ancak edebiyatçılar içinde bulunulan güç ekonomik şartlara ve önerilen yüksek

ücretlere rağmen propaganda çalışmalarına katılmaya güçlükle ikna olmaktadırlar⁵⁶ (Köroğlu, 2010: 36).

Edebiyatın propaganda hizmetine girişinde ön planda rol oynayan ise yine partiden biri, Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp, İttihat Terakki tarafından 1915'ten itibaren çıkarılan *Harb Mecmuası*'na ek olarak 1917-1920 yıllar arasında *Yeni Mecmua*'yı yayımlayacak, ilkinden farklı olarak burada sivillerin ve edebiyatçıların oluşturduğu bir faaliyetin başında bulunacaktır. Ancak belirtildiği gibi propagandanın aracı, konusu ve muhatabın durumunun arz ettiği yetersizlikler, bu örneği kapsamlı ve başarılı bir faaliyetten ziyade güdük bir girişim haline getirmiştir. İçeriği ve uygulayıcıları çerçevesinde toplumda yurtsever duyguları kabartıcı ve yiğitlik, cesaret gibi duyguları aşılacağı bir nitelik taşımamış; millî kimlik ve buna bağlı olarak gelişen millî kültürün o ana kadar ihmal edilmiş yönlerini geliştirmeye odaklanan bir çaba biçiminde olmuştur (Köroğlu, 2010: 35-6). Bu ise akademik bir ilgi olarak doğan milli bilincin kitlesel bir harekete dönüşebilmesinin alt yapısını oluşturan bir misyondur.

Cumhuriyet döneminde edebiyatın propaganda ile ilişkisi, yakın geçmişe nazaran önemli farklılar arz etmekte ve dönem romanının bir propaganda aracı olarak nitelendirilmesine gerekçe oluşturacak bir kapsamı taşımaktadır. Ulus inşasının aracı olan roman, sosyolojik propaganda türünün içerdiği insanların üzerinde kendi rıza ve tercihleri ile hareket ettiklerini düşündükleri bağlamı millet ve milliyetçilik temelinde kurma çabasında olmuştur. Diğer bir deyişle zihniyet ve kimlik kalıplarının ulus fikri ile uyumlulaştırılması roman ile güdülen çabanın temelidir. Üstelik bu yapılırken, propagandaya yüklenen amiyane karakteristiklerin yani yanlış ve sınırlı bilgilendirme ve kandırma gibi bir içerik oluşmamış, rızayı oluşturacak bir zihniyet kalıbının yerleştirilmesine çalışılmıştır. Bu, dönem içinde siyasi bir propaganda faaliyetinin olmadığı anlamına ise gelmemektedir.⁵⁷ Özellikle 1930'lu yıllar boyunca Halkevleri aracılığıyla yaygınlaşmış bulunan tiyatro oyunları, kelimenin yaygın anlamıyla uyumlu

⁵⁶ Söz konusu dönemde Cenap Şahabettin'in Rıza Tevfik'e yazdıkları, İttihat Terakki yönetiminin edebiyatçılarıyla kurduğu ilişkinin somut göstergelerinden biridir: "Dün bendenizle Hâmid ve Nazif beyefendileri Harbiye Nezareti'ne çağırıldılar. Nâzır Paşa'nın selâmı ile birlikte şu ricasını tebliğ ettiler: "zâbitan ve asâkiri teşvik ile teşci' edecek âsâr-ı edebiye yetiştiriniz." (Belge, 2011: 670).

⁵⁷ Erken Cumhuriyet Döneminde Dönem içerisinde Matbuat Umum Müdürlüğü'nün "Propaganda Neşriyatı" bağlamında yayımlar yaptığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda İskit (1939: 411) dış ve iç propaganda ile muhtelif nedenler dolayısıyla idarenin önemli sayıda eser yayımladığını söylemektedir. Bunlardan dış propaganda doğrultusunda olanlar, dünyanın her yerinde binlerce nüsha dağıtılmıştır.

bir "propagandist" nitelik taşımıştır. Hamasetin yoğun olduğu ve bir edebi tür olarak tiyatronun sanatsal niteliği bakımından oldukça "kötü" nitelikteki bu oyunlar, cumhuriyetin ve ilkelerinin yaygınlaştırılması telkinini yaparken doğrudan ve dolaylı biçimlerde ulus inşası sürecine de katkı yapmışlardır.

Sonuç olarak romanın kitle iletişim araçlarının yokluğunda, ideolojinin topluma nüfuz etmesini sağlayacak en uygun silahlardan biri olduğu açıktır. Bu silah cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin ilkelerinin okuyuculara benimsetilmesi doğrultusunda kullanılmıştır. Rejimin yerleşmeye başlaması ile birlikte ise siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan gerçekleştirdiği iddia edilen ama gerçekliği tartışmalı "devrim" sürecinin ve bununla ilişkili "ütopik" yurt ve yaşam tasavvurlarının anlatımı da roman ve onun propagandist niteliği ile olmuştur (Türkeş, 2002: 428).

3.3.4. İletişim Aracı Olarak Roman

Modern dönemde ulusların inşasını konu edinen teorik çalışmaların önemli bir katkısı, milliyetçiliğin iletişim araçları ile olan karmaşık ilişkisine dikkat çekmeleridir. Örneğin Gellner'e (2008: 218-20) göre milliyetçilik fikrinin doğumunda iletişim araçlarının rolü bulunmakta, soyut, merkezî, standartlaşmış ve bir kişiden çoğunluğa ulaşan iletişimin yaygınlaşması onun gelişimine katkı sağlamaktadır. Burada önemli olan iletilen herhangi bir mesajın içeriğinin ne olduğundan ziyade, bir mesajın iletiliyor olmasıdır. Diğer bir deyişle bir merkezden çevreye mesaj aktarılması pratiği de kendi içinde bir anlama sahiptir. Kurulan iletişime anlamını kazandıran da mesajın içeriğinden de önce onun dili ve üslubu olmaktadır. Bu konuda mesaja muhatap olup onu anlayabilenler esas itibarıyla mesajın kaynağını oluşturan ahlaki ve ekonomik topluluğa kabul edilmiş olmaktadır.

Farklı kesimler arasında iletişim kurulmasının ulusu oluşturacağı düşüncesini ele alan bir diğer isim de Karl Deutsch (1966) olmuştur. O modern dönemin belirleyici bir vasfı olarak "toplumsal seferberlik" olgusuna dikkat çekmekte, bu yolla farklılaşmış sosyal yapıların yeni araçlar ile bir bütün haline getirilmesine göndermede bulunmaktadır. Bunu sağlayacak olan araçların başında ise yine modernleşmeyle birlikte gelişim gösteren ulaşım ve haberleşme düzeni gelmektedir. Yolların yapılması, posta ve telgraf

düzeninin kurulması, önceki dönemlerde mümkün olmayacak bir şekilde insanların birbirleri ile haberleştikleri ortamı sunar. Bu ortamda, dönemin yenilikleri çerçevesinde bütünlük ve işbölümü çok daha kolay sağlanabilmekte, farklı beceri ve karakter özellikleri birbirini tamamlayabilmekte ve üretim aşamasında belli konularda uzmanlaşan kesimler başka uzmanlık sahipleri ile karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi kurabilmektedir. İktisadi, sosyal ve siyasi biçimde bir bağımlılık ilişkisinin kurulması, esas itibarıyla o örnekte bir toplumsal seferberliğin tesis edilmesi anlamına gelmektedir (Mardin, 1992: 26-7).

Deutsch'un ulusa dair tanımı da esas itibarıyla iletişim ve onun aracılığıyla kurulan bu seferberlikle ilişkilidir. Ona göre ulusu, iletişim aracılığıyla birbirine bağlanmış ve davranış ve özellikleri ile birbirine tamamlayan insan topluluğu oluşturmaktadır. Bunun ulusa ilişkin işlevsel bir tanım olduğunu söyleyen Deutsch (1996: 96-7), böylesi bir iletişim ağının parçası olup, iletişim yoluyla ortaya çıkan gerekleri yerine getirenlerin, söz konusu ulusun üyelerini oluşturduğunu ifade etmektedir. Yerli/yabancı ya da içeri ve dışarı arasındaki ilişki de iletişim ağının bir tarafı olup olmamaya göre şekillenmektedir

Deutsch'un milliyetçilik ile iletişim arasındaki ilişkiye verdiği önem, farklı başka milliyetçilik kuramlarına da belli bir açıklama çerçevesi sunabilmektedir. Özellikle özcü ve etno-sembolist milliyetçilik kuramları, milletin özünün bir şekilde tarihsel süreklilik arz ettiğini ancak belli bir zaman dilimi için uyur vaziyette kaldığını ifade etmektedirler. Uyku halindeki milli bilincin tabi olacağı "uyanış" sürecini sağlayacak olan ise yine iletişim olacaktır (Deutsch, 1966: 165). Çeşitli kesimlerin özlerinin farkına varabilmeleri iletişimin sağladığı olanaklar çerçevesinde mümkündür.

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi uygulamaları da iletişim konusundaki bu görüşleri haklı çıkaracak bir gelişim seyretmiştir. Modernleşmeyle birlikte iletişim konusunda artan olanaklar, herhangi bir mesajın hızlı biçimde geniş bir bölgeye yayılması olanağını sağlamıştır ki bu mesajın içeriğinin önemli bir kısmının milliyetçilikle ilişkilendirilmesi mümkündür. Fakat iletişim olanaklarının gelişim hızının düşüklüğü, sahip olunan potansiyele erişmeyi de engellemektedir. Dönemin en yaygın iletişim biçimi olan telgraf 1854'te kullanılmaya başlamıştır. Avrupa'da halk arasında yayılmaya başlaması 1877'ye kadar giden telefon ise Osmanlı coğrafyasına ancak 1909'da, o da

bürokratik makamlar ile sınırlı kalacak biçimde dâhil olmuştur (Köroğlu, 2010: 78). Kara yolu ulaşımının oldukça ilkel bir görüntü arz ettiği coğrafyada demiryolu konusundaki çabalar da çok olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Demiryolunu yapımı yabancı imtiyazlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Ancak Batılı devlet çıkarlarının bu alandaki çatışması sonuç alınmasını güçleştiren bir faktördür. Uzun savaş yılları yeni rayların döşenmesini engellediği gibi var olan yapının muhafazasını da zorlaştırmaktadır.

İletişim altyapısının taşıdığı olumsuzluklara rağmen, gazetenin kısa süre içinde önemli bir gelenek oluşturduğu ve iletişim konusunda önemli işlevler yüklendiği not edilmelidir. İmparatorlukta basılan ilk gazete 1831’de yayımlanmaya başlayan *Takvim-i Vekayi*’dir. Devlet tarafından çıkarılan ve idareye dair içeriğin belirleyici olduğu bu örneğe karşın ilk özel Osmanlı gazetesi 1840 tarihli *Ceride-i Havadis*’tir. Gazete özellikle de Kırım Savaşı yıllarında cepheden aktardıkları ve Sefiller’in tercümesinin yayımlaması ile dikkat çekmiş ve gazete okuma pratiğini geliştirmiştir (Mardin, 1992: 168). Şinasi’nin *Tasvir-i Efkar*’da gösterdiği başarı ise iletişimin yaygınlaşmasına ve ulusun muhatap alınmaya başlanmasına tekabül etmektedir.⁵⁸ O döneme kadar yalnız resmî iletişimden oluşmuş olan ya da münevverlerin seçilmiş kesimleriyle sınırlanmış olan iletişim sürecinin sivilleşmesi ve yaygınlaşması Şinasi ile birlikte gerçekleşecektir.

Gazetenin gösterdiği bu başarıya karşın teknik alt yapının arzu edilen düzeyde geliştirilememesi, ulus inşası sürecinin gelişiminde de dolaylı ve karmaşık mekanizmalara başvurmasını gerekli kılmıştır. Yine de cumhuriyet yıllarına gelindiğinde, önceki dönemin iletişimsel gelişmeleri, Türk milliyetçiliğini şekillendiren yapısal, kültürel ve örgütsel unsurlar arasındaki etkileşime fayda sağlamıştır (Göçek, 2002: 65). Bunun kitlesel bir düzeye erişmesinde ise romanın üstlendiği rollerden bahsedilebilir.

İletişim belli bir mesajın kitlelere aktarımı olarak görüldüğünde ve bu konudaki diğer olanakların kısıtlılığı göz önüne alındığında, romanın doğrudan ya da dolaylı biçimlerde bir iletişim aracı niteliği taşıdığı söylenebilecektir. Kuşkusuz ki ne romancıların, ne de yayınevlerinin kitap basım sürecindeki öncelikli amaçları böylesi bir ağın parçası olmaktır. Ancak merkez ile çevrenin yegâne irtibatı gazeteler ile sağladığında, romanın

⁵⁸ Dönem gazetelerinin genel özellikleri ve içerikleri hakkında bkz. Kabacalı, 2000.

da alternatif bir kanal vazifesi görmesi muhtemeldir. Öyle ki tıpkı gazete gibi romanlar da matbuat kapitalizminin (Anderson, 2009) bir parçasıdır ve söz konusu süreçteki ortak vasıfları iletişim noktasında geçerlidir.

Son olarak bir iletişim aracı olarak roman aracılığıyla iletilen mesajın yoğun ve çeşitlilik arz eden bir içerik taşıdığı eklenmelidir. Roman, ulus ve milliyetçiliğe dair fikirlerin aktarıcılığını yaptığında dahi bunu edebî türünün bir gereği olarak siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlara yayılan mesajlarla birlikte gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu çerçevede romana yaklaşılmaması, söz konusu mesajı ortaya çıkarmaya dönük titiz bir incelemeyi gerektirir.

Netice itibarıyla Türk ulusunun inşasında romanın oynadığı rolün genel çerçevesini, bu biçimde özetlenen işlevleri oluşturmaktadır. Bahsedilen dört temel işlev, ağırlıkları ve yaygınlıkları değişmekle birlikte 1923-1938 yılları arasına yayılmış eserlerce yerine getirilmiştir. Romanın araçsal bir misyon yüklenmesi, farklı pratiklerin genelinde rastlanan bir özelliktir. Deneyimleri özel kılan ise, yaygınlaştırma çabasına girdiği ulus fikrine yüklenen anlam olmaktadır. Tezin takip eden bölümü, bu anlamın “biz” ve “onlar” ayrımı çerçevesinde ortaya konuş biçimlerini ve bunun roman yoluyla aktarılan boyutunu ele alacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSUN ORTAKLIKLAR VE BENZERLİKLER ÜZERİNDEN İNŞASI: ROMANDA TÜRKLÜĞE DAİR TARİF VE NİTELİKLER

Edebiyatın sahip olduğu yansıtma ve yaratma işlevleri ile ulus inşa süreçlerinde romanın etkisinin yoğunlaştığı noktalara önceki bölümde işaret edilmişti. Bunların başında, dilsel bütünlüğü sağlamak, iletişimle eğitime aracı olmak ve propaganda faaliyetlerinde gerçekleştirilen rol gelmekteydi. Fakat bu genel özellikler, her bir ulus inşası deneyiminin kendine özgü vasıfları çerçevesinde değişkenlik arz edebilir. Bir inşa aracı olarak romana yönelme, öncelikle ulus inşasının arka planındaki milliyetçilik düşüncesinin gelişimi ve tarihsel geçmişi çerçevesinde şekillenmektedir. Ulusal kimliğin kitleselleşmeye ne ölçüde yakın olduğu, inşa araçlarının kapsamına etki eder. Ulusa dair içeriğin belirlenmesinde, Türkiye örneğindeki gibi, kırılma ve yenilenmeler yaşanması ise, kitleselleşme çabasının kendine has bir şekil ve içerik kazanmasına neden olur. Türk milliyetçiliğinin imparatorluk yıllarına uzanan geçmişine karşın, ulusun tanımlanması konusunda 1923'te yaşadığı kopuş, ilerleyen zaman diliminde ajitasyon ve kitleselleşme aşamalarının iç içe geçmesine neden olmuştur. Hroch'un evreleri çerçevesinde B ve C Evreleri'nin bir arada yaşanmasına denk gelen bu durum, kitleselleşme çabasını ivedi bir problem haline getirmekte, bu da olası tüm araçlara ve dolayısıyla romana yoğun şekilde başvurulmasına yol açmaktadır.

Diğer yandan romanın inşa sürecine eklenmesi ve sürecin parçası olarak ulus kimliğinin yaygınlaştırılmasına yapacağı katkı, ilgili örneğin edebiyat hayatının kendi özellikleriyle de ilgilidir. Bir ülkenin edebi geleneği, yazar profili, kitap piyasasının koşulları ve okuma yazma düzeyi, romanın bir ulus inşası aracı olarak yerine getireceği işlevin doğal sınırlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1923-1938 yılları arası Türk romanının ulus inşasının önemli araçlarından biri olduğu iddiası, ulus inşasının kendi özellikleri ve gerekleri kadar, Türk edebiyatı ve Türk romancılığının anılan dönemde sunduğu manzaranın da bir sonucudur.

Giriş bölümünde romanların inşa sürecine dair katkısının yoğunlaştığı temel alanın, milliyetçiliğin “biz” ve “onlar” ayırımına dayanan söylemini yaygınlaştırmak olduğu

ifade edilmişti. Dolayısıyla bu ve takip eden bölümün temel tartışma konusu, romanların genelinde yer bulan bir konu olarak Türk ulusunun tarifidir. Romanların bu ekseninde geniş bir tartışma ve açıklama bütünü sunduklarından bahsedilebilir. Bu tartışmaların önemli bir bölümünün, “ulusun tarifi” başlığı altında ele alınabileceği düşünülmüştür.

Bir ulusun tarifinin, ortaklıklara ve karşıtlıklara atıfla yapılabileceğinden hareketle, ilk olarak ulusu oluşturacak bireylerin sahip oldukları ortaklıklar üzerinde durulmuştur. Milliyetçilik kuramları çerçevesinde de tartışma başlıkları olan dil, tarih, coğrafya gibi unsurların romanda ne şekilde işlendikleri sorusunun yanıtı, ortaklık vurgusunun arka planına yerleştirilmektedir. Aynı bölümde din ve milliyetçilik ilişkisinin romanlardaki ele alınış biçimi ise, ulusun tarifinde ortaklıklardan çıkıp ötekiye ulaşacak olan yolda bir köprü niteliğindedir. Çünkü din, bazı örneklerde milliyetçiliğin yaygınlaşmasının bir parçası iken, Türk ulusunun inşasında ve inşa sürecindeki Türk romanında dışlanan bir öge konumundadır. Ulusun karşıtlıklar üzerinden tarifi ise, ulusal topluluğun öteki adlandırmasıyla kendisini ayırdığı gruplar üzerinde durulmasını içermektedir. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan bu saha üzerinde romanlar, oldukça doyurucu bir içerik sunmaktadır.

Ancak romanların içeriklerinin ele alınmasının öncesinde, onu bir ulus inşası aracı haline getiren faktörler olarak, döneminin edebiyat hayatı, romancı portreleri ile sanat ve siyaset ilişkisinin genel seyri üzerinde durmak gerekmektedir. Genel itibarıyla romanların ulus inşası noktasında farklı işlevleri yüklenmeleri mümkünse de bu işlevleri yerine getirmede gösterdikleri başarı, anılan unsurların sunduğu tablonun bir sonucudur. Dolayısıyla ilk tartışma, romanların içeriklerinden önce var oldukları genel ortam üzerine olacaktır. Bu, bir yönüyle roman yazarlarının, hangi koşullar ya da nedenler neticesinde yeni rejimin “biz” kategorisine dâhil olduklarının yanıtlanması anlamına gelmektedir.

4.1 1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRK ROMANI VE ROMANCISI

Türk romanının ortaya çıkış süreci, dünya görüşü, birey algısı ve burjuvazinin konumu gibi unsurlar çerçevesinde batıdaki örneklerden farklı bir manzara sunmuştu. Ancak

batıda olduğu gibi Türk romanı da, modernitenin getirdiği kapsamlı dönüşüm ve eski düzen sonrası boşluğun doldurulması misyonuyla karşı karşıya kalmıştır. Kendi tarihinin yaklaşık kırk yıllık ilk döneminde konu, batının değerlerinin ne ölçüde ve ne derece benimseneceği ile sınırlı kalmış, 1908 sonrasının karmaşık ve hareketli siyasal ortamı, romandan beklentileri arttırmıştır. Tanzimat'tan itibaren romanlarda yer bulan, kültürel alanda batılılaşmanın yol açtığı çözülme ve bunun insanda yol açtığı yabancılaşmadır. Türk romancısı eserlerinde bu durum karşısında kabul ve reddedilenleri dile getirirken, kritik tarihsel eşiklerde yüklendikleri rol bakımından batıdaki muadillerine benzemektedir. Ancak imparatorluğun çözülmesi sonrasında romanın misyonu, yeni insanın yaratımı olacaktır: “Batı romanı, nasıl bir gerçek ve tarih arayışının romanı ise, Türk romanı da yeni bir varoluş felsefesinin, Türk insanının kendisini arayışının romanıdır” (Kantarcioglu, 2004: 43). Bahsedilen varoluş felsefesinin özünde yatanın milliyetçilik olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede erken cumhuriyet dönemi romanı, insanı milliyetçi bir temelde ve ulusla özdeş bir “biz”in kapsamında aramakta, ancak çoğu örnekte gözlenebileceği üzere aramaktan ziyade bu nitelikle yaratmanın çabasını göstermektedir. Üstelik bu arayış / yaratım süreci oldukça çetrefillidir. Bunun nedeni, milliyetçiliğin modernleşmeyle nasıl konumlandırılacağı sorunsalıdır. Milliyetçiliğin modernleşmeyle olan ilişkisinin aynı anda hem gevşek, hem de sıkı olduğu söylenebilir. Aralarındaki bağın bu karmaşık niteliği, milliyetçiliği modernliğin bir vetiresi sayan tasavvur ile milliyetçiliği modernizmin yarattığı tahribat karşısında bir korunak olarak gören tasavvur arasındaki çelişkidir (Bora, 2002: 18). Oysa milliyetçilik, eski düzenden moderniteye geçiş doğrultusunda rol oynayan, bu sürecin tamamlanması ve gelişimine etki eden bir nitelikte tanımlanabilir (Greenfeld, 2003: 487). Diğer yandan ulus devlet, modernite projesinin üzerinde geliştiği temel boyutlardan birini oluşturmakta ve ona uygun siyasal örgütlenme biçimini teşkil etmektedir (Tekeli, 2007: 20).

Milliyetçiliğin moderniteden kaynaklanan sorunlara karşı bir çözüm olarak sunulması ise, ikisi arasında kapsamlı bir tezatlık olduğu düşüncesi üzerinden gelişmektedir. Özellikle modernleşmenin “gecikmişlik” ile nitelendirildiği örneklerde (Jusdanis, 2001) milliyetçiliğin esasları ve uygulamaları karmaşık bir hal almaktadır. Dünyanın gelişmiş ve modernleşmiş ülkeleri ile geride kalıp onların takipçisi olanlar şeklinde yapılan bir

sınıflandırmada milliyetçilik, ikinci gruptakiler için gecikmişliğe bir yanıt niteliği taşır. Bu yanıt ve içeriğindeki ulusal kültür ögesi, moderniteye karşı bir reaksiyondan ziyade, onu tamamlayıcı bir öge konumunda olabilecek, moderniteden kaçıştan ziyade ona ulaşmanın bir yolu olarak görülebilecektir (Jusdanis, 2001: 7-11). Fakat siyasal ve sosyal gelişmeler karşısında kitlelerin bütünleştirilmesi, ortak amaçlar doğrultusunda mobilize edilmesi ve belli konular hakkında kamuoyu yaratılması gibi gayeler söz konusu olduğunda kullanılan söylem, modernite karşıtlığını ve batı aleyhtarlığını içeren bir tona da varabilmektedir. Bu durum, roman üzerinden ayrıntılı biçimde takip edilebilecek bir paradoksa işaret etmektedir. Dahası söz konusu durum, benzer deneyime sahip ülke edebiyatlarının tümünde geçerli bir genellemenin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Jameson'un (1986) tüm üçüncü dünya metinlerinin zorunlu biçimde alegorik olduğu ve ulusal alegoriler olarak okunmaları gerektiği konusundaki tezi, milliyetçiliğin bahsedilen tartışmalı niteliğiyle birlikte edebiyatın içeriğini belirliyor oluşunun altını çizer.

Alegori sözcüğü, romanların bireysel bir özellik ya da öyküyü anlatmaktan ziyade, o bireyi dış dünyayı temsilde kullanmasına karşılık gelir. Karaktere kazandırılan genellik yoluyla, roman dünyası ile dış dünya arasında bir anlam bağı kurulmaktadır. Bu bağ, romanın bir bireyi ve onun gündelik yaşamını anlatıyor gibi görünürken dahi, gerçekte birey aracılığıyla dış dünyanın ve tartışmalarının temsilini sağlamaktadır. Jameson, üçüncü dünya deneyiminin salt bireyin ele alınmasına olanak vermediğini dile getirirken, bu coğrafyadaki kültürün alegorik niteliğinin bireysel öykü ve deneyimi ortaya koymayı olanaksızlaştırdığı fikrindedir. Burada birey, ancak kolektivitinin deneyiminin sunduğu bütünü bir parçası olarak anlamlıdır (1986: 85-6). Üçüncü dünyanın özellikle kolonyalizm ve emperyalizm dönemlerinin sonrasında ortaya çıkan siyasal ve sosyal nitelikleri, ulusallığı ön plana çıkarmakta ve edebiyatı da ulusalı temsil eden bir araç haline sokmaktadır. Bu, romanlarda yer alan karakterler için de geçerli bir araçsallaştırma değildir.

Tartışmalı boyutlarına karşın⁵⁹ ulusal alegori iddiasının önemi, Türk romanına dair değerlendirmelerde açıklayıcı bir çerçeve sunması nedeniyledir. Örneğin Belge (1998:

⁵⁹ Jameson'un görüşleri birçok açıdan eleştiri konusu olmuştur. Eleştiriler kapsamında bir üçüncü dünya edebiyatının olmadığı, bunun muazzam ve karmaşık ve heterojen bir alan olduğu, dolayısıyla da böyle bir genelleme yapılamayacağı dile getirilirken, dilsel engellerden ötürü, Batılı bir yazarın bu dünyaya

56), Türk romanındaki bireylerin, Ahmet Mithat Efendi'den beri bize ait olan ve olmayan değerleri sunmada alegorikleştirildiğini vurgular.⁶⁰ Parla da (2009: 400-01), romanda bireyselin kendine has kaderinin her zaman üçüncü dünyanın kültürel ve toplumsal açıdan sıkışmışlığının bir alegorisi olduğu konusunda Jameson'a katılmaktadır. Ona göre bu tasvir, Erken Cumhuriyet Dönemi romanının genel karakterini yetkin biçimde özetlemektedir. Jameson'un ulusal alegori olarak nitelendirdiği türün örneği olan romanlarda, karakterler önceden tayin olunmuş bir kategorinin özelliğini taşımaktadır. Konu ne olursa olsun tüm yaptıklarında ve söylediklerinde de, kendilerine yüklenen işlev doğrultusunda hareket etmektedir (Moran, 2010: 330).

Milliyetçiliğin modernlikle olan karmaşık ilişkisi, bir ulusal alegori olarak romanın batı karşısındaki konumunu tartışmalı kılmaktadır. Bu yaklaşım, bir boyutuyla batıya mutlak bir üstünlük verilmesini ve yerel romanın kendine özgü boyut ve karakterinin ol(a)mayacağı gibi tartışmalı bir tavrı besler. Ancak alegorikleşmenin değer yargısı bildiren bir kalıptan ziyade, bir açıklama çerçevesi olarak kullanımı, Batı dışı deneyimlerde ve Türkiye örneğinde önemli katkılar sağlamaktadır. Öyle ki romanın Batı karşısındaki durumu ile Türkiye'de modernleşmenin genel karakterinin ne denli benzediği, bu pencereden gözlenebilir. Kurulan ilişki biçimi adeta sevgi ve nefreti eş anlı içermekte; bir yandan öykünme, diğer yanda ona karşı duyulan aşağılık hissi, ona benzemekten duyulan korkuyla bir arada bulunmaktadır. Romanın bir yandan batılı örnekleri gibi olması; karakter, tip ve olay örgüsü bakımından bu ileri örneklere yaklaşması arzu edilir. Diğer yandan edebiyatın başlıca özelliğinin millilik olduğu akılda tutulmakta ve toplumunun kendine has özelliklerini yansıtamayan bir romanın kuru bir taklide dönüşeceğinden endişe edilmektedir.

Doğuşundan itibaren alegorik bir vasıf taşıyan Türk romanı, 1923 sonrasında tanımlayıcı nitelik olarak "ulusal alegori"yi taşımıştır. "Birey" motifleri, olay örgüleri,

girmesinin imkânsızlığı da vurgulanmıştır (Ahmad, 1987). Ayrıca Jameson'un görüşleri, üçüncü dünyanın nasıl incelenmemesi gerektiğinin bir örneği olarak nitelendirilmiş, birinci dünya akademisinin yüksek kürsüsünden üçüncüyü dünya bakarak yapılan bir analiz olmakla itham edilmiştir (Szeman, 2003: 48). Üçüncü dünya edebiyatı konusunu kapsayacak bir tartışma için bkz. Eagleton, Jameson & Said: 2001.

⁶⁰ Fethi Naci'nin (2007: xviii) Tanzimat romanı ile ilgili olarak yaptığı "bu romanlarda 'birey' yoktur, 'tip' vardır" değerlendirilmesi göz önüne alındığında, alegorikleştirmenin daha geriden başlatılması mümkündür. Öyle ki tipin bireyin yerini alması, alegorikleştirmenin dolaylı bir sonucu görünümündedir.

anlatımın aktarımında aracısı olduğu dış dünya başta olmak üzere tüm romanlar, ulus fikrinin farklı boyutlarıyla ilişkilidir. Alegorik bir metin olarak roman, konu edindiği bireyi bir kolektivite içinde sunmakta; bu da ulus temelinde tanımlanmış bir “biz” duygusu olmaktadır. Dolayısıyla erken cumhuriyet dönemi romanının Jameson’un tanımladığı biçimiyle ulusal alegorik metinler olarak nitelenmesi, bu döneme ait romanlarda “biz” ve “onlar” ayrımının tuttuğu geniş yerin nedenini de açıklamaktadır.

Romanın ulusal bir alegori oluşu, cumhuriyetin ilk on beş yılı çerçevesinde Türk romanı ve romancısına dair bazı genellemelerin yapılmasına olanak tanır. Romanlar, edebiyat tarihinde tuttukları yer, yüksek ya da popüler edebiyat ayrımı çerçevesinde dâhil edildikleri konum, parçası oldukları alt tür, biçim ve içerik açısından halen önem taşıyıp taşıyamaları ve yazarlarının edebî ve siyasî akımlar çerçevesindeki konumu gibi çok çeşitli konu ve alanda ayrım gösterebilmektedir. Buna karşın ulusal alegori tartışmasındaki konumları, onlara önemli bir ortak payda kazandırır. Bu payda, bahsedilen on beş yıllık sürenin roman ve romancısına dair betimlemede, önemli bir çerçeve ve bazı çıkarımları sağlamaktadır.

İlk olarak, 1923-1938 yılları arasında yazılan romanlar, ulus inşası sürecinin asli aktörü olan romancının devlet ve iktidar kadrolarıyla olan olumlu ilişkilerinden izler taşımaktadır. Söz konusu dönemde hiçbir romancı, ne ulus inşası doğrultusunda izlenen politikalara, ne de diğer uygulamalara karşı muhalif bir tavır, en azından romanları aracılığıyla göstermemişlerdir. Var olan görüş ayrılıkları ya da aradaki mesafenin roman aracılığıyla sergilenmesi önemlidir. Keza edebiyat ürünleri, diğer birçok işlevlerinin yanında eleştiri, protesto, muhalefet ve direniş gibi tavırların sergilenmesine olanak verir (Halman, 2011: 83). Ancak 1923-1938 yılları arasındaki roman örnekleri, böylesi bir niteliğin uzağındadır.

Üstelik bu durum, rejimle doğrudan ya da dolaylı sorunlar yaşayan ya da ilerleyen yıllarda cumhuriyetin ilk on beş yıllık dönemine mesafeli yaklaşacak isimlerin romanları için de geçerlidir. İlk kategorinin başlıca örnekleri olarak Halide Edib Adıvar (1884-1946) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) zikredilebilir. Halide Edib, Kurtuluş Savaşı sürecinde bizzat Mustafa Kemal’in yanında yer almış, ancak cumhuriyetin ilk yıllarında aralarındaki görüş ayrılıkları sonucunda ülkeden ayrılarak

1938'e kadar yurt dışında yaşamayı tercih etmiştir.⁶¹ Tek parti dönemi uygulamaları ve milliyetçilik anlayışı karşısında “liberal hümanist” bir anlayışın temsilcisi olarak görülmesine (Erdoğan, 2004: 275) ve “Cumhuriyet’in asi kızı” olarak nitelendirilmesine (Arat, 2010: 41) rağmen bu tavrın roman aracılığıyla sergilenmesine tanık olunmamaktadır. Halide Edib’in 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan metinlerinin, biçim ve içerik açısından dönemin diğer romanlarından ayrılan ve ilerleyen kısımlardan ele alınacak olan yönleri söz konusudur. Yine de bu farklılıkların, Kurtuluş Savaşı sırasındaki ve hemen sonrasındaki “kendini millet ve memleket davalarına verme” durumuyla bağlantılı angaje edebiyat vasfını (Kudret, 1987: 74) ne ölçüde aştığı tartışmaya açıktır.

Halide Edib’in gönüllü bir sürgün niteliğindeki yurt dışı yılları, *Zoraki Diplomat* olarak Türkiye’den uzaklaştırılan Yakup Kadri’nin yaşam öyküsünde de mevcuttur.⁶² 1932-1934 yılları arasında Kemalizm’e kuramsal temeller kazandırmayı amaçlayan *Kadro Dergisi*’ni⁶³ yayımlayan aydınlar arasında yer almış, iktidar tarafından kabul görmeyen bu çaba, derginin hükümet tarafından kapatılmasıyla son bulmuştur (Karaömerlioğlu, 2003: 109). Ancak gerek *Kadro* özelindeki faaliyetleri, gerekse bu hareketin manifestosu olarak da nitelendirilen *Yaban* gibi (Türkeş, 2002b: 428) edebî ürünleri, ulus inşası sürecine karşıt ya da onunla arasında mesafe olan bir nitelik taşımamaktadır. Yakup Kadri’nin romanları, Hroch’un kullandığı anlamıyla “yurtsever ajitasyon” pratiğinin uzağında bir nitelikte olsa da, yapısal ve toplumsal güçlülere tuttuğu ışıkla ulus inşası sürecine eklenmektedir. Öyle ki edebiyat eleştirisi bağlamında Anadolu köylüsünü kötü göstermek, aşağı görmek ve tek yanlı çizmekle itham edilen (Moran,

⁶¹ Halide Edib, kapsamlı eğitim hayatı, Mütareke Dönemi’nde işgaller aleyhine girişilen faaliyetlerdeki konumu ve özellikle Sultanahmet Mitingi’yle sembolleşen ve sonrasında Kurtuluş Savaşı’nda bizzat cepheye uzanan siyasi kişiliği, Mustafa Kemal ile aralarındaki görüş ayrılığı, yurt dışında yaşadığı uzun dönem boyunca içinde olduğu faaliyetler ve kuşkusuz geç Osmanlı döneminden itibaren ülkenin kadın hareketi bakımından taşıdığı önem çerçevesinde çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ayrıntısı için bkz. Durakbaşa, 2000; Çalışlar, 2010; Enginün, 2007; Sönmez, 1973. Otobiyografi türünden izler taşıyan bir metin için bkz. Adivar, 2014.

⁶² Yakup Kadri, özellikle *Kadro Dergisi* içindeki konumuyla dönem romancıları içinde siyasal yaşama en yakın isim olarak nitelendirilebilir. Kurtuluş Savaşı (Karaosmanoğlu, 2010), Cumhuriyet’in dönemi (Karaosmanoğlu, 2014a) ve *Kadro* sonrasındaki büyükelçilik yıllarına ilişkin (Karaosmanoğlu, 2014b) farklı başlıklarda toplanmış anılarının niteliği, kendisinin siyasal hayattaki konumunu da sergilemektedir. Karaosmanoğlu’nun yaşam öyküsü için bkz. Aktaş, 2014. Doğrudan kendisinin edebî yaşamına odaklanmış bir edebiyat incelemesi için bkz. Yücel, 1989.

⁶³ Yakup Kadri’nin Şevket Süreyya Aydemir ile birlikte başını çektiği *Kadro Hareketi* ile ilgili olarak bkz. Aydemir, 2003; Türkeş, 1999.

2010: 215) Yakup Kadri, romandaki perspektifiyle ulusu ortaya çıkaracak insan unsurunun vasıfları noktasında, inşacı aktörleri uyarıcı bir misyon yüklenmektedir.

Peyami Safa (1899-1961), rejimle ilişkisi bakımından bu iki isimden farklı bir çizgide yer alsa da, ulus inşası noktasında aynı konuma varmaktadır. Kendisinin 1923-1938 yılları arasında iktidarla olan ilişkileri, Adıvar ve Karaosmanoğlu'nda olduğu gibi ayrılık ya da sorunlar içermemektedir.⁶⁴ Atatürk'ün ölümünden sonra ise, yeni dönemin önemli eleştirmenlerinden biri halini alacaktır. Bu kırılmalara karşın Peyami Safa'nın romanları da ulus inşasıyla doğrudan bir bağ sahibidir ve inşa sürecine, romanlarının kendi içindeki farklılıklar nispetinde katkı sunmuştur. Öncelikle o, cumhuriyet öncesi roman geleneğinin temel konusunu oluşturan (yanlış) batılılaşmanın giderek daha yoğun biçimde ulus temelli bir içerik kazanmasında rol oynamıştır.⁶⁵ Diğer yandan gerek yüksek, gerekse popüler edebiyat alanında verdiği eserlerde “biz”lik vurgusunu katı bir şekilde dile getiren eserlere imza atmıştır. Server Bedi adıyla yayımladığı polisiye ve macera türündeki romanları ise, ulusun tanımlanması ve “biz”liğin vurgulanmasını kapsaması dahi, ulus kimliğinin gündelik yaşamdaki vurgusunu arttırmaya dönük katkılar sunmuştur.⁶⁶

Potansiyel olarak rejim ve/ya iktidarla arasındaki mesafenin fazla olabileceği bu üç ismin inşa sürecindeki rollerinin merkeziliği, yazarların geneli konusunda da açıklayıcıdır.⁶⁷ Devletin asli aktörünü oluşturduğu ulus inşası sürecinin aydın desteğine duyduğu ihtiyaca, 3. Bölüm'de değinilmişti. Bu çerçevede Türkiye pratiği, romancıların 1923-1938 yılları arasındaki eserleriyle, bu desteğin önemli bir kısmına kaynaklık

⁶⁴ 1923-1938 yılları arasında Safa, romanları aracılığıyla ulus inşasına yaptığı katkının dışında *Türk İnkılabına Bakışlar* gibi edebiyat dışı metinlerinde rejimin önem ve farklılıklarını ortaya koyma amaçlı – sonradan reddedeceği – faaliyetlerde bulunmuştur. Safa için ayrıca bkz. Öğün, 1997; Ayvazoğlu, 2008; Tekin, 2014.

⁶⁵ Bu açıdan henüz 1923 yılında yayımlanmış *Sözde Kızlar* ile on yıl sonra yayımladığı *Fatih-Harbiye* romanlarının mukayesesi dikkat çekici sonuçlar verebilir. Her iki roman da doğu ile batı arasında yapılan ayrımı içermekte ancak “biz”liğe dair vurgunun içeriğinde farklılıklar gözlenmektedir.

⁶⁶ Safa'nın hırsız ya da polis gibi karakterlerinin ortak yönü, Türklükleri nedeniyle diğer hırsız ya da polislere üstün tutulmalarıdır. Örneğin bir polisin maceralarının anlatıldığı *Kartal İhsan* serisinde vurgu, “Türk polisinin üstünde polis yoktur” biçimindedir. “Avrupalıların Şerlok Holmesleri, Nat pirkertonları, Nik Kartelleri birer efsane”dir ve hiçbirisi Kartal İhsan'ın meziyetlerini taşımamaktadır (Safa, 2004: 6). Aynı durum, hırsızın konu edildiği *Cingöz Recai* serisi için de geçerlidir. Roman karakterinin, hırsızlık yapmasına rağmen olumlu biçimde sunulan meziyeti, “çok milliyetperver” olması ve bu nedenle mesleğinde Türkler dışında kimse ile ortaklık yapmamasıdır (Server Bedi, 2008: 16)

⁶⁷ Anılan üç romancının ortak bir özelliği ülkede siyasal düşüncenin gelişimini konu edinen araştırmaların, doğrudan ya da dolaylı şekillerde kendilerine başvurma ihtiyacında oluşlarıdır. Öyle ki Kemalizm başlığı altında Karaosmanoğlu'nun (Talay, 2002), muhafazakârlık başlığı altında Safa'nın (Ayvazoğlu, 2006) ve liberalizmle ilgili olarak da Adıvar'ın (Türk, 2005) anılmaması mümkün değildir.

etmiştir. Kuşkusuz aydınların ulus inşasında yüklenecekleri rolün içeriği, kapsamı ve etkinliği farklı pratiklerde değişiklik göstermekte ve bunu belli bir teorik çerçeve dâhilinde ele almak ancak girişim düzeyinde kalmaktadır (Sunny & Kennedy, 2001: 383-418). Yine de bu, romancıların başvuru olan aydın grubunun parçası olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Romancıların bu kategoriye dâhil oluş süreçlerinde iki neden ön plana çıkmaktadır. İlk olarak romancılar, yeni rejimin nitelikleri ve tüm bir modernleşme süreci çerçevesinde ifade ettiği anlam nedeniyle uygulamalara gönüllü bir yakınlık göstermiştir. Sosyal konumları, eğitim geçmişleri ve Batıyla farklı alanlar üzerinden gelişen ilişkileri, onları yeni rejimin uygulamaya koyduğu genel dönüşüm ve inşasına giriştiği ulus fikrine aşina kılmaktadır. Bir yandan son yüzyılın muhasebesi, diğer yandan toplumsal değişime duyulan talep, edebiyatçıların yeni rejimin icraatlarını geniş kitlelere duyurma ve benimsetme ihtiyacını hissetmelerini beraberinde getirmiştir (Yalçın, 2002: 19). Ayrıca Hroch'un, ulusal farkındalığın kentli, eğitim görmüş, devlet hizmetiyle ilişkili kesimlerde daha erken geliştiği saptaması dikkate alındığında (2011: 33), romancıların bu çerçeveye yerleşmeleri yanlış olmayacaktır.

Romancıların inşacı aydın grubunun mensubu haline gelişlerinin ikinci bir dinamiği ise rejim ve iktidar ile doğrudan ilişkileridir. Çıkla'nın (2007), TBMM'nin 1920-1943 yılları arasındaki mensuplarından edebiyatçı olanlara ilişkin sunduğu liste, buna ilişkin en somut göstergelerdendir. Diğer yandan siyasi mekanizmalarla olan yakınlıkta milletvekilliği makamı, yalnızca somut niteliğiyle önem taşır. Edebiyatçıların “hükümetçe desteklenmeleri, genellikle öğretmenlik-profesörlük gibi edebiyata zaman bırakan işlerde çalışmaları, rahat aylıkların tehlikesizliğinde boyun eğmeler, beslenen bazı basın organlarında devrim sözcülüğüne girişmeleri, tek partinin üyesi olmayı doğal saymaları” dönemin karakteristiklerindedir (Mutluay, 1973: 233-34). Hatta Alangu (1959: viii), Tanzimat'tan itibaren edebiyatta geçerli olan böylesi bir ilişki biçiminin İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettiğini ve ancak bu tarihten itibaren edebiyatçıların “devlet, parti, kapı gibi yerlerden hiçbir destek görmeden” faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir. Devlet ile bir inşacı aydın olarak romancının ilişkisinin sembolik değerdeki örnekleri ise, Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* (1974) ve Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece* (1968) romanlarıdır. Bu romanların yazılması talebi, ilkinde Milli

Mücadele’de yaşananların aktarılması (Ercilasun, 1997: 442), ikincisinde ise yobazlıkla mücadele edilmesi (Oktay, 1993: 720) doğrultusunda bizzat Atatürk’ten gelmiştir.

Yazarların taşıdıkları özelliklere ek olarak, bizzat roman metinleri de ulus inşası çerçevesinde değerlendirilebilecek ortaklıklara sahiptir. Romanların genelinde karşılaşılan ve görmezden gelinen temalar, bu ortaklığın tezahürlerindedir. 1950’lere kadarki Türk romanının sorunsalını genelde batılılaşma oluşturmuş ve bu sorunsal, romanın işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirlemiştir. Ancak 1950’den sonra romanlar giderek daha yoğun biçimde toplumsal yapıdan kaynaklanan haksız düzeni ele almaya başlayacaklardır (Moran, 1994: 7; Moran, 2010: 24).⁶⁸ Batılılaşmanın ana sorunsal oluşu, romanın bir ulusal alegori niteliği taşımasının parçasıdır. Ayrıca batılılaşma konusu, kadim “biz” – “onlar” ayrışmasının Tanzimat sonrası romanında yer bulmuş halidir ve cumhuriyetle birlikte ulus, ayrımın özüne yerleştirilen unsur halini almıştır. Dolayısıyla Türk romanının ana sorunsalının batılılaşma oluşu, onun kaçınılmaz şekilde ulus inşası süreciyle, ulusa dair tartışmalarla ve milliyetçilikle ilişkili olmasını beraberinde getirmektedir.

Diğer yandan toplumsal ve sınıfsal eşitsizlikler, 1923-1938 yılları arası romanlarda görmezden gelinenlere bir örnektir. Ayrıca bu özellik, romanın yer vermediği unsurlar aracılığıyla inşa sürecine katkıda bulunması gibi bir deneyime de karşılık gelir. İnşa, ulusu “biz” şeklinde tanımlanacak bir bütünün temeline yerleştirilirken, bu bütünün sağlamlaştırılması doğrultusunda mevcut farklılıkları yok sayan, potansiyel farklılıkları da engellemeye dönük bir içerik taşımaktadır. Rejimin temel ilkelerinden olan halkçılık anlayışı, esas itibarıyla bu tutumun temel başlığına karşılık gelmekte ve ilkenin içeriği sınıfların reddine denk düşmektedir. Bahsedilen tavrın roman açısından yansıması da, yazarların konu seçiminde kendilerine getirdikleri kısıt olmaktadır. Bunun ilk adımında Cumhuriyet, yaratıcı eserlerin hangi koşullar altında himaye göreceğini tarif etmektedir: “Bunlar eski rejimi mahkûm etmeli, milliyetçiliği ve modernliği yüceltmeli, vatanseverliği savunmalı, toplumun iyiliği için kişinin kendisini feda etmesi idealini ifade etmelidir” (Karpaz, 2009: 130). İşleyişin diğer adımı, dönem romancıların ideolojinin perdelediği ama gerçekte var olan üretim ilişkilerini önemsememeleri ya da

⁶⁸ Köroğlu’nun (2009: 83) Cumhuriyet Dönemi Türk romanına dair sınıflandırması da bu tespit ile örtüşmektedir. Buna göre 1920’ler ile 1940’lar arasını milliyetçi ve devlet merkezli dönem olarak tanımlayan yazar, 1950-1980 arasında sol ve sosyalist yaklaşımın belirleyici olduğunu ifade etmektedir.

ayırımına varmamalarıdır (Moran, 1994: 12). Cumhuriyetin ilk on beş yılında sanatçılar, hükümetin hoşuna gitmeyecek gerçeklere değinmekten kaçınmışlar, bir çeşit tatlı su gerçekçiliği ile yetinmişler, “memleketin ve köyün acı gerçeğine” uzak durmuşlardır (Kudret, 1987: 14). Bu durumun başlıca istisnaları Mahmut Yesari (1943, 1975, 1995) ve Sadri Ertem (1931)’dir. Temel konusu işçi-işveren çatışması olmasa da *Çulluk* (Yesari, 1995), işçi sorunlarına eğilen ilk roman olarak anılır (Türkeş, 2000: 45). Sadri Ertem ise, sanayi toplumunda emeğin sömürülmesi ve köyden kente göçü konu edinen ilk isimdir (Rathburn, 1972: 42). Her iki yazarın anılan romanlarının ortak özelliği, ulusu vurgulayan bir “biz-onlar” ayırımından uzak kalışıdır.

Ulusal alegorik niteliği çerçevesinde 1923-1938 yılları arası Türk romanının önemli bir özelliği de, farklı okur kitlesine hitap edecek çeşitlilikte eserleri barındırmasıdır. Bu, okur-yazar nüfusun kendi içinde gösterdiği ayırım ve roman konusundaki zevk ve beğenilerinin heterojenliğine rağmen, ulus inşası pratiğinin kendini sürdürebilmesinde kritiktir. Dönem toplumunda okuyazarların üç temel kategoride değerlendirilmesi mümkündür: a) eğitilmiş kentli sınıflar, öğretmenler ve çeşitli düzeylerdeki öğrenciler; b) kırsal kesimdeki okuyazarlar; c) Macera ve polisiye türündeki popüler romanları talep edenler (Gürçağlar, 2008: 149). Bu kategorilerdeki okuyucular, yabancı eserlerin orijinal ve çevirilerinden dönemin yüksek edebiyat anlayışının ürünü olan metinlere, halk hikâyelerinden ucuz ve kısa romanlara⁶⁹ kadar uzanan bir talep çeşitliliğine sahiptir. Romanın bir ulus inşası aracı olarak gösterdiği başarının göstergesi, ulusa dair tartışmaları farklı türdeki eserlerle farklı gruplara aktarabilmesidir.

Sonuç itibarıyla 1923-1938 yılları arasında yazılmış olan romanlar, a) siyasi açıdan ulus inşası sürecinin parçası olmaları; b) edebi açıdan ulusal alegorik bir nitelik taşımaları çerçevesinde tek boyutta değerlendirilebilmektedir. Bu, milliyetçi söylemin ulus inşasındaki yansımalarının tespiti için, tüm romanların ayırım gözetmeksizin dikkate alınabilmesinin yolunu açmıştır. Ancak bu romanların, “edebi değer” ve türsel farklılıklar çerçevesinde gösterdiği çeşitliliğin önemsenmediği anlamına gelmemelidir.

⁶⁹ Bu noktada, Semih Lûtfi Kitabevi ve İnkılap Kitabevi’nin “Ucuz Romanlar Serisi” başlığıyla eserler yayımlaması, dikkat çekmektedir. Örneğin Aka Gündüz (1938, 1944a), Suat Derviş (1941), Server Bedi (1938, 1941a, 1942), Benice (1946), Güzide Sabri (1943), Su (1935, 1938) gibi eserler, ucuz roman serileri dâhilinde okuyucuyla buluşmuştur.

Edebiyat cephesinden bakıldığında, 1923-1938 yılları arasında yazılmış olan eserler arasında başyapıt olarak nitelenebilecek, *Giriş* bölümünde de tartışıldığı üzere edebiyat kanonunda yer sahibi olan ve günümüzde halen yoğun ilgi gören metinler mevcuttur. Diğer yandan dönem romanlarının listesi, etkileri sadece yazıldıkları dönemde kalmış, hızlı bir şekilde tüketilmiş, edebi vasıfları tartışmaya açık romanları da kapsar. Bu eserler, içeriği tartışmaya açık olmakla birlikte “yüksek edebiyat” ile “popüler edebiyat” şeklinde farklı kategorilere dağılmakta; macera ve polisiye romanlar gibi hacim ve edebi değer açısından kısıtlı türleri içermekte; olay örgüsü ve karakter yapısı açısından yüzeysel kalsa da ciddi bir talep gören aşk romanları ve tarihi romanlar gibi türleri içine almaktadır. Ancak gerek edebiyat alanındaki alegori tartışması, gerekse siyasal açıdan romanın ulus inşası ile olan bağı, kapsayıcı bir edebiyat dışı incelemeye olanak tanımamaktadır.

Benzer bir durum, yazarların nitelik ve etkileri için de geçerlidir. En azından edebiyat tarihinin konusu oluşları açısından farklı başlıklara yerleştirilen ve yan yana düşünölmeleri çok olanaklı olmayan birçok isimden bahsedilebilir. Bu noktada ilk olarak anılması gereken, Kutlu'nun (1976: 12-3) ifadesiyle İkinci Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yetişen üç büyük romancı, Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur.⁷⁰ Anılan romancılar, bir edebiyat kanonunun varlığı kabul edildiği takdirde, ön sırada yer alacak olan isimlerdir. Gerek ele aldıkları konular ve uyandırdıkları siyasal ve sosyal yankı, gerekse estetik açıdan taşıdıkları vasıflar kendilerini dönemlerinin tüm isimlerinden farklı bir noktaya yerleştirmektedir. Henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlayan edebi yaşamları, sadece cumhuriyetin erken dönemi için değil, tüm bir Cumhuriyet Dönemi edebiyatı açısından önem arz etmiştir.

⁷⁰ Fethi Naci (2002: 183), anılan üç isim arasında yaptığı mukayesede Reşat Nuri'yi ön plana çıkarırken ilgi çekici nitelermelerde de bulunur: “*yaygınlığa' ulaşmış bir yazar, ama değeri 'yeterince' anlaşılmiş mi? Türkçeyi belki de en kötü yazan iki romancının, Yakup Kadri ile Halide Edip'in yanında hep arka planda kalmamış mı? Reşat Nuri bana hep gerektiğince değerlendirilmemiş bir romancı gibi gelir, hep onun romancılığı üzerine bir kitap yazmayı düşünürüm.*” Naci, belirttiği gibi Reşat Nuri'nin romancılığını konu edinen bir kitabı da kaleme almıştır (Naci, 2011). Reşat Nuri özellikle Halkevleri'nin faaliyete geçmesinden sonra gerek tiyatro kolları, gerekse teftiş faaliyetleri kapsamında, tek parti iktidarı ile yakın ilişki içinde olmuştur. Buna karşın, Karaosmanoğlu ve Adıvar gibi siyasal düşünce kapsamında değerlendirilememesi, Naci'nin vurguladığı geri planda kalmışlığın bir nedeni sayılabilir. Reşat Nuri ile ilgi olarak ayrıca bkz. Burdurlu, 1998.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında eserler vermeye başlayan ve romancı kimliklerini cumhuriyet döneminde de sürdüren başka isimler de vardır. Bunlardan Mehmet Rauf (1875-1931) ve Halit Ziya Uşaklıgil (1864-1947), yazarlık yaşamlarının son eserlerini cumhuriyet döneminde vermişler ancak geçmiş dönemdeki popülaritelerinin uzağında kalmışlardır. Eserleri iki farklı döneme yayılan isimlerden bir diğeri olan Ercüment Ekrem Talu (1886-1956) ise ilk mizah yazarlarından biridir. Ayrıca 1922'de yayımlanan *Kan ve İman* adlı kitabı, Halide Edib'in aynı tarihli *Ateşten Gömlek*'i ile birlikte ilk "millî roman"lar arasında gösterilmektedir (Millas, 2005: 102). Son olarak edebiyat hayatındaki yeri Fecr-i Ati ve Genç Kalemler gibi oluşumlara kadar uzanan bir isim olarak Aka Gündüz (1885-1956), asıl ününü cumhuriyet yıllarında, "zamanın ruhu"na uygun nitelikteki Milli Mücadele yanlısı, Atatürk övgüsü içeren ve milliyetçi muhtevaya sahip eserleriyle kazanmıştır.⁷¹

İmparatorluktan cumhuriyete uzanan süreçte aynı üretkenlikle yazıp aynı ölçüde ilgi gören yegane isim Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944)'dır. O, Ahmet Mithat Efendi'nin açtığı "popüler roman" türünü, realist ve giderek natüralist ölçüler içerisinde başarıyla yürüten biri isim olarak önemli bir geleneğin parçasıdır. Ayrıca II. Meşrutiyet'ten cumhuriyete kadar kalemini bırakmayan ve bu özellikleri ile "dört devrin muharriri" şeklinde nitelenebilecek bir isimdir (Oktay, 1993: 725).⁷² Diğer yandan bir yazar olarak kendi işlevini ve okuyucusuyla olan bağının tasvirini de kendine has bir şekilde yapmaktadır. Kendi kuşağından Halit Ziya'yı kastederek kullandığı "*ben halk romancısıyım, onlar kibar yazıcılarıdır*" ifadesi (Kocatürk, 1936: 109) esas itibarıyla ulaşılmak istenen okur kitlesi ve yazma amacı noktasında önem taşır. Kendini halk ile birlikte tanımlayışının dışında Gürpınar romanı, II. Meşrutiyet dönemi sol akımlarından izler taşıyan sınıfsal bir içeriği de haizdir (Moran, 2010: 114).⁷³

⁷¹ Aka Gündüz ile ilgili olarak bkz. Doğan, 1989.

⁷² Oktay'ın Gürpınar'a dair övgüsünün geniş bir kabul gördüğünden bahsedilemez. Örneğin Moran (2010: 152), Gürpınar'ın romanlarının tarih dışı olduğunu söylemekte, yaşadığı farklı devirlere karşın tarih bilmeyen bir kimsenin kendisini okuduğunda, yaşanan olayların Türkiye'de geçtiğini romanlarından çıkaramayacağını ifade etmektedir. Benzer biçimde Timur da (2002: 58) Cumhuriyet döneminde de eserler vermiş olmasına karşın Gürpınar'ın öncü bir Osmanlı yazarı olduğu fikridendir. Gürpınar ile ilgili olarak ayrıca bkz. Göçgün, 1990.

⁷³ Hüseyin Rahmi, kapitalist düzeninin temelini teşkil eden kapitalist mülkiyete ve burjuva istihsal münasebetlerine açık olarak dokunmasa da, romanda ilk defa sosyalist görüşlü bir kahraman yaratan ve eleştiriyi realizmin yüksek zirvelerine ulaşan bir isim olarak da tanımlanabilir (Tatarlı & Molotof, 1969: 8).

Edebî hayatları bütünüyle cumhuriyet döneminde geçen başlıca yazarlar, Peyami Safa, Mahmut Yesari (1895-1945), Burhan Cahit Morkaya (1892-1949), Esat Mahmut Karakurt (1902-1977), Vala Nurettin (Vâ-Nû) (1901-1967), Selami İzzet Sedes (1896-1964)'tir. 1923-1938 yılları arasında kaleme aldıkları eser sayısı önemli bir rakama karşılık gelen bu isimler arasında Safa'ya özel bir yer açmak gerekmektedir. O, diğer isimlerden farklı olarak “yüksek edebiyat” kategorisine daha yakın görülmüştür. Burada “yüksek edebiyat” göndermesi önemlidir, keza kendisi de bizzat bu ayrıma önem vermiş ve parçası olmaya gayret göstermiştir. Öyle ki hayatını kazanma amacıyla kaleme alıp edebî olmadığını düşündüğü çok sayıda kitabında Server Bedi takma adını kullanmıştır (Ercilasun, 1997: 445; Enginün, 2002: 267). Diğer yandan, gazeteci kimliği ile muhafazakâr düşünce dâhilindeki konumu düşünüldüğünde, sahip olduğu toplumsal etkinin boyutu anlaşılabilir. Cumhuriyet yıllarında eser vermeye başlayan Burhan Cahit ise, üretici bir yazar görüntüsü sunmakta, Peyami Safa'yla birlikte 1923-1938 yılları arasında en fazla roman yazan isimlerden olmaktadır. Safa'nın eserleri arasında tür bakımından ayırım yaparak çoğunlukla takma ad kullandığı düşünüldüğünde, Burhan Cahit kalemini kendi edebiyat anlayışı doğrultusunda en yoğun kullanmış isimdir. O, kadın-erkek ilişkilerini, özellikle İstanbul'un Anadolu yakasındaki “cemiyyet” yaşamını, erken cumhuriyet döneminden gündelik yaşam manzaralarını sunan eserlerinde, yeni rejimin gerçekleştirdiği dönüşümleri bütünü ile tamamlanmış ve benimsenmiş bir arka plan olarak vermekte, eski düzeni de farklı boyutları ile eleştirmektedir. Diğer yandan roman olarak değerlendirilemeyecek belgesel-doküman niteliğindeki kitapları (1930a, 1931, 1932) Hroch'un kullandığı anlamıyla ajitasyon faaliyetinin önemli örneklerindedir. Morkaya'yı konu edinen yakın dönemli bir çalışmanın (Gülendam, 2011), “unutulmuş romancı” başlığıyla yayımlanması ise, günümüzden bakıldığında edebiyat tarihi içindeki yeri konusunda bilgilendiricidir.

Cumhuriyetin ilk on beş yılında eser veren romancılar arasında kadın yazarların görece olarak artışı, dönemin önemli bir gelişmesidir. İmparatorluk döneminde, başta Halide Edib olmak üzere önemli kadın romancılarından varlığından bahsedilebilecekse de, bunlar istisnai bir nitelik taşır. 1923 sonrası, “*erkek yazar, kadın okur*” (Gürbilek, 2009) şeklindeki genel görüntünün değişimini beraberinde getirmektedir. Cumhuriyet öncesi edebiyat geleneği, erkek yazarların gerek sayısal, gerekse otorite açısından kadınlara üstün olduğu / tutulduğu ve kadın yazarların kenarda kalmışlığını içerir (Irzık ve Parla,

2009: 9). Cumhuriyet’le birlikte, gerek kadın romancı sayısı, gerekse kadın romancılarca yazılmış eser sayısı önemli ölçüde artacaktır. 1923-1938 yılları arasında eser veren kadın romancılardan Şükufe Nihal Başar (1896-1973), Güzide Sabri Aygün (1886-1946), Muazzez Tahsin Berkand (1900-1984), Suat Derviş (1903-1972), Mükerrerrem Kamil Su (1906-1997) ve Kerime Nadir (1917-1984) bu artışın başlıca nedenidir. Ancak kadın romancıların artışının, toplumsal cinsiyet ve feminizm tartışmaları açısından mutlak surette olumlu bir nitelik taşıdığı söylenemez. Öyle ki, anılan isimlerin metinleri, toplumsal cinsiyet tartışmalarından ziyade, ulusal bir bilincin yaygınlaştırılması çabasını daha yoğun biçimde yansıtmaktadır.⁷⁴

Son olarak 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış romanlara ilişkin önemli bir kategoriyi de, tarihi roman türü oluşturmaktadır.⁷⁵ Tarihsel gerçeklik ile kurgunun çoğu kez karışmış biçimde yer aldığı bu roman türü, ileride tartışılacağı üzere ulus inşasının tarihle olan ilişkisi çerçevesinde kritik bir konumda olmuştur. Diğer yandan, olay ve karakter yapısı açısından basitliği, yoğun popülerliğe sahip olan bir roman türü olmasını sağlamaktadır. Bu ilgi, cumhuriyetin ilk on beş yılında da söz konusudur. Aptullah Ziya Kozanoğlu (1906-1966), İskender Fahrettin Sertelli (1895-1945), M. Turhan Tan (1866-1938), Muharrem Zeki Korgunal (1912-1973) ve Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu (1901-1970) dönem boyunca bu türde eser veren başlıca isimleri oluşturmuştur.

Netice itibarıyla 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanların, kendi içlerindeki farklı türlere ve akımlara göre ayrılmaları, yazarlarının farklı biçimlerde gruplandırılmaları, hitap ettikleri okur grubu bağlamında alternatif şekillerde nitelendirilmeleri mümkündür. Ancak Türklüğün “biz” ve “onlar” ayrımı üzerinden inşası konusunda yüklendikleri rolle, bu ayrımları talileştirecek bir bütünü vücuda getirmektedirler.

⁷⁴ Özellikle bu noktada, Muazzez Tahsin Berkand önemli bir örneği oluşturmaktadır. *Aşk Fırtınası*’nda bir yazar olan Feriha, savaş koşulları altında yaptığı işten utanç duyunca, gönüllü hasta bakıcı olmayı tercih edecektir (Berkand, 1935: 77). Cephede savaşan erkeğin ardında onun yaralarını tedavi eden kadın imgesini yeniden üreten bu metin kadar dikkat çekici bir diğeri ise, Fransız bir anne ile Türk babanın kızı Feyhan’ın öyküsünün anlatıldığı *Bahar Çiçeği*’dir. Mutsuz bir evlilik geçirip mutsuz bir şekilde ölen annesi, son sözlerinde kızına seveceği adamı da aynı muhitten ve aynı kandan seçmesini öğütlerken (Berkand, 1966: 34); Feyhan da bir Türk kızının kendi milletinden olmayan bir başkası ile evlenemeyeceği fikrini büyük bir hararetle benimser (Berkand, 1966: 90). Berkand romanlarında toplumsal cinsiyetin milliyetçilikle olan ilişkisi için ayrıca bkz. Dede, 2014.

⁷⁵ 1923-1946 yılları arasında yayımlanmış tarihî roman türündeki eserlerin genel özellikleri için bkz. Uygun, 2014.

4.2. TÜRKLÜĞÜN ORTAKLIKLAR ÜZERİNDEN TARİFİ

1923-1938 yılları arasında yayımlanmış olan romanların Türk'e ve Türklüğe ilişkin bir tanım içerip içermediği; eğer içeriyorsa bunun ne gibi özellikler taşıdığı sorusunun yanıtlanması önemli güçlükler taşır. Bunların başında, ulus olgusunun özcülükle olan yoğun bağı gelmektedir. Öyle ki özcülük, "insan zihnine en fazla rahat ve güven veren entelektüel limanlardan biridir" (Belge, 2009a: 7). Özün içeriğinin tartışmaya açılmasının, bu rahat ve güven ortamını bozacağı muhakkaktır. Ayrıca anılan soru, çıkış noktasında ulusun tanımlanabilir bir olgu olduğu kabulünü içermektedir. Oysaki ulusun bir tanımının olup olamayacağı, romanda yer alış biçiminin ötesinde, ciddi bir tartışma konusudur.

Bu tartışmanın ciddiyeti, Hobsbawm'ın (2006: 15) Walter Bagehot'a referansla kullandığı "*Bize sormadığınız zaman bunun ne olduğunu bilir, ne var ki hemen açıklayamaz ya da tanımlayamayız*" ifadesi üzerinden anlaşılabilir. Ulusun kendisini yaşamın her alanında hissettiren niteliği, kişinin kendini içinde bulunduğu pratikten soyutlayarak genel bir tanım yapmasını oldukça güçleştirir. Gerçekten de ulus, gündelik rutinlerin her anında, kamusal ve özel alandaki faaliyetlerde, ilk bakışta politik bir içeriği yokmuş gibi görünen birçok olayda kendini hissettirmekte; dahası, siyasal olanın çerçevesini çizdiği gibi, kurumları, idealleri, çıkarları ve söylemleri nitelendirmedeki başlıca sıfatı oluşturmaktadır. Etkisine aldığı alanın genişliği, ulusu tanımlanmasına ihtiyaç duyulmayan bilindik bir olgu mertebesine yerleştirmektedir. Kimse kendini milletler dünyasının dışına çekip alamayacağı ya da kendini bu dünyada yaşamının getirdiği ön kabullerden ve sağduyu alışkanlıklarından kurtaramayacağı için (Billig, 2002: 17) bu durum daha da kalıcılaşmaktadır.

Ulusun tanımlanmasına dair güçlüklerin bir boyutu kendisini her ortamda hissettirmesiyle, diğer bir boyutu da bu etkinin tüm zamanları kapsayan bir süreklilik taşıdığı anlayışıdır. Özellikle primordialist milliyetçilik kuramlarının vurguladığı üzere uluslar, tarihin derinliklerinden bu yana var olan, somut ve bağımsız toplumsal oluşumlardır. Bir ulusun varlığı, ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi, vb. herhangi bir başka faktöre indirgenemeyeceği gibi sosyal örgütlenmenin antik, gerekli ve hatta doğal bir parçasıdır (Spencer & Wollman, 2002: 27).

Ulusun doğallığı vurgusu, ulus üzerinden şekillenen birçok ilişki ve adlandırmaya da bir doğallık kazandırmaktadır. Örneğin kişilerin kadın-erkek biçiminde ayrılmaları gibi farklı uluslara ayrılmaları da benzer bir zorunluluk olarak görülebilir. Üstelik ulusal bağ, kişinin doğumu ile birlikte üzerine yapışmış olan ve ayrılması mümkün olmayan bir organizma şeklinde de değerlendirilmektedir. Örneğin Alman Romantikleri ve Herder, dünyanın her zaman için doğal uluslardan müteşekkil olduğu ve tarihin taşlarını döşeyenin ve tarih sahnesinin temel aktörlerinin uluslar olduğunu dile getirirken (Smith, 2003: 146) bahsedilen bağı veri almaktadır. Schleiermacher ulusu, insan ırkının özellikleri tanrı tarafından verilmiş doğal bölünmesi olarak görürken, Herder için ulus, doğal bir bitki ve aile gibidir; yalnızca daha fazla dala sahiptir (Guibernau, 1997: 94).

Doğallık, kadimlik ve süreklilik noktasında bahsedilen hususlar, gerek Türk milliyetçiliği, gerekse ulus inşası süreci için geçerlidir. Dolayısıyla Türk'ün tanımlanması çabası, bu çerçevede anlamsızlaşmaktadır. Keza Türklük, bireyin doğal ve kaçınılmaz biçimde içinde kendini bulduğu ve kökenleri de neredeyse dünyanın yaratılışına kadar uzanan bir nitelikte değerlendirilmektedir. Aptullah Ziya'nın *Gültekin* romanından alıntılanan şu satırlar, bahsedilen durumun romana yansımalarından biri olarak görülebilir.

Şu dünya üzerinde, üstte mavi gök, altta kara toprak yaratıldıktan ikisinin arasında da insanlar yaratılmıştır. İnsanlar arasında "Türk" diye anılan özü, sözü doğru, yiğit bir ulus türemiş, bütün yere, göğe boyun eğdirmiştir (Kozanoğlu, 2003: 57).

Böylesi bir anlatı karşısında, Türk ulusunun ne gibi nesnel ve öznel kıstaslara atıfla tanımlanacağı sorusu anlamsızlaşmaktadır. Bir olgunun tanımlanmasından kasıt, genel kabul görecekle ve izafilikten uzak bir anlayışın ortaya konması ise gerek ulusun, gerekse bir ulus örneği olarak Türklüğün sabit bir tanımı yapılamayacaktır. Bu durum karşısında gündeme ulusun tanımlanması yerine tarif edilmesi gelebilir.

Calhoun'un (2007: 7) ifadesiyle ulusları ulus yapan, kolektif kimlik üretmeye, insanları kolektif projeler için seferber etmeye, kişileri ve uygulamaları değerlendirmeye yönelik kendi iddiaları ve bu iddialara dayanan konuşma, düşünme ve hareket etme biçimleridir. Dolayısıyla farklı kategorilere göndermede bulunarak ya da ulusun nesnel ve öznel kriterlerini sayarak bir ulus tanımına ulaşılması olası görünmemektedir. Ancak tüm ulusların doğal ve kadim olgular olduğu kabul edilse bile – ki çalışmanın Birinci

Bölümü'nde ulus ve ulusçuluğun modernliği vurgulanmış ve bu anlayış çerçevesinde ulusun inşa edilebilirliği ortaya konmuştu – bir ulusu diğerinden ayıran unsurların neler olduğu gündemde kalmaya devam eder. Her ulus, doğal olsun ya da olmasın kendini bir diğerinden ayırt eden belli aidiyet işaretlerine sahiptir ve bunlar ulusun tanımının sorgulanmasında gündeme gelen özden farklı olarak daha net, daha somut ve tartışılabilir bir niteliktedir. Bu çerçevede “dil, din, toprak birer işaret olarak ulusu temsil edilebilir; ama hiçbiri tek başına şu ya da bu ulusun özünü oluşturamaz” (Leca, 1998: 12-13). Dolayısıyla öze ilişkin bir tartışmayı içerecek şekilde “ulusun tanımlanması” yerine tek başına ulusun özünü oluşturmasa da onu temsil eden işaretler üzerinden “ulusun tarifi”ne çabalanması daha doğru görünmektedir. Dolayısıyla çıkış noktasına, romanların ulusa dair nasıl bir tarif sunduğu sorusu yerleştirilebilir.

Takip eden kısımda, dönem romanlarının Türk'ü nasıl “tarif ettiği” sorusu, kolektif kimliğin üretiminde başvurulan temel unsurlar üzerinden cevaplanmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bu unsurlar arasında çeşitlilik ve geçişkenlikler mevcuttur. Ancak gerek ulus inşasına dönük faaliyetlerin üzerine yoğunlaştığı alanlar olmaları, gerekse romanın biçim, zaman ve mekân gibi temel öğelerine karşılık gelmeleri çerçevesinde dil, tarih ve coğrafya başlıklarının üzerinde durulmuştur. Ayrıca cumhuriyet döneminde ulus inşasının ayırt edici niteliklerinden biri olması nedeniyle, tarifte bir ortaklık potansiyeli taşıyan dinin romandaki konumuna önem atfedilmiştir.

4.2.1. Ulusun Ruhu Olarak Türkçe: Dönem Romanlarında Türk'ün Dili

Dillerin bir ulusu diğerinden ayırmadaki önemli ölçütlerden olduğu ve bu önem çerçevesinde milliyetçilik hareketleri dâhilinde taşıdıkları konuma önceki bölümlerde değinilmişti. Ancak eklenmesi gereken bir nokta, anılan önemin her zaman ve her örnek için geçerli olup olmadığı ve dilin ayırt ediciliği vasfının bir fikir olarak yaygınlaştırılmasına ihtiyaç duyulup duyulmadığı ise tartışmaya açıktır. Verili toplumda aynı dili konuşanların varlığının, bunlar arasında bir aidiyeti ve kimliğe ilişkin bir farkındalığı kendiliğinden yaratacağını düşünmek kolay değildir. Hobsbawm'ın (2006: 76) işaret ettiği üzere, kulağın duyacağı bir mesafede başka bir dilin konuşulmadığı yerlerde dil, bacaklar gibi bütün insanların sahip olduğu bir şey kadar bir grup olma kriteri olabilir. Bu bakımdan dilin ayırt edici bir vasfı olduğunun, özellikle gündelik

pratikleri içinde buna şahit olmayan kesimlere benimsetilmesi bir zorunluluktur. Ulus inşasında dile ilişkin çabaların ve roman özelinde dilin öneminin vurgulanması da bu zorunlulukla ilişkilidir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde işaret edildiği üzere, romanın sahip olduğu işlevlerden biri toplum içinde dilsel bir bütünlüğün tesisiydi. Üzerinde bulunulan coğrafyada dilsel farklılıkları asgariye indirerek genel bir standardın sağlanmasında roman önemli görevler üstlenmekteydi. Burada üzerinde durulacak olan ise bu işlevle bağlantılı bir şekilde, dilin ulus için önemi fikrinin bizzat roman aracılığıyla sunulmasından ibarettir.

Dilin önemi ve ayırt edici vasfını vurgulayan göndermelerin Orta Asya'daki Türkleri konu edinen tarihi romanlardan, 1900'lerde geçmekte olan aşk romanlarına kadar yaygınlık gösterdiği görülmektedir. Bu çerçevede öncelikle dil, Türk'ü Çinliden ayıran bir ölçüt olarak önemsenir: Orhun Yazıtları'ndan romana taşınarak "*sen güzel dilini unutma, uydurma yabancı dillerle konuşma*" şeklinde öğüt halini alır (Kozanoğlu, 2003: 170). Bu öğüt yaşamsal niteliktedir çünkü Orta Asya'da yaşamakta olan Türkler için dilin arz ettiği önem, onların var oluşlarının başlıca dayanağıdır. Bunun bir nedeni geniş bir coğrafyaya yayılmış ve farklı kabileler halinde örgütlenmiş Türklerin birbirlerine yaklaşmalarının ancak dil birliği ile mümkün olmasıdır (İskender Fahreddin, 1933: 126). Diğer bir neden ise dil ile benlik arasında kurulan özdeşlikle ilgilidir:

Türk ulusu, Çinlilerin dil, kültür, para, kuvvet gibi boyundurukları altında ezilmemek için baş kaldırdı. (...) Bir Türk, bir Çinli değildir. Çince değil, Türkçe konuşur. Bir Çinli gibi saçlarını uzatmaz, bir Çinli gibi düşünemez, bizim başımızdan çekilmek istemiyen başları biz zorla ezeriz. Bizim sırtımızda yaşamak isteyenlerin sırtlarını biz kılıçlarımızla deleriz. Ne mutlu bana ki, Türk ulusunun ünü, dili, kuruluşu yolunda baş kesmişim, saray basmışım (Kozanoğlu, 1959: 91).

Alpago'nun Çinli prenses Sarıçiçek'e söylediği bu sözler, içerdiği birden çok boyuta rağmen, dili yerleştirdiği bağlam ile önem taşır. Dil, Türk'ü Çinli'den ayırdığı gibi Çinlinin de Türk üzerinde boyunduruk kurmasının araçlarından biri olarak görülmektedir. Bu çerçevede dilin muhafaza edilmesi, kültürel boyutu yanında siyasal bağımsızlığın da teminatıdır. Bu perspektif, Orta Asya ile sınırlı kalmayacak ve Osmanlı devrinin farklı dönemlerinde geçmekte olan romanlarda da yineleneyecektir. Örneğin *Kozanoğlu*'nda Türk olmak, "bizim" aramıza katılmayı, "bizim terbiyemizi ve yaşamamızı kabul etmek ile birlikte "bizim dilimizi konuşmayı" gerektirir. İçinde

yaşayanların tek bir yüreğe, tek bir terbiyeye ve tek bir dile sahip olmadığı bir memlekette ise esaret kaçınılmaz görülmektedir (Aptullah Ziya, 1928: 46).

II. Meşrutiyet yıllarının yansıtıldığı romanlar, izlenmekte olan Osmanlılık politikasının dil alanında yol açtığı sorunlara işaret ederken, bahsedilen esaretin nasıl yaklaştığına da ışık tutmaktadır. Bu açıdan *Düinkülerin Romanı*, rejim biçimi ve devlet örgütünde gerçekleşen kapsamlı dönüşümleri, farklı uluslar arasında Türkçeye ayrı bir yer vermeyişi çerçevesinde eleştirmektedir. Romanın kahramanı Ahmet Reşit'e göre bir devletin vazifesi toprağında yaşayan karışık milletleri bir dil, bir hars, bir nizam ve terbiye içinde pişirmektir. Bu doğrultuda cemaat okulları kapanmalı ve okullardaki eğitim dili başta olmak üzere her alanda Türkçe yaygınlaştırılmalıdır. Ancak mevcut idare, bunun tersi uygulamaları nedeniyle kınanır. "*Memleketteki Türk başka milletlere türkçe öğretecek, onları Türk cemiyetine alıştırarak yerde memurlara onların dilini öğretmiye kalkıyor*" ifadesi bu memnuniyetsizliğin göstergelerindendir (Burhan Cahit, 1934: 10). Üstelik yanlışlıklar burada bitmemekte, devletin bekası için kurulan meclis, "*türkçe bilmez çöl arapları*"yla doldurulduğu için işlevsizleşmektedir (Burhan Cahit, 1934: 12). Ermeni ya da Rum kalabalığı olan yerlerde Türkçe tedrisat yapılması lazımken buralara yönetici olarak bu milletlerin mensupları atanmaktadır. Bu durumun kaçınılmaz sonucu ise Anadolu'nun ortasında, Türkçe dışında birçok dilin konuşulduğu kasabaların varlığıdır (Burhan Cahit, 1934: 128).

Birinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, bir risk olarak dikkat çekilen esaret durumunu fiili hale getirmiştir. Bu, konuşulan dili de etkilemiş ve dönemin tasvirinde değinilen bir husus olmuştur. Romanlarda mütareke dönemine ilişkin betimlemeler, hanedan ve hükümetin etkisizleşmesi ve her yerin yabancı askerle dolması kadar, sokaklarda Türkçenin konuşulmaz hale gelişine de yer verir: "*Senelerdir, türkçe konuşan şehir bir günde dilini unutmuş gibi idi, her dil söyleniyor, türkçe fısıldanıyor, yahut türkçeden başka dil bilmeyenler işaretlerle anlaşıyorlardı*" (Sadri Etem, 1933: 125).

Diğer yandan Türklerin Türkçe konuşmaktan bilinçli olarak kaçındığı durumların varlığına işaret eden ve böylelikle işgal kuvvetlerin gelişiyle oluşan yeni cemiyet yaşamına dâhil olma gayretindekileri eleştiren romanlar da mevcuttur (Nemide Ali & Aka Gündüz, 1944: 84). Türkçeden kaçınmaya ya da onu yabancı sözcüklerle doldurmaya dönük eleştirilerde kullanılan terminoloji ve neden-sonuç ilişkilerinin

kurulması ise ülkenin siyasal bağımsızlığının giderek ortadan kalkışı ile bağ kurmaktadır. Sokak levha ve tabelalarının Fransızca yazılmasının savunucularının “alelade Tanzimat fikirlerinde ısrarcı kozmopolitler” olarak değerlendirilmesi (Safa, 1982: 80-1), dilin kullanılıp kullanılmaması kıstasından hareket eden bir bağımsızlık anlayışıyla ilgili görülmektedir. Milliyetçi düşüncenin kozmopolitliği yerleştiği konumun ne denli olumsuz olduğu anımsandığında, bunun dilsel alandaki karşılığına da eleştirel ve suçlayıcı bir şekilde yaklaşılacağı muhakkaktır. Bu çerçevede *Cehennem*’likte Ferruh Efendi, “*yirmi otuz senedir Türkçedeki bu değişme hiçbir dilin başına gelmemiş tuhafliklardandır*” yorumunu yaparken, Türkçenin “asilliğini korumak” noktasında sıkıntıda olduğundan yakınır. Dildeki mevcut gidişin değişmemesi halinde ilerleyen yılların, yenilik adına yıkımı getirebileceğine de dikkat çeker (Gürpınar, 1966: 234).⁷⁶

Dönem romancılarının, dilin ulusu tarifteki önemini vurgulama konusunda kendilerinden yararlandığı tarihsel figürlerin çeşitliliği de dikkat çekici bir diğer konudur. Öyle ki Cem Sultan ve Timur gibi isimler, kendi isimlerini taşıyan romanların başkarakterleri olmalarının yanında, Türkçe’nin ulus kimliği için önemi mesajının taşıyıcılığını üstlenmişlerdir. Bunlardan Cem Sultan, Türk’ü hiçbir dilin Türkçe kadar güzel anlatamayacağını söylerken, “*başka milletlerden farkımız*”ı öz diliyle yaşamak olarak gösterir. Üstelik romanda bu gibi görüşler sunulurken, Cem Sultan’ın giriştiği iktidar mücadelesine ulusal kimlik ekseninde bir boyut katılır. Cem’in ifadesiyle Fatih ve önceki padişahların yarattığı, öz Türkçe’den farklı olarak, “Rum’dan ve Acem’den aldığı teşrifat kaidelerine, sırmalı elbiselere benzeyen” bir dildir. Fakat kendisi, bunun yabancı ve iğreti olduğu, Türkün hakikatinin ise yalnız kendi dilinde olduğu fikrinde (Tan, 1948: 232).

Benzer biçimde Timur’un Yıldırım Beyazıt ile giriştiği mücadelenin dönem romanına yansıması da ulusal benliğini yitirmiş bir Osmanlı padişahı karşısında Türklüğü ve milliyetçiliği odağa yerleştirmiş bir hükümdar imgesi şeklindedir. O, Beyazıt’ı “Rumlaşmış bir Türk” olarak nitelendirmekte, buna bağlı olarak ona gönderilecek

⁷⁶ Benzer bir eleştiriyi dile getiren Atay (1952: 35-36), konuşulan dilin farklılığının diğer gündelik pratiklere de yansıdığına işaret etmektedir: “*Dün Enderun Osmanlıcası söyleyen ve Ermeni redingotu ilikleyen Hacivat, şimdi Galata fransızcası konuşur ve metrdotel frakı giyer.*”

mektupların Arapça olmasını istemektedir.⁷⁷ Çünkü onun için dil önemlidir ve böylesi bir kişiye karşı öz dili kullanmaktan kaçınmaktadır (Tan, 1936a: 215). Romanın dikkat çekici bir diğer boyutu, Türklerin kendi dillerine verdikleri önem kadar, başka dillerin yaşaması konusunda teşvikkâr olduklarıdır. Timur'un, Firdevsi'nin Şahname'sini katibine okuturken verilen bilgiler, eserin İslam harsı ve Arap istilası karşısında İran dilini batmaktan kurtardığını içermektedir. Fakat Firdevsi'yi böyle bir eseri yazmaya teşvik edenin Gazneli Mahmut olduğu eklenmekte, “*bugünkü İran kendi öz dilini bir Türke medyundur*” yorumu yapılmaktadır (Tan, 1936a: 191).

Dile atfedilen merkezi konum ya da öneme karşın onun ulusu tek başına tarif edebileceğini düşünmek ise, başta vurgulandığı üzere mümkün değildir. Gellner'in işaret ettiği gibi (2008: 78), belli bir dili konuşan insanlar, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilmektedir. Dönem romanı ise dile, Türklüğü tarifte başvurulan diğer unsurlara nazaran daha az yer vermiş, sadece dil ortaklığı üzerinden gerçekleşen bir kimlik kabulünü öngörmemiştir. *Akından Akına* romanında ölüm döşegindeki bir ihtiyarın Türkçe konuşuyor olmasına karşın “Türk kanı, Türk yüreği ve Türk bileği”nden yoksun olması nedeniyle kendini bir Türk olarak görmemesi (Tan, 1936b: 250) bu durumun basit bir örneğidir. Dolayısıyla dönem romanının Türklüğü tarifte başvurduğu diğer unsurlara eğilmek, kimliğin bütüncül bir resmini edinebilmek adına kaçınılmazdır. Dil ise tarifte tek başına yeterli olmayan, ama her tarif için olmazsa olmaz niteliğinde bir öğedir. Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece*'de işaret ettiği üzere en yüksek memurların bile dilin adını söylemekten çekindiği, Türkçe dememek için “Lisan-i Osmani” gibi tamlamalara başvurduğu yerde “*milliyetperver*” bir siyasetten zaten bahsedilemeyecektir (Güntekin, 1968: 59).

4.2.2. Şanlı ve Yüce Geçmiş: Dönem Romanlarında Türk'ün Tarihi

Genelde milliyetçilik ve özelde ulus inşası süreçleri, tarih ile yoğun bir ilişki içindedir. Bir yönüyle “ulusları tarihçiler yaratır” sözüyle (Schnapper, 1995: 143) nitelenebilecek

⁷⁷ Aynı romanda aktarılan diğer bir bilgi de Timur'un taşımakta olduğu “asil Türk kanı”nın bozulmadan evlatlarına geçmesi için Türk olmayan kadınlarla evlenmemiş olduğudur. Beyazıt'ı Türk olarak görmemesinin ardında da aynı şekilde Osmanlıların Rum, Sırp ve Bulgar kızlarıyla birleşmeleri ve böylece karışık kan taşıyan nesillerin ortaya çıkması yatmaktadır (Tan, 1936a: 247).

bu yoğunluk,⁷⁸ diğer yandan tarihin öznel amaçlarla kurgulanması anlamıyla tarihsiciliğin en uç örneklerinden birini, milliyetçilik özelinde sunmaktadır (Öğün, 2000: 25). Ulus inşası süreci; tarihin yeniden yazılması, tarih yazımının yönteminin dönüştürülmesi, daha önceden göz ardı edilmiş olan unsurların ön plana alınması, mekân ve zaman anlamında odağın dönüştürülmesi ve Renan'cı anlamda belli tarihsel olgu ve olayların unutulması (Renan, 1946: 103) gibi etkinliklerin her birini, belli ağırlıklarda içermektedir. İnsanın tarihle ilişkisi, Hroch'un evrelerinde olduğu gibi akademik ilgi ile başlasa da, onun sınırlarını fazlasıyla aşar ve nihai olarak oluşturulan tarihin kitlelerce benimsenmesini hedefler. Bu hedef doğrultusundaki çabalar bilimsel uğraşlar olmaktan ziyade ulus kimliğinin açığa vurulması doğrultusunda bir keşif niteliği taşır. Tarih vasıtasıyla keşfedilen, “kim olduğumuz, nereden geldiğimiz, ne zaman ortaya çıktığımız, atalarımızın kim olduğu, ne zaman büyük ve şanlı olduğumuz, kahramanlarımızın kim olduğu ve neden gerilediğimiz” gibi soruların yanıtlarıdır (Smith, 2002: 193).

1930'lu yıllarının başından itibaren Türk Tarih Tezi, ulus inşası sürecinin tarihle ilişkisinin ve ona dair ilgisinin somut sonucu olmuştur. Tezin temel amacının Cumhuriyet kuşaklarına, dünyayı, vatani ve Türklüğü konumlandırmak için bir dizi anahtar sunmak olduğu söylenebilir (Durgun, 2011: 155). İçerdiği temel kabuller ile bir yandan Osmanlı Dönemi'nin son yıllarda dönüşmeye başlamış olan tarih yazımı anlayışının⁷⁹ yeni odağını oluşturmuş, diğer yandan tarih çalışmaları ile Türklerin kökenini, Batılılarca kendisine atfedilen niteliklerin temelsizliğini vurgulayacak biçimde kurgulamıştır. Teze göre Türkler, ilk olarak Orta Asya'da ortaya çıkmış, buradan batıya göç ederek Sümer ve Hititler'in kökenini oluşturmuştur. Bu vesileyle bir yandan Orta Asya'nın medeni bir nitelik kazanmasını sağlayan Türkler, diğer yandan Mezopotamya uygarlığının da kurucusu olmaktadır. Mezopotamya ile kurulan ilişki gerek tarihsel,

⁷⁸ Benzer bir yorum, Türkiye özelinde Ersanlı tarafından da dile getirilmektedir: “Tarihçiler Cumhuriyet'le birlikte ulus-devlet kurucuları olarak görülmüş, tarihçilerin siyasal misyonu bilimsel uğraşına daima üstün tutulmuştur.” (2006: 16).

⁷⁹ Geleneksel Osmanlı tarihi, Türklerin İslâmiyet'i kabulünden önceki tarihini çok fazla ele almamış, yalnızca Kayı Boyu'nun şeceresini takip etmiştir. Bu tercih, dönem romanında “büyük Türk tarihinin ‘tarih Osmandan başlar’ anlayışı ile unutturulması” olarak nitelendirilir (Etem İzzet, 1933: 110). Ancak çalışmanın ikinci bölümünde de işaret edildiği gibi kökenlere dair akademik ilginin artışı ile İslam öncesi Türk tarihi daha çok çalışmaya konu olmuş, tarih yazımının genel paradigması da özellikle Ahmet Cevdet Paşa'dan itibaren değişmiştir. Göçek (2008: 70-1) Osmanlı dönemi tarih ders kitaplarının bu durumu yansıttığını söylemektedir. Öyle ki 1877 tarihli bir ders kitabı Türk soyundan bahsetmezken, on yıl sonra yazılan bir başka kitap, Türkleri, Çinlileri ve Hintlileri Asya'nın üç büyük ulusu olarak anacaktır.

gerekse içinde bulunan siyasal durumla ilgili kritik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki, Türklerin Hititlerin kökenine yerleştirilmesinin, Anadolu coğrafyasındaki Türk varlığının Yunan ve Ermeniler'den de eski olduğu anlamını taşımasıdır. Böylelikle Anadolu'nun Türklerin anavatanı olduğunu iddia etmek kolaylaşırken, verili coğrafyadaki nüfusunun etnik açıdan saf olmayışının yaratabileceği olası rahatsızlıklara nispi bir çözüm bulunmaktadır (Keyder, 2005: 75).

İkinci olarak tez aracılığıyla, halen karşıtlık ve öykünme ile bakılan Batı'nın tarihsel kökenine doğrudan bir giriş yapılmaktadır. Bugünkü Batının temelini oluşturan ve uygarlık bakımından zirve noktalarına tekabül eden Mısır-Yunan-Roma-Ibranî-Hıristiyan çizgisinin miladını oluşturan Sümerlerdir (Aydın, 2002: 345). Dolayısıyla Sümerleri Türklere bağlayan tarih anlayışı, bir yönüyle tüm bir batı tarihi ile Türkler arasında bağ kurmaktadır. Bu bağ ile yeni rejimin taklitçi konumuna düşmeksizin Batıya benzemeye çabalaması mümkün olmuş, bunu yaparken Gökaltçı hars-medeniyet ayrımlarını aşma olanağına kavuşmuştur. Keza medeniyetin kaynağı olarak batıya yönelişin meşruluğu bu şekilde sağlanmakta ve medenileşme çabaları esas olarak “öze dönme” vasfı kazanmaktadır (Aydın, 2002: 354).

Yine bu bağ, batılı çevrelerdeki barbar Türk imgesine karşı bir yanıt niteliği taşır. Keza barbarlıkla itham edilenler, tezin sunduğu “bilimsel” gerçeklerle kendilerini medeniyetin kurucusu olarak tanımlamakta; medeni, dünyaya önder olan, köklü devletler kuran Türk imgesini güçlendirmektedir (Durgun, 2011: 155). Burada medeni dünyaya eklemlenme ve hatta onun kurucusu konumuna yerleşme gayretinin, yaşanan yıkımla baş edebilme doğrultusunda bir arka planı olduğundan da bahsedilebilir. Zarakol'un (2011: 12) vurguladığı üzere doğruluk ile özdeşleştirilen konumu aşma ve bu doğrultuda medeniyet vurgusu üzerinden batının parçası olma çabası, temelde yenilgiye karşı geliştirilen ve varlığını muhafaza doğrultusunda bir hamle niteliği taşımaktadır. Tarih Tezi, anılan stratejinin geçmişle ilişkilendirilmesi gayretinde kritik bir yer tutmaktadır.

Ayrıca tez, içinde bulunulan siyasal konjonktürün gereklerini ve ortaya konan inkılâp programını meşrulaştırma olanaklarını arttırmaktadır. Bu sayede geçmişin Türk toplumları bugünden geriye doğru laik, hoşgörülü, demokratik, parlamenter, eşitlikçi ve kadına geniş bir yer tanıyan topluluklar olarak sunulmakta, diğer bir deyişle

Kemalizm'in muhtevasını Türklerin zaten tarih boyunca taşıdıkları sonucuna varılmaktadır (Copeaux, 2008: 50).

Son olarak Batı karşısındaki konumlanışta önemli bir farklılık yaratan tez, aynı zamanda Berktaş'ın (1983: 54) nitelemesiyle “Orta Asyacı’dır. Bu vasıf, tarihteki yerleşik İslami imparatorluklar dışında kalan aşama ve bölümlerin önemini abartmaya imkân sağlamakta, hatta sahip olduğu göçebe düzenlerinin neredeyse haleflerinden daha ileri “yüksek medeniyet”ler olarak resmedilmesini kolaylaştırmaktadır. Tarih Tezi'nin içeriğindeki Orta Asya vurgusu, aynı zamanda dönem içinde bütünüyle silinmemiş “Turan ülküsü”nü de belli sınırlar dâhilinde tutmaya yaramaktadır. Tezin bu biçimi, düşünsel hayatın mazisinde böylesi yer sahibi olan Orta Asya algısını bütünü ile dışlamamakta, ama onu hedef olarak seçilen batıya ulaşmadaki araçsal katkısı çerçevesinde gündeme almaktadır.

Genel özellikleri bu biçimde aktarılabilecek olan Tarih Tezi'yle ilgili yanıt bekleyen bir soru, onun insanların kendilerini bir ulusun mensubu olarak tahayyül etmelerinde ne gibi bir rol oynayacağıdır. Tezin vurguladığı hususlar, dar bir çevrenin çalışmalarının sonucu olmuş ve dar bir çevreye sunulmuştur. Örneğin tarih tezinin temel belgelerinden 1930 tarihli *Türk Tarihinin Ana Hatları* yüz, bu kitabın kısaltılmış bir versiyonu olan 1931 tarihli *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı* ise otuz bin adet basılmıştır. Ulus inşası noktasında tarihe yönelişin amacı, belirli bir insan grubunu bir hikâyenin parçası haline getirmek ve bunun vasıtasıyla onlara özdeşleşecekleri kimliği sunmaktır (Shissler, 2005: 46). Yeni rejim, tarihe aynı amaçla yönelmiş, bu yönelişin neticesinde genel bir hikâyeyi oluşturmanın da adımlarını atmıştır. Sorun bu hikâyenin kimliği benimseyecek olan insan topluluğuna ulaşmasında düğümlendiğinde asıl katkıyı yapan, dönemin tarihi romanları olmuştur.

Tarihi roman⁸⁰ türünde eser vermekte olan edebiyatçılar, cumhuriyet döneminde geliştirilmeye çalışılan tarih algısıyla bağlantılı biçimde konularını, İslamiyet öncesi Türk tarihinden seçmişlerdir (Yalçın, 2002: 262). M. Turhan Tan (1938) ve İskender Fahrettin Sertelli (1933a)'nin en önemli isimlerinden olduğu bu türde, Orta Asya Türklerini aktaran yazarların en üretkeni *Gültekin* (2005), *Kolsuz Kahraman* (1959) ve *Kızıl Tuğ* (2004) eserleri ile Aptullah Ziya Kozanoğlu olmuştur. Belge'nin (2009a: 17)

⁸⁰ Bu türle ilgili olarak bkz. Argunşah, 2007; Lukacs, 2010.

“yirmilerde ve otuzlarda tarihi popüler romanı götüren isim” olarak nitelediği Kozanoğlu, bu kategorideki diğer isimlerle birlikte cumhuriyet kuşağının serüven dileklerine ve yüceliş özlemlerine karşılık vermiştir (Mutluay, 1973: 305). Bunu yaparken, dolaylı şekilde milliyetçi tarihçilerin ilkçi perspektiften giriştikleri icadı romana uyarlamaktadır. Orta Asya’daki siyasal faaliyetler, savaşlar, sahip olunan idealler, Çinlilerle münasebetler ve onlara bakış noktasında birçok veri sunan romanları, bunu yaparken tıpkı tarihsel araştırmalar gibi günün ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur:

Bu inşada tarihin derinliklerinden bu yana düşmanlarını alt ederek başarıyla bu güne gelmiş modern ulusun çekirdeği olan bir etnik birimin mitoslarına inilir yahut uygun mitoslar icat edilir. Bu etnik birimin bütün tarihi anakronik atıflarla yeniden kurular. Bir kabile ya da boy birliğinin şefi “ulusal idealler” peşinde koşan bir öndere dönüştürülebilir; bugünkü çatışmalara uygun düşmanlar; dinsel kavrayışlar ve tavırlar ulusallaştırılır; kabile ve aşiret kimliğinin ötesine tarihsel olarak geçemeyecek kategoriler “ulusal bilinçle” ve ideallerle yüklü eşitlere dönüşür; tarihin gerilerinde “demokratik” tavırlar, “insan hakları”na saygılı egemenler, hatta “kadın hakları” vs. keşfedilir (Aydın, 1998: 89).

Orta Asya’daki Türklerin tarihini konu edinmiş olan romanların kahramanları ve içinde yer aldıkları olay örgüleri böylesi bir kurgu ile bütünüyle örtüşmektedir. Farkı ise bunun olabildiğinde yalın bir anlatım ve kurgu ile gerçekleşmesidir. Örneğin Çin’e hükmederken sonradan onların esiri olan Türklerin yeniden bağımsız olma çabaları doğrultusunda sahneye çıkan kahraman, neredeyse tüm romanların genel konusudur. Fakat konuyu yüzeysel biçimde ele almakta, özellikle neden sonuç ilişkilerini derinlikten yoksun biçimde kurgulamaktadır. Ulus olarak nice olumlu vasfı bünyesinde toplayan Türklerin yenilgilerinin yegâne nedeni olarak, Çinlilerin savaş meydanında başaramadıklarını hile yoluyla gerçekleştirmeleri gösterilir. Çinli prensesler ile yapılan evliliklerin Türk soyunu bozarak yıkıma yol açması ve Türklerin giderek daha yoğun biçimde Çinlilerin huylarını ve dillerini almaları romanların genelinde karşılaşılan vurgulardır (İskender Fahreddin, 1933a: 22-3; Tan, 1938: 38; Kozanoğlu, 2003: 58). Görünüş itibarıyla basit niteliğine karşın bahsedilen unsurlar, Smith’in (2002: 245) çöküş miti olarak tanımladığı “nasıl bozulduk ve fethedildik” sorularının yanıtını okuyucuya benimsetmede yeterli olmaktadır.

Benzer bir yeterlilik, 1923-1938 yılları arasındaki romanların, “bizi kim doğurdu ve nasıl onun soyundan geldik” sorusuna bir yanıt olarak soy mitini, nerelerin aşılp gelindiği noktasında göç mitini, nasıl özgürleşildiği sorusuna bir yanıt olarak kurtuluş

mitini ve büyüyüp kahramanlaşmanın zamanı bağlamında altın çağ mitini ihtiva edişinde de söz konusudur. Özellikle Türk destanların ve mitolojik öğelerinin romanlara adaptasyonu, soy miti noktasında kapsamlı açıklamaları okuyucuya ulaştırmıştır. *Cehennemden Selam*'da Nuh Peygamberin oğlu Yafes'e (Tan, 2010: 173), *Gültekin*'de Tümen Han, İstemi Han ve Mete Han'a dayandırılan soy çizgisi (Kozanoğlu, 2003: 58); *Kızıl Tuğ*'da da Çakır'ın ağzından Ergenekon Destanı ile anlatılacaktır (Kozanoğlu, 2004: 57). Farklı ulus örneklerinde sıkça başvurulan göç anlatısının dönem romanındaki en dikkat çekici örneğini veren ise, İskender Fahreddin Sertelli olmuştur.

Karakter ve mekân seçimi ile olay örgüsünün özellikleri göz önüne alındığında Sertelli'nin eserleri, Türk Tarih Tezi'nin içeriğini yaygınlaştırılmayı amaç edinmiştir. Yazar, *Sümer Kızı*'nın girişinde yaptığı açıklamayla da yüklendiği misyonu bizzat dile getirir. Ona göre Atatürk, "*Türk tarihi yapılırken*" birçok tarihi hakikati ortaya çıkarmıştır ve halkın bunları bilmesi gerekmektedir. Akşam Gazetesi'nde tefrika edildiği yedi aylık sürede "köylü ve şehirli herkes" in okuduğu roman, tarihi hakikatleri Çankaya'dan halka indirmiştir (İskender Fahreddin, 1933b: 5). Bu hakikatlerin başında ise Büyük Göç'ün sonrasında Orta Asyadan Dicle-Fırat kıyılarına gelen Türklerden bir kısmının burada yerleşerek Mezopotamya medeniyetini kurdukları, Fırat kıyısında "*muntazam orduları, muhteşem mebetleri ve saraylari binlerce sene yaşadığı*", Sümer ve Hititlerden başka Mısırlıların da Türk olduğu gelmektedir (İskender Fahreddin, 1933b, 1938). Bu noktada göçün en önemli sonucu, yerleşik yaşama geçilmesiyle geçmişte savaşçılık ve yiğitlikle anılan ulusal özelliklere medeniyet kuruculuk vasfının eklenmesidir. Sertelli'nin önemli bir vurgusu, Tarih Tezi'nin ve ona uygun olarak yayımlanan romanların sunduğu anlatının gerçekliğidir. Örneğin o, *Tahtları Deviren Çocuk*'u (1936) okuyucuya sunmakla ulusal bir ödevi yerine getirdiği fikrindedir. Yabancı ulusların kendi çocuklarını tarihe bağlamak için uydurma masallar ve efsanelerle yetiştirdiğini, kendilerinin ise tarihi masal yaparak okutma gayreti göttüğünü ifade eder (Sertelli, 1936: 3).

Başta Sertelli olmak üzere dönemin tarihi roman yazarlarının dönemlerinin siyasal düşünce ve tarih anlayışıyla ilişkilerini, 1908 sonrasında Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp arasındaki ilişkiye benzetmek mümkündür. Gökalp'in düşünsel çevresini oluşturduğu milliyetçilik anlayışının ve onun tarihe bakışının yaygınlaşmasında Ömer Seyfettin

hikâyeleri oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Başta *Eski Kahramanlar* serisindeki tarihi öyküler olmak üzere Seyfettin, dönemin geçmiş dönem Türk tarihine bakışını popüler hale getirmiştir. Benzer bir durum, 1923-38 arası romanları ve tarihi roman türü için de söz konusudur. 1930'ların romanının konu edindiği tarihsel dönemle arasındaki mesafe, Ömer Seyfettin ile hikâyelerinkine nazaran fazladır. Ancak bu –aksi sıklıkla iddia ediliyorsa da– yüzyıllar öncesinin içinde bulunulan zaman diliminin ihtiyaçları çerçevesinde kurgulanmasına da olanak tanımıştır. Dönem romanının geçmiş deneyimlerden önemli bir farkı bu noktada düğümlenir. Kurmaca niteliğinde olay örgüleri, her zaman için tarihsel hakikat olarak sunulmakta, yeni nesillerin bunlardan ders çıkarması arzu edilmektedir. Tarihi roman yazarlarının bir kısmının aynı zamanda okullarda tarih öğretmenliği yapıyor oluşları ve tarih ders kitaplarının hazırlanmasında yer almaları (Türkeş, 2002a: 814), gerçek ile kurgu arasındaki sınırın bulanıklaşmasını da beraberinde getirmiştir.

Dönem siyasi iradesinin tarihe yaklaşımındaki “medeniyet” vurgusunun, romanların genelinde önemsendiği görülmektedir. Bu, Türklerin ne denli medeni bir ulus olduklarının ve nice medeniyete kaynaklık ettiklerinin tarihsel bir gerçeklik olarak sunulması ve yaygınlaştırılması çabasını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla dönem romanları, Orta Asya'daki ya da Mezopotamya ve Anadolu'daki Türkler arasında ayırım yapmaksızın her birinin medeniyete katkılarını vurgular. Bu doğrultuda eserler, “dünyanın başka taraflarında, insanlar, daha kaya ve ağaç kovuklarında en koyu vahşet hayatını yaşarken” ana yurdunda medeniyet inşa eden (İskender Fahreddin, 1938: 41); toplum içinde kurallar koyup uygulayarak düzen sağlayan ve bereberinde uluslarını zenginleştirip refaha kavuşturan (Kozanoğlu, 2003: 58); Asya'da büyük sanat eserleri bırakan ve bunları batıya da taşıyan (Burhan Cahit, 1935: 212) Türkler'e ilişkin vurgulara rastlanmaktadır. Buna rağmen romanlarda batıdaki barbar algısının alt arka planında yer alan Türklerin savaşçılığı hususu ön plana geçmekte ve medeniyete dair mesajın gözden kaçmasına yol açmaktadır. Burada rejim ileri gelenlerinin söylemlerinde medeniyetin ve Türklerin medeniliğine dair vurgunun ön planda olduğu ve bu durumun bizzat barbarlıkla özdeşleştirilen geçmişi aşma gayretiyle bağlı bulunduğu açıktır (Zarakol, 2011: 111-159). Ancak roman açısından sorun, medeniyetin savaşçılık kadar renkli bir anlatı teması olmamasıdır. Medeniyetin bir roman konusu olarak ele alınmasını güçleştiren soyut karakteri karşısında Gültekin, Temuçin, Alpago,

Bilge, Tanrı'nın Oğlu gibi tarihi savaşçılar ve onların savaşları, yazarlara daha geniş olanaklar sunmaktadır. Bu yönüyle romanlar, *“Türk tarihini askerlikten biraz olsun arındırmak ve bu Türk kavramını medeniyet kavramıyla özdeşlemek özlemi”*ni (Belge, 2011: 610) karşılamada çok da başarılı olamamıştır.

Medeniyet ile savaşçılığı bir arada sunma çabasının yarattığı paradoksu aşmada dikkat çekici bir girişime ise, Peyami Safa'nın *Attila* romanında (1977a) tanık olunmaktadır. Genel olarak tarihi roman türünde eser vermeyen Safa, bu eseriyle, Türk edebiyatına Hunlar ve Attila hakkındaki ilk romanı kazandırırken (Gür, 2012), savaşçılığın ve fütühatın beraberinde getirdiği ölüm, acı ve yıkımı, medeni olma vasfıyla bir arada sunar:

Lâğar bir atın uyuşuk adalelerine inen kamçı darbeleri niçin ve nasıl bir zulüm olmuyorsa ve yaşamak kudreti verdiği için meşrû telâkki ediliyorsa, "Attilâ"nın da yangınlar, zelzeleler ve tâunlar salarak beşeri sarsması meşrû ve ulvidir. Bu mânâda bir barbarlığın ona izâfe edilmesinden ne çıkar? "Attilâ" yaratıcı tahripkârdır (Safa, 1977a: 7).

Attilâ'ya atfedilen “yaratıcı tahripkâr”lık vasfı esas itibarıyla onun sefer ve fetihlerini askeri bağlamının ötesine geçirmekte ve medeniyetlerin inşası ile ilişkilendirmektedir. Onun yaptıkları, çürümüş insan köklerini sökmek ve yeni nesillerin ve medeniyetlerin tohumlarının atılması için uygun zemini hazırlamaktan ibarettir (Safa, 1977a: 125). Üstelik gerek Attilâ'nın kendisi, gerekse yönetimi altındaki ulusun medeniliği başka örneklerle de vurgulanır. Hunlar, “güzeli ve kolayı anlamakta gecikmeyen” bir ulus olarak nitelendirirken bu kanıya, medeniyete olan sevgilerinden ötürü eski bir Romalı olan Onejes'i başvekil yapmaları, ona sevgi göstermeleri ve yıkanmayı ondan öğrenmiş olmaları üzerinden varılır. Onejes'in katkısıyla Hun evlerinde banyolar “medeni” bir tarz sergilemekte, Attilâ'nın sarayında da en “asri” müstemilatı banyolar oluşturmaktadır (Safa, 1977a: 42-3). Safa'nın hakkındaki barbarlık söylemine karşın Attilâ'yı yerleştirdiği medeniyet kurucu vasfı karşısında bunun delili olarak sunulan pratiklerin yüzeyselliği dikkat çekmektedir. Bu çelişki, Safa'nın ötesine geçerken, medenilik ile savaşçılığı bir arada içeren Türk imgesinin tutarlılığındaki sıkıntıyı göstermektedir.

Zaten romanların konu edindiği tarih günümüze yaklaştıkça, medeniyet vurgusunun iyice geriye çekildiği ve savaş ve zafere odaklanmış anlatıların cüretkârca sergilendiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin öncesi, Türklerin İslam'ı kabullerinin ise

sonrasında geçen örnekler, fetih ve genişlemenin dinsel niteliğini açıkça vurgulamayan, ama pratikte bununla ilişkili tarihsel vaka ve karakterleri Türklüğün şanı adına kullanır. “*Arap, onun ününde diz çökerdi. Acem, onun buyuruğıle yatar, kalkardı*” sözleri ile övülüp “Rum sürülerini sinek gibi avlayışı” önemsenen Alpaslan örneği (M. Turhan, 1931: 11) medeniyete dair içerikten yoksun bir fetih ruhunu övmektedir. Kayserle görülecek hesaplarını “*Kayserin başını kesmek, bütün Rum diyarını ele geçirmek, kiliseleri yıkıp yerlerine camiler kurmak*” olarak sıralayan Battal Gazi ise (Korgunal, 1936: 75-6) yaratıcılıktan ziyade tahripkârlığın ön plana çıktığı bir anlatıdır.

Sonuç olarak, inşa edilen ulusun kökeninde şanlı bir geçmişi sergileme ve ulusu tarifin bir parçası olarak ortak tarihi vurgulamada dönem romanı önemli işlevler yüklenmiştir. Kuşkusuz bir edebi tür olarak tarihi romanların okuyucu ve yayımcılardan gördüğü ilgi ve bu türün edebiyat geleneği içindeki yaygınlığı, bu durumu pekiştirmiştir. Hemen hemen her bir tarihi roman, yeni rejimin tarih anlayışının farklı ayrıntılarını sunarken genel uygulamalar ile de bütünleşmektedir. Sunumu nispeten azınlıkta kalsa da Türklerin medeniliğinin vurgulanması ihtiyacı, geçmişin şan ve zaferinin kaynağının her zaman Türklükle açıklanması ve Osmanlı döneminde de Türklüğün etkin olduğu müddetçe başarılar elde edilebildiği mesajı, bu örtüşmenin göstergeleri arasındadır.

Ancak geçmişin şan ve yüceliğinin gerek politik söylem, gerekse roman üzerinden sıkça vurgulanması, diğer yandan rejimin ulus inşası sürecinde karşı karşıya bulunduğu belli çıkmazları arttırmaktadır. Keza kurulan ulus devletin hükmettiği alana bakıldığında, övülen geçmişe nazaran muazzam bir yitimle karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla geçmişin yüceliği vurgusu, bugünün başarısızlığını sergileme potansiyeline de sahiptir. Roman özelinde bu durum, iki yoldan aşılacaktır. Bunlardan ilki elde kalan toprakların nicel açıdan küçüklüğüne karşın arz ettiği niteliğin önemini vurgular ki bu, bir sonraki bölümde tartışılacak olan coğrafyanın vatanlaşması hususuyla ilgilidir. İkinci boyut ise, küçülme ve gerilemenin bir saflaşma ve özü açığa çıkarma olanağı olarak sunumudur. Bu ise ilerleyen kısımlarda öteki tartışması çerçevesinde, Osmanlı geçmişine atfedilen anlam üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.2.3. Mekânın Uluslaşması: Dönem Romanlarında Türk'ün Vatanı

Haşin ve heybetli dağların arasından kıvrılarak akan azametli sular; uçsuz bucaksız yeşil ormanlar, senin coşkun ve keskin ruhuna eş olacak kadar güzel... Bu yerler, ilham kaynağı ve hazinesidir; bu ellerin her parçasında bir şiir, her menkıbesinde birer kahramanlık ve vatanseverlik destanı yazılı... Buralarda yüzlerce yıl müstevlilerle çarpışan lakin asıl Türk varlığından hiçbir şey kaybetmeyen vatandaşlar var...Arz güneşten ayrıldıktan sonra, yaratan, galiba en büyük gayretini buraya harcamış! (Şükûfe Nihal, 2008: 347).

Ulusun üzerine inşa edileceği coğrafyanın arz ettiği sorunlar ve yetersizlikler, 1923-1938 arasında yayımlanmış romanların birçoğunun, benzeri doğa betimlemelerini içermesine neden olmuştur. Güneşin “Asya'nın hiçbir ufkunda” o denli güzel batmadığı (Safa, 1989: 76); doğası “sün'i” Avrupa'dan daha güzel ve daha tabii olan Anadolu (Yesari, 1977: 158), kendisine atfedilen nice olumlu vasıflara karşın kusursuz değildir. Doğası, tabiatı, köyü ya da insanı yer yer övülse de, onun uzun süreli bir geri çekiliş ve yitimin neticesinde elde kalan yegâne toprak olduğu gerçeği, üzeri örtülemeyecek denli yakın bir zamanın deneyimidir. Geniş topraklara yayılmış bir imparatorluğun akabinde, uğruna savaşlar verilerek elde tutulabilmiştir. Bunun kaybedilenlerin acısını ne denli unutturduğu da tartışmaya açıktır. Öyle ki hatıratlarda, yeşil doğası ve uygun iklimiyle nüfusun önemli bir kısmını barındıran Rumeli'nin ardından, bozkır ve kurak Anadolu'ya ilk kez ayak basanların şaşkınlığına rastlanabilmektedir (Aydemir, 1958). Fakat ulus inşasının gereksinimleri bu şaşkınlığın atlatılmasını zorunlu kılar. Anadolu, ulusun üzerinde yükselmesi için elde kalan yegâne şanstır ve gündemin odağında Tanzimat'tan beri gerçekleştirilemeyen bir hedefi gerçekleştirmek, coğrafyayı vatan haline getirmek yer alır.

Ulusun mekânsallaştırılmasına (Durgun, 2011: 164) tekabül eden bu süreç, coğrafyanın farklı alan ve türleri ile ilişkilidir. Bunların başında coğrafyanın akademik bir disiplin ve inceleme konusu olması gelir. Coğrafya dersinin öğrencilere vatan bilincini aşılacak bir nitelik taşıması konusundaki çabalar ve düzenlemeler Osmanlı dönemine kadar gitmektedir (Özkan, 2014). Cumhuriyetin ulus inşası politikası ise eğitimin ötesine geçerek coğrafyayı bütünü ile inşa sürecinin parçası kılar. Politik söylemin bütünü ile millileştiği bu süreç, etkisini coğrafya üzerinde de gösterecektir: Yeni dönemde coğrafya, egemenlik, sınırlar, meclis ya da eğitimle aynı sıfatı taşıyacak biçimde “milli coğrafya” olmuştur (Özkan, 2014: 459). Milliliğin gereği olarak gündemin ön sıralarına ise haritasının çizilmesi, haritanın içerdiği sınırların kutsallaştırılması ve yer isimleriyle

bölgesel adlandırmaların “ulus” esasına göre gözden geçirilmesi yerleşmektedir.⁸¹ Teorik açıdan çizilen harita, tarihî anavatanların hudutları ve müstakbel topluluğun coğrafi kapsamını belirleyerek devletlerin tahayyülünü kolaylaştırmaktadır (Özkırmılı, 2010: 164). Ancak Anadolu özelinde harita, vatan topraklarının ne denli küçüldüğünün ve geçmişte bu şekilde nitelendirilmiş nice yerin artık sınırların dışında kaldığının da somut göstergesidir.⁸² Bu noktada edebiyat, yitimi geri plana iterek elde kalanların önemini vurgulanmasında ve onu değerli kılacak bir çabanın sergilenmesinde önemli rol oynar.

Romanın coğrafyayı vatan kılma konusundaki gayretinin ilk adımı, ulusun üzerinde yaşadığı coğrafya konusunda bilgi sahibi kılınmasına dairdir. Anadolu, Türklerin vatanı olarak tanımlansa da gerek farklı bölgelerin bir diğeri hakkında bilgisi,⁸³ gerekse seçkinlerin Anadolu’nun geneline dair bilgisi oldukça kısıtlıdır. Romanının bu durumu ortadan kaldırma çabası, kendi adına da bir yeniliğe karşılık gelmekte, konu edindiği mekânının sınırlarını genişletmektedir. Öyle ki ortaya çıkışından itibaren romanın konusu İstanbul olmuş, hatta onun da bütününden ziyade mekân olarak yalıların, konakların tercih edildiği, sınırlı ve aristokratik bir elit kesim üzerine yoğunlaşmıştır (Gürpınar, 2012: 906). Türkün müstakbel vatanı olacak Anadolu’nun ise Osmanlı dönemi romanında sınırlı birkaç istisna dışında karşılığı yoktur. Özellikle Anadolu nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylü ve köylülük temelinde yegâne örnekler

⁸¹ Örneğin imparatorluk döneminde etnonime bağlı olarak yapılmış adlandırmalar, ulus devlete geçişle birlikte kabul edilemez hale gelmiş; etnik takılarla oluşturulan yerel adlar resmî kullanımdan kaldırılmıştır. Maarif Vekâletinin yayınladığı 8 Aralık 1925 tarihli "Türk Birliğini Parçalamaya Çalışan Cereyanlar" başlıklı bildiriyle Lazistan ve diğer bütün etnik takılarla oluşturulan yerel adlar resmî kullanımdan kaldırılmış, yayımlanan bildiriye "Kürt, Laz, Çerkez, Kürdistan, Lazistan" adlarının kullanılmaması, bu konularda mücadele edilmesi öngörülmüştür. Buna bağlı olarak, bölgelerin isimlendirilmesinde coğrafi yön isimleri kullanılmaya başlanmıştır (Durgun, 2011: 78-9).

⁸² Osmanlı deneyiminde kaybedilen toprakların öğrencilerde aşağılık kompleksi yaratmaması doğrultusunda elde kalan kısımların farklı yerlerle büyüklük açısından mukayese edilmesine rastlanmaktadır. 1916 tarihli *Küçüklerle Coğrafya Hikayeleri* kitabı, Anadolu’nun Fransa kadar büyük olduğu, Suriye ve Filistin’in toplamının İtalya’dan daha geniş olduğu, Osmanlı yönetimindeki Arabistan’ın da tüm Balkan devletinden daha geniş bir alan tuttuğu şeklinde bilgiler aktarılır (Özkan, 2014: 466). Kurtuluş Savaşı’nda zafer kazanılmış olsa da, geçmişte teselli olarak sunulan coğrafi bölgelerin yitimi engellenememiştir. Dolayısıyla gelinen noktada bizatihi yeni haritanın kendisinin aşağılık kompleksine yol açma ihtimali bulunmaktadır.

⁸³ Romanın Anadolu’ya yönelişinin sembolik miladı olarak nitelendirebileceğimiz *Yaban*, Anadolu’nun farklı noktalarının birbiri hakkındaki bilgisizliğini vurgulayışıyla da dikkat çekmektedir. Romanın kahramanı Ahmet Celal’in İzmir’den bahsederken karşılaştığı “İzmir de niresi oluyor?” ve “Sivrihisar’dan da büyük mü ki?” gibi sorular (Karaosmanoğlu, 1987: 146), ulus inşasında coğrafya üzerine harcaması gereken çabanın büyüklüğünü göstermektedir.

Nabizade Nazım'ın *Karabibik*'i (1890) ve Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa*'sından (1910) ibarettir.

Bu noktada romanın yüklendiği misyon muhayyel cemaatin potansiyel mensupları olan okuyucularına üzerinde yaşadıkları coğrafyayı tanıtmaktır. Bu tanıtım, coğrafya kapsamında tabiat ve yeryüzü şekillerinden ziyade o coğrafyayı kendisi ile birlikte paylaşan insanları konu edinmektedir. Tanıtımın diğer bir boyutu, olanla olması istenenin birbirine karışması ve gerçekçi tasvirler yerine inşayı kolaylaştırıcı bir iyimserliğe başvurulmasıdır. Anadolu'nun temsil ettiği “*asıl Türkiye*” zaman zaman bir ressamın elinden çıkmışçasına sunulur:

Orada on binlerce kuşun sesini duyacaksınız... Köylü kızları ile tanışacaksınız... Yüzlerce ağacın yaprakları gittiğiniz yollarda size gölge olacak. Ne vahşi ormanlar, ne korkunç güzellikler, ne doyulmaz manzaralar göreceksiniz. Köylü kızları elleriyle süt getirirler, çocuklar, kucaklarile çiçek taşıyacaklar... Ya işte böyle... Asıl Türkiye'yi bundan sonra göreceksiniz (Karakurd, 1936: 150).

Yazarların Anadolu'yu bu denli olumlu bir şekilde betimlemelerinin samimi fikirlerinin mi yoksa alternatifsizliğin mi sonucu olduğu çok net değildir. Vatani bütünüyle yitirmektense halen bir vatana sahip oluşun başlı başına önemsendiği açıktır. *Dikmen Yıldızı*'nda karşımıza çıkan “*Vatan sevgisini vatan kaybedenler bilirmiş*” ifadesi (Aka Gündüz, 1944b: 15) temel itibarıyla bu önemseyişin bir göstergesidir. Üstelik aynı ifade, toprağın anlamlandırılışına dair paradigmanın yaşadığı dönüşümle de uyumludur. Yeni dönemde gerek şartların zorlaması, gerekse imparatorluk mantığının geride bırakılarak ulus devlet esasında örgütlenilmesi, toprağın büyüklüğü ya da küçüklüğü meselesini talileştirmiştir. Artık önem arz eden, yüzölçümünün genişliğinden ziyade bir toprağın aidiyeti, o toprağın sahibi olduğu iddiasının kabul ettirilmesidir.

Türklere ait bir vatan olarak Anadolu manzarasının en temel vasfı, köy ve köylülüğe dairdir. İmparatorluk, kapitalist düzene eklenilebilme ve sanayileşme konusunda zaten periferide kalmış ve alt yapı olanakları sınırlı bir nitelik taşıırken⁸⁴ Anadolu, bu genel manzaranın da en dezavantajlı bileşeni olmuştur. Dolayısıyla Anadolu demek iktisadi ve sosyal ilişkilerle iletişim konusunda geri kalmış, alt yapı olanakları yetersiz ve yeterince tanınmayan köylü nüfusu demektir. Fakat ulusu ortaya çıkaracak olan da yine bu köylülerdir. Henüz ortada olmayan milleti “*bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar,*

⁸⁴ Konuyla ilgili olarak bkz. Pamuk, 2005.Cem, 2011.

bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, bu Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir” (Karaosmanoğlu, 1987a: 146).

“Milleti yapmak”, ulus bilincinin farkına önceden varmış olanların bu nüfusla bağ kurması ve kendinde olan bilinci aktarmasını gerektirmektedir. Aktarım hususu, bir yönüyle geçmişin halkçılık tartışmalarının gündemdeki yerini halen korumakta olduğunun ispatıdır. Dolayısıyla *halka gitmek*, bir zorunluluk halini alırken, romanda bu gidişin içerik ve sonuçlarına dair beklentilerin farklılaştığı gözlenmektedir. Belli örnekler köylünün belli bir cevhere sahip olduğunu ve onu ortaya çıkarıp işlemenin gereğini vurgulamaktadır (Sevengil, 1937: 66-7). Köylüyle bir bağ kurulması halinde, onun sahip olduğu büyük hayat tecrübesi anlaşılabilir ve içinden gelen irfanının, aydınların bilgisinden ne denli ileri olduğu ortaya çıkacaktır (Karaosmanoğlu, 2009: 79). Dolayısıyla halka gidiş konusundaki değerlendirmelerin bir kısmı, doğru yöntem ve doğru ilkelerin izlenmesi halinde olumlu sonuçlar öngörmektedir. Fakat burada halka gidenin özellikleri önemsenmektedir; “balmumu gibi yumuşak” olarak nitelenen halk, “*karşısında iyi yürekli, akli başında kılavuzlar olması halinde*” onu takipten çekilmeyecektir (Aka Gündüz, 1937: 24). Kurulacak ilişkinin şekillenmesinde, yine halkın nitelikleri göz önünde tutulmalı ve bu nitelikler üzerinden bir yöntem tatbik edilmelidir. *Çıplaklar*’da Çetiner bununla ilgili bazı ipuçları sunar:

Dktor Çetiner, Anadolunun bir hususiyetine daha dikkat etti: Türk köylüsü ve köylüden farklı olmayan Anadolu kasabalarının halkı, konuşmaktan hoşlanmayan, içinden pazarlıklı, muhakemesini kuvvetli sezişile bir an içinde ve kendi kendisine yapıp hükmünü kendi kendisine veren ve kendi kendisine tatbik eden kimselerdir. Onlar nutuktan hoşlanmıyorlardı. Anadoluya yapılacak propaganda kulağına değil, gözüne hitap etmelidir; onu sözle değil, işleyola ve istediğiniz yola getirmek mümkündür (Sevengil, 1936: 89).

Kuşkusuz “*halka doğru*” söylemi, “*güzide*” ile köylü arasında karşılıklı bir alışverişi ve iki tarafın birbirini daha ileri bir aşamaya taşıyabilmesini içerdiğinde önemlidir. Ancak halkçılık hareketlerinin ülkedeki tarihi,⁸⁵ bu konudaki başarıları içermez. Bunun nedenleri arasında, halka yönelenin her zaman için güzide vasfı taşımaması ve yönelişin gayesine vakıf olmaması da yer almaktadır. Bu bağlamda *Yalnız Dönüyorum*’da Seyhan’ın Yıldız Hanım ile sohbetinde kullandığı “*ben herkesin kaba bulduğu köylüleri, hele o üstü başı yırtık askerleri ne kadar severim. Onlar memleketin öz evlatlarıdır, işte!*” ifadesi (Şükûfe Nihal, 2008: 298) açıklayıcı olabilir. İlk bakışta

⁸⁵ Halkçılık hareketinin gelişimi konusunda bkz. Toprak, 2013.

yadırgatıcı bulunmayabilecek olan bu söylem, halka doğru gidişin bahsedilen “kaba” ve “üstü başı yırtık” olma durumunda bir değişiklik yaratılmaması halinde sorgulanmasını gerektirmektedir. Benzer bir durum, halka neyin götürüldüğü konusunda da kendini gösterir. Öyle ki Osmanlı romanının gülünçleştirilen “yanlış batılılaşmış” karakterinin bir benzerini, Halide Edip halka gidenler arasına yerleştirir:

Gider gitmez bir defa “köhne ve örümceklî” düşünceleri kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asrî bir cemiyet tophıyacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda haline sokacak Diyarbakır'da yeni hayatın bir çeşit kraliçesi olacaktı. Giderken gramofon götürüyordu. Fakat kuracağı sosyete başarı gösterirse, İstanbul'dan bir cazbant getireceklerdi. Belki büküklerinden biri Diyarbakır'a gelirse, onun şerefine bir balo ile başlayarak, balo gibi uygarlığın en yüksek nimetini de Diyarbakır'a tattıracaktı (Adıvar, 1967: 37) .

Romanlar, halka yönelik konusunda iyimser olmayan figürlere de yer vermektedir. Umutsuzluğun bir boyutu gidilen halkın arz ettiği özelliklerden kaynaklanır. *Yaban*'ı Türk edebiyatında tartışmalı kılan bir neden, son kertede halka dair ümitsizliği vurgulayıştır. Ahmet Celal, halkın içinde bulunduğu durumun mesuliyetini öncelikle aydına yüklemektedir:

Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksirmek hakkını kendinde buluyorsun. Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabani ot gibi biti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi?” (Karaosmanoğlu, 1987a: 136)

Ancak *Yaban*'ın önemi, kopukluğun geldiği noktada buna sebep olanın halk mı yoksa aydın mı olduğu sorusunu ikincilleştirmesinde yatar. Keza ortadaki sonuç, sebebinden bağımsız bir şekilde “okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark”ın “bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyük” oluşudur. Aydın, vatan üzerinde ilerledikçe boşluk, soğuk ve itici bir havayla karşı karşıya kalmaktadır (Karaosmanoğlu, 1987a: 55). Buna ayrıca halkın cehalet, bencillik ve çıkarıcılıkla iç içe betimlendiği anlatı örnekleri eklendiğinde (Güntekin, 1968; Adıvar 1943) inşacı aktörlerin verili halk kitlesini bir ulus haline sokmalarının ne denli güç olduğu anlaşılabilir.

Kimi roman örneklerinde Anadolu, sadece barındırdığı insanların genel karakteri ile değil, mekânsal açıdan sahip olduğu vasıflar ile de olumsuz biçimde resmedilir. Anadolu'yu “Kenarından şırıl şırıl bir dere akan, ağaçlarında bülbüller öten yeşil bir

köy” olarak hayal edenler, ona ulaştıklarında hastalıkla, fakirlikle, yokluklarla karşılaşmaktadır (Sevengil, 1936: 348). Öyle ki içinde bulunulan koşullarda, cephede düşman ateşi altında ölenler kadar, geride hastalık ve illetten ölenler bulunmaktadır (Reşat Enis, 1933: 16).

Ancak insan ve mekânın sunduğu bu olumsuz manzaranın yeni rejim açısından kendi lehine kullanılması ve bu yolla ulus inşası çabalarına ilişkin bir meşruiyet kaynağı edinmesinden de bahsedilebilir. Dönemin bazı romanlarının net şekilde yansıttığı üzere, Anadolu’nun ve köylünün içinde bulunduğu sefil durumun sorumlusu olarak eski rejimin gösterilişi, yeni rejimin eylemlerine destek sağlayabilecektir. Dolayısıyla Osmanlı’nın öz Türk vatanında herhangi bir imar faaliyeti göstermezken Türk köylüsünden topladığı vergilerle Arabistan topraklarını demiryolu ile donatması ve Kudüs, Şam, Medine gibi yerleri cennete çevirirken “öz Türk yurdunu mektepsiz, yolsuz ve ışısız bırakması” (Bürhan Cahit, 1933a: 48) geçmişin eleştirisi kadar bugünün idare anlayışının dayanaklarını da sunmaktadır. Üstelik burada, eski ile yeni ayrımı, bütünüyle coğrafi terimler üzerinden yapılmaktadır. Eski İstanbul’la özdeşleştirilirken Anadolu ve özellikle de Ankara, içinde bulunduğu birçok olumsuzluğa karşın yeniliğin “*enerji mektebi*” (Karaosmanoğlu, 2009: 81) ve “milli kıyamın membaı” (Burhan Cahit, 1935: 22) konumuna yerleştirilmektedir. Eski payitahtın “*bir mezbele, bir mezbaha ve bir menkabe*” şeklindeki görüntüsü (Aka Gündüz, 1933: 49) karşısında Anadolu, tüm olumsuzluklara karşın önemsenen mekândır. Keza onun varlığı sayesinde “*Türkiye Türklerindir*” denebilmektedir (Etem İzzet, 1930: 68). Anadolu’nun kalbi olarak tasvir edilen Ankara ise, insanı “samimî bir dost, büyük bir kardeş, ana baba gibi” kendine çekip bağrına basmaktadır (Sedes, 1941: 22). İstanbul’un kirlenmişliği karşısında Ankara, “*manevi hastalıkların sanatoryumu*” olmaktadır (Sevengil, 1936: 324).

Bora (2006), milliyetçiliğin coğrafya ile olan ilişkisine dair bir değerlendirmesinde “*Türk milliyetçiliğinin coğrafyası zayıftır*” saptamasında bulunurken, sebep olarak birden çok unsura dikkat çekmektedir. İmparatorluğun çözülme sürecinde elde kalan vatanın nerelerden ibaret olacağını geç ortaya çıkması, “devleti kurtarma” gayretinin farklı coğrafyalar arasında fark görmeyişi, kurucu elitin topraklarından kopmuş göçmenler olarak yeni vatanının “pitoresk” yönünü görememeleri, bu doğrultuda

değerlendirilmektedir. Milliyetçi akımın ve dönem siyasi elitinin bu niteliğiyle kıyaslandığında romanlarda ortaya konan coğrafi içeriğin daha gelişkin bir vaziyette olduğu söylenebilir. Coğrafyaya yaklaşımda çoğu kez öznel olmasına ve Anadolu'nun insani ve doğal niteliklerinin değerlendirilmesinde karmaşık bir manzara sunmasına karşın roman, coğrafyanın ulus inşası sürecine dâhil edilmesinde önemli bir rol ifa etmiştir. Ulus inşasının yoğun gündeminde coğrafyaya genel itibarıyla sembolik bir işlev yüklenmiş ve kendisine ulus-mekân ilişkisinin seyrinde önem atfedilmiştir. Bu sembolik kullanımın yansıtılıp yaygınlaştırılmasında öncelikli kaynak ise coğrafya ders kitaplarından ziyade romanlar olmuştur. Netice itibarıyla kişinin gereksinim duyduğu ya da kendine böyle emredildiği için bir toprak parçasına bağlanması mümkün olmayıp bir toprak parçasına bağlılığın sevilecek ya da uğruna ölünecek kadar olabilmesi için bazı tarihsel, psikolojik ve kültürel bağların olması gerekmektedir (Karpaz, 2006: 432). Roman bu yöndeki bağların geliştirilmesine sağladığı katkı ölçüsünde coğrafya ve ulus inşası noktasında bir bütünlük sağlamıştır.

Konunun köy ve edebiyat bahsinde vurgulanması gereken son boyutu ise, 1923-1938 arası romanın, daha doğru bir deyişle ulus inşası çabalarına katkı sağlamış olan roman örneklerinin köy konusunu ele alışındaki yüzeyselliktir. Ulusun üzerinde yükseleceği mekân olarak Anadolu ve ulusu meydana getirecek insan ögesi olarak köylü romanlarda yer bulmuş, zaman zaman içinde bulunduğu sıkıntılar sayfalara yansımıştır. Ancak bu, sıkça eski düzenin eleştirisi doğrultusunda, araçsal bir nitelikte gerçekleşmiştir. Diğer yandan *Çıkrıklar Durunca* (Sadri Etem, 1931)'da olduğu gibi köyü ayrıntılarıyla konu edinen ve köylünün içinde bulunduğu olumsuz koşullara sınıfsal bir açıklama getiren romanlarının inşası süreci açısından kenarda kaldığı/bırakıldığı görülmektedir. 1950'lere gelinceye kadar köyün konu edindiği eserler, genel itibarıyla köylünün iç meselelerini, sosyal sıkıntıları, üretim ve geçim kaygılarını değil, *Yaban* örneğindeki gibi, dışarıdan gelenin köylü ile olan ilişkilerini konu edilmekle yetinmiştir (Rathburn, 1972: 81). Bu yönüyle romanın, halkçılığın “sınıf var, çatışma yok” anlayışına evrildiği zaman diliminde köyün merkezine çok da girmemesi, ulus inşası açısından katkısını daha “makbul” kılmıştır.

4.2.4. Yadsınan Bir Ortaklık: Dönem Romanlarında Türk'ün Dini (?)

Ulusun belli bir insan grubunun sahip olduğu ortaklıklar üzerinden tarif edilebilmesi ya da bu ortaklıkların ulusal kimliğin altyapısını oluşturması, dini bu noktada kritik ve tartışmalı bir konuma yerleştirmektedir. Tartışmanın temel hattı onun milliyetçilikle olan ilişkisinin nasıl niteleneceği sorusudur: Madem ki ulus, dile, tarihe, kültüre ya da üzerinde yaşanan toprağa bağlı olarak şekillenebiliyor, o halde aynı dine mensup insanların bağlılıklarının da ulus fikrine destek sağlaması mümkün olabilir mi? Soruya olumlu yanıt verilmesi halinde din, ulus inşasını kolaylaştırıcı unsurlardan biri haline alabilecektir. Öyle ki milliyetçi düşüncenin yaygınlaşmasının gereklerinden biri kitlelerin hareket geçirilmesidir. Dinsel terminoloji ve din adamlarının başını çektiği kurumsal yapılanma, bu çabanın bir parçası olacaktır.

Bu senaryo, Polonya, İrlanda ya da Arap milliyetçilikleri deneyimlerinde geçerlilik kazanmıştır. İlk iki örnekte, dini ve etnik kimliğin özdeş kılınması ulusal kimliğin bu ekseninde ortaya konmasına olanak tanımış ve dinle özdeşleşmiş bir milliyetçilik ortaya çıkmıştır (Smith, 2009b: 84) Benzer durum İslam'ın Arap milliyetçiliğinde tuttuğu yerde de gözlenmektedir. İslamiyet'in Arap ulusu ile özdeş görüntüsü, azınlıktaki Hıristiyan Arapların, Kiptilerin ya da Marunilerin bölgeleriyle bağdaştırılmasında güçlükler yaratmaktadır (Hobsbawm, 2006: 89).

Bu yöndeki örneklere rağmen kadim nitelikteki dinlerin karşısında modern bir gelişme olarak milliyetçiliğin yer alması, aralarındaki ilişkinin gerilimler arz etmesine yol açmaktadır. Öyle ki iki olgunun tarihsel gelişim çizgileri göz önüne alındığında farkları ve hatta karşıtlıkları daha görünürdür. Batı Avrupa'da 18. yüzyıl, yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının gerileyişidir. Bu niteliğiyle ikisi arasında bir bütünlükten ziyade, birinin diğerinin yerini almasından bahsedilebilir. Anderson'un (2009: 25-6) işaret ettiği üzere, Aydınlanma ve akılcılık çağı, dini sahip olduğu konumdan ederken, onun üstlenmiş olduğu "mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama dönüştürme" işlevini açıkta bırakmıştır. Bu görevi dünyevi bir tarzda yerine getirebilecek olan en uygun kavram ise bizatihi ulus olmuştur. Milliyetçilik, geçmişte dinin sunduğu türden bir süreklilik ve ölümsüzlük duygusunu insana sunmakta, dinin geçmişte sahip olduğu kutsiyeti bir anlamda üzerine almaktadır (Hayes, 2010: 28). Bu yönüyle ulus, modern dönemin laikleştirilmiş tanrısı niteliğini taşır (LLObera, 2007:

240). Kendi tapınaklarına, kendi ritüellerine ve dinlerinkini andıran bir topluluk duyarlılığı ve grup sadakatine sahip oluşuyla Durkheimci anlamda siyasi/medeni bir din niteliği kazanmaktadır (Delanty & O'Mahony, 2002: 17; Smith, 2010: 38).

Konunun Türkiye deneyimindeki durumu, din ile milliyetçiliğin konumlandırılışının süresiz ve değişken bir karakter arz edişi nedeniyle tartışmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, özellikle Türkçülük akımının gelişim göstermesiyle birlikte dinin niteliği tartışılmaya başlanmış, ancak devletin bekası kaygısının belirleyici olduğu konjonktürde imparatorluk bünyesindeki müslümanların muhafazası gayreti dine karşıt bir tutum alınmasını engellemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlendiği ve gerçekleştiği süreç ise, başta Mustafa Kemal'in dönem boyunca kullandığı söylem olmak üzere, ulus ile dinin neredeyse özdeş biçimde kurgulandığı bir zaman dilimi olmuştur.

Millet sözcüğünün Osmanlı devlet yapısındaki kullanımı dinsel bir nitelik taşımışsa da, Müslüman öğelerin nitelendirilmesinde tercih edilmemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında "milli" sözcüğü, Anadolu'daki Müslümanları niteler bir vaziyete yaklaşmıştır. Milliyet, etnisite ve din arasındaki ilişkinin karmaşıklaştığı bu zaman dilimi, "milli mücadele"nin dinin bütünleştirici etkisini gözetmesini ve buna bağlı olarak da "biz"i vurgularken "Osmanlı Müslümanları"nın kastetmesini içerir (Zürcher, 2005: 236). Daha önemlisi ise sözcükten, halkın da böyle bir anlam çıkarıyor oluşudur.

Bu tabloda "Milli Mücadele" amaç ve yöntemi tamamıyla siyasi olan ancak üzerinde temellendiği grup kimliğini esas olarak dini terimlerle tanımlayan bir karakter taşımaktadır (Zürcher, 2005: 240). Dolayısıyla mücadelede zaferi kazanan kadroların milliyetçilik anlayışları, Polonya ya da İrlanda gibi örnekleri andırmaktadır. Ancak ulus devletin kuruluşuyla devam edecek olan süreçte, miladı Lozan olarak tanımlanabilecek (Durgun, 2011: 162; Zürcher, 2010: 148) bir kırılma gerçekleşir. Mücadelenin zaferle sonuçlanması ile birlikte Müslümanlık ulusun taşıyıcı öğelerinden sayılmamaya başlanmış, Türklük ile Müslümanlığın aynı telakki edildiği bir coğrafyada Türklüğün içinin farklı motiflerle doldurulması çabasına girişilmiştir (Yıldız, 2010: 13). Bu motiflerin kaynağı ise büyük ölçüde Türklerin Müslümanlığı kabul edişlerinden önceki geçmişleri olurken, milliyetçilik de giderek daha yoğun biçimde dini ikame eden bir iman kaynağına dönüşmüştür. Cumhuriyetle birlikte nüfusun çoğu Müslüman kalmaya

devam etmiştir. Buna karşın devletin dine bakışı, onu kamudan ziyade ferde ait bir mesele olarak değerlendirmek şeklindedir. Kamusal alanda oluşan boşluğu dolduracak olan ise “Türk’ün dini” haline gelen milliyetçiliktir (Hayes, 2010: 154).

Yeni rejimin dinle olan gerilimli ilişkisi üç nedene dayandırılabilir. İlk olarak batılılaşmanın yaşamın her alanında takibinin resmi program halini aldığı inkılâp sürecinde, dinin bunu yavaşlatıcı bir etken olacağı düşüncesidir. Kurucu elitin kendi siyasal geçmişleri, dinin modernleşme doğrultusunda gösterilen iradeyi hep engelleyici bir konumda yer almasını içermektedir. Dolayısıyla modernleşme projesinin önemli bir bileşeni, dinin kamusal alan ve gündelik yaşamdaki belirleyiciliğinin ortadan kaldırılmasıdır. İkinci neden, kendini Osmanlı Devleti’nin devamı olarak görmeyen ulus-devletin eski sistemin öğelerinden de olabildiğince kaçınma çabasıdır. Hilafetin kaldırılması, bu çabanın önemli bir parçasıdır. Son olarak eski rejimin başlıca meşruiyet kaynağını oluşturan dine karşı cumhuriyet, modern ve laik bir ulus devlet olarak kendisini ulusa dayandıracaktır. Bunun sonucu ise dinin ulusu nitelendiren bir unsur olarak görülmemesi, buna bağlı olarak da inşa sürecinin bir aracı olmamasıdır. Bilakis ulus inşası, dinin siyasal ve kamusal üzerindeki belirleyiciliğini aşma doğrultusunda, dinin ve meşruiyet kaynağını oluşturduğu eski düzenin yoğun bir eleştirisini içermektedir.

Romanın bu noktadaki işlevi, öngörülen din eleştirisinin yaygınlaştırılması doğrultusunda şekillenir. Rejimin dine bakışını çeşitli biçimlerde yansıtan dönem eserleri, dolaylı yollardan dini bir öğe içermeyen ulus kimliğinin yaratılması sürecinin parçası olacaktır.

Sözde Kızlar’ın son kısmında, Belma’nın ölüm döşeğinde dile getirdikleri bir başlangıç noktası olabilir. Belma, Mebrure’ye o ana kadar yapmış olduklarından duyduğu pişmanlığı aktarırken, zengin ve batılı hayata özenerek namusunu ve temizliğini yitirdiğini, hatta söz konusu cemiyete uyum sağlamak için kendi ismi olan Hatice’den bile vazgeçtiğini belirtir: “*Bana artık Belma deme...Ben Hatice’yim, Hatice...Bu ismi çok...çok seviyorum. Çünkü, tam, müslüman, Türk kızı ismi...*” (Safa, 1989: 187). O esnada sıkça öksürük nöbetleri geçiren ve kan kusan Hatice’nin ağzından kesik kesik çıkan son sözcükler de “*Ben....müslüman..Türk...kız*” olur. Yaşama veda ediş dair bu betimleme, cumhuriyetin ilan edildiği yıl basılmış olan romanı, din ile ulusal kimliği

özdeşleştiren bakışın gözlendiği son örneklerden biri yapmaktadır. İleri tarihli romanlarda din, genellikle ulus kimliğine aykırı ve ona zararlı bir unsur olarak yer bulacaktır.

Dinin ulusal kimliğe ve onun yaygınlaşmasına zararlı bir öge olması, insanların onu benimsemesini engelleyen ya da geciktiren bir aidiyeti arz ediyor oluşu nedeniyledir. *Yaban*'da kendilerinin Türk olmadığını söyleyerek “*Biz İslamuz, elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar*” yanıtını veren ile (Karaosmanoğlu, 1987a: 181), *Dinmez Ağrı*'da kendisine Türk denmesini hakaret olarak alıp “*Müslamanım elhamdulillah. Tevbe de, tevbe*” (Su, 1938: 94) diyen köylüler, dinin ikame bir kimlik olarak niteliğini örneklemektedir. Buradaki durum, müslümanlığın zaman zaman ulus kimliğinin karşısında yer almasıdır.

Rejimin genel söylemi ve bunun romandaki izdüşümleri, dinin çok çeşitli çıkarlar için araç olarak kullanıldığı ve bunun gerek ulusa, gerekse devlete zararının dokunduğu şeklindedir. *Vurun Kahpeye*'de Hacı Fettah Efendi'nin namaz çıkışında kitleyi Kuvayı Milliye aleyhine kışkırtırken başvurduğu söylem, onların din düşmanı oldukları biçimindedir. Öyle ki “kanları da kâfir kanı gibi helal”dir (Adıvar, 1943: 19). Düşmanla yaptığı işbirliği için dini kullanan bu örnek dışında, *Çıkrıklar Durunca*'da olduğu gibi sarsılan ekonomik çıkarını “*din elden gidiyor*” söylemiyle korumaya çalışanlar da vardır.⁸⁶ Köylülerin fabrika mallarını yakmalarından tedirgin olan Sıddıkzade ve manifatura tüccarının ortalığı galeyana getirmeleri “*Köylerde putperestlik ortaya çıktı. İslam dini tehlikede. Ey ümmeti Muhammet! Ateşe tapıyorlar, ateşe*” çağrısıyla mümkün olmuştur (Sadri Etem, 1931: 131). Anadolu'nun farklı noktalarında gerçekleşmekte olan bu gibi hezeyanlar, esas olarak Berkes'in dikkat çektiği bir hususun roman sayfalarından yansıyan biçimleridir. Her çağdaşlaşma projesinin beraberinde bir “dinselleşme humması” başlamakta, o zamana dek açıkça din şemsiyesinin altına girmemiş birçok kişi, değişme yağmuru karşısında bu şemsiyenin altında toplanmaktadır (Berkes, 2002: 20). Bu çerçevede milliyetçiliğin ve ulus devletin

⁸⁶ Dönem romanının ilginç örneklerinden biri, Reşat Enis'in dinin, ulus karşıtlığı çerçevesinde değil, zengin-fakir karşıtlığıyla ilgili olarak araçsallaştığına değinen eseridir. “*'Din halkın afyonudur' diyen içtimaiyatçılar doğru söylüyor*” diyerek isim vermeden Marx'a göndermede bulunan yazar, dünya üzerinde ezilen yığınım Allah'ı tanıyanlar olduğuna, en büyük günahları işleyen, sefahat içinde yaşayan, ne Allah ne de peygamber tanıyan insanların hepsinin zengin olduğuna işaret etmektedir (Reşat Enis, 1935: 188-89).

kurulmasının çağdaşlaşma hareketinin bir sonucu olduğu dikkate alındığında, dinsel kimlik üzerinden verilen tepkiler de anlaşılır olmaktadır.

Dinin, dinle alakası olmayan konularda dahi araçsallaştırılarak ulus kimliği ya da ulusal hareket aleyhine sevk edilmesine, bireysel örnekler dışında bizzat devlet eliyle ve hilafet makamı tarafından da başvurulduğu görülmektedir. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi sürecinde Hilafet Ordusu gibi oluşumların "milli hareketi" boğmak üzere Anadolu'ya gönderilmesi, bilinen tarihsel hadiselerdir. Dönem romanı ise yeni dönemde bu hususu anımsatmakta (Bürhan Cahit, 1933b: 39) ve aynı makamın Kurtuluş Savaşı dışında, tüm bir Türk tarihi boyunca Türklüğü geri bırakan bir nitelik taşıdığını iddia etmektedir. *Yüzbaşı Celal*'in bu minvaldeki eleştirisi, tüm dünyanın milliyet politikası üzerinde yürüdüğü bir devirde Osmanlı'nın hala İslam hükümrancılığı peşinde olmasıdır (1933a: 47). Yine Burhan Cahit, hilafetin ulus kimliğine ve bilincine zararlarını *Patron*'da daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirmekte ve kaldırılmasını olumlamaktadır:

Tiran yaylâklarından kopup gelen coşkun, hareketli, atılgan Türk evlâtlarını Mekke ve Bağdat muskalarile tıslımlayan temalar ve hadiseler birike birike dünyanın daima eski ve esaslı medeniyetini kuran Türk milletini afyonlanmış Tibet lâması gibi uyuşturmuştu (Burhan Cahit, 1935: 44).

Üstelik aynı roman laiklik ilkesini tanımlayarak ve cumhuriyetin bu prensibinin ne denli önemli olduğunu da aktarmaktadır. Buna göre laiklik sözcüğü, "Türk kafasının içine yerleşen ve onu bir kurt gibi kemirip kötürüm eden kanaatleri silip süpürmeğe kafi" gelmiştir (Burhan Cahit, 1935: 45). Rejimin bu ilkeyi benimsemesi ile Türk gençliği karanlık bir hapisten kurtularak özgürlük hissine erişmiştir.

Bu özgürlüğün değerinin anlaşılması için dönem romanları, özgürlüğün bulunmadığı sürecin yol açtığı trajikomik durumlara da yer vermektedir. *Gökyüzü*'nün anlatıcı konumundaki muhalif başkarakteri, dinin belirleyiciliği ve hilafet kurumunun varlığını Osmanlı döneminde gerçek manada bir inkılâbın olmayışının temeline yerleştirmektedir:

Ben dinsizdim. "Neler yapmalıyız"ı yazarken model olarak yalnız laik Fransa'yı alıyordum. Peygamber bandırasını açarak memleketi girmeyi, hükümet kuvvetinin yaridan fazlasını gene Şeyhislâm'ın eline bırakmayı, eskisi gibi hacısına, hocasına ayrı ayrı kavuk sallamayı, doğru bulmuyordum. Hatta bunu halka karşı bir samimiyetsizlik, ilk bir aldatma sayıyordum. İnkılâp yap; memlekette yeni bir idare ilân et. Sonra en küçük bir ilerleme adımı atacağın zaman "Şeyhislâm'ı acaba nasıl kandırsak?", "Softalar acaba ne derler?"

diye düşün. Meselâ tiyatroya bir Müslüman kadını çıkaracağın vakit “zaman- ı saadette kadınlar hutbeler iradederlerdi. Şimdiki zamanın hutbesi tiyatrodur. Demek ki kadınların sahneye çıkması Müslümanlık esaslarına münafî değildir” yolunda aşağılık teviller uydurmaya mecbur ol. Medreseler, imaretler işlesin. Sözümona yeni mekteplerde çocuklar Havva Anamızın Hazret-i Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığını, yeryüzünde ilk gemiyi Nuh Peygamberin yaptığını öğrensinler. En sade bir fen meselesinden büyük bir suç isler gibi korka korka bahset! Buna inkılâp değil, maskaralık, adam aldatma derler.” (Güntekin, 1991: 23).

Önce İslam’ın kabulü, ardından da hilafetin Türklere geçmesinin Türklüğün dinamizm arz eden tarihinde ciddi bir duraklama yaşattığı, İslam öncesi dönemde sahip oldukları ulusal karakteri ve toplumsal ilişki biçimlerini de giderek yitirmelerine yol açtığı gerek siyasi elit, gerekse roman yazarları tarafından paylaşılan bir görüştür. Bu görüşün ışığında İslam öncesi devirlerde geçen romanlarda, Osmanlı döneminin dini taassubuna kıyasla ne denli “ileri” bir görüntüye sahip olduğu mesajı aktarılmaktadır. *Kızıl Tuğ*’un döneminin gündelik hayat pratiklerine dair aktardıkları, bir dönem betimlemesinden ziyade İslam öncesi Türklerin içinde bulunulan süreç için bir model oluşturduğunu vurgulamaktadır. Örneğin romanda Müslümanlığı kabul eden Türklerin yer aldığı bir şehir olarak karşımıza çıkan Semerkant’ta çarşı ve pazarın kadın ve erkekleri birbirinden ayıracak şekilde düzenlendiği bilgisi verilmektedir. Fakat Türk diyarlarının bir özelliği kadınlarla erkeklerin bir arada bulunması, savaşa da, çarşıya da, tarlaya da birlikte gitmeleridir. Üstelik Semerkant’ta kadınlar yüzlerini “kara peçe” ile örtmekte, yeni girdikleri İslam dinini bunu emrettiğini ve bu yolla kadını koruduğunu savunmaktadırlar. Bu tablo karşısında Otsukarcı, hiçbir Türk ilinde kadınların burada olduğu kadar kötülük ve düşkünlük içinde olmadığını vurgular (Kozanoğlu, 2004: 114). Romandaki anlatıdan yola çıkıldığında, cumhuriyetle birlikte kadının yeniden kamusal alana dâhil edilmesi gayreti, dinin etkisinden kurtularak “hakiki” Türk vasıflarına geri dönüşü olarak nitelendirilebilecektir.

Ortak tarihe dair kısımda değinildiği üzere, İslam öncesi Türklere atfedilen her olumlu özellik, dolaylı biçimde bir din eleştirisi niteliği taşımaktadır. Özellikle geçmişin aktarımında olumlu biçimde sunulan bazı vasıfların Osmanlı döneminde gözlenememesi, dinin yol açtığı tahribatın bir vurgusu olarak değerlendirilmektedir. Romanda din ve devlet ilişkilerinin geçmişteki biçimi, tam da bu çerçeveye yerleştirilerek sunulur. Orta Asya’da devlet ve ilkelerine tezatlık arz etmediği sürece mümkün kılınan dinsel özgürlük, tarihsel süreçte ortadan kalkmış vaziyettedir. Oysa bu, cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmek istenen politik dönüşümün hedefidir. *Kızıl*

Tuğ'da dinin gönülleri birleştiren ayrı bir bağ ve iman olduğu, ancak bir kişinin öncelikle bir bayrağa, bir obaya ve bir avula bağlı olduğunun dile getirilmesi (Kozanoğlu, 2004: 41) din ve devlet ilişkilerine dair önemli bir içerik taşımaktadır. Buradaki vurguyla din ile ulusun ayrı kategoriler olduğunun altını çizen Otsukarcı, dinin önemini yadsımayarak Cumhuriyet döneminin laiklik söyleminin kökenlerini oldukça geriye taşır. Öyle ki yeni rejimin açık bir karşıtlık göstermediği ancak kanun ve nizam doğrultusunda meşru sınırlarını da kendi eliyle çizdiği dinin sınırları, ulusunkiler ile kesişip onunla bir tezat içermediği müddetçe herhangi bir müdahaleye maruz kalmamaktadır. Bu husus, gerek *Kızıl Tuğ*, gerekse *Cengiz Han* gibi tarihi romanlarda döneminin bir niteliği olarak yer bulmaktadır. Cengiz Han'ın görüştüğü Müslüman olmuş Türklere hitaben vurguladığı “töre, yasa ve tözöklere bel bağlaması halinde kimsenin dinine karışmadığı ve karışmayacağı” ilkesi (Tan, 1938: 231) cumhuriyet rejimi ve giriştiği faaliyetlerden bütünüyle bağımsız değildir. Kuşkusuz tarihsel vasıfları çok değişik biçimlerde anılmakta olan Cengiz Han'dan görüntü itibarıyla “laik” bir hükümdar çıkarmak ise dönem romancısının kurgu yeteneğinin başarısıdır.

Romana yansıdığı biçimiyle dinin ulusla uyumsuzluğunun diğer bir boyutu, onun dünyanın ve siyasetin yanlış yorumlanmasına neden olması, farklı seçenekler arasında bir tercih yapılması gereken durumlarda dinsel kimliğin ulusun muadiliymiş gibi gösterilerek bulanıklık yaratmasıdır. Öyle ki imparatorluğun son yılları çok sayıda çatışma ve savaşa tanıklık etmiş ve bunlara bağlı olarak birçok acı ve dram ortaya çıkmıştır. Bu unsurların romanda yer almaması zaten düşünülemez. Ancak bu yer alışı bazı örnekleri, yaşanan savaş ve dramların ardındaki nedenin bilinçli ya da bilinçsiz biçimde çarpıtıldığı eleştirisini de yapar. *Yeşil Gece*'de Balkan Savaşları başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun maruz kaldığı saldırıların İslam ile Hıristiyanlık arasındaki çatışmanın neticesi olduğu görüşünün başkarakter Şahin tarafından yerilmesi bunun bir örneğidir (Güntekin, 1968: 55). Saldırıya maruz kalanın dinsel kimlik olduğu iddiası, çözümü de kaçınılmaz olarak bir İslam birliği ve hilal sancağı olarak görecektir. Bu ise boş bir hülya olarak değerlendirilmekte, “milliyet” ilkesinin önem ve belirleyiciliğinin anlaşılmasını önlemektedir (Güntekin, 1968: 59).

Yeşil Gece'nin altını çizdiği ancak başka romanların da paylaştığı bir görüş, dinsel kimliğin bir ittifak unsuru olarak savaşlarda başarı getiremeyeceğidir. Romanlarda yer

bulan Haçlı Seferleri anlatıları, bu durumu savaşıyan iki taraf için de örneklemeindedir. “Avrupa’nın altı, yedi hıristiyan milletinden toplanan salıp ordularının Şarkta muvaffak olamamasının” nedeni “kendi aralarında milliyet ve siyaset geçimsizliği”ne düşmeleridir (Bürhan Cahit, 1933a: 73). Bu durum Kudüs’ü muhafaza etme amacındaki Müslümanlarda da farklı değildir. Haçlıların hücumu karşısında “Arap milleti” sessiz kalmış ve savaşta Türkleri yalnız bırakmıştır. Bu husus, aynı dine mensup olmalarına rağmen millet esasında Türkler ile Arapların ne denli ayrıştığının tezahürü olarak aktarılır. İkisi de Müslüman olmasına rağmen “Türkler evvela Türktür” ve Araplar da Türklerin üstünlükleri nedeniyle onlara karşı hınç sahibidir (Karayel, 1938: 124). Dolayısıyla dünya üzerindeki kutuplaşma ve savaşların dinsel kimlik üzerinden tanımlanması ya da dinsel ittifaklar yoluyla bir çözüm yolunun bulunması, tıpkı geçmişte olduğu gibi içinde bulunulan zaman dilimi için de olanaksız görülmektedir. Bunun dolaylı mesajının, geçmişin İslamcılık düşüncesinden kopmamış ve hilafet merkezli bir siyaset anlayışının halen mümkün olduğunu savunan dönem muhalefet anlayışına dönük olduğu düşünülebilir.

Dönem romanı dini, ulusun özünü zedeleyen, ulusal karakterin dönüşmesine neden olan, ulus kimliği ile çelişen ve farklı çıkarlara alet olması nedeniyle ulus-devlet uygulamalarına karşıtlığın parçası haline gelen boyutları çerçevesinde eleştiri konusu etmektedir. Ancak dinin anlamlandırılmasında alternatif bakışların söz konusu olduğu durumlarda, dönemi çerçevesinde istisnai sayılabilecek bazı roman ve görüşlerle karşılaşmaktadır. Bunun İslam’ın Ortodoks yorumlarının dışına çıkılan örnekler için geçerli olması manidardır.

Halide Edib’in *Sinekli Bakkal*’ı, dönemin diğer romanlarına nazaran sergilediği farklı din anlayışı ile dikkat çekmektedir. Ancak bu farklılık, ne rejimin genel kabulleri ne de diğer romanlar ile tezatlık içermez, çünkü alışılanın dışında bir İslam anlayışından hareket etmektedir. Timur (2002: 71), romanın başkahramanı Rabia’nın dindar fakat yobaz olmayan açık fikirli karakterinin yeni Türk kimliği için bir sembol olduğunu söylerken haklıdır. Ancak açık fikirlilikle bağdaşan, dönemin eleştirilen din anlayışından ziyade – ki bunun romandaki temsilcisi Sinekli Bakkal imamıdır - Vehbi Dede’de cisimleşmiş olan sufizmdir. Sevgi dolu, hoş görülü, insan hayatlarının gerekleri

konusunda açık fikirli olan bu anlayış, İtalyan Peregrini'nin kendine yakın bulduğunu söylediği “İslamın yarattığı cemaatteki ferdi” de ortaya çıkarandır (Adıvar, 1941: 63).

Sufizm dışında Alevilik de bahsinin geçtiği az sayıdaki örnekte, ulus kimliği ile olan uyumu çerçevesinde övgü konusu edilmektedir. Fakat burada tartışmanın bağlamı, İslam'dan ziyade, tarihsel geçmiş bağlamında Alevilik ile Türklük arasında kurulan yakınlıktır. Bu durum *Kılıçaslan*'da “müslüman mezhebini Dersimlilere kabul ettirmek için yapılan bin bir akına bütün Dersimlilerin karşı koyması”nın övgü konusu oluşunda gözlenmektedir. Türklerin bir kısmı “müslüman mezhebi”ni kabul etmesine rağmen Dersimliler “aleviliklerini muhafaza etmiş”, “eski Türklerin Şamanî mezhebi ve totemizme ait bütün adetleri”ni Dersimde yaşatmışlardır (Karayel, 1938: 66-7). Benzer bir vurgu, çevrelerinin “kızılbaş” olarak nitelendirip dışladığı, ancak eski çağlardan kalma Şaman inanış ve yaşayışının sürdürücüsü olan Tahtacı aşiretine dair değininde de karşımıza çıkar. Aşiretin “bir boydan bir soydan insanları”nın, kadın ve erkek bir arada yaşayıp dinlenmesi, yiyip içmesi ve eğlenmesi (Sevengil, 1936) yeni dönemde gerçekleştirmek istenen toplumsal yaşama dair bir referans niteliğindedir.

Dinin ulusal kimlikle çelişmediği ve hatta onunla bir bütün oluşturduğu anlayışı, erken cumhuriyet dönemi siyasal söyleminde çok fazla dile getirilmemiş, dolayısıyla romanda da çok yer bulmamıştır. Bunun istisnası sayılmayacaksa da Türklüğü İslam'a anlam katan bir unsur olarak gören *Türk Korsanları*⁸⁷ ile Battal Gazi'nin kahramanlıklarının Hz. Muhammet tarafından müjdelendiğini aktarırken peygamberi de bir roman kahramanı haline getiren *Türk Kahramanı Battal Gazi*⁸⁸ eserleri de anılmalıdır.

Sonuç itibarıyla tez kapsamındaki romanlar, devletin ulus inşasında dine dair sınırları net biçimde belirlediği ve ulusal kimliğin bir parçası olarak görmediği bir zaman diliminin yansıtıcısı olmaktadır. Bu, din ve millet ilişkisine dair alternatif yaklaşımların politik söyleme nüfuz etmesinin olanak dışı olduğu bir zaman diliminin paylaşılması anlamını da taşır. İnşacı irade tarafından kurgulanan milliyetçilik anlayışı ve bunu

⁸⁷ Gemide bir Hıristiyan denizciyle İslam üzerine yaptığı konuşmada Salih Reis, Arapları peygamberin yolundan saparak miskinleşmeleri nedeniyle eleştirirken Türklerin peygamber sevgisiyle dolu olduğunu, ancak bu sevgiden ayrılmaları ve gerçek dini bırakarak yobazlaşmaları halinde, tıpkı Arap milleti gibi çökeceğini söylemektedir (Kozanoğlu, 2005: 126).

⁸⁸ Roman, Hz. Muhammed'in kılınan namaz sonrası çevresiyle sohbet halinde iken Cebrail'in gelmesi ve Cafer adında bir yiğidin zuhur ederek Rum diyarını ele geçireceği müjdesini vermesi ile açılmaktadır (Korgunal, 1936: 2-4).

benimsetebilmedeki kudreti, dönem dâhilinde farklı milliyetçilik akımlarının ortaya çıkmasını engellemiş, böylece Milli Mücadele dönemi ya da Osmanlı geçmişine benzer bir dinsel içeriği haiz ulus algısının ortaya çıkmasına mani olmuştur. Fakat bu Brockett'in işaret ettiği gibi elitlerce ortaya konan milliyetçilik anlayışıyla kitlelerin edindiği milliyetçilik anlayışının farklı olma ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır (Brockett, 2011: 7). Üstelik aradaki farklılık, kitlenin dini “milli kimliği”n bir parçası olarak değerlendirilmesi ve milliyetçikle bütünleşmesi gibi bir boyut arz edebilmektedir. Özellikle 1940’lı yıllardan itibaren din ile ulus arasında kurulan yakın ilişki, bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla 1923-1938 arası Türk romanında yer bulan din ögesi, elitlerin milliyetçilik anlayışının bir parçası olarak kalmış, tartışmanın 1940’larda aldığı şekil ölçüğünde kitlelere çok da nüfuz edememiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ULUSUN KARŞITLIKLAR VE ÖTEKİLER ÜZERİNDEN İNŞASI: ROMANDA TÜRK OLMAYANLAR VE TÜRKLÜKTEN UZAK KALANLAR

Ulus inşası süreçlerinin söylemsel boyutunun, milliyetçiliği “biz” ve “onlar” arasında yaptığı ayrım çerçevesinde şekillendiğine işaret edilmişti. Bu doğrultuda da önceki bölümde 1923-1938 yıllar arasında yayımlanmış romanlarda, “biz”liğin hangi benzerlikler ve ortak nitelikler üzerinden inşa edildiği ortaya konmaya çalışıldı.

Bu bölümün konusunu, aynı söylemin ikinci boyutu olarak “onlar”ın inşa edilme biçimi oluşturmaktadır. Ulusun tanımlanmasının bizzat “biz” anlayışı gereğince mümkün olmaması ve buna bağlı olarak tarif edilmesiyle yetinilmesi karşısında “onlar”, somut bir ilişkinin tarafı niteliğindedir. Bu doğrultuda yüklenebileceği işlevlerin çerçevesinin de, öteki kavramsallaştırmasının milliyetçilikteki yeri üzerinden çizilmesi mümkündür. Dolayısıyla bölümün ilk kısmında, milliyetçilik ile öteki ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

Devamında ise, öteki konumuna yerleştirilen temel örneklerin romanlarda yer alma biçimi üzerinde durulacaktır. Türk ulus inşası, yakın geçmişi iki temel boyutta öteki kategorisine yerleştirmiştir. Bunun ilk boyutunda, öteki olarak imparatorluk döneminde aynı toprağın paylaşıldığı Türk olmayan unsurlar tanımlanmaktadır. İkinci boyutta ise, ötekileştirilen bizzat eski rejimin kendisi olmaktadır. Eski düzen ile bir öteki olarak kurulan ilişki, yalnız ulus inşası değil, yeni rejimin kendini meşru kılma konusundaki mücadelesinin de önemli bir bileşeni olmuştur.

5.1. MİLLİYETÇİLİK TARTIŞMALARINDA ÖTEKİNİN KONUMU

Öteki, hemen her milliyetçilik pratiğinde belli bir ağırlığı bulunan, hatta iyi milliyetçilik / kötü milliyetçilik şeklindeki ayrımında (Liakos, 2008: 79), kötülükle bağın kendisine bakış üzerinden kurulduğu bir kategoridir. Fakat bu, ötekinin yalnız kötülükle ya da ırkçılık benzeri olumsuzluklarla birlikte anılabileceği anlamına gelmemektedir. Bilakis

öteki, milliyetçi birçok perspektifte ve ulus inşası süreçlerinde çeşitli işlev ve biçimlerde yer bulur.

Ötekinin ulus ve milliyetçilik bağlamındaki öncelikli rolü, milliyetçiliğin ideoloji tartışmalarına yerleştirilmesindeki güçlüklerle ilgilidir. Milliyetçilik, kültürel tarihi son derecede eski olan "biz-onlar" ayrımının ideolojiler çağındaki karşılığıdır. Dolayısıyla bir ideoloji olduğu kadar, günlük hayatın içinde refleks benzeri bir örüntü niteliği taşımaktadır (Öğün, 2000: 91). Söz konusu örüntünün bir vasfı, "biz"i tanımlamanın arz ettiği güçlüğe karşın "onlar"ın kolayca tarif edilebilir oluşudur. Birçok grup, kendilerini öz niteliklerine atfen değil, dışlama yoluyla, yabancılarla yapılan karşılaştırma aracılığıyla tanımlamaktadır (Jaffrelot, 2010: 74). Önceki bölümde tartışıldığı üzere, ulus gibi tanımlanması güç bir kavramın kendini, kendinden olmayan üzerinden tarifi oldukça işlevseldir. Bu işlev, milliyetçiliğin "bize" kim olduğumuzu söyleyen birinci çoğul şahıs kipinde bir ideoloji olarak, üçüncü şahıs kipini de mutlaka kullanmasını gerektirir (Billig, 2002: 94-5). Dolayısıyla ulus olgusunun arz ettiği aidiyetin içeriği, tarih, dil, coğrafya gibi ortaklıklar kadar ve kimi kez onları da aşacak biçimde aidiyetin dışında kalanlar üzerinden doldurulmaktadır. Bu doldurma milliyetçilik ile ötekinin ilişkisini karmaşık ama sürekli bir hale getirir. Mantıksal açıdan bizim kim olduğumuzu tarif eden bir sosyal kategori, bizim kim olmadığımızı da gösterecektir. Bu ise bir hayali cemaat olarak ulus düşüncesinde kendi cemaatimiz kadar yabancı cemaatlerin tahayyülünü de ortaya çıkarmaktadır (Jaffrelot, 2010: 75).

Ötekinin milliyetçilik tartışmasındaki fonksiyonu, salt tanım ve tarife ilişkin değildir. En az onun kadar kritik bir rol, ulusun geniş kitleler için önem arz eden bir kimlik halini alması ve biçimlendirilmiş bir kimliğin kitlelerce içselleştirilmesi ekseninde kendisine yüklenmiştir. Kuşkusuz ki ulus yukarıdan oluşturulan bir nitelik taşır. Milliyetçiliğin genel yaygınlığı ise, bunun aşağıyla güçlü bir bağ kurabildiği ya da aşağıda bir karşılığı olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle ulus, sıradan insanların umut, ihtiyaç, özlem ya da çıkarlarına hizmet edebilmekte, onlara karşılık gelebilmekte ya da onlarla özdeşleşebilmektedir (Hobsbawm, 2006: 26). İşte öteki bu süreçteki rolüyle de karşımıza çıkar. O, yukarı ile aşağı arasında bağın kurulmasında ve ulusla milliyetçiliğin aşağıda bir karşılığının olmasında kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir.

Bahsedilen rolün temel vasfı, ötekiden karmaşık ve kapsamlı birçok sorun ve soru karşısında basit ve yaygınlaşması kolay bir yanıt olarak yararlanmasıdır. Özellikle ulus olarak içinde bulunulan durumun arz ettiği olumsuzlukların mesulü arandığında, öteki her zaman için el altındadır. Örneğin üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğu kuran “millet”in, gelinen noktada neden sadece Anadolu yarımadasında tutunabildiği sorgulandığında, en uygun yanıt öteki üzerinden verilecektir. Bu bağlamda yaşananların sorumluluğunun üzerine yükleneceği bir “günah keçisi” rolü, ötekinin alamet-i farikası halini alır:

Beşeri sorunlar karmaşıktır, baş etmesi zor hatta kısa zamanda halledilemeyecek yanları da vardır, en önemlisi kendimizle ilgili yanları vardır; oysa günah keçisi, bütün sorumluluğun üzerine yıkılabileceği bir hedeftir. Günahı ona yükleyerek, onu ortadan kaldırarak, her şeyi halledebileceğinizi sanırsınız (Bora, 2008: 19)

Günah keçisi, nitelik itibarıyla kendi zorluklarını başkasının üstüne atarak bireylerin ve grupların iç çatışmalarını çözmelerini sağlayan bir savunma mekanizmasıdır (Schnapper, 1995: 137). Öteki, bir günah keçisi olarak tanımlandığında, bir yandan yaşanan olumsuzlukların nedenine yerleştirilmekte, diğer yandan da potansiyel tehditlerin ve risklerin kaynağı olarak görülmektedir.

Diğer yandan öteki aracılığıyla tanımlanan tehdidin büyüklüğü, ulusun kendi büyüklüğünün de bir vesikası olacaktır. Açıkel’in (1996) mazlumluk ideolojisine içkin olarak sunduğu mağdur figüründe olduğu gibi, ötekinin “biz”e yönelttiği tehdit ve maruz bıraktığı kötülük, bir yönüyle öznenin ben-merkezli söylemi ve narsist ideolojisiyle bütünleşmektedir. İşaret edilen kötülüğün-olumsuzluğun nesnel bir olumsuzluk olması gerekmemekte; narsist dil, eylemin kendi şahsına karşı girişilmiş olması fikri üzerinden işlemektedir (Açıkel, 1996: 184). Dolayısıyla etrafı saran ötekinin çokluğu ve “biz”i maruz bıraktığı konum, ötekiye direnişi ve ona karşı edinilecek zaferi daha anlamlı ve yüce kılmakta, bu yönüyle ulusal gurura hizmet etmektedir. Aynı tablo, ulusun fertlerinin “birlik ve beraberliği” konusunda da bir pekiştirici olur. Birlik, tam da bu birliği bozacağına inanılan bir düşman tahayyülü ile teşvik edilirken, dış düşman birliğin gerçekleşmesi önünde bir tehdit olarak kurgulandığı ölçüde bu işlev sürmektedir (Zizek, 2004: 114).

Sonuç olarak milliyetçilik, insanlık tarihinde oldukça derin ve kalıcı bir dönüşümle ilgili olarak tarih sahnesine çıkmış ve bu koşullar altında yanıtsız sorularla karşı karşıya olan

birey için bir yanıt vasfı kazanmıştır. Süreç boyunca karşı karşıya olunan her türden altüst oluşun, şikâyetin, belirsizliğin ve yönelimsizliğin failliği de “biz olmayanlar”a, “yabancı oldukları için düşman olan yabancılara” yüklenmiştir (Hobsbawm, 2006: 206).

1923-1938 yılları arası Türk romanı, ötekileştirme ile milletçilik arasındaki bu ilişki biçimlerini ve ötekileştirmeye konu olan unsurların tümünü sayfalarından yansıtmıştır. Türk olmayan unsurların öteki olarak seçiminin ayrıntısı romanın türüne ve konusunun geçtiği zaman ve mekâna göre değişiklikler göstermektedir. Tarihi roman türünde Çinliler ile başlayan dizge Bizanslıları ve Romalıları içermekte, kronolojinin ilerleyen kısımları ve çeşitlenen türler Rumlara, Ermenilere, Bulgarlara, Araplara ve nihayet Kürtlere yer vermektedir. Bu kategorideki ötekiler, çoğu kez, biz kimiz sorusuna bir yanıt olmaktan ziyade anlatının ihtiyacını duyduğu günah keçileri olarak romanda yer alır. Ayrıca çoğu romanın olay örgüsündeki “kötü karakter”ler de sıkça ötekiler arasından çıkar. Öteki, dönemin siyasi ve ideolojik atmosferi doğrultusunda birinin diğerinin yerine geçebildiği bir esneklikle Türk romanındaki kötülük kavramını doldurmaktadır (Türkeş, 2002a: 814).

Bir öteki olarak eski düzen, olumsuzlukların kendisine yüklendiği bir günah keçisi olarak roman sayfalarında yer bulmaktadır. Ancak asıl yüklendiği rol, “biz kimiz” sorusuna yanıtın kendisi üzerinden verilmesidir. Ulus kimliği çerçevesinde düşünüldüğünde, verili sınırlar içinde bir Türk kimliğinin somutlaşmasının belki de ön koşulu Osmanlı geçmişinden uzaklaşmak olarak görülmüş, araya konan mesafenin uzunluğunun, inşa sürecini o ölçüde başarılı kılacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede, özellikle de son dönem Osmanlı tarihinin kronolojik yakınlığı, konu bakımından romanların da eski ile iç içe geçmesini mümkün kılmıştır. Bunun sonucu, bir öteki olarak Osmanlının romanda tuttuğu yere ilişkin örneklerin zenginliğidir.

Son olarak milliyetçilik ve öteki ilişkisinin romandaki seyrinin farklı bir deneyimi içerdiğinden de söz edilebilir. Anderson, milliyetçiliğin patolojik bir doğaya sahip olduğu ve köklerinde öteki karşındaki korku ve öfkenin bulunduğu yönündeki eleştirilere katılmadığını söylerken gerekçesini sanatın milliyetçilikle olan ilişkisine dayandırmaktadır. Ona göre şiir, düzyazı, müzik, görsel sanatlar vb. kültürel ürünlerinin ulusa ilişkin bir sevgiyi, sık sık da fedakâr bir sevgiyi esinlediklerini ifade etmekte, öfke ve nefret içeren öğelere bunlardan daha az rastlandığını söylemektedir (Anderson, 2009:

159). Bu noktada kültürel bir ürün olarak romanda ötekinin bulunduğu yer, gerek milliyetçilik ile öteki arasındaki mesafenin ne derece kısa olduğunun, gerekse sanatın da bu ilişkiyi örnekleyebilecek bir nitelik taşıdığına delili sayılabilecektir.

5.2. DÖNEM ROMANLARINDA TÜRK OLMAYANLAR

Milliyetçilik pratikleri içinde ötekinin sahip olduğu işlevler, 1923-1938 yılları arasında Türk romanına farklı ağırlıklarda yansımıştır. Burada en azından Türk olmayan unsurların öteki olarak nitelendiği pratiklerdeki öncelikli işlevi, Türk'ü tanımlamak değildir. Olay örgüsü çerçevesinde Rum⁸⁹, Ermeni, Yahudi, Arap, Bulgar, Çinli vb. unsurlar, Türk'ü niteleyen ve genellikle bir üstünlük belirten sıfatların kullanımında terazinin karşı kefesini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle Türk'ün önem ve yüceliği, ötekiyle yapılan bir mukayesenin neticesi olarak metinde yer almaktadır. Türk'ün “alın yere değen güçsüzün kanına girmeyen” (Sertelli, 1933a: 44); “düşkün veya ölgün birini hırpalamak elinden gelmeyen” (Tan, 1936b: 189); “tek dileği başka milletlerden üstün yaşamak” olan (Tan, 1936b: 284); “çok mert ve kahraman bir millet olarak zayıfları müdafaa eden” (Bürhan Cahit, 1930b: 147); “omuzlarında ve kanında büyük zaferler, şerefler taşıyan” (Mükerrem Kamil, 1936: 57); “bir şehrinin bir devlete bedel olduğunu ispat için dövüşmekten çekinmeyen” (Enver Behnan, 1934b: 7) bir ulus olarak nitelendirilmesi ile “evinde bir kuzu, fakat savaş meydanında daima kükreyen ve ateşe atılan bir aslan” (Sertelli, 1937: 274); “yaradanın en yüksek, en üstü oğlu” (Etem İzzet, 1933: 4); “kendiden daha mert daha cesur başka bir ulus” olmayan (Sertelli, 1938: 72); bir millet olarak adlandırılması bu durumun örneklerindedir. Burada kıyas içeren nitelendirmelerle Türk'ün konumu pekiştirilmekte ve Türk'ün öznesini oluşturduğu nitelendirmenin nesnesinde öteki yer almaktadır.

Romanda ötekiye başvuru ikinci bir pratik, Türk hakkında kullanılan bir sıfatın dolayısıyla değil, biz ile onlar arasında yapılan karşılaştırmalar çerçevesindedir. Bu yolla Türk, ötekine olan üstünlüğü ile önemsenmektedir. Fakat aynı önemseyiş, ilişkiye paradoksal bir nitelik de katar. Keza üçüncü bir pratik olarak öteki, anlatılarda bir günah keçisi olarak yer almaktadır. Burada ötekinin özellikleri, Türk'ün üstün vasıfları

⁸⁹ Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türk romanında bir öteki olarak Rumların konumunu, Yunan edebiyatındaki Türklerin konumuyla karşılaştırmalı biçimde ele alan bir örnek için Millas, 2005.

karsında lafi bile edilemeyecek biçimde sunulmaktadır. Ancak aynı ötekinin, ulusun karşılaştığı olumsuzluğun faili olması sıkıntı arz eder. Yine bu sıkıntı, romanın içinde bulunan zaman diliminde bireyleri ulus çatısı altında toplamaya dönük gayret ve ulusal gururun bu noktadaki işlevi çerçevesinde ikinci plana atılmıştır. Bu bakımdan dönem anlatılarının kahramanlıklara, zaferlere ve başka uluslar üzerine kurulmuş üstünlüklere verdiği ağırlık, bir yönüyle öteki karşısında kendi zayıflığını gizlemeye dönük bir çabayı içermektedir. Bu çaba, romana konu olan tüm dönemler için gözlenmekte, mekâna bağlı olarak değişen ötekiler bahsedilen ikilemi taşıyıcı bir şekilde anlatılarda yerlerini almaktadır.

İşleyiş şemasının Orta Asya'daki Türkleri konu edindiği romanlarda sunduğu öteki, doğal olarak Çinliler olmuştur. Kendisini tarihi romanlarda gösteren Çinli figürünün metinlerdeki yansımaları oldukça yüzeyseldir. Türklerin Orta Asya'daki tarihlerinin ele alınışında neden-sonuç ilişkileri bütünüyle Çinliler üzerinden kurulmakta, siyasal vakalar da her iki ulusa atfedilen vasıflar üzerinden şekillenmektedir. Bu doğrultuda Türk'ün Çinlilere göre üstünlükleri vurgulamakta, kayıplar ise Türklerde olmayışı nedeniyle övgü konusu edilen davranış ve tavırların Çinlilerden tarafından sergilenmesine bağlanmaktadır:

Türkler çok akıllıdırlar, bilgiçtirler. Çinliler, daha çok gördüklerini, daha güzel taklit ederler, daha güzel yalan söylerler, daha iyi adam kandırırlar, adam gönlü almak için daha çok alçalıp katlanırlar. Türkler ise akla gelmedik şeyleri birdenbire ortaya koyarlar. Türkler, başka uluslardan örnek almaktan hoşlanmazlar. Türkler, kendi büyüklüklerini içten sayarlar, yollarına can verecek kadar severler, fakat bu sevgilerini Çinliler gibi ortaya döküp bağıra bağıra söylemezler, dostlarına dostturlar. Bir kimseye düşman da oldu mu yüzüne söyleyiverirler. “Ben sana düşmanım! Seni vuracağım, kendini kolla!” derler (...) Türkler güçlerine güvenirlir. Gücüne güvenen düşmanını bilerek vurursa öğünebilir, kahpecesine arkadan vurulan düşmanını vurmakla kimse öğünemez! Türk, başı yerde gezmeği sevmez (Kozanoğlu, 1959: 76-7).

Türklerle Çinliler arasında yapılan mukayesede, Türklerin yerleştirildiği bu konumun, siyasi düzen açısından da daimi bir hâkimiyet ve üstünlüğe karşılık geleceği düşünülebilir. Fakat süreç tam tersi şekilde işlemekte, Çinliler Türklerin konumlarını yitirmelerinin nedeni olmaktadır. Bu yitirişte romanların işaret ettiği neden, tarih kitaplarıyla uyumlu biçimde Türk boylarına dâhil olan Çinli kadınlar ve onların yol açtığı çürümedir. Türk yasalarında “*bir yiğit esir aldığı kadınla evlenebilir*” hükmünün bulunması, bu yönde birçok evliliğin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Çinli eşlerin çocuk ve torun sahibi olsalar dahi kin gütmeye devam etmeleri ise, yeni nesillerin

Türk'e has karakterlerini giderek yitirmelerine ve Çinlilere benzemelerine yol açar (İskender Fahreddin, 1933a: 23). Bu husus, bir diğer örnekte asırlar boyu Türk ruhunda kanayan bir yara olarak betimlenmekte; Çinliler, Türklerin “*temiz ve çok temiz hayatına mürdar âletler, kirli renkler bulaştır*”maktadır (Tan, 1938: 13). “Kılıçla yapamadığını hile ile yapmakla meşhur” Çinliler, “ipek ve sırma bilmeyen, altına ve elmasa kıymet vermeyen” Türkleri, dünya nimeti ve saltanat için “evladı babaya el kaldıran bir millet” haline getirmiştir (Tan, 1938: 14). Kendi töresi uyarınca en iyi biçimde yönetilen Türkler, bu nedenle iç karışıklıklara sürüklenmişler, birlik ve beraberliklerini yitirerek esir haline gelmişlerdir. Üstelik Çinlilerin Türk'ü kendi özünden uzaklaştırmaları başka alanlarda da kendisini göstermektedir. Yozlaşmanın neticesinde Türkler de Çinliler gibi saç uzatmaya, onlar gibi konuşmaya başlamış, ölüleri yakmak yerine gömer olmuş, fitratlarına uymamasına rağmen uşaklık etmekten gocunmayarak Çinlilerin “kulu ve gönü” haline gelmiştir (Kozanoğlu, 2003: 60).

İçeriğini neyin oluşturduğu konusunda farklılıklarla karşılaşılsa da, Türk'ün taşıdığı iddia edilen öz, ulusun selameti açısından muhakkak korunması gereken bir kategoridir. Orta Asya'daki Türklerin Çinliler üzerindeki hâkimiyetlerini yitirmelerine benzer biçimde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü de özden uzaklaşma üzerinden açıklanmaktadır. Öze dair tartışmaların ötekiyle ilişkisi, tam bu noktada ortaya çıkar. “Onlar” Türklüğe verdiği fiili zararlar kadar özün yitirilmesi noktasında oynadıkları rolle de günah keçisi olmaktadır. Örneğin son dönem Osmanlı tarihinde azınlıkların konumunun sorunsallaştırılması, bunların gayrimüslim olmalarından ziyade Batılılaşma, yani özeyabancılaştırıcı bir süreçle olan ilişkileridir (Bora, 2006: 97). Dolayısıyla özün tehdit altında olduğu görüşü, ötekileştirme süreçlerini tetikleyen bir nitelik taşır. Fakat – en azından romanlara yansıdığı biçimiyle – öz vurgusunun bir niteliği şekle/biçime dair boyutlarının ön plana geçmesidir. Yukarıda değinildiği gibi erkeklerin saç uzatmasının dâhil edildiği bu durum, diğer örneklerde “halis Türk, dini bütün” mahallelere giren dekolte modasını içerebilecektir (Safa, 1989: 197).

Öze yapılan vurgu, temel itibarıyla Türk'ün başka uluslarla karışmadığı mekân ve zamanları idealleştirmekte, yabancıyla temastan kaçınmanın kendi niteliklerini muhafazayı kolaylaştıracağını öngörmektedir. Ancak klasik ve geç dönem Osmanlı tarihi, bu durumun tümüyle karşıtı bir görüntü sunar. Burada Türk, devlet kademesinin

çeşitli basamaklarından gündelik hayatın her veçhesine kadar yabancıyla iç içedir. Romanların ötekiyi en yoğun biçimde içerdiği örnekler de, dönemsel açıdan bu süreci konu edinenlerdir.

Burhan Cahit'in *Dükkülerin Romanı*, özellikle II. Meşrutiyet yıllarının parlamento yapısına ve siyasal ortamına dair betimlemeleriyle dikkat çeker. Dönem idarecilerinin ulus bilincinden yoksun olmalarını kıyasıya eleştiren Ahmet Reşit, kendi çıkarları doğrultusunda gizli kapaklı faaliyetlerden geri durmayanların bir de mecliste yer bulmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir:

Şimdi hürriyet var, hep kardeş olduk dedik ama daha hürriyetin ilk gününde Araplar Elmütediyüledebî diye siyasî klüp açtılar. Arnavutlar Başkım levhasını koca bir binanın üzerine asıp içeride kumpas kurmaya başladılar. Kürtler bile şurada, burnumuzun dibinde “Kürt teali cemiyeti” diye klüp merkezi açtılar. Ermenilere gelince Hınçaklar, Taşnaklar, gizli, aşıkâr hemen her mahallede siyasî maksatlar için çalışıyorlar. Rumlar başta patrikhane olmak üzere edebî, sıhî, içtimâî bütün müesseselerile adeta hükümet içinde hükümet halindedirler. Buna mukabil hükümet adeta bu hareketleri teşvik etmek ister gibi Meclisi Meb’usana, yani memleketin siyasî mukadderatını idare eden en yüksek mevkie ta Yemenden kefiyeli Araplar, Kaçanık boğazından Malisör Arnavutlar, koynunda Yunan pasportu taşıyan Tatavlahlı Rumlar, Hınçaklardan, Taşnaklardan, Dersimlilerden Kürt ve Ermeni meb’uslar getirip dolduruyor (...)

Kabahat bizim, ve biz hâlâ bu kabahati ahmakça yapmakta devam ediyoruz. Hâlâ “Osmanlılık” denilen siyasî teşekküller arasında hiç kıymeti olmıyan vahimeye saplanıp kalıyoruz. Hâlâ Meclisi Meb’usana Türkçe bilmez çöl Araplarını sokup ellerine, kafalarına devlet idaresi veriyoruz ve nihayet hâlâ Hallaçyan Efendi nazırlıktan istifa etti diye telâş ediyoruz, evet kabahat bizim (Burhan Cahit, 1934: 10-12)

Ahmet Reşit aracılığıyla “İttihad-ı Anasır” politikası üzerinden Osmanlıcılık eleştirisine girişen Burhan Cahit, ilgili görüşün anlamsızlığını, biz ile onlar arasında fark yokmuş gibi davranılmasına dayandırmaktadır. Burada hürriyete, siyasete ve geleceğe dair tahayyül bütünüyle ulus temelinde kurulurken, bununla uyumsuzluk arz eden tüm ötekiler aralarında ayırım gözetmeksizin eleştiri konusu edilmektedir. Bu eleştirinin bir boyutu, Arap ve Arnavut gibi unsurlara bakışın sergilediği üzere dinin de talileştirilmesidir. Cumhuriyet döneminde dinin ulusu tanımlayan bir öge olarak görülmeşişinin bir yansıması, aynı dine mensup olunan toplulukların da ötekileştirilebilmesi olanağıdır. Eleştirinin dikkat çekici diğer bir boyutu ise anılan toplulukların tümü hakkında küçümseyici bir dilin kullanılmasıdır. Örneğin meclise layık görülmeyenler, Türk olmadıkları kadar meclis gibi çağdaş bir fikre uyum arz edemeyecekleri kanaatiyle kuruma yakıştırılmamaktadır. Meclis, “*beli kamalı, eli fermanlı bir kabile reisi, elinde tespih, dilinde zikrû tehlil ile bir şeyh efendi. Başında*

akel ve kefiye, sırtında bornosla bir Arap aşiret reisi. Belinde çifte tabanca, boynunda pehlivan muskası ile Makedonyalı bir çete reisi” gibi üyeleriyle ancak gülünç bir görüntü sunmaktadır (Burhan Cahit, 1934: 98).

Genel manzaraya bakıldığında, Türklerin kurdukları siyasi yapıların çöküş noktasına gelmesi basit ya da karmaşık sebepler üzerinden, ama her defasında ötekiye dayandırılarak açıklanmaktadır. “Biz”e ait olan alanda gerek ötekinin bir mensubuyla yapılan evlilik, gerekse bir ötekinin meclis üyesi olarak varlığı yozlaşmaya sebep olmaktadır. Ancak dikkat çekici olan, bu olumsuz tabloyu ortaya çıkaranın da son kertede yine Türkler olmasıdır. Çinli kadınların doğrudan Türk boylarına, farklı milletlerin ise parlamentoya yerleşmeleri kendi çabaları ya da zekâlarının ürünü olmaktan ziyade Türklerin kendi kendilerini soktukları bir durumdur. Yoksa Türk’le kıyaslandığında daha aşağı bir konumda yer bulan ötekinin, Türk üzerinde böylesi bir etki yaratması zaten mümkün görünmemektedir. Bir diğer roman örneğinde yer alan *“Türkü yıkacak kuvvet düşman olamaz. O sarsılsa bile onu sarsacak kuvvet ancak kendi kanından ayrılmış bir toksin olabilir”* ifadesi (Morkaya, 1937: 14) bu durumu özetlemektedir.

Türklüğün yerleştirildiği bu konum, yukarıda da işaret edilen narsist tutumu ve kendini dünyanın merkezinde görmeyi giderek olağanlaştırmaktadır. Türk’ü Türk’e övme pratiği, egoyu giderek şişirirken, çevresinin kendisine vereceği zarara ilişkin güvenlik kaygısını da beraberinde getirmektedir. Çünkü “onlar”a bakışta odak noktası, “ben” olmakta, ötekinin varlık nedeni Türk’e zarar vermektense ibaret görülmektedir. Örneğin Ercüment Ekrem, geride kalan savaş sürecini yetmiş iki buçuk milletin bir araya gelerek Türk’ün üzerine çullanması olarak tanımlarken, bunun nedenini Türk’ün *“dünyanın en yüksek en babayiğit, en cevherli milleti”* olmasına bağlamaktadır (Ercüment Ekrem, 1934: 175). Türk’ün böylesi bir şekilde tanımlanması, başka uluslarla olan ilişkisinin de kaçınılmaz biçimde bir garz ve çekememezlik üzerinden gelişmesine yol açmaktadır. Keza bu nitelikleri haiz bir ulusun düşman sahibi olması kaçınılmazdır. Zaten böyle olduğu için de Türk’ün Kurtuluş Savaşı’ndaki zaferleri karşısında kahrolacaklar listesi *“Rum, Ermeni, Yunan, İngiliz, çerkes, Padişahçı, Şeriatçı Mollacı, Anzavurcu”*ları içeren bir genişlik arz etmekte (Etem İzzet, 1930: 245); düşmanlarının nicel çokluğu temelde Türk’ün büyüklüğünün de bir delili olmaktadır.

Türkün karşısında konumlandırılan ötekinin mekânsal konumu da önemli bir konudur. Hobsbawm'ın (2006: 207) yabancıya dair “kamusal tehditler ve kirlетici unsurlar olarak kendi şehirlerimiz içinde zaten vardılar ve tanınabilirler” tarifini andırırcasına bazı romanlar, ötekinin Türk'ün olduğu her yerde bulunmasını sorunsallaştırmaktadır. Öyle ki bu, Mehmet Rauf'un kaleminde üzerinde bulunulan coğrafyaya dair bir eleştiriyle dile getirilir: “*Bir kere memleketimiz memleket değil ki...*” yorumu, düşmanların “*bir türlü tenceresi bizimle beraber, bizim mahallemizde, bizim sokağımızda, bizim hayatımız içinde ırkları, cinsleri, dinleri, adetleri ayrı olarak ömür sürmeleri*” gerekçesine dayanmaktadır (Mehmet Rauf, 1998: 21). Dahası mütareke dönemine dair betimlemeler de “biz” e bu denli sokulmuş düşmanın verdiği zararlara dair örneklerle doludur. İşgal sonrasının gelişmeleri ve gündelik yaşamdaki yansımaları Halide Edib'te “*yerli Hıristiyanlar*” üzerinde açıklanır. Ona göre “*bütün deşilen çıbanlar arasında en koyu cerahat, yerli Hıristiyanların gürültülü zaferlerinden, arkalarını İngiltere'ye ve Fransa'ya vererek, Türk'e yağdırdıkları öfkeden akmaktadır*” (Adivar, 1974: 30). Halide Edib örneğinde din, halen biz ile ötekiyi ayırmada belirleyici bir unsur olarak görülmekteyse de dönem içerisinde Türk'e duyulan garezin din ayrımı gözetmediğini belirtenler de vardır. Silahsız Türk'ün başına üşüşen, “kanları kudurmuş, aç, çıplak bir sürü hayduttur” ve bu sürü karşısında “*Araplık, Ermenilik boş şeyler*”dir (Mehmet Rauf, 1998: 119).

Ötekinin hangi ulusa mensup olduğunun anlamsızlığı vurgusu, temel olarak ilişki içinde olunan tüm ulus mensuplarının bir biçimde Türkler aleyhine olma noktasında birleştikleri anlayışıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle dini ya da dili, içeride ya da dışarıda olması fark etmeksizin tüm uluslar Türk ulusunun yıkımı ve gerilemesi için gayret sarf etmiş, özellikle de mütareke dönemi bunun tüm ayrıntılarını yansıtan bir ayna olmuştur. Bu bakımdan öteki, mütareke döneminde geçen eserlerde ihanet temelinde konu edinmektedir. Gürpınar'ın ifadesiyle ilgili dönemde Türkleri aşağılamak konusunda Yahudiler, Rum ve Ermeniler adeta yarış içinde olmuş, Ermeniler Türkiye'nin doğusunda “boydan boya hayali bir Ermenistan”ın, Yunan İzmir'in ve Yahudiler de Filistin'de bir Yahudi hükümetinin peşine düşmüştür (Gürpınar, 1996: 233).

Üstelik ötekinin Türk aleyhine talep ve çabaları yalnız siyasi beklentiler ve düzenlemelerden ibaret kalmamıştır. Öteki, gündelik hayatın her noktasında bulunmakta

ve muhakkak surette yozlaştırıcı bir tavrın sergileyicisi olmaktadır. Örneğin Sodom ve Gomore'de Necdet'in Maksim Bar'a gidişi, İstanbul'daki tüm ötekilerin sergilendiği bir betimlemeyi ortaya çıkarır:

İşte biraz ötedeki masada bir takım hayta gençler cıvık gülüşüyorlar, kadınlara bakıyorlar: içlerinden biri yanındakinin viskisini yavaşça kendi bardağına döküyor, öbürü işin farkına varıp arkadaşının omuzuna bir yumruk indiriyor. Sonra başbaşa verip birbirlerine sırdaşça bir şeyler fısıldıyorlar. Necdet, bunların haftalıklarının bir kısmıyla eğlenceye çıkmış birtakım Rum mağaza çırakları olduğunda bir an şüphe edebilir mi?

Karşısında, tam kendi masasına karşı masada kenarları bağa çerçevesi büyük ve yuvarlak gözlüklerini zeytin renkli kalın kaşlı, yontulmamış ilkel yüzü üstünde tek medeniyet ve zarafet alâmeti gibi taşıyan şu traşlı ve şişman adam mutlaka ticaretle meşgul bir Ermenidir. Belki şu dakikada kendisini birden bire zengin edecek en kolay ve en karanlık vurgun şekillerinden birini aklından geçirip durmaktadır. Acaba bir takım düzme belgelerle İngilizlere müracaat edip Türklerden birinin malına sahip mi çıksam; yoksa Anadolu'da millî hareketi gözetlemek ve ihbar etmek için bir şebeke kurmak bahanesiyle "Intelligence Service"nin örtülü ödenek kısmından bazı paralar mı sızdırsam diye düşünüyor (...)

Necdetin gözler bu adamdan kalkıp başka bir noktaya dikildi. Burada son derece süslü ve uzaktan uzağa gözü alacak derecede gönül kapıcı bir kadınla elli yaşlarında kuru, küçük ve tek gözlüklü bir adam baş başa konuşuyorlar (...) Mutlaka Levanten bir karı koca ki gizli münasebetlerine dair gayet kirli bir meseleyi bu umumi yerde münakaşa etmekteydiler. Daha doğrusu kadın mutlaka bir yarı fahişe olacak, herif de para karşılığında susturulan bir koca...Kimbilir, ara sıra kadın kesenin ağzını kapıyordu da herifin ağzı mı açılmağa başlıyordu (Karaosmanoğlu, 1966: 45-6).

Burada Türk'ün çevresini saran ötekilere atfedilen vasıfların içeriği dikkat çekicidir. Öteki kategorisine dâhil kesimlerin sosyal hayata iştirakleri, bir Türk tarafından kabulü imkânsız karakteristikleriyle olmaktadır. Levantenlerin birbirini aldatan ve başkalarıyla da birlikte olan bir çift olarak sunumu, Ermeni'nin yöntemi fark etmeksizin mutlak surette bir dolandırıcı olması ile alt sınıf Rum gençlerinin cemiyet yaşamına uygunsuz tavırları Türk adına bir utanç sebebidir. Kuşkusuz önceki örneklerde olduğu gibi Levanten çiftin ya da Rum gençlerinin tavırlarının Türklere doğrudan bir zararı ya da etkisi bulunmamaktadır. Ancak onların böylesi bir konuma yerleştirilerek eleştirisi, Türklükle bağdaşmayan çeşitli vasıfları göstermesi bağlamında dolaylı bir model sunumu niteliğindedir.

Ötekinin siyasal ya da sosyal hayatta ele alınış biçiminin bir diğer sonucu, romanlarda yer bulan belli mekânların da ötekiyle ilişkili olduğu müddetçe olumsuzlanmasıdır. İsminden de anlaşılacağı üzere, *Fatih-Harbiye* (Safa, 2000a), semt isimleri üzerinden kurgulanmış bir biz-öteki ikiliğinin başlıca örneklerindedir. Fatih ve Harbiye'ye yüklenen sembolik anlam, esasında geniş düzeyde İstanbul ile Anadolu arasında kurulan

tezatlığın da ifadesi gibidir. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu karşısında İstanbul manevi bir kirlenmişlikle sunulurken bu tablonun sebebi şehrin her türden ötekiye barındıran niteliği olmaktadır. Anadolu'nun her bir köşesi, “Babiâli'nin milletle alakası olmayan yıllanmış baykuşları” (Karaosmanoğlu, 1966: 338); “Şişli'nin milliyetperverlikten nasibini almamış Frenk zevklileri”ni (Safa, 1989: 130) barındırması ve Beyoğlu'nun “Rum, Musevi, Tatlısufrenkerinden ibaret” oluşu (Talu, 1990: 27) karşısında İstanbul'a üstün tutulmaktadır. Üstelik İstanbul üzerinde yer verdiği unsurlar nedeniyle Türk'ün en bedbaht olduğu yere karşılık gelir:

Türkiye bir mahşerdir, orada masumlar, temizler, alicenaplar, faziletkârlar, hasbîler, iyi niyet sahipleri ve büyük kalbli insanlarla reziller, çalıp, çırpınlar, imansızlar, türediler, sonradan görmeler, seviyesizler, sütü bozuklar, hâinler ve katiller omuz omuza yürür, gezer, sevilir, yaşar, karışık korkunç bir kütle gibi kımıldarlar. Ve niçin haber vermediler ki, buranın, bu toprağın hakiki sahipleri, bu türediler bu rezillerdir. Kanun ve mahkeme nüfuz ve zabıta, devair onlarıdır (Safa, 1977b: 302)

Ötekiyle ilişkide, *Mahşer*'deki bu betimlemenin de bir örneği olduğu bir diğer boyut, Zizek'in (2006) “keyif hırsızlığı” olarak tanımladığı husustur. Ona göre “milli Neden/Dava, verili bir etnik topluluğun öznelinin keyiflerini milli mitler yoluyla organize etmeleri”nden başka bir şey değildir ve etnik gerilimlerde söz konusu olan şey, her zaman milli Şey'in mülkiyetidir. Burada ötekine atfedilen ise aşırı bir keyif olmaktadır. Öteki bizim hayat tarzımızı mahvederek keyfimizi çalmak istiyordur ve/ya gizli, sapıkça bir keyfe ulaşabiliyordur (Zizek, 2006: 214-15). Burada bizden çalınan ve bunun neticesinde ulaşılan konum, ötekiye bu noktada duyulan hınç vasıtasıyla ulusa dair içeriğin beslenmesine olanak tanımaktadır. Üstelik bu yapılırken çalma ve ulaşma unsurlarının içeriği keyfi biçimde doldurulmakta; öteki olmasaydı bizim varacağımız bir konumdan, onun yüzünden mahrum kalışımız söylemde yer bulmaktadır. Ötekiyle bu ilişkinin somutlaştığı alanların başında ise sosyo-ekonomik içeriğiyle birlikte toplumsal yaşamda biz ve onlar arasındaki eşitsizlik gelmektedir.

Bu noktada örnekler çok çeşitlidir. Türkler, karakter itibarıyla kabiliyet sahibi olmalarına rağmen “devlet kapısının bendesi” niteliğiyle çiftçi, memur, asker olarak kalmış; ülkenin ticari ve iktisadi hayatında yer bulamamıştır. Türk olmayan unsurlar, küçük sanatları ve tezgâh, atölye hayatını, küçük ve büyük ticareti tekellerine almışlar; hatta hükümetin kendi mali işleri bile çoğu kez Rum, Ermeni ve Yahudi kişiler eliyle yürütülmüştür (Burhan Cahit, 1935: 47). Böylesi bir rol dağılımının, teorik olarak “keyif hırsızlığı”yla açıklanabilmesi mümkündür. Öyle ki bu görev dağılımı

“memleketin can ve kan damarları bize her suretle yabancı olanların ellerinde” sözleriyle betimlenmektedir (Burhan Cahit, 1935: 267). Bu yönüyle bizi bu damarlardan uzak tutan, bizzat öteki olmaktadır. Oysaki “mal sahibi olanın malının başına geçmesi, diğerlerinin ona uşaklık etmesi” gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde “parazit yaşadıkları bir memlekette ev sahibinden daha tok, daha refah içinde” olmalarının (Gürpınar, 1996: 86) yol açtığı adaletsizlik ortadan kalkabilecektir.

Ötekinin bize ait olması gereken konumu bizden çalmasının iki sonucu daha vardır. Bunlardan ilki, ötekinin hırsızlıklarını örtüp konumunu korumak adına giriştiği faaliyetlerdir. Ülkede işlerin yürümesinin iki anahtarı yaltaklanma ve rüşvet olarak tanımlanırken, “*Rum, Ermeni, Yahudi dalavereciler hep bu iki anahtarı kullanmadaki maharetleri sayesinde milyoner olmuşlardır*” (Gürpınar, 1996: 33). Bu yöndeki anlatı esas itibarıyla Çinlilerle yapılan kıyaslamamın da bir benzeridir. Bahsedilen “maharetler” esas olarak Türk’ün karakterine uygun değildir, uygun olmadığı için de kullanılmamış ve ötekinin eline bırakılmıştır. Ama bu husus, ötekinin sonrasında “biz”e ait olan konuma yerleşmesinde kolaylaştırıcı olacaktır. Dolayısıyla sonuçta, ötekinin taşımakta olduğu vasıfların eleştirildiği mi, yoksa bunlara sahip olunmadığı için ona imrenildiği mi sorusunun yanıtı muğlâklaşmaktadır.

Türk’ün kendine ait olandan mahrum bırakılışının diğer bir sonucu, Türk gençlerinin savaş meydanlarında ömürlerini tüketmeleri, ötekinin ise bu fedakârlığın üzerine oturarak kazanmaya devam etmesidir. *Üç İstanbul’da Adnan’ın “Yıkılan Türkiye’nin parçaları biraz da (Moiz’in) ökçelerinden sarkıyordu... Beş cephede yüz binlerce Türk çocuğu bu adamlar zengin olsun diye mi on dokuz yaşında ölüyorlar?”* (Kuntay, 1983: 402) şeklindeki sorgusu bu açıdan anlamlıdır. Üstelik bu durumun Türkler açısından sonucu sadece yitiren yaşamlardan da ibaret değildir. Cephede ölümler sürerken “Rum, Ermeni, Yahudi ve Levanten rahat ve endişesiz para kazanmakta, zengin olmakta, hayat seviyesini yükseltmekte; medeni insanın hakkı olan yaşamak şartlarını kazanmaktadır” (Burhan Cahit, 1935: 42). Bu bakımdan medeniyet bağlamında sahip olunan konum, öteki ve bizi mahrum bıraktığı yaşam şartları nedeniyle çok olumlu değildir.

Öteki ile “keyif hırsızlığı” üzerinden tanımlanan ilişkinin belki de en kritik yanı, gerçekten bir hırsızlığın olup olmamasında gizlidir. Zizek’e (2006: 216) göre “‘Öteki’ne keyif hırsızlığı atfederek gizlediğimiz şey, bizden çalındığını iddia ettiğimiz şeye hiçbir

zaman sahip olmamış olduğumuz şeklindeki travmatik gerçektir.” Bu gerçek, Türk’ün ötekiye atıfla kendinde olduğunu iddia ettiği vasıflara sahip olmayabileceği, kendinde bulunmayışıyla övündüğü belli hususları bizzat taşıyabileceği ve ötekiye atfettiklerinin geçerli olmayabileceği ihtimalini de barındırmaktadır. “İtalyan tabiiyetinde Samatyalı bir Yahudi”nin şu sözlerinin muhalif bir Jön Türk olan Doktor Hikmet’te yarattığı karmaşık hisler, kullanılan ifadelerin doğru olabilme ihtimalinden de kaynaklanmaktadır:

İstanbul’da olsun, İzmir’de olsun, gelip geçerken şöyle medeniyet namına ne görüyorsanız bunların hepsi Hıristiyan unsurların eseridir. Türkiyeden Rumu, Ermeniye ve Avrupalıları kaldırırsanız, bütün memlekette ne yatacak bir tek otel, ne oturacak bir tek gazino, ne de bir mendil almak için tek bir mağaza bulursunuz. Osmanlı İmparatorluğu baştan başa bir çöl haline girer. Türkte kafa mı dediniz, nah! (Karaosmanoğlu, 1945: 16).

Kuşkusuz Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukların romanda öteki olarak sıkça yer almaları, öteki ile neredeyse özdeşleştirilen İstanbul’un romanlarda sıkça mekân olarak kullanılması nedeniyledir. Sayıca çok fazla olmamakla birlikte İstanbul dışına çıkan romanlarda, din ortaklığına rağmen özellikle Arapların bir öteki olarak yer bulduğu da eklenmelidir.

Bir öteki olarak Arap’ın arz ettiği manzara, diğerlerinden farklı iki temel özellik taşımaktadır. Bunlardan ilki, imparatorluk bünyesinde diğer ötekilerin oynadığı rolle Arapların konumlarının birbirinden farklıdır. Rum, Ermeni ve Yahudi gibi figürler, Türklerle farklı dinden olsalar da, devlet sistemi içinde uzun süre önemli görevlere layık bulunmuşlardır. Araplar ise din ortaklığı çerçevesinde önemsenmiş ancak çoğu kez devlete bir katkı sağlamaktan ziyade, buldukları coğrafyaya yapılan yatırımlar çerçevesinde önemli bir gidere yol açmıştır. Bu duruma rağmen Birinci Dünya Savaşı’nda imparatorluğa ihanet edişleri, cumhuriyet dönemine de miras kalan olumsuz bir Arap algısının tamamlayıcı parçasını oluşturmuştur. Dolayısıyla Araplar cumhuriyet dönemi romanında, özellikle Burhan Cahit’in kaleminden, hainlikleri kadar nankörlükleriyle anlatılacaklardır. Dolayısıyla romanlarda “*Hiç bir şey almadan bu çöllere mütemadiyen verdik.. Türkün gıdasından kestik, Arabı besledik*” şeklinde bir “özeleştirir”ye (Burhan Cahit, 1933a: 16) ya da Türklükle münasebeti olmayan Arap çölünü korumak için Türkün seferber oluşundan duyulan pişmanlığa (Burhan Cahit, 1933a: 28) rastlamak mümkündür.

Arapların ele alınışında yalnız Burhan Cahit'ten ibaret olmayan bir diğer durum, Batı'nın Türklere bakışının bir benzerinin Türklerin Araplara yaklaşımında kendisini göstermesidir. Doğrudan oryantalizm olarak tanımlanamasa da bu perspektifte, medeniyet önemli bir bileşendir. Batıdaki Türk imajının olumsuz olduğundan hareketle Türklerin medeniliği vurgusu gerek izlenen politikada, gerekse romanların anlatısında önemli yer tutmuştur. Karşılaştırmanın tarafları Türkler ve Araplar olduğunda ise saflar değişmekte; Araplar, Türkler için medeniyetten uzak bir ulus olarak görülmektedir. Bunun roman üslubuna etkisi ise olumsuz ve küçümseyici bir Arap imgesidir. Araplardan “*yalnız kandan zevk alan, feryaddan hoşlanan, insan kesmekten neşelenen vahşiler*” (Karakurd, 1934: 52); “*et doğrar gibi insan doğrayan deveçiler*” (Güntekin, 1978: 175), Hicaz çölünün kum fareleri (Etem İzzet, 1930: 100) ve ahlâk, seciye, şeref yoksunları (Bürhan Cahit, 1933a: 50) şeklinde bahsedilmesi, yalnız onların vasıflarının sunumu değil, Türklerin de ne ölçüde medenileşip batıya yaklaştığının da bir göstergesidir.

Araplarla benzer bir şekilde medenilikten uzaklığı çerçevesinde ele alınan bir diğer öteki ise Kürtler'dir. Rejimin Kürtlerle olan ilişkisi, önemli zikzaklar içermektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarının stratejik ortağı niteliğindeki Kürt gruplarının, inşa sürecindeki görünürlüklerinden rahatsızlık duyulmaktadır. Öyle ki azınlıkların sıkça bir öteki olarak tanımlandığı Avrupa'daki benzerlerinden farklı olarak Kürtler, inşa edilen Türk kimliği için öteki olarak tanımlanmak yerine görmezden gelinmiştir (Özkan, 2014: 468). Başlangıçta bu tercihin romandaki yansımaları da benzer bir manzara sunmaktadır. “*Dersim'in Kürtleşmiş Türklerinden..*” (Esental, 1993: 75), “*Kürd olan bir Türk genci...*” (Adıvar, 1962: 10), “*Doğu Türklerinin sessizliği, tatlılığı...*” (Adıvar, 1967: 54) gibi ifadeler, Kurtuluş Savaşı yıllarında sıkça zikredilen “Kürt” sözcüğünün, üzerinin örtülmesi gayretiyle ilişkilendirilebilir.

Ancak Ağrı İsyanı başta olmak üzere dönemin Kürt ayaklanmaları, yeni rejime karşı çıkan Kürt unsurunu ötekileştiren roman örneklerine zemin hazırlamıştır. Türk romanlarında Kürt isyanlarına yer veren ilk metinler popüler aşk romanları olmuş; bu türün yazarları, Cumhuriyetin yaratmak istediği yeni insan tipini, kadın-erkek ilişkileri, aile yapısı ve toplumsal yaşantı etrafında canlandırmayı milli bir görev telakki ettikleri için Kürt isyanlarına değinmeyi de bir görev bilmiştir (Türkeş, 2002b: 440). Bu

çerçevede ise iki eserin, *Dağları Bekliyen Kız* (Karakurt, 1942) ile *Sevgim ve İstirabım* (Mükerrem Kamil, 1936)'ın sembolik değerleri oldukça fazladır.

Türkeş'in (2002a: 821) Ağrı isyanının anıldığı ilk edebi metin olarak nitelendirdiği *Dağları Bekliyen Kız*, “cumhuriyet kadını ve erkeğinin, balolarda cazbantlar eşliğinde valslerle süslenen aşklarının, Ağrı Dağı'ndaki isyancılar nedeniyle acıya dönüşmesini” konu edinmektedir. Romanın genelinde isyan, hakkında konuşulan bir mesele olmaktan öteye geçmemekte, Tayyareci Metin'in isyan mahallinde yaşadıklarına yüzeysel biçimde değinilmektedir. Yine de söz konusu isyanın pilotlar için “bir eğlence mahiyetinde olan mesele” şeklinde tanımlandığına (Mükerrem Kamil, 1936: 57) ya da “başı koparılmış bu çıbanı kangranlaştırmadan kökünden temizlemek” (Mükerrem Kamil, 1936: 53) politikasına tanık olunmaktadır. Burada dikkat çekici olan Metin'in isyanda bir kolunu ve ayağını yitirdiği için bu haliyle karşısına çıkmak istemediği Gülseren'den ayrı geçirdiği beş yılının ayrıntısıdır. Bu zaman boyunca, isyan sırasında Metin'i yaralı olarak bulan *çaresiz* Kürt kızı, “yıllarca bir köle sadakati ile” peşinden ayrılmamıştır. Hem ilişkilerinin biçimi, hem de kullanılan sözcükler çerçevesinde Kürt kızı ve Metin'in konumlandırılışının, yazarın topluma dair efendi-köle tasavvurunu sergilediği söylenebilir (Türkeş, 2002a: 821).

Dağları Bekliyen Kız ise gerek olay örgüsünün doğrudan harekât bölgesi ve cepheyi içine alışı, gerekse Kürtlere ilişkin değerlendirme ve nitelemeleriyle dikkat çekmektedir. Roman Kürtleri doğrudan odağına alırken, özellikle Kürtlerin medenilikten uzak ve vahşi oldukları görüşünü yineler. Romanda Kürt sözcüğüne oldukça az yer verilirken yerini “şaki” sözcüğü doldurmakta; şakilerin kudurmuşlukları, Afrika vahşilerine benzedikleri, ayların, kurtların bile dolaşmaya korktuğu yerde macera aradıkları, yalnız kendilerinin değil buldukları yerin havasının da vahşi olduğu vurgulanmaktadır (Karakurt, 1942: 4,40,110,8). Karakurt'un Kürtlere dönük küçümseyici dili, belli açılardan Burhan Cahit'in Araplar aleyhindeki üslubunu andırmaktadır. Fakat rejim açısından Arap mevzuunun taliliği karşısında Kürt meselesi süreklilik arz etmektedir ve Karakurt'un başvurduğu belli kalıp ve tahayyüller ilerleyen yıllar için de model teşkil edecektir.

İnsan bunların arasında, insanlığında nefret ediyor. Vahşetin, insafsızlığın, alçaklığın bu derecesi görülmemiştir. Adamı öldürürken, karşısındakinin hayatını değil, yakacakları kurşunun parasını düşünüyorlar. Ne din var, ne iman, ne Allah. Hiçbir şeye inandıkları yok.

İşte görüyorsunuz: ayaklarında bir don, kafalarında bir keçe külâh, Allahın dağlarında sabahtan akşama kadar, öldürecek adam arayıp duruyorlar. Yedikleri bir parça çiy etle bulgur.

Hepsinin beş, on karısı var. Hala içlerinde kız çocuklarını boğanlar mevcut. Ne ev, ne yer, ne vicdan tanır. Toprağın dibinde kazdıkları oyuklarda, mağaralarda, kaya diplerinde yaşarlar. Ne askerlik bilirler, ne vatan (Karakurt, 1942: 58).

Giyim kuşamdan evliliğe, yaşadıkları koşullardan beslenmeye kadar medeniyetin tüm göstergelerinden uzak bu Kürt imgesi, diğer yandan dinsizlik vurgusu ile olumsuz yönde iyice pekiştirilmektedir. Üstelik bu tabloya isyanın “dış mihrak” boyutu da eklenebilir. “*Sırtları çuvallı çapulcu alayı*” bir takım vatansızlar tarafından himaye görmekte, “bir takım ecnebilere alet olarak dışarıdan hudutlarımıza” girmektedir (Karakurt, 1942: 27-8). Son olarak romanda isyancı reisine, aşağılayıcı bir hitapla emellerinin ne denli imkânsız olduğu da aktarılır: “*Bir gün kızıp da size maazallah ‘Alın bu menhus dağlarınızı, kurun bakalım devletinizi’ deyip başınızdaki çekilseydiler ne yapardınız? Karın üstünde aç kalmış katırlar gibi birbirinizi yemeğe kalkardınız*” (Karakurt, 1942: 110). Dolayısıyla *Dağları Bekliyen Kız*, üslubunda yer bulan birçok öğeyle ilerleyen yıllarda rejimin Kürtler hakkındaki söyleminin bir prototipini sunmaktadır.

Son olarak, romanda ötekinin sahip olduğu konumla ilgili iki diğer pratiğe değinilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, hakkında herhangi bir yorum yapılmasa da sadece kimliğinin bir sıfat olarak kullanıldığı anlatıların niteliğidir. Romanlar, ele alındığı üzere ötekinin karakteri, amaçları, yöntemleri ve Türklüğe dair zararları çerçevesinde zaten birçok malzeme sunmaktadır. Ancak bunun kadar önemli ve inşa açısından işlevsel olan, sıradan herhangi bir olay örgüsü içinde ötekine yer veriş biçimidir. Söz konusu biçim, son kertede onu bu konuma yerleştiren vafına dair sürekli bir uyanıklığa ve kendini öteki kılan niteliğinin rutin biçimde vurgulanışına vesile olmaktadır.

Bu dilsel alışkanlığın önemli bir boyutu, öteki olanın toplumsal açıdan hoş karşılanmayan ya da küçümsenen davranış ya da mesleklerle birlikte anılmasıdır. Bu çerçevede romanlarda yer alan hizmetçilerin birçoğu Rum ya da Ermenidir (Burhan Cahit, 1933; Safa, 2000b, Aka Gündüz, 1933, Sedes, 2010). Roman kahramanın yer aldığı ortam çerçevesinde bir hizmetçinin bulunması, anlaşılır olmakla birlikte hizmetçinin hangi ulusa mensup olduğunun mutlaka vurgulanmasının bahsedilen dilsel alışkanlığın yaygınlaşması ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Üstelik buna hayat

kadınları, genel ev işletmecileri ya da metreslerin de Rum ya da Ermeni oldukları vurgusu eklendiğinde (Bedi, 1941b: 97; M. Turhan, 1933: 199; Ali, 2013: 44, Gürpınar, 1967: 7; Gürpınar, 1996: 74), tablo daha da çeşitlenmekte, etnik unsurların belli mesleklerle özdeşleştirilmesi gayreti roman üzerinde yinelenmektedir. Saçı ve sakalı uzamış bir karakterin “Ermeni Papazı”na benzetilmesi (Cemil Cahit, 1933: 163), yürüyüş tarzı beğenilmeyen kızın “Ermeni gelini gibi ne kırıyorsun” şeklinde uyarılması (Güntekin, 1978: 163), “Tanzimat sonrasında Türk evinin estetiğinin yok oluşu”na, “Osmanlı evlerine giren Ermeni döşemecilerin” yol açması (Atay, 1952: 76), Beyoğlu sokaklarına dair tasvirin tamamlayıcı ögesinin “boyalı Rum kadınlarının küf kokulu salonları” olması (Bürhan Cahit, 1934: 41) ya da bir kişinin “Rum olup da parayı sevmemesi”nin mümkün görülmemesi (Server Bedi, 1933: 312) farklı kimliğe mensup kişilerin ötekileştirilmesinin önemli bir boyutuna karşılık gelmektedir. Ermeni, Rum, Yahudi vb. figürlerin gündelik hayatta bu şekilde sunumları, Türk ulusunun aleyhine siyasi faaliyetleriyle ilişkili oldukları inancını güçlendirmekte, siyasal alanda Türk için risk yarattıkları müddetçe de gündelik yaşamda bu biçimde anılmaktadırlar. Sürecin farklı boyutları, farklı mekanizmalarla birbirlerini beslerken, sonuç olarak romanda her yönüyle eşitsiz ve olumsuz öğeleri karşımıza çıkarır.

Ötekinin romandaki yeri ile ilgili vurgulanması gereken son husus, onun romanda yer bulamadığı durumlara ilişkindir. Diğer bir deyişle öteki, mesleğinden gündelik hayatına, tarihinden geleceğine kadar farklı biçimlerde zikrediliyor olsa da, kritik bazı konularda hiç anılmamakta, roman gündemine getirilmemesine gayret edilmektedir. Bu yönüyle önceki kısımlarda bahsedilen Renan’ın milliyetçiliklerin gelişiminde unutmaya atfettiği rolün bir benzeri romanda gerçekleşir. Entelektüellerin rolüyle tarihin rahatsızlık verici bazı yönlerinin göz ardı edilmesi ve bu yolla bir hafıza kaybının yaratılmasının (Billig, 2002: 50) bir benzeri, romancılar tarafından en azından 1923-1938 yılları arasında gösterilmiştir. Unutulan bu hususların başında, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni olayları ve Rumlarla Türkler arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi gelir. Gerek doğrudan romanın konusunu oluşturması, gerekse olay örgüsü içinde bahis konusu olması çerçevesinde bu iki vakanın roman sayfalarına yansımalarına rastlanmamaktadır.

Bu durumun istisnası olabilecek sınırlı birkaç örnek ise, iddiaların inkârını ya da karşı iddialar yoluyla çürütülmesi gayretini içermektedir. *Halas*’ta Birinci Dünya Savaşı’nın

ardından işgal dönemi, “vaktiyle Ermeniler’i ayaklandırmak için uydurulmuş Türk mezalimi masalları şimdi Türklere tatbik olunmak için Ermeniler tarafından hakikat haline getiriliyordu” (Mehmet Rauf, 1998: 117) sözleriyle betimlenirken ya da *Meşhedi Aslan Peşinde*’de Lozan Antlaşması’nın ABD tarafından onaylanmamış oluşu “Ermenilere zulüm yapıyormuşuz..bir daha yapmıyacağımıza dair teminat vermeli imişizde ondan sonra tastik edeceklermiş” (Ercüment Ekrem, 1934: 177) şeklinde eleştirilirken, olayların içeriğinin geçiştirilmesine tanık olunmaktadır. Benzer bir durum, *Onların Romanı*’nda da gözlenir. Ankara’ya göçtükten sonra ev arayan aile için önerilen çözüm, Keçirören’de Ermenilerden kalan boş köşklere birini ayarlamaktır (Aka Gündüz, 1933: 109). Köşkların neden boş olduğu ve sahibi olan Ermenilerin akıbeti konusunda ise roman sessiz kalacaktır.

Dönem romanının unutmayı tercih ettiği bir diğer konu da, Kurtuluş Savaşı’nın ardından gerçekleştirilen nüfus mübadelesidir. Millas’ın (2005: 425) dikkat çektiği üzere Yunan edebiyatında önemli bir yer tutan bu konu, Türk romanında 1960’lı yıllara kadar sessizlikle geçiştirilecektir. Buna karşın 1922’deki tartışmalı İzmir yangının *Dikmen Yıldızı*’na mutluluk verici, arındırıcı ve Allah vergisi bir güzel olay şeklinde yansıması dikkat çekmektedir. Romandaki “*maattessüfsüz bir İzmir*” vurgusu ve beraberinde “*maattessüflü bir İzmir’de yaşamaktansa, işte böyle tüten, duvarları, etrafi çökmüş, eski ama maatteessüfsüz bir İzmir’de yaşamak çok daha saadettir*” ifadesi (Aka Gündüz 1944: 198), bir yönüyle nüfusu homojenleştirici hareketlerin, kaynağı ne olursa olsun hoşnutlukla karşılandığını ve bu yönüyle daha sonra anılmaya değer bulunmadığını da göstermektedir.

5.3. DÖNEM ROMANLARINDA BİR ÖTEKİ OLARAK OSMANLI

Osmanlı devleti ismi, cismi, teşkilâtı ile acaip bir siyasî teşekküldü. Memleket Türklerle meskûn olduğu halde devletin adı bir aşiret beyinin adını taşıyordu. İngiltere devletinin adı Jorj devleti, İtalyanın adı Emanuel devleti olmadığı gibi Türkiyenin adı da Osmanlı devleti olamazdı. Fakat Osmanlı devleti Asyanın eski gelip geçici aşiret ve kabile teşkilâtının son bakiyesi olarak sürüklenip gidiyordu.

Devletin sahibi Türk milleti olduğu halde türkün adı söylenmiyordu. Sonra bu Osmanlı teşkilâtı Arap ve Acemin, Bizansın ne kadar kötülüğü varsa onların mirasını almıştı. Bir taraftan Arapın dini ve batıl âdetleri, bir taraftan Bizansın yaldızlı şatafatı Türk silâhı ile tutunan bu Osmanlı halitasına yerleşmişti (Bürhan Cahit, 1933b: 55).

Dönem romanında karşılaşılan Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin bu ve benzeri birçok değerlendirme, cumhuriyetle birlikte inşasına girişilen Türk kimliğine dair ötekinin tanımlanmasında “eski”nin verimli bir alan olarak kullanıldığının delillerindedir. Önceki kısımda bahsedilen “biz-onlar” ayrımı bu defasında “yeni” ile “eski” arasında yapılmakta, diğer bir deyişle Türklüğün tanımlayıcı bir unsuru, “eski”ye olan karşıtlığı olmaktadır.

Böylesi bir karşıtlığın, milliyetçilik kuramlarının genelinde yer bulduğundan bahsedilebilir. Milliyetçilik, yalnızca tepkisel bir hareket olmasa da, milliyetçi olarak nitelenebilecek pek çok siyaset temel olarak bir şeye karşı yürütülmüştür. Avrupa’da karşı çıkılanlar arasında kilisenin üstünlüğü, eski rejim ve imparatorluk fikri de bulunmaktadır (Delannoi, 1998: 33). Benzer biçimde Türk milliyetçiliğinin de kendi imparatorluk geçmişine dair bir karşı çıkış sergilediği muhakkaktır. Üstelik bu karşı çıkışın, Türk millî kimliği için hakiki ötekiyi oluşturduğuna dair görüşler de mevcuttur. Bora’ya (1996: 183) göre, dönem koşullarında hariçte bulunması çok da mümkün olmayan Türk millî kimliğinin öteki-imesi, Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliğine içsel biçimde eski Türkiye, yani dinî dünya görüşünün çerçevelediği eski medeniyet olarak Osmanlı olmuştur.

1923-1938 arası Türk romanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yer alış biçimi, “eski”nin yegâne değilse de önemli bir öteki olduğunu göstermektedir. Dahası bir öteki olarak eski düzene dair söylemin siyasal yaşam ile roman sayfalarında büyük bir uyum sergilemesi söz konusudur. Önceki bölümde vurgulandığı üzere roman, Ermenilerden Rumlara, Araplardan Yahudilere kadar çok sayıda ötekiyi içermiş olsa da gerek yer veriş biçiminin, gerekse karşıtlığın içeriğinin resmi makamların politikalarıyla ne ölçüde örtüştüğü kimi durumlarda kuşkuludur. Yalnız Yunan örneğine bakıldığında dahi, resmi söylem açık bir düşmanlık taşımamaktır ve eksikliğinin nedenleri ve düşmanlığın nereye kanalize edildiğinin sorgulandığına rastlanmaktadır (Bora, 1998). Bu durum, Ermeni, Rum ve Araplar özelinde de benzer olup, resmi söylem ve belgeler en azından romanlarda olduğu kadar “cüretkâr” bir karşıtlık sergilemez. Bu farklılığın bütünlüğe dönüştüğü konu başlığı ise bir öteki olarak Osmanlı olmuş, eski düzenin eksiklikleri, kusurları ve Türk kimliğine verdiği zararlar hem siyasal söylem, hem de dönem romanının bileşenlerini oluşturmuştur.

Eski ile yeni arasındaki ayırmda romanın resmi söylemi benimsediği sahalardan ilkinin, eskinin dönmek üzere tarih sahnesinden çekildiği, yenin ise eski ile hiçbir bağı olmadığı vurgusu oluşturur. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklardan hem eskinin kalıntıları, hem de düşmanlar kovulmuş, “nefesini tek milleyen müteaffin Osmanlılıkla” hiç alakası olmayan genç cumhuriyet kurulmuştur (Reşat Enis, 1933: 51). Üstelik Osmanlı'dan ne derece uzaklaşıldığı konusunda bildirilen mesafeler de oldukça iddialıdır. *Aşk Güneşi*'ndeki ifade uyarınca “Çin bize ne kadar uzak ve ayrı ise Osmanlı devleti ve Osmanlı ruhu da bizden o kadar uzak ve ayrıdır” (Etem İzzet, 1930: 361). Bu kopuş iddiası çerçevesinde eski düzenin yeni için bir emsal teşkil ettiği konular ise yok değildir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin esaslarının belirlenmesinde eski düzen bir referans kaynağı olup ondan çıkarılan dersler çerçevesinde yeni bir tez inşa edilecektir:

Yeni Türkiye için eski Osmanlı devleti büyük bir ibret lâvhası oldu. O teşkilâtı çürüten ne varsa maddî veyahut manevî, hepsini ortadan kaldırmak, yeni devlete yeni akideleri serum gibi aşlamak, tatbik etmek lâzımdı. Biz de şimdi bunu yapıyoruz (Morkaya, 1935: 267).

İşte yeni devlet için gerekli yeni akidelerin başında ulus kimliği gelmiş, kimliğin inşası doğrultusunda girişilen faaliyetler aşılama işlemine denk düşmüştür. Eski düzenin maddî ve manevî çürüyüşünün önemli bir boyutu ulus fikrine olan uzaklıktan kaynaklanmış, devlet teşkilatının böylesi bir bilinçten mahrum oluşu da yıkımı hızlandırmıştır. Çürüyüş noktasında devletin “*Türkü ezen, ezdiren; soyan, soyduran; süren, süründüren ve asıp kesen*” bir politika uyguladığı belirtilirken (Gürpınar, 1971: 57), memleket bir Türk memleketi olmasına rağmen sahibi olanların dikkate alınmayışından yakınılmaktadır (Burhan Cahit, 1934: 64). Bir devletin görevinin “toprağında yaşayan karışık milletleri bir dil, bir hars, bir nizam ve bir terbiye içinde pişirmek” olduğunun vurgulandığı romanlarda, bunun tam tersi bir politika izlenmesi eleştirilmekte; ortamı “*Türküm*” diyenin katlanması mümkün olmayan “iç mikroplar” doldurmaktadır (Su, 1938: 28). Devlet eliyle yürütülen bir politika olarak Osmanlıcılık'a dair en önemli vasfın “boş hayal” olduğunun dile getirildiği *Hüküm Gecesi*'nde, Osmanlı Devleti'nin suni bir müessese olduğu ve dilleri, ırkları, kültürleri birbirinden ayrı bir sürü unsuru bir araya toplayıp bir birlik meydana getirmenin mümkün olmadığı, bizzat Ziya Gökalp'e söylettirilmektedir (Karaosmanoğlu, 1987b: 305).

Özellikle son dönem siyasi gelişmeler çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'na ve onun millet sistemine eleştirel biçimde yaklaşılabilir de, devletin yükseliş döneminin nasıl ele alındığı ciddi bir sorun alanı olmaktadır. Keza ulus kimliğinin teşkilinde ötekinin konumu kritik olsa da bir öteki olarak eski düzen, ulusal gurura eklenilebilecek önemli askeri zaferleri ve fetihleri de barındırmaktadır. Bu durum karşısında dönem romancıları erken ve orta dönem Osmanlı tarihini, orta yolcu bir tutumla ele almaktadır. Osmanlı ve hatta İslam öncesi Türk tarihinin romanda yer alışında olay ve karakterler açısından odakta olan hükümdar, hakan, sultan gibi liderlerdir. Osmanlı döneminde geçen romanlarda ise gerek kahramanlar, gerekse elde edilen başarılar padişah ve sarayın uzağında betimlenecek ve hatta padişah ve saraya rağmen elde edilmiş zaferler olarak sunulacaktır.

Bu tercih, Osmanlı döneminde geçmekte olan romanların neden ana karakter ve “kahraman” olarak *Barbaros* (Sertelli, 1937), *Seyit Ali Reis*, *Sencivanoğlu* gibi denizcileri ve diğer *Türk Korsanları*'nı (Kozanoğlu, 1951, 1964, 2005); kurgulanmış akıncı karakterlerin kahramanlıklarını (Tan, 1936b, 1937) ya da Patrona Halil (Enver Behnan, 1934a) ve Timur (Tan, 1936a) gibi klasik Osmanlı tarihinde olumsuzlanan tarihsel kişilikleri seçtiğini açıklayabilmektedir. Tarihsiciliğin en yoğun biçimlerine tanık olunan bu örneklerde “millet” sözcüğü, saray ile simgelenen yapının neresine karşıtı olarak zikredilmekte, elde edilen başarılar millete, başarısızlık ve utançlar ise saraya ait sayılmaktadır. Nitekim Barbaros ya da diğer Türk denizcilerinin saraya ya da padişaha değil de millete bağlı olup kendilerini millete adadıkları (Sertelli, 1937: 301), Patrona Halil ve çevresine toplanarak padişaha isyan edenlerin Türk milletini kurtarmayı amaç edindikleri (Enver Behnan, 1934a: 143) gibi savlar, böylesi bir yaklaşımın sonucudur. Geçmişteki övünçleri keşfetmeye dönük arayış, genel itibarıyla bir öteki olarak konumlandırılan Osmanlı döneminde dahi ulus kimliğinin farkında olan ve ona layık faaliyetler içindeki aktörleri bulmaktadır.

Aynı tercih, imparatorluğun çöküşünü de ulus kimliğinin giderek geri plana atılması ile açıklamaktadır. Romanlar, yükselmenin duraklama ve gerileme halini almasının gerekçesini, sarayın her geçen gün millettten uzaklaşması ve buna bağlı olarak yozlaşmasında görmektedir. Özcülüğün kendini gösterdiği ve kişilerin “asıl”larının inceleme konusu halini aldığı bu örneklerin, Fatih ya da Kanuni dönemlerine tekabül

edişi de tesadüf değildir. Fatih, “*eski Türk töresinden, adetinden yavaş yavaş uzaklaşan, Bizans törelerini benimsemeğe başlayan*” bir hükümdar olarak nitelendirilirken kısa bir süre içinde “*Türk dili kesecek ve Türk boynunda kılıc biliyecek kadar*” ileri gidecektir (Tan, 1936b: 61). Kanuni ise çevresinin romana aktarılabilmesi için bir araç olarak kullanılır. O, cihana hükmeden bir sultandan ziyade “*aslen Rum olan Pargalı gemicinin esir oğlu*” İbrahim Paşa (Tepedelenlioğlu, 1971: 32) ile “*Rustan dönme*” (Kozanoğlu, 2005: 337) Hürrem Sultan arasında⁹⁰ yönlendirilen bir karakter olarak romanlarda yer bulmakta ve sarayın yakın gelecekteki çöküşünün gerekçelerinin sunumuna aracı olmaktadır.

Konu olarak imparatorluğun duraklama ve gerileme dönemlerinin ele alındığı örneklerde padişahlar aleyhindeki üslup daha da ağırlaşır. Romanlardaki padişah imgesi, zaten ulus düşüncesiyle ve ulusu oluşturan fertlerle bir bağın oluşmasını imkânsız kılacak görünümündedir. Padişah, birden çok örnekte kadınlara olan cinsel ilgisi ile betimlenmekte (İskender Fahreddin, 1929; Enver Behnan, 1934a; Burhan Cahit, 1934: 265), kadının yer almadığı örneklerde ise şarap, afyon ve Mesnevi’ye olan düşkünlüğüyle kimseye fayda sağlamayacağına değinilmektedir (Sadri Etem, 1933: 78). Saray ise “boş odalarında genç kızların boğulduğu, çocukların boğazlandığı, paşa boyunlarının vurulduğu, binbir tuzağın uçurumu olan ve kurulduğundan beri kan, riya, leke, şerefsizlik gören duvarlar” olarak betimlenir (Su, 1938: 27). İmparatorluğun son döneminde siyasete en müdahil olan II. Abdülhamid örneği ise “istibdat” sözcüğüyle anılan yapısıyla muhaliflere olduğu kadar Türk ulusuna da zarar vermiş görülür. Onun idaresi, yalnız zulüm üzerine kurulmuş olduğu için değil, Türkten başka unsurlara sosyal ve kültürel sahada en büyük imtiyazları vermesi nedeniyle de kusurlu bulunmaktadır (Karaosmanoğlu, 1987b : 184).

Padişah otoritesini ciddi biçimde sarsarak iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki’nin politikalarının da ulusla bağlar kurulabilmesinde bir çözüm olmadığı, dönem

⁹⁰ Dönem romanı, “Devşirme Sistemi”ni adını anmasa da sıkça eleştiri konusu etmektedir. Burada Osmanlı yükselişi, esas itibarıyla Türk özünün giderek yitirilmesiyle paralel olarak okunurken, devşirmeler de Türklerin yönetimde etkisiz hale gelmelerinin nedeni olarak sunulmaktadır. Zaten devşirmeler yönetimi bütünü ile ele geçirdiklerinde, devletin gerilemesi başlayacaktır. Kunur Alp’in şu sözleri, klasik Osmanlı yapısında özellikle padişahların evlilikteki tercihlerinin bir eleştirisi ve bu yolla yozlaşmanın kökenlerine dair bir sav olarak okunabilir: “Ben de Rum kızlarının Türk erlerine, hem de Alpoğlu Alplara nikâhla avrat oluşuna içleniyorum. Kendi kavmine, kendi kabilesine yar olmıyan bu eksik eteklerden Türke ne hayır olacak sanki? (...) Bence yılanı gebe etmek, Rum kızlarından döl almaktan daha iyi”. (M. Turhan, 1931: 47).

romanlarında altı çizilen bir husus olmuştur. Gelinek noktada millet ya da milliyetperverlik sıkça kullanılan sözcüklere dönüşmüştür. Ancak bunların içeriğinin titiz biçimde doldurulmasından ziyade “amiyanelik” ve “demagogluk”tan ibaret kaldığı vurgulanmaktadır (Karaosmanoğlu, 1987b: 183). Cemiyetin/fırkanın bir lonca gibi hareket ettiği eleştirisinin yapıldığı *Aşkın Temizi*’nde milliyetperverlik tıpkı birçok başka olgu gibi “yedi katlı, kırk kilitli çelik kasa içinde” saklanmakta ve kendi çıkarının gerektirdiği hâllerde oradan çıkarılmaktadır (Aka Gündüz, 1937: 55). Üstelik ulusa olan bağlılığın yalnız söylemde kaldığı ve fiili bir etkisinin olmadığına da değinilir. Kişisel çıkarlar ve bağlılıklar doğrultusunda birlik sergileyemeyen siyasal hareketler “her gün vatan, millet diye hant hant ötmekte,” ancak vatan ve millet yolunda herhangi bir fedakârlık ya da feragat göstermemektedir (Karaosmanoğlu, 1945: 60).

İktidar sahiplerinin ve biçimlerinin değişiminin ulus ülküsüne ve ulusal bilincin gelişimine doğrudan bir katkı sağlamaması, içinde bulunulan durumun kişisel özellikler dışında yapısal kaynakları da olabileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu durumun romanlardaki karşılığı ise devlet yönetiminde hilafet olgusunun yeri üzerinden açıklanmasıdır.

Burhan Cahit’in iki romanı, *Patron* ve *Yüzbaşı Celal*’de, Türklerin genel tarihi bağlamında İslam’ın kabulünün önemli bir kırılma olduğu belirtilmektedir. Özellikle hilafetin Osmanlılara geçmesi, devletin tarihi açısından önemli bir sayfa olsa da, ulusun tarihi noktasında yüzyıllar sürecekle bir uykuya karşılık gelmektedir. Turan yaylarından kopup gelmiş olan atılgan Türk evlatları, kurdukları temaslar neticesinde Mekke ve Bağdat muskalarıyla tılsımlanmış, devamındaki olaylar ise “dünyanın daima eski ve esaslı medeniyetini kuran Türk milletini afyonlanmış Tibet lâması gibi uyuşturmuştur” (Morkaya, 1935: 44, Bürhan Cahit, 1933a: 200). Bu uyku durumu, hem Türkler, hem de farklı dinlere mensup diğer unsurlarla kıyaslandığında Müslümanlar için geçerli görülmektedir. Ülkede oturmakta olan Hıristiyanlar Müslümanlardan çok daha yüksek mevkilerde bulunmakta, İslam cemaatinin bir noktaya ya da bir fikir etrafında toplanmasına ise şahit olunmamaktadır (Esental, 1988: 212). Bu durum Türkler açısından çok daha vahim görülür. Keza bu uyku durumunun neticesinde toplumda yaygın olan figürler, “Türk’ten başka her milletin gücüne inanan ve Türkiye’ye ait

meselelerin mutlaka başkaları tarafından halledilebileceği fikrindeki alafranga Türkler” olmuştur (Karaosmanoğlu, 1966: 362).

Bu ortam ve sunduğu koşullar dâhilinde girilen Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel açıdan nasıl bir vasma sahip olduğunu gösteren gelişmeleri içermektedir:

Osmanlı imparatorluğunun, ümmetler tarihindeki vasfı enayilik olarak kalacaktır. Osmanlı imparatorluğu kadar enayi bir devlet, yeryüzüne gelmemiştir. Hariciyesi, yani bütün öteki devletlerle olan münasebeti, senelerce ve senelerce Ermeniler elinde bulunmuş, erkânı harbiyesinde, ordunun en can alıcı hizmetlerinde, Araplar Çerkesler, Arnavutlar hükmetmiştir. Bu milletlerin hepsine de hürmetim vardır. Bununla beraber, kendilerinin bana yâr olabileceklerini, benim uğruma kan ve can feda edeceklerini haysalam almaz. Nitekim, hâdisat ta gösterdi ki, feda etmediler. Ve ben yıkınca, hepsi de çil yavrusu gibi dağıldılar. Amma, gene de söylerim: Kabahat onların değil, benimdi! Yabancıya emanet edilen mal korunmaz (Ercümen Ekrem, 1937: 191).

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, “enayi” nitelmesi de dâhil olmak üzere farklı şekillerde ifade edilen, ama netice ulusal karakterle uyumsuzluğunda buluşan genel bir bakiye sunmaktadır. Buna bağlı olarak yeninin eski ile arasına koyduğu mesafe, ulusal bilinç ve ulusun konumu noktasında bu bakiyeyle koyulmuş bir mesafedir. Diğer bir noktada eskinin eleştirisi, yeninin girişeceği hemen her faaliyet için bir meşruluk temeli yaratmaya dönük olmakta, bu eskinin ulus bilincinden uzaklığı vurgusu altında 1923 sonrasının kimlik tasarımı da kapsamaktadır. Dolayısıyla “*dünya harbi, mağlûbiyet ve istilâ, Türkün bünyesinde afyon hapı gibi düğümlenen şark çibanını deşti. Yedi yüz yıllık pislik cerahat gibi aktı*” ve “öz ve asil Türk taze kanla ayaklandı” şeklindeki anlatı (Morkaya, 1935: 44) temel olarak bir öteki olarak Osmanlı’dan kopuşu sert biçimde vurgulamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, biz kimiz sorusunun yanıtı, belli ölçülerde “Osmanlı ve Osmanlı’nın arz ettiği niteliklerden uzak olan” şeklinde bir içerik kazanmakta, roman da Osmanlı’ya dönük kapsamlı eleştirilere verdiği yer ile bu yanıtın yaygınlaşması sürecinin bir parçası olmaktadır.

SONUÇ

Orada ilk defa gördüğü çehreler ona en sıcak ve yakın kardeşler gibi göründü, orada kimsenin adı, sanı, yaşı belli değildi. Herkes bir kafa, bir gönül, bir insan olmuştu (Burhan Cahit, 1935: 22).

Anadolu'lular, Anadolu köylüleri tıpkı eski Yunanlıların kendilerinden başkasına barbar lakabını vermesi gibi her yabancıya yaban diyorlar. Bir gün... bir gün, onlara, ispat edebilecek miyim ki, ben bir yaban değilim? Benim damarlarımdaki kan onların damarlarında işleyen kandır. Aynı dili söylemekteyiz. Aynı tarihi ve coğrafi yollardan, hep birlikte gelmişizdir. İspat edebilecek miyim ki, aynı Allah'ın kuluyuz! Aynı siyasi mukadderat, aynı sosyal bağlar, bizi kardeşlik, evlatlık, analık babalık üstünde bir yakınlıkla birbirimize bağlamıştır (Karaosmanoğlu, 1987a: 55).

İlk alıntının kaynağı olan *Patron* 'da başkarakter Suat Rahmi, işgal altındaki İstanbul'un "teneffüs edilmez havası"na daha fazla dayanamayarak "millî kıyamın membaı" Anadolu'ya geçtiğinde, karşılaştığı manzarayı bu sözlerle anlatır. İlk defa gördüğü insanlara kendisini bu denli bağlı hissetmesi ve onların birlikteliğinden oluşan bütüne yüklediği anlam, adı konmamış bir saadetin ve umudun kaynağı olarak betimlenir. Ülke bir buhran içinde olsa da, anlatılan insanlar ve onların birbirlerine olan bağlılıkları ile aydınlığa çıkacaktır.

Yaban'ın başkarakterleri Ahmet Cemal de, Suat Rahmi gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya geçmiştir. Ancak gittiği yerde kendisini bekleyen, ilkinde nazaran oldukça olumsuz ve karamsar bir manzaradır. Roman adı, Anadolu'da birlikte yaşadığı köylülerin kendisi hakkında kullandıkları sıfattan gelmekte, Ahmet Celal'in kendisiyle aynı bütünün parçaları olduğunu düşündüğü insanların arasında nasıl bir yabancı gibi kaldığı betimlenmektedir.

Yayın tarihleri arasında üç yıllık bir fark olan iki romanın konu edindikleri dönem hemen hemen aynıdır. Buna rağmen başkarakterlerinin *halka doğru* gidişleri ve vardıkları nokta çerçevesinde böylesi bir farkın görülmesi çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Bu farkın temel sebebi, iki yazarın edebiyata biçilen ve tezin üçüncü bölümünde tartışılmış olan işlevlerin farklı boyutlarını ön plana almalarıdır. Bu yönüyle *Patron* 'u ortaya çıkaran perspektifin "yaratma", *Yaban* 'ı ortaya çıkaranın ise "yansıtmaya" işleviyle ilişkilendirilmeleri mümkündür.

Patron 'un da bir örneği olduğu yaratma misyonunu ön plana alan eserler, 1923-1938 yılları arası Türk romanlarında daha fazla karşımıza çıkan türe karşılık gelmektedir.

Yöntem olarak bu örnekler, cemaat hayalini yaygınlaştırmak adına sayfalarında hayalin farklı unsurlarına yer vermektedirler. Romanlarda yer bulan her defasında farklılıklarını bir kenara koymuş, yeni rejim ve onun uygulamaları ile bütünleşmiş, sınırları rejimin ileri gelenleri tarafından çizilmiş bir ulusal kimliği benimseyen ve romanın olay örgüsü çerçevesinde bu kimliğin gerektirdiği tüm davranışları sergileyen karakterlerdir. Buradaki yaratma edimi kendisini, milliyetçiliğin ulusları tartışmaksızın kabullenen ve "âdetleştiren" rutin sözcükleri üzerinden işlemektedir (Billig, 2002: 111-12). Bu yolla okuyucunun bu tipteki anlatılarla sürekli muhatap olması, anlatının çizdiği birey ve ulus profilini benimsemesi ve romandaki anlatıyı kendi özel alanından başlayarak yeniden üretmesi beklenmektedir.

Yaban örneğindeki gibi yansıtma amacının belirgin olduğu eserlerde konu edilen verili toplum tipi, onun genel özellikleri ve içerdiği farklı insan tipleridir. Romanlar, bu boyutuyla Anadolu'da kalan insan ögesinin bir ulus haline gelmesinin ve geçmişin sadakat bağlarını, aidiyet kalıplarını ve ilişki biçimlerini bütünüyle geride bırakmalarının ne denli güç olduğunu ortaya koymaktadır. Esas itibarıyla ulus fikriyle ve ulusu inşa eden iradeyle arasında mesafe bulunmamakta, sadece inşa faaliyetinin gelişimi konusunda iyimserden ziyade gerçekçi bir tutum sergilemektedir. Yoksa yazarı ve karakteriyle parçası olmak istenilen bütün, inşa edilmeye çalışılan ulusun kendisidir. Öyle ki Ahmet Celal'in yukarıdaki satırları, vurguladığı ortaklıklar temelinde kapsamlı bir ulus tanımını bizatihi içermektedir. Yazarını yaratıcıdan ziyade yansıtıcı kılan ise, bu tanıma benimsemeye hazır olanların ne denli az olduğunu ortaya koymak ve bu şekilde muhatabını uyarmaktır.

Bu iki örnekten yola çıkılarak 1923-1938 yılları arası Türk romanının genel özelliklerine değinildiğinde, ilk olarak edebiyatın iki temel vasfı olarak ele alınan yansıtıcılık ve yaratıcılığın romanların ulus inşasında oynadığı role eklenmiş olduğu söylenebilir. Yaratma işlevinin söz konusu olduğu eserlerde, çabası içinde olunan inşa sürecinin sonuçlandığı kurgulara sıklıkla rastlanmakta ve ulusun önem ve yararı ortaya konmaktadır. Diğer yandan milliyetçiliğin ve ulusa dair tartışmaların doğrudan yer almadığı romanlar dahi terminoloji, ortam ve kişiler arası ilişkiler temelinde ulus üzerinden hareket etmekte, ulusa dair içeriğin tüm öğelerini gündelik yaşama dâhil edip olağanlaştırmanın gayretini gütmektedir. Edebiyatın ve dolayısıyla romanın yansıtma

işlevi ise, inşa sürecini gerekli ve ivedi kılan toplumsal yapıyı sunuşu bağlamında dönem romanında yer almaktadır. Ulusun insanların aidiyet ve sadakat bağları açısından tekelleşmesindeki güçlükler, kimliğe dair çok boyutluluk ve ulusa alternatif olabilecek tiptekilerin halen güçlü bir biçimde varlığını sürdürüşü romanın yansıttıkları arasındadır. Diğer yandan ulusal kimliğin vurgulanmasında sıkça başvurulan eski/yeni karşıtlığının toplumsal sonuçlarına dair değerlendirmeler de eserlerde eksik olmamakta, eskinin halen güçlü olduğu alanlara işaret edilmektedir. Yansıtılanların ortaya koyduğu görüntü, ulus inşası projesinin sorgulandığı ya da eleştirildiği anlamına gelmemekte, fikir birliği içinde olunan bu amaç doğrultusunda kaydedilmesi gereken mesafenin uzunluğunu ortaya koymaktadır.

Romanların yansıtma ve yaratma işlevlerinin boyutu, genel itibarıyla ulus inşası sürecinin, Türk milliyetçiliğinin genel öyküsündeki konumuyla ilişkilidir. Roman aracılığıyla ulusun ve kendini ulusal aidiyetle ifade eden bireylerin yaratılması çabası, kronolojinin Hroch tarafından çizilmiş genel şemadan farklılaşmasının bir sonucudur. Hroch perspektifinden yaklaşıldığında Kurtuluş Savaşı ile birlikte somutlaşan C Evresi'nden cumhuriyetle birlikte geriye dönülmüş, yeni bir ulus anlayışı yeniden ajitasyonunun ve kitleleşme çabasının konusu olmuştur. Ajitasyonunun kitleleşmeyle iç içe geçen vasfı, inşa sürecinden olabildiğince hızlı sonuç alma gayretini doğurmuştur. Somut durumun yansıtılmasından ziyade, yaratılmak istenenin aktarıldığı romanların fazlalığı, inşa sürecini etkin ve hızlı kılma gayretinin bir tezahürüdür.

Cumhuriyetin ilk on beş yılında Türk romanının ulus inşası süreciyle uyumu, yalnız yaratma ve yansıtma işlevleriyle sınırlı kalmamıştır. Dilsel bütünlük, eğitim, iletişim ve propaganda başlıkları altında değerlendirilen romanın araçsal nitelikleri, 1923-1938 arasında izlenen politikalarla doğrudan ya da dolaylı şekilde bağlantılıdır. Bunlar arasında eğitim işlevi, diğerlerine nazaran daha kritik bir rol üstlenmiştir. İnşa süreçlerinin bir özelliği, henüz ulus halini almamış halk topluluğu adına yoğun bir pedagojik içeriğe sahip olmasıdır. Dönem romanı da bununla uyumlu biçimde gerek milliyetçiliğe ve ulusa dair genel görüşlerin, gerekse kimi akademik tartışmaların kitleye ulaşmasının temel kaynağı olmuştur. Bu kaynaklık, özellikle dönemin tarih ve antropoloji sahasındaki tartışmalarının dar çevreler dışındaki kesimlerde de bir bilinç

oluşturması noktasında dikkat çekicidir. Diğer yandan erken cumhuriyet dönemi, örgün eğitim konusundaki yoğun faaliyetleri, okuma yazma seferberliği çerçevesinde farklı yaş gruplarını eğitim mekanizmasına dâhil etme çabasını ve Halkevi örgütlenmelerini de kapsamaktadır. Romanın tüm bu yoğun faaliyete karşın eğitim konusunda başvuru bir mekanizma oluşu, onun eğitsel işlevinin her zaman için ön planda yer almasının bir delilidir.

Dilsel bütünlük noktasında roman, bizzat rejimin dil politikalarının sağladığı başarı ve istikrarın somut sonuçları arasında yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde farklı arayışlar içeren ve kırılmalar yaşayan dil politikasının özü “dilde sadeleşme” olarak tanımlandığında, roman bu alanda başarının en yoğun yaşandığı edebi tür niteliğini kazanmaktadır. Özellikle 1930’lu yılların romanları, yazı dilinin konuşma diliyle neredeyse bütünleşmiş olması çerçevesinde dikkat çekmekte ve bu niteliğiyle sonraki kuşaklarla kurduğu bağ bakımından farklı bir konuma yerleşmektedir.

İletişim ve propaganda unsurları, içerik ve yöntem itibarıyla birbiriyle ilişkili oldukları gibi, 1923-1938 yılları arasında yayımlanmış romanların yüklendiği işlevlerden en geri planda kalanına tekabül etmektedirler. Bu, romanın böylesi bir işlevi yerine getirmedeki yetersizliğinden ziyade, cumhuriyet döneminde iletişim olanaklarının ve kanallarının artışı ve bu artışın da farklı propaganda biçimlerini gündeme getirmesinin bir sonucudur. Buna karşın şiir ve tiyatro türlerinin, özellikle de propaganda faaliyetlerine yoğun biçimde konu olduğu anımsanmalıdır. Bu çerçevede romanın bu alandaki katkısı, edebiyatın diğer türlerinin gerisinde kalmış, ancak estetiğe dair kaygıların karşılanması noktasında onların önüne geçmesine de imkân tanımıştır.

Romana ulus inşasına ilişkin bir araç olarak yaklaşılmasındaki nedenlerden biri, inşanın söylemsel boyutunda önemli bir analiz birimi olmasından ötürüydü. Bu açıdan 1923-1938 yılları arasına dair eserler listesi, edebi metinler olarak değil ulus inşasının söylemsel pratiğinin üzerinden gerçekleştiği bir alan olarak ele alınmıştır. Diğer yandan aynı eserlerin edebi akımlara, türsel özelliklere ya da yazarın niteliklerine ilişkin farklı şekillerde ele alınması mümkündür. Ancak tezde önemsenen, ulus inşasının asli unsuru olan devlet ile iktidar aygıtının ve bunların toplumla kurduğu ilişki biçimlerinin, ideolojik yapının tezahürü olmasıdır. Gerek söylemi şekillendiren kurum ve aygıtların

işleyiş pratikleri, gerekse etki ettikleri söylemin odağında, milliyetçiliğin bir yansıması olarak “biz” ve “onlar” ayrımı yer almıştır.

Milliyetçiliğin, “biz” ve “onlar” ayrımı çerçevesinde işleyen söyleminin romandaki karşılığına bakıldığında sağlanan katkı, söylemin farklı bileşenlerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Ayrımın “biz” kısmında roman, bir bütünü ortaya çıkaracak ortaklıkların kapsamlı bir panoramasını sunar. Çoğu ulus tanımında bir şekilde atıfta bulunulan ortak dil, ortak tarih ve ortak coğrafya gibi öğeler, romana sıkça konu olmuştur. Bu konu oluş, ilgili sahalarda devlet eliyle izlenmekte olan diğer politikaların çizdiği sınırlar dâhilindedir ve alternatif bir tasavvur yansıtmamaktadır. Örneğin romanların ortak tarih noktasında odaklandıkları alanın Osmanlı ve İslam öncesi Türk toplumları olması ya da coğrafyanın romanda ele alınışında elde kalan yegâne toprak olarak Anadolu üzerine gösterilen ihtimam, rejimin genel uygulamalarının romandaki yansımalarındandır. Bizliğe ilişkin tartışmanın en dikkat çekici boyutlarından biri ise, rejimin dine bakışının, romanda bir ortaklık unsuru olarak görülmemesini beraberinde getirişidir. Karakter, vaka, zaman ve mekân dâhilinde dinin roman sayfalarında yansıması muhtemel birçok boyutuna karşın dönem romanı, ona ancak bir eleştiri konusu olarak yer vermiştir. Bu eleştirel tutumun genel vasfı ise, dinin bir ortaklık temeli oluşturmaktan ziyade bizzat Türklüğün gelişimini engelleyen bir unsur olarak sunulmasıdır. Din eleştirisi içermeyen romanlarda gözlenen ise, konuya dair sessizliktir. Belge'nin (2009a: 17) dönemin laiklik uygulaması ile ilişkilendirip Orta Asya'yı konu edinen romanlardaki karakterler hakkında yaptığı “Müslüman değilse olmadığı, müslümansa da olduğu çok belli değildir” yorumunun, esas itibarıyla dönem romanlarının geneli için geçerliliğinden bahsedilebilir. Dinin gündelik hayata dair birçok yansımasının ve içeriği kendine has ritüeller ve davranışların romanda yer almayışı, bilinçli bir “unutma” eyleminin sonucu olarak görülebilir.

Romanlarda “onlar” a dair tartışma çevresinde öteki ile kurulan ilişki de genel itibarıyla ulus inşası projesinin ötekiye bakış tarzını sürdürmektedir. Romanın burada ön plana çıkan özelliği, resmi söylem kanallarında yer bulandan daha yoğun bir imparatorluk geçmişi eleştirisine girişmesi ve Türk olmayan öğelere ilişkin ötekileştirme pratiğinde farklılıklar arz etmesidir. Osmanlı döneminin ve temsil ettiği eski düzenin rejimin öncelikli ötekisi olduğu tartışması haksız sayılmamakta, resmi söylemin yeniye dair

vurgusu her seferinde eskiye atıfla şekillenmektedir. Ancak romanların bunu aşan bir “Osmanlı Sorunu” olduğundan bahsedilebilir. Resmi söylemin paralelinde son dönem, özellikle savaş yıllarının Osmanlı hükümetleri yoğun şekilde eleştiri konusu edilirken, imparatorluğun kuruluş ve yükselme devrinin de farklı veçhelerde tartışıldığına şahit olunmaktadır. Bu çerçevede devşirme sistemi ve padişahların Türk soyundan gelip gelmediği tartışmaları, padişahların akıl sağlıklarının ve cinsel hayatlarının sıklıkla konu edilmesi ve çoğu örnekte Türklüğe dair bir bilinç taşımayan ve çoğu kez Türkün aleyhine hareket eden padişah tiplerine başvurulması, romanda yer bulan söylemin ayırt edici özelliklerini oluşturmaktadır.

Türk olmayan ötekilerin romandaki yansımaları, özellikle medeniyet tartışmasına bağlı olarak değişiklikler arz eder. 1923-1938 yılları arasında, Türk Tarih Tezi gibi genel politikalar ile tarihi roman türündeki eserler, Türklerin medeniliği vurgusu için önem sahibidir. Bu örneklerde tarih, Türklerin medenilik vasfı ile donatılmış geçmişinin göstergesi niteliğindedir. Buna karşın ötekiye bakışla medeniyet sorunsalının kesiştiği nokta, din ortaklığına sahip olunan ve olunmayan ötekilerin yerleştirildiği farklı bağlamlarda kendisini göstermektedir. Özellikle Arapların ve Kürtlerin dönem romanına yansıma biçimi, medeniyetten uzak ve ilkel oldukları yönünde bir vurgu içermektedir. Öyle ki burada öteki, Türkün içinde bulunduğu olumsuzluğun sebebi ve bir “günah keçisi” olarak yansıtılmamakta, bizzat aşağılayıcı vurgular çerçevesinde Türklüğün yüceliğini yansıtmada bir araç konumuna yerleşmektedir. Ermeni, Rum ve Yahudiler gibi gayrimüslim unsurların romanlardaki yer alış biçimleri ise, “günah keçisi” işlevinin kendilerine yüklenmesi çerçevesindedir. Yaşanan olumsuzlukların ve yıkımların bizatihi sorumlusu olarak tanımlanmaları ve yoğun biçimde eleştirilmelerine karşılık haklarında kullanılan sıfatların Arap ya da Kürtler hakkında kullanılanlardan farklı oluşu, ötekileştirme pratiğinin medeniyet tartışmasını göz önüne bulunduran bir nitelik taşıdığını düşündürmektedir. Bunu güçlendiren diğer neden romanlarda yer bulan batı imgesinin durumudur. Özellikle savaş yıllarını etkisinin hissedildiği metinlerde batılılar Türkün düşmanı olarak yerilmektedir. Ancak böylesi yergilerin kapsamlı bir ötekileştirme pratiğine karşılık gelmediği söylenebilir. Özellikle yeni rejimin medeniyetin kaynağı olarak gördüğü batıyı bir örnek olarak benimsemesi, bunu engellemektedir.

Bu noktada romanın, ulus inşası projesinin genel görünümüyle büyük ölçüde bütünleştiği açıktır. Yanıtlanması gereken soru, bu bütünleşmenin gündeme getirdiği siyasal işlevin dışında, edebi sahada ne gibi sonuçlar doğurduğudur. Bu bağlamda dönem yazarlarının eserleriyle ulaştıkları sonucun nasıl değerlendirilebileceği, dönem metinlerinin edebi kanona dâhil olup olmadıkları ve dönem edebiyatının estetik tartışmaları çerçevesinde konumunun ne olduğu, siyasal projenin edebiyat alanındaki tesirinin genel hatlarını çizebilecektir.

Dönem yazarının eserleri aracılığıyla inşa sürecinde oynadıkları rol, kendilerini nitelendirme noktasında gündeme ilk olarak propagandacı ve ajitator gibi sıfatları getirmektedir. Roman ve edebiyatın propaganda süreçleri ile iç içe olması çerçevesinde gündeme gelen ilk nitelendirme, yazarın dönem içindeki konumuna uygun düşmüş görünse de, ortaya konulan edebi eserlerin nitelikleri bağlamında oldukça genellemeci bir tutum olacaktır. Keza romanların edebi niteliği en tartışmalı olanları dahi, propaganda olgusu çerçevesinde ihtiyacı duyulan öz, basit ve ikna edici mesajı içermekten uzak ve her seferinde dolaylı bir aktarıcı olmaktadır. Buna dönem içerisinde propagandaya konu olan edebi türlerin daha ziyade şiir ve tiyatro olduğu da eklendiğinde, romancıların propagandacı olarak nitelendirilmeleri mümkün görünmemektedir.

Roman yazarının ajitator konumuna yerleştirilmesi ise, Hroch'un B Evresi'ne dair görüşleri çerçevesinde düşünülebilir. Buna göre akademik ilgi döneminin gelişmelerini kitleye aktaracak ve bu yolla inşa sürecine katkı sağlayacak aydınlar arasında edebiyatçılara özel bir rol atfedilmektedir. Ancak 1923-1938 döneminin Hroch'un evrelerinden ayrı olarak B ve C Evrelerinin yeniden ve bütünleşmiş bir biçimde yaşanmasına karşılık gelmesi, bu dönemdeki romancıların Hroch'un kullandığı anlamda ajitator konumuna yerleşemeyecekleri düşüncesini doğurmaktadır.

Bu durum karşısında dönem romancılarının gerek konumları, gerek işlevleri çerçevesinde birer organik aydın (Gramsci, 1997) oldukları sonucuna varılabilir. Öncelikle romancılar, siyasal gündem içerisinde ulus inşası pratiğinin, farklı milliyetçilik ve ulus tahayyülleri arasında da devletin belirlediği resmi bir anlayış ve söylemin hegemonya kurmasına aracılık etmektedirler. Ele alınan dönemin ulus inşası pratiklerinin sunduğu çeşitliliğe ve başvurduğu farklı yöntemlere karşın, roman her seferinde rıza üzerinden işlemiş; fiili müdahale ve baskının uzağında bir sahada merkezi

rol üstlenmiştir. Dolayısıyla bu, romancının işlev ve niteliğine de etkide bulunmakta, onu Gramsci'nin organik aydın için çizdiği çerçeveye yaklaştırmaktadır. Bu ise romancıları, “belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip birey” anlamında birer aydın olarak ortaya çıkarmaktadır (Cantek, 2003: 50).

Dönem romanının siyasal işlevinin edebiyat tarihi bağlamındaki konumunun ele alınmasında, kanon tartışmasına dönülmesi faydalıdır. Çıkış noktasında kanon, insanların ve eserlerin ölümlülüğü gerçeğinin bir parçasıdır. İnsanlar ölümlü ve gecikmiş bir nitelikte oldukları için her şeyi okuma şansına sahip değillerdir. Bu yüzden de edebi eserlerden belli bir mücadele sonucunda ölümsüzlüğe erişenler öncelikli tercihleri olmaktadır (Bloom, 1993: 36-38). Ancak burada kritik olan husus, edebi eserlerin eşitler arası bir mücadele neticesinde ayakta kalmadıkları ya da kaybolmadıklarıdır. Keza kanon, kendiliğinden oluşan bir doğa görüngüsü değildir. Zevkler tartışılabileceği gibi iktidar, kasıt, çatışma ve siyasetin işin içinde olduğu bir şekilde zorla şekillendirilebilecektir (Koçak, 2004: 60). Özellikle edebiyatın ulusal sıfatıyla birlikte anıldığı bir ortamda, ulus tartışması ve milliyetçilik bu şekillendirme işlevinin merkezinde yer alacaktır.

Buna karşın Türkiye’de bir edebiyat kanonunun oluşup oluşmadığı ya da oluşmuşsa da bunun ulusun merkezi ve yönlendirici rolüyle mi gerçekleştiği ciddi kuşkulara yol açmaktadır. Jusdanis’in (1998: 82-3) sözcüğü kullanım biçiminde, milli yüksek edebiyat kurumuna ait metinlerin bir araya toplanması olarak kanon, bir cemaatin kendi hikâyesini anlattıkları için kurtarmaya değer görülüp diğer kuşaklara aktardığı metinleri kapsamaktadır. Bu metinler eleştiri nesnesi olmakta, okul müfredatlarına girmekte, edebiyat tarihlerinde kendilerine yer bulup ve antolojilerde şerh edilmektedir. Bu tanımdan hareket edildiğinde tezde yer alan belli örneklerin müfredat ve edebiyat tarihi bağlamındaki önemi açıktır. Fakat bunların kalıcılığının bütünüyle ulus temelli bir müdahale eşliğinde gerçekleştiği söylenemez. Bilakis yaratma misyonunu ön plana çıkaran romancılar, günümüzde “unutulmuş” sıfatı ile anılırken, eserlerinin müfredat ve antolojilerde yer bulmaya devam edenler genelde inşa sürecine daha gerçekçi ve nesnel yaklaşan ve yansıtma misyonunu ön plana alan isimler olmuştur. Dolayısıyla inşa süreci, *edebi olan siyasidir* ilkesinden bağımsız olmamış, ancak roman türü görece

özerk bir nitelik taşıyarak edebi olana dair tartışmalar neticesinde ayakta kalabilmiştir. Özellikle erken cumhuriyet döneminde, rejimin propaganda konusunda şiir ve tiyatroyla kurduğu bağ, romana az da olsa bir özgürlük alanı bırakmıştır.

Romanın ulus inşasıyla olan karmaşık ilişkisinin, sürecin başarısında ne şekilde bir katkısı olduğu ise yanıtlanması güçlükler taşıyan bir sorudur. Bunun başlıca nedeni ulus inşası olgusunun bir başarı ve başarısızlık ölçütünden yoksun oluşudur. Değindiği üzere ulus inşası teleolojik bir süreç olmayıp, gerek inşanın kendi özellikleri, gerekse muhatabı olduğu kitlenin değişimine bağlı olarak periyodik olarak yenilenmekte ve değişmektedir. Diğer yandan ulusun tanımlanıp içeriğinin şekillendirilmesi noktasında rekabet ve nüfuz mücadelesi de süreklilik arz eden diğer bir husustur. Bu, devlet organizasyonu karşısında farklı toplulukların alternatif ulus inşası girişimlerini kapsadığı gibi (Özkırmı, 2010: 152); verili bir proje dâhilinde alternatif tarih anlatılarının rekabetini (Billig, 2002: 86) de içermektedir. Dolayısıyla nihai bir sonu olmayan ve devamlılık arz eden bir sürecin neye referansla başarı ya da başarısız olarak nitelendirileceği muğlaktır. Bir inşa sürecinin geçireceği kapsamlı bir yenilenme, başarısızlıkla ilişkilendirilebileceği gibi, değişen koşullara uyum sağlaması çerçevesinde bir başarı olarak da görülebilir. Dolayısıyla ulus inşasının kendisine dair bir sonuca varmanın sunduğu güçlükler, bu sonuçta romanın katkısını ele almayı da güçleştirir.

Bu güçlüğü bütünüyle aşamasa da, inşanın ele alınan tarih aralığının hemen devamında aldığı konuma değinmek yararlı olacaktır. Bu noktada karşılaşılan manzara, cumhuriyetin başından beri geçerli olan, ulus inşası sürecinin arka planını oluşturan, bu doğrultuda başta devlet aygıtı olmak üzere tüm araçlar üzerinde etkin olan iradenin hegemonyasını yitirmesi ve farklı ulus tahayyüllerinin müdahale ve mücadelesine açık hale gelmesidir. Siyasi otoritenin sahip olduğu meşruiyetin kapsamı ile uluslar arası konjonktürün tanıdığı olanaklar bu tarihe kadar farklı ulus ve ulusçulukların açığa çıkmasına engel olmuş ve yeni rejimin ulusa dair anlamlandırmaları çerçevesinde bir inşa pratiğinin sergilenmesine olanak tanımıştır. Ancak tüm bu süreç, rejim tarafından ortaya konan ulus anlayışının kitle açısından nasıl anlaşıldığı ve ne tür rötüşlerle benimsendiği hususunda belirsizlikler içermektedir (Brockett, 2011: xiv). Öyle ki söz konusu belirsizlik beraberinde ulus konusunda elitlerin vizyonuyla ve kitlelerin

deneyimi arasında ciddi bir farklılığı da getirebilecektir. 1938 sonrasında kısa sürede ortaya çıkan çeşitliliği, bunun bir sonucu olarak görülebilir.

Ulus devletin kuruluşunun ardından iktidarlar, ulus inşası için türdeş bir "yüksek kültür" etrafında, milliyetçi politikalar icra etmişlerdir. Erken cumhuriyet döneminde yayımlanmış romanlar, bu icranın özel alana yoğunlaşan parçası niteliğindedir. Ancak kısa bir zaman içinde, projenin konusunu oluşturan ulus algısı konusunda farklılıklar açığa çıkmıştır. Bu çıkış, Kemalist, Türkçü, Türk-İslam sentezcisi veya muhafazakâr İslamcı milliyetçilik vizyonları (Özdoğan & Ersanlı, 2008: 10-1) şeklinde adlandırılabilir gibi, milliyetçiliğin Resmi/Atatürkçü, Kemalist-Sol, Liberal, Etnisist ve Muhafazakâr Milliyetçilik gibi alt kollar üzerinden değerlendirilmesine (Bora, 2002: 19-20) olanak tanımaktadır. 1938 yılına gelene kadar, potansiyel olarak varlıklarını korusalar da açığa vurulmayan ve tek parti iktidarının uygulamaları karşısında pasif bir konumda yer alan görüş ayrılıkları, ancak bu yıldan sonra giderek daha yüksek sesle dile getirilmiştir. İlk on beş yılın yukarıdan aşağı inşa pratiğinin iflası olarak değerlendirilebilecek bu yeni dönem, paradoksal biçimde yine aynı deneyiminin bir sonucu ve başarısı olarak da okunabilir. Nihayetinde 1938 sonrasındaki çeşitlilik, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşanan A-B-C Evreleri'nin ve 1923 sonrasında yenilenecek, yeniden yaşanan B ve C Evreleri'nin deneyiminden bağımsız değildir. Benzer biçimde 1919-1923 arasında dini, 1930'larda giderek etnisist bir içeriği olan temel paradigmanın kendi içindeki ayrışmaların filizlenmesine olanak tanımıştır.

Roman, bu sürecin seyrini yansıtmayan fakat kapsamlı değişiklikler karşısında, kendini yeni gündeme hemen adapte edebilen bir nitelik taşımaktadır. Dönem romanları sınırlarını ve içeriğini, dostlarını ve düşmanlarını, ortaklıklarını ve karşıtlıklarını rejimin belirlediği bir ulus anlayışına, bu sınır ve çizgileri sorunsallaştırmaksızın yer vererek yaygınlaştırmıştır. Bu yapılırken ne farklı roman türlerinin, ne de ilerleyen yıllarda farklı siyasi gruplara dâhil olacak isimlerin kendi aralarında çeşitlilik gösterdiği ve nispeten homojen bir bütün sunduğu gözlenmektedir. Ancak simgesel miladı 1938 yılı olmak üzere, devlet eliyle uygulamaya konan ulus inşası projesinin milliyetçi düşünce içerisindeki hegemonyası sona ermiştir. Gelinek noktada ulusun nasıl tarif edileceği, bu tarif çerçevesinde hangi unsurların dikkate alınıp alınmayacağı konusunda giderek daha farklı sese tanıklık edilecektir. Ulusa ilişkin anlayışın farklı parçalara ayrılması, aynı

bölünmüşlüğü roman için de söz konusu kılar. Böylece ilerleyen yıllar hem milliyetçiliğin farklı kollarının yansıtıcısı olan romanları ortaya çıkaracak, hem de milliyetçilikle arasına belli bir mesafe koyarak farklı aidiyetleri ve meseleleri ön plana alan romanları yaygınlaştıracaktır. Dolayısıyla 1938 sonrası Türk romanı, öncelikli gündem ve işlevleriyle öncesinden ciddi farklar taşımakta, ancak aynı farklılığı çerçevesinde 1938 öncesinin ön planda olmayan zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak 1923-1938 yılları arasında Türk romanının sunduğu manzara Bhabha'nın (2000: 121) *“ulusun kökenine baktığımızda, orada ulusun kökenine dair bir hikâye buluruz”* vurgusu üzerinden özetlenebilir. Dönem romanı, ulus olgusunun ve inşa süreçlerinin en kritik öğelerinden olmakla birlikte göze batmayan bir boyutunu; hakikat etkisi yaratacak hikâyelerin kitlelere benimsetilmesi işlevini yerine getirmiştir. Romanlar, birçok örnekte böylesi bir hikâyenin farklı boyutlarını sunmanın aracısı olmuş, yer verdiği anlatı üzerinden geçmişe ve geleceğe dair bir perspektifi okuyucusuna aktarmıştır. Tezde yer verilen metinler ve referansta bulunulan eserler bu niteliğin ön plana çıktığı örneklerle karşılık gelmektedir. Bundan daha önemli olan ise kökene, öze, ortaklıklara dair tanım ve ayrıntı sunmayan, “biz”e ya da “onlar”a dair tartışmayı doğrudan içermeyen romanların da parçası oldukları dünyanın kendisidir. Romanların geneli, yakın bir geçmişte cahillikle ve kabalıkla özdeşleştirilen ve bir aidiyetin ya da sadakatin konusu olmayan ulus kimliğini üzerinde durulmasını gerektirmeyecek denli olağan bir tema olarak arka plana yerleştirmektedir. Aşk romanlarında, polisiye maceralarda ya da çocuk kitaplarında kendini hissettiren, zamanın ruhu olarak milliyetçiliktir. Olayların ve karakterlerin etrafını saran, parçası oldukları ya da karşısında yer aldıkları her türden ilişki, birliktelik ve ortam netice itibarıyla Türklükle ve Türklük temelindeki vasıflarla tanımlanmaktadır. Bu yönüyle çalışmada ayrıntılı şekilde üzerinde durulan romanlardan farklı olarak bunlar, Billig'in (2002: 18) vurguladığı biçimiyle bilinçli olarak, ateşli bir tutkuyla sallanan bir bayrak değil; kamu binasının önünde fark edilmeden dalgalanan bayrak işlevi görmektedir ve neticede ulusu “cisimleşmiş bir alışkanlık” haline getirmektedir. Bu alışkanlığın yerleşmişliği, ulus inşası sürecinin de gösterdiği başarının bir boyutu olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle milliyetçiliğin yol ayrımına gelen ve farklı kollara bölünen çizgisi, bizzat böylesi bir alışkanlığın yerleşmesi ile mümkün olmuştur.

Romanın yolculuğu ulus inşası süreci ile sınırlı kalmamış, gerek milliyetçiliğın kendi içinde ortaya çıkardığı farklı perspektiflerin, gerekse milliyetçilik dışındaki siyasal akımların başvurduğu araçsal bir önemi taşımaya devam etmiştir. Yine de 1923-1938 yılları arasının ulus inşası süreci olarak nitelendirilmesi ve sürecin sonunda ulus olgusunun sorgulanamaz ve daimi bir önem kazanmasında romanın rolü, inşanın diğer aktörleriyle mukayese edilecek denli büyüktür. Romancıların bu on beş yıllık dönemde, ulus fikri ve onunla doğrudan ya da dolaylı şekillerde ilişkilendirilebilecek tüm bir çağdaşlaşma projesiyle kurduğu bağ ve gönüllü misyonerlik, gerek uluslaşmak, gerekse çağdaşlaşmak noktasında, istisnai sayılabilecek bir sürecin yaşanmasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- Adıvar, Halide Edib. (1941). **Sinekli Bakkal**. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Adıvar, Halide Edib. (1943). **Vurun Kahpeye**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Adıvar, Halide Edib. (1962). **Kalb Ağrısı**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Adıvar, Halide Edib. (1974). **Ateşten Gömlek**. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Adıvar, Halide Edib. (2014). **Mor Salkımlı Ev**. İstanbul: Can Yayınları.
- Adıvar, Halide Edip. (1967). **Zeyno'nun Oğlu**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aka Gündüz (1933). **Onların Romanı**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Aka Gündüz. (1937). **Aşkın Temizi**. İstanbul: Tan Matbaası.
- Aka Gündüz (1938). **Zekeriyya Sofrası**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Aka Gündüz (1944a). **Çapraz Delikanlı**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Aka Gündüz (1944b). **Dikmen Yıldızı**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Ali, Sabahattin. (2013). "Kuyucaklı Yusuf." içinde **Sabahattin Ali Bütün Eserleri**.
(yay. haz. S. Sönmez). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 17-238.
- Aptullah Ziya. (1928). **Kozanoğlu**. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Atay, Falih Rıfıkı. (1952). **Roman**. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Benice, Etem İzzet (1946). **Çıldırın Kadın**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Berkand, Muazzez Tahsin (1966). **Bahar Çiçeği**. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Burhan Cahit. (1933). **Cephe Gerisi**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit. (1934). **Dükkülerin Romanı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit. (1935). **Patron**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bürhan Cahit. (1930a). **Gazi Mustafa Kemal**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

- Bürhan Cahit. (1930b). **Aşk Politikası**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Bürhan Cahit. (1931). **İzmirin Romanı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bürhan Cahit. (1932). **Gazinin Dört Süvarisi**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bürhan Cahit. (1933a). **Yüzbaşı Celal**. İstanbul: Köroğlu Matbaası.
- Bürhan Cahit. (1933b). **Mudanya Lozan Ankara**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bürhan Cahit. (1934). **Adam Sarrafi**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Cemil Cahit. (1931). **Merih'a Seyahat**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Enver Behnan. (1934a). **Ayşim**. İstanbul: Cumhuriyet Kitapevi.
- Enver Behnan. (1934b). **İnkılâp Ötkünçleri**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ercüment Ekrem. (1934). **Meşhedi Aslan Peşinde**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Erdümen Ekrem. (1937). **Papeloğlu**. İstanbul: Semih Lûtfi Matbaa ve Kitabevi.
- Esental, Memduh Şevket. (1988). **Miras**. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Esental, Memduh Şevket. (1993). **Ayaşlı ve Kiracıları**. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Etem İzzet. (1930). **Aşk Güneşi**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Etem İzzet. (1933). **On Yılın Romanı**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Güntekin, Reşat Nuri. (1968). **Yeşil Gece**. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Güntekin, Reşat Nuri. (1978). **Kızılılık Dalları**. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Güntekin, Reşat Nuri. (1991). **Gökyüzü**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1966). **Cehennemlik**. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1967). **Billûr Kalp**. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1970). **Mezarından Kalkan Şehit**. İstanbul: Atlas Kitabevi.

- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1971). **Kaynanam Nasıl Kudurdu?**. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi. (1996). **Ben Deli Miyim?**. İstanbul: Özgür Yayınları.
- İskender Fahreddin. (1929). **Abdülhamit ve Afrodit**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin. (1933a). **Asyadan Bir Güneş Doğuyor**. İstanbul: Kanaat Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin. (1933b). **Sümer Kızı**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin. (1938). **Tanrının Oğlu**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- İskender Fahreddin. (1932). **Hintyıldızı**. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası.
- Karakurd, Esad Mahmud. (1936). **Allahısızlarladık**. İstanbul: Semih Lûtfi Matbaa ve Kitabevi.
- Karakurd, Esat Mahmut. (1934). **Çölde Bir İstanbul Kızı**. İstanbul: Semih Lûtfi Bitik ve Basımevi.
- Karakurt, Esat Mahmut. (1942). **Dağları Bekleyen Kız**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1945). **Bir Sürgün**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1966). **Sodom ve Gomore**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1987a). **Yaban**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1987b). **Hüküm Gecesi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2009). **Ankara**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2010). **Ergenekon – Milli Mücadele Yazıları**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2014a). **Politikada 45 Yıl**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2014b). **Zoraki Diplomat**. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Karayel, M. Sami. (1938). **Kılıçaslan**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Korgunal, M. Zeki. (1936). **Türk Kahramanı Battal Gazi**. İstanbul: Korgunal Basımevi.
- Kozanoğlu, Aptullah Ziya. (1951). **Seyit Ali Reis**. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Kozanoğlu, Aptullah Ziya. (1959). **Kolsuz Kahraman**. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Kozanoğlu, Aptullah Ziya. (1964). **Sencivanoğlu – Türk Korsanları Afrikada**. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Kozanoğlu, Aptullah Ziya. (2003). **Gültekin**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kozanoğlu, Aptullah Ziya. (2004). **Kızıl Tuğ**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kozanoğlu, Aptullah Ziya. (2005). **Türk Korsanları**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kuntay, Mithat Cemal (1983). **Üç İstanbul**. İstanbul: Sander Yayınları.
- M. Turhan. (1931). **Gönülden Gönüle**. İstanbul: Agâh-Sabri Kitaphanesi.
- M. Turhan. (1933). **Kadın Avcısı**. İstanbul: İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat.
- Mehmet Rauf. (1998). “Halâs”. içinde **Kurtuluş (Halâs)**. (yay. haz. M. Martı). İstanbul: Arma Yayınları.
- Morkaya, Burhan Cahit (1935). **Patron**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Morkaya, Burhan Cahit. (1937). **Nişanlılar**. İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- Muazzez Tahsin. (1935). **Aşk Fırtınası**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Mükerrem Kamil. (1936). **Sevgim ve İstirabım**. İstanbul: Yeni Kitapçı.
- Nemide Ali, Aka Gündüz. (1944). **Üç Kızın Hikayesi**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Nezihe Muhiddin (2006). “Boz Kurt: Küçük Mehmet’in Romanı”. içinde **Bütün Eserleri 1. Cilt**. (yay. haz. Y. Zihnioğlu). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Reşat Enis. (1933). **Gonk Vurdu**. İstanbul: Semih Lûtfi – Sühulet Kütüphanesi.

- Reşat Enis. (1935). **Gece Konuştu**. İstanbul: Semih Lûtfi Bitik ve Basım Evi.
- Sadri Etem. (1931). **Çıkrıklar Durunca**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Sadri Etem. (1933). **Bir Varmış Bir Yokmuş**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Safa, Peyami. (1977a). **Attilâ**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Safa, Peyami. (1977b). **Mahşer**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Safa, Peyami. (1982). **Dokuzuncu Hariciye Koğuşu**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Safa, Peyami. (1989). **Sözde Kızlar**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Safa, Peyami. (2000a). **Fatih - Harbiye**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Safa, Peyami. (2000b). **Canan**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Safa, Peyami. (2004). **Kartal Pençesinde**. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Sedes, Selami İzzet. (2010). **Aşkım Günahımdır**. İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- Sertelli, İskender Fahreddin. (1936). **Tahtları Deviren Çocuk**. İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- Sertelli, İskender Fahreddin. (1937). **Barbaros'un Ölümü**. İstanbul: Kenan Basımevi.
- Sertelli, İskender. (1938). **Çanakkalede Küçük Ahmedin Kahramanlığı**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Server Bedi. (1935). **Cingöz Recaînin Harikulâde Sergüzeşleri**. İstanbul: Şark Kütüphanesi.
- Server Bedi (1938). **Korkuyorum**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Server Bedi. (1941a). **Alnımın Kara Yazısı**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Server Bedi. (1941b). **Karım ve Metresim**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Server Bedi. (1942). **O Kadınlar**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Server Bedî. (2008). **Şeytanî Tuzak**. İstanbul: Damla Yayınevi.

- Sevengil, Refik Ahmet. (1936). **Çıplaklar**. İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Sevengil, Refik Ahmet. (1937). **Açlık**. İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Su, Mükerrerem Kâmil. (1935). **Bu Kalp Duracak**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Su, Mükerrerem Kâmil. (1938). **Dinmez Ağrı**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Suat Derviş. (1941). **Ne Bir Ses Ne Bir Nefes**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Şükûfe Nihal. (2008). “Yalnız Dönüyorum”. içinde **Bütün Eserleri 2 – Romanlar (1926-1938)**. (haz. Y. Zihinoğlu). İstanbul: Kitap Yayınevi. s. 169-354.
- Talu, Ercüment Ekrem. (1990). **Gün Batarken**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tan, M. Turhan. (1936a). **Timurlenk**. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- Tan, M. Turhan. (1936b). **Akından Akına**. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- Tan, M. Turhan. (1937). **Viyana Dönüşü**. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- Tan, M. Turhan. (1938). **Cengiz Han**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Tan, M. Turhan. (1948). **Cem Sultan**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tan, M. Turhan. (2010). **Cehennemden Selam**. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif. (1971). **Deli Deryalı**. İstanbul: Ak Basım ve Yayınevi.
- Yesari, Mahmut. (1943). **Tipi Dindi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yesari, Mahmut. (1975). **Su Sinekleri**. İstanbul: Toker Yayınları.
- Yesari, Mahmut. (1977). **Bahçemde Bir Gül Açtı**. İstanbul: Toker Yayınları.
- Yesari, Mahmut. (1995). **Çulluk**. İstanbul: Oğlak Yayınları.

İkincil Kaynaklar

- Achugar, Mariana. (2008). **What We Remember – The Construction of Memory in Military Discourse**. Amsterdam: John Benjamins B.V.
- Açıkel, Fethi. (1996). “Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi” **Toplum ve Bilim**. (70): 153-198.
- Açıkel, Fethi. (2002). “Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 117-139.
- Adak, Hülya. (2003). “National Myths and Self-Narration: Mustafa Kemal’s *Nutuk* and Halide Edib’s *Memoirs* and *The Turkish Ordeal*.” **The South Atlantic Quarterly**. 102(2/3): 509-527.
- Adorno, Theodor W. (2004). **Edebiyat Yazıları**. (çev. S. Yücesoy, O. Koçak). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (2003). “Aşırı Milliyetçi Sağ”. içinde **Geçiş Sürecinde Türkiye**. (der. I.C. Schick & E. A. Tonak). İstanbul: Belge Yayınları, s. 189-236.
- Ahmad, Aijaz. (1987). “Jameson’s Rhetoric of Otherness and The ‘National Allegory’”. **Social Text**. (17): 3-25.
- Ainsworth, Susan, Cynthia Hardy. (2004). “Critical Discourse Analysis and Identity: Why Bother?”. **Critical Discourse Studies**. 1(2): 225-259.
- Akarlı, Ahmet Orhun. (1993). “Milliyetçilik Sorununa Çağdaş Yaklaşımlar”. **Toplum ve Bilim**. (62): 156-170.
- Akarlı, Ahmet. (1993). “Kemalizm, Milliyetçilik ve Bugün”. **Birikim**. (49): 18-25.
- Akçam, Taner. (2004). **From Empire to Republic: Turkish Nationalism and The Armenian Genocide**. London & New York: Zed Books.
- Akçura, Yusuf. (1998). **Türkçülüğün Tarihi**. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Akçura, Yusuf. (2005). **Üç Tarz-ı Siyaset**. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Aktaş, Şerif. (2014). **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktoprak, Elçin. (2010). **Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa’da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları**. Ankara: Tan Kitabevi.
- Akyıldız, Kaya, Barış Karacasu. (1999). “Mavi Anadolu: Edebi Kanon ve Milli Kültürün Yapılandırılışında Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi”. **Toplum ve Bilim**. (81): 26-43.
- Alangu, Tahir. (1959). **Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman - cilt 1: 1919-1930**. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Alpay, Necmiye. (2008). “Söylem Bunalımı”. **Radikal**. 19 Haziran.
- Anderson, Benedict. (2007). **Üç Bayrak Altında: Anarşizm ve Sömürgecilik Karşıtı Tahayyül**. (çev. E. Bademci). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, Benedict. (2009). **Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. (çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arai, Masami. (2008). **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**. (çev. T. Demirel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arat, Yeşim. (2010). “Nation Building and Feminism in Early Republican Turkey”. in **Turkey’s Engagement with Modernity – Conflict and Change in The Twentieth Century**. (ed. C. Kerslake, K. Öktem & P. Robbins). London: Palgrave Macmillan. pp. 38-54.
- Argunşah, Hülya. (2007). “Tarihi Roman”. içinde **Türk Edebiyatı Tarihi – cilt 4**. (edt. T. S. Halman). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. s. 410-424.
- Ashley, Bob. (1989). **The Study of Populer Fiction**. London: Pinter Publishers.
- Atakay, Kemal. (2004). “Kanon Huzursuzluğu”. **Kitap-lık**. (68): 70-77.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (1958). **Suyu Arayan Adam**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Aydemir, Şevket Süreyya. (2003). **İnkılâp ve Kadro**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Suavi.(1993). **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aydın, Suavi. (1998). **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”**. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aydın, Suavi. (2002). “Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – cilt 2: Kemalizm**. (edt. A. İnsel). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 344-369.
- Aytürk, İlker. (2004). “Turkish Linguists Againsts The West: The Origins of Linguistic Nationalism in Atatürk’s Turkey.” **Middle Eastern Studies**. 40(6): 1-25.
- Aytürk, İlker. (2006). “Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi”. **Doğu Batı**. (38): 93-108.
- Ayvazoğlu, Beşir. (2006). “Peyami Safa”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 5 – Muhafazakarlık**. (edt. A. Çiğdem). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 220-229.
- Ayvazoğlu, Beşir. (2008). **Peyami – Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı**. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Baar, Monika. (2010). **Historians and Nationalism – East-Central Europe in the Nineteenth Century**. Oxford: Oxford University Press.
- Bağır, Coşkun. (2012). **Türk Yurdu Şiir Antolojisi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bakhtin, M.M. (1981). **The Dialogic Imagination**. Texas: The University of Texas Austin.
- Bakhtin, Michael. (2001). **Karnavaldan Romana**. (çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baki, Elif. (2010). **Ulusun İnşası ve Resmî Edebiyat Kanonu**. İstanbul: Libra Kitap.

- Balçık, M. Berk. (2002). “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 777-787.
- Balibar, Etienne. (2000). “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”. içinde **İrk Ulus Sınıf – Belirsiz Kimlikler**. E. Balibar, I. Wallerstein (der.). (çev. N. Ökten). İstanbul: Metis Yayınları. s. 109-133.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. (1950). **Halkın Evi**. Ankara: Ulus Basımevi.
- Başbuş, Esra Dicle. (2013). **Resmi İdeoloji Sahnedeki**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başlı, Şeyda. (2010). **Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine: İlk Romanlarda Çok Katmanlı Anlatı Yapısı**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat. (2002). “Mustafa Kemal ve Kemalizm”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 2 – Kemalizm**. (edt. A. İnel). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 29-43.
- Belge, Murat. (2009a). **Genesis: “Büyük Ulusal Anlatı” ve Türklerin Kökeni**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat. (2009b). **Sanat ve Edebiyat Yazıları**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat. (2010). “Genç Kalemler and Turkish Nationalism”. içinde **Turkey’s Engagement with Modernity – Conflict and Change in The Twentieth Century**. (edt. C. Kerlake, K. Öktem & P. Robbins). London: Palgrave Macmillan. s. 27-37.
- Belge, Murat. (2011). **Militarist Modernleşme – Almanya, Japonya ve Türkiye**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (2002). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, Halil. (1983). **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bhabha, Homi K. (1994). **The Location of Culture**. London & New York: Routledge.

- Billig, Michael. (2002). **Banal Milliyetçilik**. (çev. C. Şişkolar). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Blommaert, Jan. (2005). **Discourse – A Critical Introduction**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, Harold. (1993). **The Western Canon**. New York: Harcourt Brace & Company.
- Bora, Tanıl. (1995). **Milliyetçiliğin Kara Baharı**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, Tanıl. (1996). “İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği”. **Toplum ve Bilim**. (71): 168-194.
- Bora, Tanıl. (1998). “Millî Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde “Yunan Düşmanlığı” Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”. **Defter**. (32): 35-42.
- Bora, Tanıl. (2002). “Sunuş”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 15-22.
- Bora, Tanıl. (2006). **Medeniyet Kaybı - Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Notlar**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, Tanıl. (2008). **Türkiye’nin Linç Rejimi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, Pierre. (1993). **The Field of Cultural Production**. Columbia: Columbia University Press.
- Bozdoğan, Sibel. (2008). **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bozkurt, Salih. (2000). **Mirza Fethali Ahundof**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Brennan, Timothy. (2000). “The National Longing For Form”. in **Nation and Narration**. (edt. H. Bhabha). London and New York: Routledge. pp. 44-70.
- Breuilly, John. (1995). **Nationalism and The State**. Chicago: The University of Chicago Press.

- Brockett, Gavin D. (2011). **How Happy to Call Oneself A Turk – Provincial Newspapers and The Negotiation of A Muslim National Identity**. Austin: University of Texas Pres.
- Burdurlu, İbrahim Zeki. (1998). **Reşat Nuri Güntekin**. İstanbul: Toker Yayınları.
- Calhoun, Craig. (2007). **Milliyetçilik**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cannadine, David. (2006). “Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve ‘Geleneğin İcadı’, 1820 Civarı – 1977”. **Geleneğin İcadı**. (der. E. Hobsbawm, T. Ranger.) (çev. M. M. Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı. s. 119-192.
- Cankara, Murat. (2011). **İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı Türk Edebiyat Tarih Yazımında Konumlandırmak**. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Canovan, Margaret. (1996). “‘Breathes There The Man, with Soul So Dead...’: Reflections on Patriotic Poetry and Liberal Principles”. **Literature and Political Imagination**. (edt. J. Horton, A. T. Baumeister). London and New York: Routledge. s. 170-197.
- Cantek, L. Funda Şenol. (2003). **“Yaban”lar ve Yerliler – Başkent Olma Sürecinde Ankara**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İsmail. (2011). **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chatterjee, Partha. (1996). **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**. (çev. S. Oğuz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clark, Toby. (1997). **Sanat ve Propaganda – Kitle Kültürü Çağında Politik İmge**. (çev. E. Hoşsucu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, Margaret, Carolyn Dever. (2002). **The Literary Channel – The Inter-National Invention of The Novel**. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Collins, James, Richard K. Blot. (2003). **Literacy and Literacies – Text, Power and Identity**. New York: Cambridge University Press.
- Copeaux, Etienne. (1998). **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**. (çev. A. Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Copeaux, Etienne. (2008). “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 44-52.
- Corse, Sarah M. (1997). **Nationalism and Literature – The Politics of Culture in Canada and The United States**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çağaptay, Soner. (2007). “Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din”. **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**. (edt. H. Güllalp). İstanbul: Metis Yayınları. s. 86-111.
- Çağaptay, Soner. (2009). **Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik – Türk Kimdir?**. (çev. Ö. Bircan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan, Ercan. (2014). **Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1923-1950)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çalışlar, İpek. (2010). **Biyografisine Sığmayan Kadın – Halide Edib**. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çetin, Nurullah. (2013). “Ulusalcılık ve Milliyetçilik”. **Yeni Mesaj**. 6 Şubat.
- Çetinkaya, Y. Doğan. (2002). “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 91-102.
- Çıkla, Selçuk. (2007). “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”. **Muhafazakâr Düşünce**. (13-14): 47-68.
- Çolak, Yılmaz. (2004). “Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey”. **Middle Eastern Studies**. 40(6): 67-91.

- Dede, Kadir. (2014). “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Yeniden Üretiminde Aşk Romanlarının Rolü: Muazzez Tahsin Berkand’la İzdivaç”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. 28(4): 193-212.
- Delannoi, Gil. (1998). “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”. **Uluslar ve Milliyetçilikler**. (haz. J. Leca). (çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları. s. 31-38.
- Delanty, Gerard, Patrick O’Mahony. (2002). **Nationalism and Social Theory**. London: SAGE Pub.
- Deringil, Selim. (2009). **Simgeden Millete – II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deutsch, Karl W. (1966). **Nationalism and Social Communication**. Cambridge: M.I.T. Press.
- Devlet, Nadir. (1988). **İsmail Bey (Gaspıralı)**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dieckhoff, Alain & Christophe Jaffrelot. (2010). “Giriş”. içinde **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar**. (der. A. Dieckhoff, C. Jaffrelot). (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 9-19.
- Dino, Güzin. (1978). **Türk Romanının Doğuşu**. İstanbul: Cem Yayınları.
- Doğan, Abide. (1989). **Aka Gündüz**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Doğan, Mehmet. (1976). “Türk Romanında Kurtuluş Savaşı”. **Türk Dili**. 34(298): 7-40.
- Durakbaşa, Ayşe. (2000). **Halide Edib – Türk Modernleşmesi ve Feminizm**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durgun, Sezgi. (2011). **Memalik-i Şahane’den Vatan’a**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, Fuat. (2008). **Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, Terry. (2004). **Edebiyat Kuramı: Giriş**. (çev. T. Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Eagleton, Terry, F. Jameson & E. Said. (2001). **Nationalism, Colonialism, and Literature**. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Eco, Umberto. (1984). **Semiotics and The Philosophy of Language**. Bloomington: Indiana University Press.
- Ekinci, Yusuf. (1997). **Gaspıralı İsmail**. Ankara: Ocak Yayınları.
- Enginün, İnci. (2007). **Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ercilasun, Bilge. (1997). **Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdoğan, Türkan. (2004). "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Değişen Kadın Kimliği: Halide Edip Adivar'ın Romanları". **Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri**. (der. K. Alver). Ankara: Hece Yayınları, s. 261-284.
- Ersanlı, Büşra. (2006). **İktidar ve Tarih – Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertekin, Orhangazi. (2002). "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları". içinde **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 345-387.
- Escarpit, Robert. (1968). **Edebiyat Sosyolojisi**. (çev. A.T. Yazıcı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Even-Zohar, Itamar. (1996). "The Role of Literature in The Making of The Nations of Europe: A Socio-Semiotic Study". **Applied Semiotics**. 1(1): 39-59.
- Evin, Ahmet Ö. (1983). **Origins and Development of The Turkish Novel**. Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- Fairclough, Norman. (2006). **Discourse and Social Change**. Cambridge: Polity Press.
- Fletcher, John. (1980). **Novel and Reader**. London: Marion Boyars.
- Forster, E.M. (1985). **Roman Sanatı**. (çev. Ü. Aytür). İstanbul: Adam Yayınları.

- Fortna, Benjamin C. (2013). **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek.** (çev. M. Beşikçi). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Foulkes, A. Peter. (1983). **Literature and Propaganda.** London & New York: Methuen.
- Gellner, Ernest. (2008). **Uluslar ve Ulusçuluk.** (çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan). İstanbul: Hil Yayınları .
- Gellner, Ernest. (2009). **Milliyetçiliğe Bakmak.** (çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon, François. (1999). **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri – Yusuf Akçura (1876-1935).** (çev. A. Er). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Georgeon, François. (2006). **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930.** (çev. A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giesen, Bernhard. (2011). “Intellectuals and Politics”. **Nations and Nationalism.** 17 (2): 291-301.
- Gilbert, Paul. (1996). “The Idea of A National Literature”. **Literature and Political Imagination.** (edt. J. Horton, A. T. Baumeister). London and New York: Routledge. s. 198-217.
- Goldmann, Lucien. (2005). **Roman Sosyolojisi.** (çev. A. Erkay). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Gopal, Priyamvada. (2009). **The Indian English Novel – Nation, History and Narration.** Oxford: Oxford University Press.
- Gourgouris, Stathis. (1996). “Tarihle Düş Arasında Ulus Biçimi”. **Toplum ve Bilim.** (70): 78-93.
- Göçek, Fatma Müge. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliği’nin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik.** (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 63-76.

- Göçgün, Önder. (1990). **Hüseyin Rahmi Gürpınar**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (1976a). **Türkçülüğün Esasları**. (haz. M. Kaplan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Ziya. (1976b). **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**. (haz. İ. Kutluk). Ankara: Devlet Kitapları.
- Gökalp, Ziya. (1977). **Makaleler IV**. (haz. F.G. Tuncor). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (1980). **Makaleler IX**. (haz. Ş. Beysanoğlu). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (2007). **Hars ve Medeniyet**. Ankara: Elips Kitap.
- Gramsci, Antonio. (1997). **Hapishane Defterleri**. (çev. A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Greenfeld, Liah. (2003). **Nationalism: Five Roads to Modernity**. Cambridge: Harvard University Press.
- Guibernau, Montserrat. (1997). **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**. İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Gülendam, Ramazan. (2011). **Unutulmuş Bir Romancı – Burhan Cahit Morkaya**. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Güneş, Aslı. (2005). **Kemalist Modernleşmenin Adab-ı Muâşeret Romanları: Popüler Aşk Anlatıları**. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gür, Murat. (2012). “Tarihle Popülerliğin Birleştiği Çizgide Bir Peyami Safa Romanı: Attilâ”. **NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. (1): 53-69.

- Gürbilek, Nurdan. (2009). “Erkek Yazar, Kadın Okur”. içinde **Kadınlar Dile Düşünce – Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**. (der. S. Irzık & J. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 275-306.
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir. (2008). **The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960**. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Gürpınar, Doğan. (2012). “From The Bare and Arid Hills to Anatolia, The Loveable and Beautiful: Kemalist Project of ‘National Modernity’ in Anatolian Countryside”. **Middle Eastern Studies**. 48(6): 903-926.
- Güvenç, Bozkurt. (2003). **Türk Kimliği – Kültür Tarihinin Kaynakları**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güzel, Hasan Celal. (2013). “Milliyetçi ≠ Ulusalçı ≠ Nasyonalist”. **Sabah**. 29 Ocak.
- Halman, Talat S. (2011). **A Millennium of Turkish Literature – A Concise History**. New York: Syracuse University Press.
- Hawthorn, Jeremy. (1989). **Studying The Novel – An Introduction**. London: Edward Arnold.
- Hayes, Carlton J.H. (2010). **Milliyetçilik: Bir Din – Batı Siyasal Düşüncesinde ‘Ulusalçılık’ Tasavvuru**. (çev. M. Çiftkaya). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hearn, Jonathan. (2006). **Rethinking Nationalism – A Critical Introduction**. New York: Palgrave Macmillan.
- Hobsbawm, Eric J. (2006). **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik**. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, Eric, Terence Ranger. (2006). **Geleneğin İcadı**. (çev. M. M. Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Holbrook, Victoria R. (2008). **Aşkın Okunmaz Kıyıları – Türk Modernitesi ve Mistik Romans**. (çev. E. Köroğlu & E. Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Howarth, David & Yannis Stavrakakis. (2000). "Introducing Discourse Theory and Political Analysis". in **Discourse Theory and Political Analysis**. (edt. D. Howarth, A. J. Norval & Y. Stavrakakis). Manchester: Manchester University Press. pp. 1-23.
- Hroch, Miroslav. (1996). **In The National Interest – Demands and Goals of European National Movements of The Nineteenth Century: A Comparative Perspective**. Prag: Charles University.
- Hroch, Miroslav, J. Maleckova. (2000). "Historical Heritage: Continuity and Discontinuity in The Construction of National Histories". **Studia Historica**. (53): 15-36.
- Hroch, Miroslav. (1998). "Real and Constructed: The Nature of The Nation". in **The State of The Nation**. (edt. J.A. Hall). Cambridge: Cambridge University Press. pp. 91-106.
- Hroch, Miroslav. (2004). "From Ethnic Group Toward The Modern Nation: The Czech Case". **Nations and Nationalisms**. 10 (1/2): 95-107.
- Hroch, Miroslav. (2011). **Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi**. (çev. A. Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ichio, Atsuko, Gordana Uzelac. (2005). **When is the Nation?**. London & New York: Routledge.
- İskit, Server R. (1939). **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Jaffrelot, Christophe. (2010). "Bir Milliyetçilik Kuramı İçin". içinde **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar**. (der. A. Dieckhoff, C. Jaffrelot). (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 23-82.
- Jameson, Fredric. (1986). "Third-World Literature in The Era of Multinational Capitalism". **Social Text**. (15): 65-88.

- Jusdanis, Gregory. (1998). **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür - Milli Edebiyatın İcat Edilişi**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Johnson, Roberta. (2003). **Gender and Nation in The Spanish Modernist Novel**. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Jusdanis, Gregory. (2001). **The Necessary Nation**. Princeton: Princeton University Press.
- Kabacalı, Alpay. (2000). **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın**. İstanbul: Literatür.
- Kacıroğlu, Murat. (2008). **Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanı (Yapı ve Tema 1919-1928)**. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kadıoğlu, Ayşe. (1995). “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”. **Türkiye Günlüğü**. Sayı 33. s. 91-100.
- Kantarcıoğlu, Sevim. (2004). **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1992). “Önsöz”. içinde **Atatürk Devri Türk Edebiyatı**. (haz. M. Kaplan vd.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karababa, Pınar. (2006). **Gender Analysis of National Identity Discourse in Two Novels: The Case of Greece and Turkey**. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karakaş, Mehmet. (2007). **Türk Ulusçuluğunun İnşası**. Ankara: Elips Kitap.
- Karakoç, Kani İrfan. (2012). **Ulus-Devletleşme Süreci ve “Türk” Edebiyatının İnşası. (1923-1938)**. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. (2003). “Erken Dönem Türk Edebiyatında Köylüler”. **Doğu Batı**. (22): 107-134.

- Karaömerlioğlu, Asım. (2006). **Orada Bir Köy Var Uzakta – Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, Refik Halid. (2014). **Memleket Yazıları 3: Edebiyatı Öldüren Rejim**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (1962). **Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular**. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Karpat, Kemal H. (1974). “The Impact of The People's Houses on The Development of Communication in Turkey”. **Die Welt des Islams**, 15(1/4): 69-84.
- Karpat, H. Kemal. (2006). **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (2009). **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, Kurtuluş. (2003). “Siyaset Kıskaçından Biçimcilik Kıskaçına Tarihsel ve Sosyolojik Damarımı Kaybetme Tehlikesi Sınırlarında Gezinen Türk Edebiyatı”. **Doğu Batı**. (22): 79-90.
- Kedouire, Elie. (1993). **Nationalism**. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Kedourie, Elie. (1971). **Avrupada Milliyetçilik**. (çev. M. H. Timurtaş). Ankara: Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları.
- Keyder, Çağlar. (1993). “Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken”. **Toplum ve Bilim**. (62): 7-17.
- Keyder, Çağlar. (2005). **Memleket-i Osmaniye'de Avrupa Birliğine**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. (1936). **Yeni Türk Edebiyatı**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.
- Koçak, Orhan. (2004). “Kanon mu, Siz İnaniyor musunuz?”. **Kitap-lık**. (68): 60-65.
- Kohn, Hans. (2005). **The Idea of Nationalism**. London: Transaction Publishers.

- Kolcu, Ali İhsan. (2005). **Servet-i Fünûn Edebiyatı**. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Köker, Levent. (2004). **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köroğlu, Erol. (2009). “The Enemy Within: Aka Gündüz’s The Star of Dikmen as an Example of Turkish National Romances”. in **Balkan Literatures in The Era of Nationalism**. (edt. M. Belge & J. Parla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. pp. 77-90.
- Köroğlu, Erol. (2010). **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) – Propagandadan Millî Kimlik İnşasına**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kudret, Cevdet. (1987). **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadar (1911-1922)**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kundera, Milan (2002). **Roman Sanatı**. (çev. A. Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Kurt, Ümit. (2012). “**Türk’ün Büyük, Biçare Irkı**” – **Türk Yurdu’nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kushner, David. (1998). **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**. İstanbul: Fener Yayınları.
- Kutlu, Şemsettin. (1976). **Başlangıcından Günümüze Türk Romanları**. İstanbul: Toker Yayınları.
- Küçükalioglu, Elif Gözdaşoglu. (2005). **Imagi-nation of Gendered Nationalism: The Representation of Women as Gendered National Subjects in Ottoman-Turkish Novels (1908-1938)**. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Landau, Jacob M. (1999). **Pantürkizm**. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Leca, Jean. (1998). “Neden Söz Ediyoruz?”. **Uluslar ve Milliyetçilikler**. (haz. J. Leca). (çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları. s.11-19.
- Leerssen, Joep. (1999). “Introduction: Writing National Literary Histories in The Nineteenth Century”. **Yearbook of European Studies**. (12): ix-xv.

- Lewis, Pericles. (2004). **Modernism, Nationalism, and The Novel**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liakos, Antonis. (2008). **Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Etiler?**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Llobera, R. Josep. (2007). **Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi**. Ankara: Phonix Yayınevi.
- Lukacs, Georg. (2003). **Roman Kuramı**. (çev. C. Soydemir). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lukacs, Gregory. (2010). **Tarihsel Roman**. (çev. İ. Doğan). Ankara: Epos Yayınları.
- Macit, Muhsin; Uğur Soldan. (2004). **Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı**. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Maksudyan, Nazan. (2007). **Türklüğü Ölçmek – Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mardin, Şerif. (1992). **Türk Modernleşmesi – Makaleler 4**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif. (2004). **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif. (2005). "Adlarla Oyunlar". içinde **Kültür Fragmanları – Türkiye'de Gündelik Hayat**. (der. D. Kandiyoti & A. Saktanber). İstanbul: Metis Yayınları. s. 127-140.
- Martinez, D. Fernandez. (2007). "From Theory to Method: A Methodological Approach within Critical Discourse Analysis". **Critical Discourse Studies**. 4(2): 125-140.
- Maxwell, Alexander. (2010). "Typologies and Phases in Nationalism Studies: Hroch's A-B-C Schema as A Basis For Comparative Terminology". **Nationalities Papers**. 38(6): 865-880.
- McKenna, Bernard. (2004). "Critical Discourse Studies: Where to From Here?". **Critical Discourse Studies**. 1(1): 9-39.

- Meeker, Michael E. (2001). **A Nation Of Empire – The Ottoman Legacy of Turkish Modernity**. California: University of California Press.
- Messinger, Gary S. (1992). **British Propaganda and The State in The First World War**. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Millas, Hercules. (2009). “Literary Canons and Promising Challenges: Greek and Turkish Novels”. **Balkan Literatures in The Era of Nationalism**. (edt. M. Belge & J. Parla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 239-250.
- Millas, Herkül. (2005). **Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna. (1994). **Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış 2: Sabahattin Ali’den Yusuf Atılgan’a**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna. (1999). **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna (2010). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 – Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moretti, Franco. (1998). **The Atlas of European Novel 1800-1900**. London & New York: Verso.
- Moretti, Franco. (2004). “Conjectures on World Literature”. **Debating World Literature**. (edt. C. Prendergast). London, New York: Verso. s. 148-162.
- Mosse, George L. (1975). **The Nationalization of The Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from The Napoleonic Wars through Third Reich**. New York: Howard Fertig.
- Mutluay, Rauf. (1973). **100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Naci, Fethi. (2002). **Türk Romanında Ölçüt Sorunu: Eleştirinin Günlüğü I (1980-1986)**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Naci, Fethi (2007). **Yüzyılın 100 Türk Romanı**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Naci, Fethi (2011). **Reşat Nuri'nin Romancılığı**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nairn, Tom. (1977). **The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism**. London: New Left Books.
- Oktay, Ahmet. (1993). **Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oran, Baskın. (1999). **Atatürk Milliyetçiliği – Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oğuzertem, Süha. (2004). “Sentetik Bir Salata ya da Fil Hayaleti Olarak Kanon”. **Kitap-lık**. (68): 68-69.
- Öğün, Süleyman Seyfi. (1997). “Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı”. **Toplum ve Bilim**. (74): 155-175.
- Öğün, Süleyman Seyfi. (2000). **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**. İstanbul: Alfa.
- Öksüz, Yusuf Ziya. (2004). **Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önertoy, Olcay. (1984). **Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı**. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Özdemir, Emin. (1980). **Türk ve Dünya Edebiyatı**. Ankara: AÜ. SBF Yayınları.
- Özdoğan, Günay Göksu. (2001). “Turan”dan “Bozkurt”a – Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdoğan, G. Göksu, Büşra Ersanlı. (2008). “İkinci Baskıya Önsöz”. içinde **Uluslar ve Ulusçuluk**. E. Gellner. İstanbul: Hil Yayın. s. 9-15.

- Özkan, Behlül. (2014). “Making a National Vatan in Turkey: Geography Education in The Late Ottoman and Early Republican Periods”. **Middle Eastern Studies**. 50(3): 457-481.
- Özkırımlı, Atilla. (2004). **Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özkırımlı, Umut. (2000). **Theories of Nationalism – A Critical Introduction**. London: Macmillan Press.
- Özkırımlı, Umut. (2002). “Türkiye’de Gayriresmî ve Popüler Milliyetçilik”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 706-717.
- Özkırımlı, Umut. (2009). **Milliyetçilik Kuramları**. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Özkırımlı, Umut. (2010). **Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkırımlı, Umut. (2011). “The Changing Nature of Nationalism in Turkey: Actors, Discourses and The Struggle for Hegemony”. in **Symbiotic Antagonisms – Competing Nationalisms in Turkey**. (edt. A. Kadioğlu & F. Keyman). Salt Lake City: University of Utah Press. pp. 82-102
- Öztürkmen, Arzu. (1998). **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Orhan. (2011). **Saf ve Düşünceli Romancı**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (2005). **Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale. (1993). **Babalar ve Oğullar – Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale. (2009). “From Allegory to Parable: Inscriptions of Anatolia in The Turkish Novel”. in **Balkan Literatures in The Era of Nationalism**. (edt. M. Belge & J. Parla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. pp. 399-418.

- Parrinder, Patrick. (2006). **Nation and Novel - The English Novel from Its Origins to The Present Day**. Oxford: Oxford University Press.
- Peck, John. (1995). **How to Study A Novel**. London: Macmillan.
- Peker, Recep. (1991). "CHF Genel Katibi Recep Bey'in (Peker) Programı Açıklayan Konuşması". içinde **Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu**. (haz. İ. Beşikçi). İstanbul: Belge Yayınları. s. 22-30.
- Plisnier, Charles. (2003). **Roman Üzerine Düşünceler**. (çev. H. Uçan). Ankara: Hece Yayınları.
- Rathbun, Carole. (1972). **The Village in The Turkish Novel and Short Story 1920 to 1955**. Paris: Mouton.
- Rado, Şevket. (1988). **Ahmet Mithat Efendi**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Renan, Ernest. (1946). **Nutuklar ve Konferanslar**. Ankara: Sakarya Basımevi.
- Roger, Antonie. (2008). **Milliyetçilik Kuramları**. İstanbul: Versus Yayınları.
- Sadoğlu, Hüseyin. (2010). **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schnapper, D. (1995). **Yurttaşlar Cemaati - Modern Uus Fikrine Dair**. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Schwyzler, Philip. (2004). **Literature, Nationalism and Memory in Early Modern England and Wales**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seton-Watson, Hugh. (1965). **Nationalism Old and New**. Sydney: Sydney University Press.
- Sevinç, Canan. (2009). "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Millî Mücadele". **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**. 4(1-II): 2011-2040.

- Shayegan, Daryush. (2002). **Yaralı Bilinç – Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni.** (çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shissler, A. Holly. (2005). **İki İmparatorluk Arasında – Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye.** (çev. T.U. Belge). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, Anthony D. (1996). “The Origins of Nations”. in **Becoming National.** (edt. G. Eley & R.G. Suny). New York: Oxford University Press. pp. 106-130.
- Smith, Anthony D. (2002). **Ulusların Etnik Kökeni.** Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,
- Smith, Anthony D. (2003). **Nationalism and Modernism.** London and New York: Routledge.
- Smith, Anthony D. (2009a). **Ethno-symbolism and Nationalism.** London & New York: Routledge.
- Smith, Anthony D. (2009b). **Millî Kimlik.** (çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, Anthony D. (2010). **Nationalism: Theory, Ideology, History.** Cambridge: Polity Press.
- Soğukömeroğulları, Mehmet. (2011). “Servet-i Fünûn Edebiyatı Gayrı Millî Midir?”. **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.** 6(1): 1785-1800.
- Sönmez, Emel. (1973). “The Novelist Halide Edib and Turkish Feminism”. **Die Welt des Islams,** 14(1/4): 81-115.
- Spencer, Philip, Howard Wollman. (2002). **Nationalism: A Critical Introduction.** London: Sage Pubs.
- Suleiman, Yasir, İbrahim Muhawi. (2006). **Literature and Nation in The Middle East.** Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Suny, Ronald G., Michael D. Kennedy. (2001). "Towards a National Intellectual Practice". in **Intellectuals and The Articulation of The Nation**. (edt. R.G. Suny & M.D. Kennedy). Ann Arbor: The University of Michigan Press. pp. 383-418.
- Szeman, Imre. (2003). **Zones of Instability – Literature, Postcolonialism, and the Nation**. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Szporluk, Roman. (1988). **Communism and Nationalism – Karl Marx Versus Friedrich List**. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Şimşek, Sefa. (2002). **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Şimşek, Sefa. (2005). "'People's Houses' As A Nationwide Project for Ideological Mobilization in Early Republican Turkey". **Turkish Studies**. 6(1): 71-91.
- Tachau, Frank. (1964). "Language and Politics: Turkish Language Reform". **The Review of Politics**. 26(2): 191-204.
- Talay, Birsen. (2002). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu". içinde **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 2 – Kemalizm**. (edt. A. İnel). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 430-441.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2012). **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1969). **Edebiyat Üzerine Makaleler**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tatarlı, İbrahim, Rıza Mollof. (1969). **Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açıldan Türk Romanı**. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Tekeli, İlhan. (2007). "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı". **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 3 – Modernleşme ve Batıcılık** (edt. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 19- 42
- Tekelioğlu, Orhan. (2003). "Edebiyatta Tekil Bir Ulusal Kanonun Oluşmasının İmkansızlığı Üzerine". **Doğu Batı**. (22): 65-78.

- Tekin Alp. (2001). **Türkleştirme**. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tekin, Mehmet. (2014). **Romancı Yönüyle Peyami Safa**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Timur, Taner. (2002), **Osmanlı-Türk Romanındaki Tarih, Toplum ve Kimlik**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, Zafer. (2012). **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**. İstanbul: Doğan Kitap.
- Toprak, Zafer. (2013). **Türkiye'de Popülizm 1908-1923**. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunçay, Mete. (1981). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**. İstanbul: Yurt Yayınları.
- TÜİK. (2008). **İstatistik Göstergeler 1923-2007**. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Türk, H. Bahadır. (2005). "Halide Edip Adıvar'ın Liberalizmle İmtihani". içinde **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 7 – Liberalizm**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 119-138
- Türkeş, Mustafa. (1999). **Kadro Hareketi – Ulusçu Sol Bir Akım**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkeş, Ömer. (2000). "Cumhuriyet Romanında Cumhuriyet Tarihi (1920-1970)". **Toplumsal Tarih**. 33(198): 42-50.
- Türkeş, Ömer. (2002a). "Millî Edebiyattan Milliyetçi Romanlara". içinde **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 4 – Milliyetçilik**. (edt. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 811-828.
- Türkeş, Ömer. (2002b). "Güdükl Bir Edebiyat Kanonu". içinde **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce cilt 2 – Kemalizm**. (edt. A. İnsel). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 425-448.

- Türkeş, Ömer. (2009). “Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 9 - Dönemler ve Zihniyetler**. (edt. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 844-869.
- Ural, Tülin. (2009). “Theme of ‘Marriage with A Foreigner’: Nationalism and Female Authorship in The Early Republican Novel”. **Turkish Studies**. 10(3): 425-442.
- Uygun, İsmail. (2014). **Cumhuriyet Dönemi Tarihî Romanları 1923-1946: “Eski” Kahramanların Yeni Söylemleri**. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ülker, Erol. (2005). “Contextualising ‘Turkification’: Nation-Building in The Late Ottoman Empire, 1908-18”. **Nations and Nationalism**. 11(4): 613-636.
- Ünder, Hasan. (2002). “Atatürk İngesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”. içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 2 – Kemalizm**. (edt. Ahmet İnel). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 138-155.
- Üstel, Füsün. (2004). **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van Dijk, Teun. A. (2007). “The Study of Discourse: An Introduction”. in **Discourse Studies**. (edt. T. A. Van Dijk). London: Sage. pp. 1-14.
- Walby, Slyvia. (2006). “Gender Approaches to Nations and Nationalism”. in **The Sage Handbook of Nations and Nationalisms**. (edt. G. Delanty & K. Kumar). Londra: Sage Publications. pp. 118-128.
- Weber, Jean Jacques. (1992). **Critical Analysis of Fiction**. Amsterdam: Rodopi.
- Whitebrook, Maureen. (1996). “Taking The Narrative Turn: What The Novel Has to Offer Political Theory”. in **Literature and Political Imagination**. (edt. J. Horton, A. T. Baumeister). London and New York: Routledge. pp. 32-52.
- Wodak, Ruht, R. de Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart. (2009). **The Discursive Construction of National Identity**. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Wodak, Ruth, Christoph Ludwig. (1999). "Introduction". in **Challenges in A Changing World – Issues in Critical Discourse Analysis**. Wien: Passagen Verlag. pp. 11-20.
- Wodak, Ruth, Gilbert Weiss. (2005). "Analyzing European Union Discourses: Theories and Applications". in **A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis**. (edt. R. Wodak, P. Chilton). Amsterdam: John Benjamins B.V. pp. 121-136.
- Wodak, Ruth. (2001). "What CDA Is About – A Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments". in **Methods of Critical Discourse Analysis**. (edt. R. Wodak & M.Meyer). London: Sage Publications. pp.1-13.
- Yakar, Aytekin. (1973). **Türk Romanında Millî Mücadele**. Ankara: DTCF Yayınları.
- Yalçın, Alemdar. (2002). **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yalçinkaya, Ayhan. (2004). **Eğer'den Meğer'e – Ütopya Karşısında Türk Romanı**. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yeşilkaya, Neşe Gurallar. (1999). **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, Çetin. (1983). **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yıldız, Ahmet. (2010). 'Ne Mutlu Türküm Diyebilene' – **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**. Ankara: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Durali. (2002). **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Yılmaz, Hale. (2013). **Becoming Turkish – Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-45**. New York: Syracuse University Press.
- Yücel, Hasan Âli. (1989). **Edebiyat Tarihimizden**. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Zarakol, Ayşe. (2011). **After Defeat – How The East Learned to Live with The West**. New York: Cambridge University Press.
- Žižek, Slavoj. (2004). **İdeolojinin Yüce Nesnesi**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Žižek, Slavoj. (2006). “Milletinin Keyfini Çıkar, Kendinmiş Gibi”. içinde **Kırılğan Temas**. (çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları. s. 211-258.
- Zürcher, Erik J. (1999). “The Vocabulary of Muslim Nationalism”. **The International Journal the Sociology of Language**. (137): 81-92.
- Zürcher, Erik J. (2001). “Fundamentalism as an Exclusionary Device in Kemalist Turkish Nationalism”. in **Identity Politics in Central Asia and The Muslim World – Nationalism, Ethnicity and Labour in The Twentieth Century**. (edt. W. Van Schendel & E. J. Zürcher). London & New York: I.B. Tauris Publishers. pp. 209-235.
- Zürcher, Erik Jan. (2004). “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”. içinde **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**. (der. K. Karpat). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 261-292.
- Zürcher, Erik Jan. (2005). **Savaş, Devrim ve Uluslaşma – Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**. (çev. E. Aydınoglu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan. (2010). **The Young Turk Legacy and Nation Building – From The Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey**. London & New York: I.B. Tauris.

EK 1:**1923-1938 YILLARI ARASINDA YAYIMLANMIŞ ROMANLAR
LİSTESİ**

Yazarların soyadlarının ve ikinci adlarının kapakta yazılıp yazılmadığı ile aynı yazarın isminin farklı kitaplarındaki yazılış biçimi değişiklikler göstermektedir. Yazar isimlerinin takibini kolaylaştırmak adına burada isimler standart biçimde sunulmuştur. Diğer yandan yayınevi isimlerinde, kayıtlardaki yazım biçimi esas alınmış ve yanlış yazımlar da dahil olmak üzere herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Yayınevi bilgisi verilmeyen eserlerin basım tarihlerinin doğruluğu en az iki farklı kaynaktan teyit edilerek kullanılmıştır ancak eserin ilk baskısının yayınevine dair bilgi bulunamadığı durumlarda [y.y.] şeklinde not düşülmüştür.

Aka Gündüz. (1927). **Bu Toprağın Kızları**. Ankara: Yeni Matbaa.

Aka Gündüz. (1928). **Dikmen Yıldızı**. İstanbul: İkdam Matbaası.

Aka Gündüz. (1928). **Odun Kokusu**. İstanbul: İkdam Matbaası.

Aka Gündüz. (1928). **Tank-Tango**. İstanbul: Gündoğdu Matbaası.

Aka Gündüz. (1929). **İki Süngü Arasında**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Aka Gündüz. (1930). **Bir Şöförün Gizli Defteri**. İstanbul: y.y.

Aka Gündüz. (1930). **Çapkın Kız**. İstanbul: Ahmet Halit Kitaphanesi.

Aka Gündüz. (1930). **Gazinin Gizli Ordusu**. Ankara: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Aka Gündüz. (1930). **Yaldız**. İstanbul: y.y.

Aka Gündüz. (1931). **Ben Öldürmedim – Kokain**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.

Aka Gündüz. (1933). **Aysel**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.

Aka Gündüz. (1933). **Onların Romanı**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.

Aka Gündüz. (1933). **Üç Kızın Hikayesi**. Ankara: Semih Lûtfi Kitabevi.

Aka Gündüz. (1933). **Üvey Ana**. Ankara: Hakimiyeti Milliye.

Aka Gündüz. (1937). **Aşkın Temizi**. İstanbul: Tan Matbaası.

Aka Gündüz. (1938). **Çarpraz Delikanlı**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.

Aka Gündüz. (1938). **Zekeriyya Sofrası**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.

Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1926). **Türk Korsanları**. İstanbul: y.y.

Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1927). **Kızıl Tuğ**. İstanbul: İkbâl Kitabhanesi.

Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1928). **Kozanoğlu**. Ankara: Hakimiyeti Milliye.

- Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1928). **Seyit Ali Reis**. İstanbul: y.y.
- Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1928). **Gültekin: Orhun Barkı Kahramanı**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.
- Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1929). **Seyit Battal**. y.y.: Türk Neşriyat Yurdu.
- Aptullah Ziya Kozanoğlu. (1930). **Kolsuz Kahraman**. İstanbul: y.y.
- Burhan Cahit Morkaya. (1925). **Aşk Bahçesi**. İstanbul: Burhan Cahid ve Şürekası Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1925). **Coşkun Gönül**. İstanbul: Burhan Cahid ve Şürekası Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1926). **Gönül Yuvası**. İstanbul: Burhan Cahid ve Şürekası Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1926). **Kızıl Serap**. İstanbul: Vatan Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1927). **Ayten**. İstanbul: Burhan Cahid ve Şürekası Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1928). **Harb Dönüşü**. İstanbul: Burhan Cahid ve Şürekası Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1928). **Hizmetçi Buhranı**. İstanbul: Hamid Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1929). **Komşunun Romanı**. İstanbul: Köroğlu Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1930). **Aşk Politikası**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1931). **İzmir'in Romanı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1931). **Şeyh Zeynullah**. İstanbul: Köroğlu Kitaphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1932). **Bir Çatı Altında**. İstanbul: İkbal Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1932). **Gazinin Dört Süvarisi**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1932). **Köy Hekimi**. İstanbul: İkbal Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1933). **Cephe Gerisi**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1933). **Düğün Gecesi**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1933). **Mudanya Lozan Ankara**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1933). **Yalı Çapkını**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1933). **Yüzbaşı Celal**. İstanbul: Köroğlu Matbaası.
- Burhan Cahit Morkaya. (1934). **Adam Sarrafı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1934). **Dünkülerin Romanı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1934). **Gurbet Yolcusu**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1934). **İhtiyat Zabiti**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

- Burhan Cahit Morkaya. (1934). **Kır Çiçeği**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1935). **Patron**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1937). **Nişanlılar**. İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- Burhan Cahit Morkaya. (1937). **Sevenler Yolu**. İstanbul: İnkılab Kitabevi.
- Cemil Cahit. (1931). **Bir Kedinin Devri Alemi**. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- Cemil Cahit. (1931). **Deniz Altında Seyahat**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1931). **İkiz Şeytanlar**. İstanbul: Kainat Kitaphanesi.
- Cemil Cahit. (1931). **Merih'a Seyahat**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1932). **Bulunmuş Çocuk**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1932). **Buzlar Arasında**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1932). **Kırmızı Derilerin Esiri**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1932). **Ölümler Karşı Karşıya**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1932). **Vahşi Ormanlarda**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Cemil Cahit. (1932). **Vatan Aşkı**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Enver Behnan. (1934). **Ayşim**. İstanbul: Cümhuriyet Kitapevi.
- Enver Behnan. (1934). **İnkılâp Ötkünçleri**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ercümen Ekrem Talu. (1923). **Teraviden Sahura**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Ercümen Ekrem Talu. (1925). **Kız Ali**. İstanbul: Sebat Matbaası.
- Ercümen Ekrem Talu. (1925). **Kan ve İman**. İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Ercümen Ekrem Talu. (1925). **Şevketmeâb**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Ercümen Ekrem Talu. (1925). **Zeyl-i Evliya-yı Cedid**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Ercümen Ekrem Talu. (1926). **Kundakçı**. İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi.
- Ercümen Ekrem Talu. (1927). **Meşhedi ile Devri Alem**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Ercümen Ekrem Talu. (1928). **Gemi Arslanı**. İstanbul: Ahmet Kamil Matbaası.
- Ercümen Ekrem Talu. (1932). **Meşhedi Polis Hafiyesi**. İstanbul: Millet Kitaphanesi.
- Ercümen Ekrem Talu. (1934). **Meşhedi Aslan Peşinde**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Ercümen Ekrem Talu. (1935). **Kodaman**. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.

- Ercüment Ekrem Talu. (1937). **Papeloğlu**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Esad Mahmud Karakurd. (1926). **Vahşi Bir Kız Sevdim**. İstanbul: y.y.
- Esad Mahmud Karakurd. (1927). **Çölde Bir İstanbul Kızı**. İstanbul: Ahmet Kamil Matbaası.
- Esad Mahmud Karakurd. (1934). **Dağları Bekliyen Kız**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Esad Mahmud Karakurd. (1936). **Allaha Ismarladık**. İstanbul: Semih Lûtfi Matbaa ve Kitabevi.
- Esad Mahmud Karakurd. (1937). **Ölünceye Kadar**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Esad Mahmud Karakurd. (1938). **Son Gece**. İstanbul: y.y.
- Etem İzzet Benice. (1923). **Kudurtan Geceler**. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.
- Etem İzzet Benice. (1924). **Çıldırın Kadın**. İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi.
- Etem İzzet Benice. (1927). **Istırap Çocuğu**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Etem İzzet Benice. (1927). **Yakılacak Kitap**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Etem İzzet Benice. (1928). **Aşk Güneşi**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Etem İzzet Benice. (1932). **Beş Hasta Var**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Etem İzzet Benice. (1932). **Göz Yaşları**. İstanbul: İkbal Kütüphanesi.
- Etem İzzet Benice. (1933). **On Yılın Romanı**. Ankara: Maarif Vekaleti.
- Etem İzzet Benice. (1936). **Yosma**. İstanbul: İkbal Kitabevi.
- Falih Rıfkı Atay. (1930). **Roman**. İstanbul: Akşam Matbaası.
- Faruk Nafiz Çamlıbel. (1936). **Yıldız Yağmuru**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Güzide Sabri (1928). **Hüsran**. İstanbul: İkbal Kütüphanesi.
- Güzide Sabri. (1934). **Gecenin Esrarı**. İstanbul: İkbal Kütüphanesi.
- Güzide Sabri. (1937). **Hicran Gecesi**. İstanbul: Semih Lûtfi Matbaa ve Kitabevi.
- Güzide Sabri. (1937). **Yaban Gülü**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Güzide Sabri. (1938). **Nedret**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Halide Edib Adıvar. (1923). **Ateşten Gömlek**. İstanbul: Teşebbüs Matbaası.
- Halide Edib Adıvar. (1924). **Kalb Ağrısı**. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Halide Edib Adıvar. (1926). **Vurun Kahpeye**. İstanbul: Mahmutbey Matbaası.
- Halide Edib Adıvar. (1928). **Zeyno'nun Oğlu**. İstanbul: İlhami Feyzi Matbaası.

- Halide Edib Adıvar. (1936).**Sinekli Bakkal.** İstanbul : Ahmet Halit Kitap Evi, 1936
- Halide Edib Adıvar. (1937). **Yolpalas Cinayeti.** İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.
- Halide Nusret Zorlutuna. (1923). **Sisli Geceler.** İstanbul : İkbal Kütüphanesi.
- Halide Nusret Zorlutuna. (1933).**Gül'ün Babası Kim.** İstanbul: Remzi Kitaphanesi.
- Halit Ziya Uşaklıgil. (1924). **Kırık Hayatlar.** İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1923). **Tebessüm-i Elem.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1924). **Cehennemlik.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1924). **Efsuncu Baba.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1924). **Meyhanede Hanımlar.** İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1925). **Ben Deli Miyim.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1926). **Billur Kalb.** İstanbul: Marifet Matbaası.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1926). **Tutulmuş Gönüller.** İstanbul: Tüccarzâde İbrahim Hilmî.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1927). **Evlere Şenlik - Kaynanam Nasıl Kudurdu?.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmî.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1928). **Muhabbet Tılsımı.** İstanbul: Kitabhane-i Hilmî.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1929). **Kokotlar Mektebi.** İstanbul: Kütüphane-i Hilmi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1929). **Mezarından Kalkan Şehid.** İstanbul: İbrahim Hilmi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1933). **Şeytan İşi.** İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1934). **Utanmaz Adam.** İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar. (1935). **Eşkıya İnde.** İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1929). **Abdülhamit ve Afrodit.** İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1929). **Casus Mektebi.** İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1930). **Bizans'ın Son Günleri.** İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1930). **İstanbul'u Nasıl Aldık.** İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1931). **Cennetten Gelen Kitap.** İstanbul: İdare Kitap ve Kırtasiye.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1931). **Deliler Saltanatı.** İstanbul: İkbal Kütüphanesi.

- İskender Fahreddin Sertelli. (1932). **Hintyıldızı**. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1932). **İngiliz Casusu Lawrens İstanbul'da**. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1932). **Sakın Beni Okuma**. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1932). **Telli Haseki**. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1932). **Üç Çiçek Bir Böcek**. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1933). **Asyadan Bir Güneş Doğuyor**. İstanbul: Kanaat Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1933). **Sümer Kızı**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1936). **Tahtları Deviren Çocuk**. İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1937). **Amerika'ya Kaçırılan Türk Kızı**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1937). **Barbaros'un Ölümü**. İstanbul: Kenan Basımevi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1938). **Çanakkalede Küçük Ahmedin Kahramanlığı**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1938). **Pınar Başında Ölen Kız**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- İskender Fahreddin Sertelli. (1938). **Tanrının Oğlu**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Kamil Yazgıç. (1937). **Türk Yıldızı Emine**. Adapazarı: Coşkun Basımevi.
- Kerime Nadir. (1938). **Hiçkırık**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- M. Sami Karayel. (1938). **Kılıçaslan**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- M. Turhan Tan. (1936). **Akından Akına**. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- M. Turhan Tan. (1937). **Viyana Dönüşü**. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- M. Turhan Tan. (1928). **Cehennemden Selam**. İstanbul: İktisad Matbaası.
- M. Turhan Tan. (1931). **Gönülden Gönüle**. İstanbul: Agâh-Sabri Kitaphanesi.
- M. Turhan Tan. (1933). **Kadın Avcısı**. İstanbul: İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat.
- M. Turhan Tan. (1934). **Üç Ay Yatakta**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- M. Turhan Tan. (1935). **Cem Sultan**. İstanbul: y.y.
- M. Turhan Tan. (1936). **Timurlenk**. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- M. Turhan Tan. (1938). **Cengiz Han**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.

- M. Zeki Korgunal. (1932). **Berber Kalesi**. İstanbul: Yusuf Ziya Kütüphanesi.
- M. Zeki Korgunal. (1933). **Hazreti Ali Devler Peşinde**. İstanbul: Kâinat Kitaphanesi.
- M. Zeki Korgunal. (1933). **Hazreti Ali ve Amribni Abdut Cengi**. İstanbul: Emniyet Kütüphanesi.
- M. Zeki Korgunal. (1933). **Kahraman Kız**. İstanbul: Yusuf Ziya Kitaphanesi.
- M. Zeki Korgunal. (1933). **Üç Yol Cengi**. İstanbul: Emniyet Kütüphanesi.
- M. Zeki Korgunal. (1936). **Ateş Olup Sardılar**. İstanbul: Emniyet Kütüphanesi.
- M. Zeki Korgunal. (1936). **Türk Kahramanı Battal Gazi**. İstanbul: Korgunal Basımevi.
- Mahmut Yesari. (1925). **Çoban Yıldızı**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Mahmut Yesari. (1927). **Çulluk**. İstanbul: İktisad Matbaası.
- Mahmut Yesari. (1927). **Pervin Abla**. İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1928). **Ak Saçlı Genç Kız**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1929). **Geceleyin Sokaklar**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Mahmut Yesari. (1930). **Bağrıyanık Ömer**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1930). **Kırlangıçlar**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1932). **Bahçemde Bir Gül Açtı**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1932). **Kalbimin Suçu**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1932). **Su Sinekleri**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1933). **Ölünün Gözleri**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1934). **Aşk Yarışı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1934). **Bir Kadın Geçti**. İstanbul: y.y.
- Mahmut Yesari. (1934). **Sevda İhtikarı**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mahmut Yesari. (1935). **Kanlı Sır**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Mahmut Yesari. (1937). **Yakut Yüzük**. İstanbul: İnkilab Kitabevi.
- Mehmet Rauf. (1923). **Aşk Kadını**. İstanbul: Cihan Kütüphanesi.
- Mehmet Rauf. (1924). **Ceriha**. İstanbul: Kitabhane-i Sûdî.
- Mehmet Rauf. (1924). **Gözlerin Aşkı**. İstanbul: Amedi Matbaası.
- Mehmet Rauf. (1924). **Karanfil ve Yasemin**. İstanbul : Amedi Matbaası.

- Mehmet Rauf. (1925). **Genç Kız Kalbi**. İstanbul: Halk Kitabhanesi.
- Mehmet Rauf. (1926). **Böğürtlen**. İstanbul: Akşam Matbaası.
- Mehmet Rauf. (1927). **Define**. İstanbul: Gündoğdu Matbaası.
- Mehmet Rauf. (1927). **Son Yıldız**. İstanbul: Suhûlet Kütüphanesi.
- Mehmet Rauf. (1928). **Kan Damlası**. İstanbul: Amedi Matbaası.
- Mehmet Rauf. (1929). **Halas**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Mehmet Rauf. (1935). **Yara**. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Memduh Şevket Esendal. (1934). **Ayaşlı ve Kiracıları**. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Muazzez Tahsin Berkand. (1933). **Sen ve Ben**. İstanbul: Resimli Ay.
- Muazzez Tahsin Berkand. (1935). **Aşk Fırtınası**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Muazzez Tahsin Berkand. (1935). **Bahar Çiçeği**. İstanbul: Yeni Kitap.
- Muazzez Tahsin Berkand. (1938). **Sonsuz Gece**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Mükerrem Kâmil Su. (1935). **Bu Kalp Duracak**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.
- Mükerrem Kâmil Su. (1936). **Sevgim ve İstrabım**. İstanbul: Yeni Kitapçı.
- Mükerrem Kâmil Su. (1938). **Dinmez Ağrı**. İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- Nahid Sırrı Örik. (1934). **Eve Düşen Yıldırım**. İstanbul: Varlık Kitabevi.
- Nezihe Muhittin. (1929). **Benliğim Benimdir**. İstanbul: Sudi Kitaphanesi.
- Nezihe Muhittin. (1933). **Güzellik Kırılıcı**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Nezihe Muhittin. (1934). **Boz Kurt**. İstanbul: Anadolu Türk Kitaphanesi.
- Nezihe Muhittin. (1934). **İstanbul'da Bir Landru**. İstanbul: Nümune Kitabevi.
- Nezihe Muhittin. (1935). **Ateş Böcekleri**. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Nizamettin Nazif. (1928). **Deli Deryalı**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Nizamettin Nazif. (1928). **Kara Davut**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Nizamettin Nazif. (1930). **Köroğlu**. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Orhan Mithat. (1925). **Meçhul Kan**. İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Peyami Safa. (1923). **Sözde Kızlar**. İstanbul: Orhaniyye Matbaası.
- Peyami Safa. (1924). **Bir Akşamdı**. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi.

- Peyami Safa. (1924). **Mahşer**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Peyami Safa. (1925). **Canan**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Peyami Safa. (1928). **Şimşek**. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi.
- Peyami Safa. (1930). **Dokuzuncu Hariciye Koğuşu**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Peyami Safa. (1932). **Attila**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Peyami Safa. (1933). **Bir Tereddüdün Romanı**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Peyami Safa. (1933). **Fatih – Harbiye**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Ragıp Şevki. (1932). **Beni Yakan Bir Ateş Var**. İstanbul: Şafak Kitaphanesi.
- Ragıp Şevki. (1934). **İçimizden Biri**. İstanbul: y.y.
- Ragıp Şevki. (1934). **Yaralı Kurt**. İstanbul: y.y.
- Ragıp Şevki. (1937). **Dişi Örümcek**. İstanbul: y.y.
- Refik Ahmet Sevengil. (1936). **Çıplaklar**. İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Refik Ahmet Sevengil. (1937). **Açlık**. İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Reşat Ekrem Koçu. (1933). **Kızlarağasının Piçi**. İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Reşat Enis. (1932). **Kanun Namına**. İstanbul: Semih Lûtfi – Sühulet Kütüphanesi.
- Reşat Enis. (1933). **Gonk Vurdu**. İstanbul: Semih Lûtfi – Sühulet Kütüphanesi.
- Reşat Enis. (1935). **Gece Konuştu**. İstanbul: Semih Lûtfi Bitik ve Basım Evi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1924). **Damga**. İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1924). **Dudaktan Kalbe**. İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1924). **Gizli El**. İstanbul: Şems Matbaası.
- Reşat Nuri Güntekin. (1926). **Akşam Güneşi**. İstanbul : İkbâl Kütüphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1927). **Bir Kadın Düşmanı**. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Reşat Nuri Güntekin. (1928). **Acımak**. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1928). **Yeşil Gece**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1930). **Yaprak Dökümü**. İstanbul : Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1932). **Kızılıcak Dalları**. İstanbul : Muallim Ahmet Halim Kitaphanesi.

- Reşat Nuri Güntekin. (1935). **Gökyüzü**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Reşat Nuri Güntekin. (1938). **Eski Hastalık**. İstanbul : Kanaat Kitabevi.
- Sabahattin Ali. (1937). **Kuyucaklı Yusuf**. İstanbul: Akba Kitabevi.
- Sadri Etem. (1931). **Çıkrıklar Durunca**. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Sadri Etem. (1933). **Bir Varmış Bir Yokmuş**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Sadri Etem. (1935). **Düşkünler**. İstanbul: y.y.
- Salahattin Enis Atabeyoğlu (1923). **Sara**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Salahattin Enis Atabeyoğlu (1923). **Zaniyeler**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Salahattin Enis Atabeyoğlu. (1925). **Cehennem Yolcuları**. İstanbul: Orhaniyye Matbaası.
- Samiha Ayverdi. (1938). **Aşk Budur**. İstanbul: Marifet Basımevi.
- Samim Kocagöz. (1938). **İkinci Dünya**. İstanbul: Yeni Kitapçı.
- Selami İzzet Sedes. (1925). **Gönül Sarmaşıkları**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Selami İzzet Sedes. (1926). **Ağustos Böceği**. İstanbul : Orhaniye Matbaası.
- Selami İzzet Sedes. (1926). **Aşkı Günahıdır**. İstanbul : Orhaniye Matbaası.
- Selami İzzet Sedes. (1926). **Bir Dans Gecesi**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Selami İzzet Sedes. (1926). **Gönül Acısı**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Selami İzzet Sedes. (1926). **Menekşe Demeti**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Selami İzzet Sedes. (1931). **Külkedisi Evlendi**. İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Selami İzzet Sedes. (1933). **Canım Ayşe**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Selami İzzet Sedes. (1933). **Deli**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Selami İzzet Sedes. (1933). **Fadime**. İstanbul: Remzi Kitaphanesi.
- Selami İzzet Sedes. (1933). **Küçük Hanımın Kısmeti**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Selami İzzet Sedes. (1934). **Bir Kadın Geçti**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Selami İzzet Sedes. (1938). **Kalbimin Romanı**. İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- Sermet Muhtar Alus. (1933). **Kıvırcık Paşa**. İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Sermet Muhtar Alus. (1934). **Harp Zengininin Gelini**. İstanbul : Kanaat Kütüphanesi.
- Sermet Muhtar Alus. (1934). **Pembe Maşlahlı Hanım**. İstanbul : Akşam Kitaphanesi.

- Server Bedi. (1924). **Süngülerin Gölgesinde**. İstanbul: Orhaniyye Matbaası.
- Server Bedi. (1925). **Cingöz'ün Esrarı**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Server Bedi. (1925). **Kağıthane Faciası**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Server Bedi. (1925). **Kartal Pençesinde**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Server Bedi. (1926). **Alnımın Kara Yazısı**. İstanbul: Orhaniyye Matbaası.
- Server Bedi. (1926). **Elmaslar İçinde**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Server Bedi. (1926). **Kanlıca Vakası**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Server Bedi. (1926). **O Kadınlar**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Server Bedi. (1927). **Cesur Çocuklar**. İstanbul: Gündoğdu Matbaa ve Kütüphanesi.
- Server Bedi. (1927). **Hey Kahpe Dünya**. İstanbul : Neşriyat Yurdu, 1927
- Server Bedi. (1927). **Karım ve Metresim**. İstanbul: Maarif ve Şark Kütüphaneleri.
- Server Bedi. (1927). **Mişon'un Definesi**. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu.
- Server Bedi. (1933). **Cingöz Recaî'nin Harikulâde Sergüzeştleri**. İstanbul: Şark Kütüphanesi.
- Server Bedi. (1934). **Hep Senin İçin**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Server Bedi. (1934). **Sabahsız Geceler**. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Server Bedi. (1935). **Arsen Lüpen İstanbul'da**. İstanbul: Yeni Neşriyat.
- Server Bedi. (1935). **Cingöz Recai: Kasa Başında**. İstanbul: Güven Basımevi.
- Server Bedi. (1935). **Cingöz Recaînin Harikulâde Sergüzeştleri**. İstanbul: Şark Kütüphanesi.
- Server Bedi. (1935). **Çalınan Gönül**. İstanbul: Semih Lütfi Bitik ve Basımevi.
- Server Bedi. (1935). **Sinema Delisi Kız**. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
- Server Bedi. (1936). **Cumbadan Rumbaya**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Server Bedi. (1937). **Dizlerine Kapansam**. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Server Bedi. (1938). **Korkuyorum**. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
- Suat Derviş. (1923). **Ahmed Ferdi**. İstanbul: Kitabhane-i Sûdî.
- Suat Derviş. (1923). **Behire'nin Talipleri**. İstanbul: Kütüphane-i Sudi.
- Suat Derviş. (1923). **Hiçbiri**. İstanbul: Kütüphane-i Sudi..

- Suat Derviş. (1923). **Ne Bir Ses Ne Bir Nefes**. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Suat Derviş. (1924). **Ben Mi**. İstanbul: y.y.
- Suat Derviş. (1924). **Buhran Gecesi**. İstanbul: Sühulet Kütübhanesi.
- Suat Derviş. (1924). **Fatma'nın Günahı**. İstanbul: Kütübhanesi-i Sûdf.
- Suat Derviş. (1928). **Gönül Gibi**. İstanbul: y.y.
- Suat Derviş. (1931). **Emine**. İstanbul: Resimli Ay.
- Şükufe Nihal. (1928). **Renksiz Izdırap**. İstanbul: Suhûlet Kütübhanesi.
- Şükufe Nihal. (1931). **Yakut Kayalar**. İstanbul : y.y.
- Şükufe Nihal. (1933). **Çöl Güneşi**. İstanbul : Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Şükufe Nihal. (1938). **Yalnız Dönüyorum**. İstanbul: y.y.
- Vâ-Nû. (1929). **Ebenin Hatıratı**. İstanbul: Kanaat Kütübhanesi.
- Vâ-Nû. (1933). **Dipsiz Kuyu**. İstanbul : Akşam Kitaphanesi.
- Vâ-Nû. (1933). **Karacaahmedin Esrarı**. İstanbul : Akşam Kitaphanesi.
- Vâ-Nû. (1933). **Kardeş Katili**. İstanbul : Akşam Kitaphanesi.
- Vâ-Nû. (1933). **Küçük İlanlar**. İstanbul : Akşam Kitaphanesi.
- Vâ-Nû. (1933). **Leke**. İstanbul : Sühulet Kütübhanesi.
- Vâ-Nû. (1933). **Pembe Pırlanta**. İstanbul : Akşam Kitaphanesi.
- Vâ-Nû. (1934). **Öldüren Kim**. İstanbul : Kanaat Kütübhanesi.
- Vâ-Nû. (1938). **Seni Satın Aldım**. İstanbul : İnkılâb Kitabevi.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1927). **Hüküm Gecesi**. İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1928). **Sodom ve Gomore**. İstanbul: Hamid Matbaası.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1932). **Yaban**. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1934). **Ankara**. İstanbul: Akba Kitabevi.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1937). **Bir Sürgün**. Ankara: Ulus Basımevi.

EK 2:

ORJİNALLİK RAPORU

09.02.2015

Turnitin Originality Report

Turnitin Originality Report

Türk Ulusunun İnşasında Romanın Rolü
by Kadir Dede

From Quick Submit (Quick Submit)

Processed on 09-Feb-2015 10:12 EET
ID: 503221210
Word Count: 61447

Similarity Index	Similarity by Source						
2%	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 2px;">Internet Sources:</td> <td style="text-align: right; padding: 2px;">1%</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px;">Publications:</td> <td style="text-align: right; padding: 2px;">0%</td> </tr> <tr> <td style="padding: 2px;">Student Papers:</td> <td style="text-align: right; padding: 2px;">0%</td> </tr> </table>	Internet Sources:	1%	Publications:	0%	Student Papers:	0%
Internet Sources:	1%						
Publications:	0%						
Student Papers:	0%						

sources:

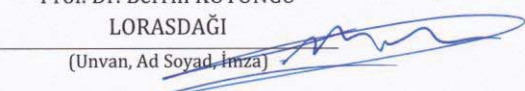
- 1
< 1% match (Internet from 30-Oct-2013)
<http://www.elmedegfm.com/forum/konu-yaban>
- 2
< 1% match (Internet from 12-Jun-2014)
<http://emryvidirim.me/wp-content/uploads/2013/07/emryvidirdoktoratez.docx>
- 3
< 1% match (publications)
[DEDE, Kadir. "TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN YENİDEN ÜRETİMİNDE ASK ROMANLARININ ROLÜ: MUAZZEZ TAHSİN BERKANDI'LA İZDİVAÇ". Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences, 2014.](#)
- 4
< 1% match (Internet from 16-Jan-2014)
<http://www.gencufuk.com/home/kultursanat/kultur/kanondir-2>
- 5
< 1% match (student papers from 23-Jan-2015)
[Submitted to Istanbul Ticaret Üniversitesi on 2015-01-23](#)
- 6
< 1% match (Internet from 26-Jun-2012)
<http://www.alkincediklerim.com/ozetler/UluslarVeUlusaluluk.pdf>
- 7
< 1% match (publications)
[Gökale, Erme. "MİLLİYETÇİLİK: KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME". Anadolu University Journal of Social Sciences/13030876_20070601](#)
- 8
< 1% match (Internet from 14-Apr-2014)
<http://www.docstoc.com/docs/44131831/2417868>
- 9
< 1% match (Internet from 13-Jun-2013)
<http://www.turkevizy.com/babalar-ve-ogullar-tanzimat-romani.html>
- 10
< 1% match (Internet from 08-May-2012)
<http://eclkerisim.bilgi.edu.tr/browse/77207/407134.pdf>
- 11
< 1% match (Internet from 11-Dec-2010)
<http://www.endokrin.com/component/content/article/44-simurg/181-estelir-gunkulerinden-secmeler>
- 12
< 1% match (publications)
[Sahin, Ismail; Sahin, Cemile and Yüce, Samet. "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Cabaları". Journal of Gazi Academic View, 2014.](#)
- 13
< 1% match (Internet from 22-Nov-2009)
http://www.mmr.viktiz.edu.tr/Yen4/PAGE/TEZ/tezler/YL_haval_uqras/haval_uqras_vuklisans.pdf
- 14
< 1% match (Internet from 24-Mar-2012)
<http://www.oseslsohbet.com/page/40>
- 15
< 1% match (Internet from 12-Apr-2012)
<http://fenedebiyat.erkincan.edu.tr/userfiles/files/Kanon.pdf>
- 16
< 1% match (Internet from 26-Nov-2008)
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kurdistan>
- 17
< 1% match (Internet from 24-Apr-2014)
<http://www.alkincediklerim.com/ozetler/HayalCemiyetler.pdf>

https://turnitin.com/newreport_printview.asp?ac=1&eb=1&esm=0&id=503221210&sid=0&n=0&m=0&svr=05&r=51.268514059484005&lang=en_us

1/78

EK 3:

ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 11/02/2015</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: <i>Türk Ulusunun İnşasında Romanın Rolü, 1923-138</i></p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 11.02.2015 </p> <p> Adı Soyadı: Kadir DEDE Öğrenci No: 19223220416B Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı: Siyaset Bilimi Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. </p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="color: blue;">Uyundur.</p> <p style="text-align: center;"> Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Unvan, Ad Soyad, İmza) </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p> Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr </p>